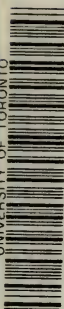

UNIVERSITY OF TORONTO

3 1761 00652023 3

Digitized by the Internet Archive
in 2013

18
1031
(76)

AMERIKAI UTAZÁSOM.

ELSŐ KÖTET.

Ny. sz. 185.

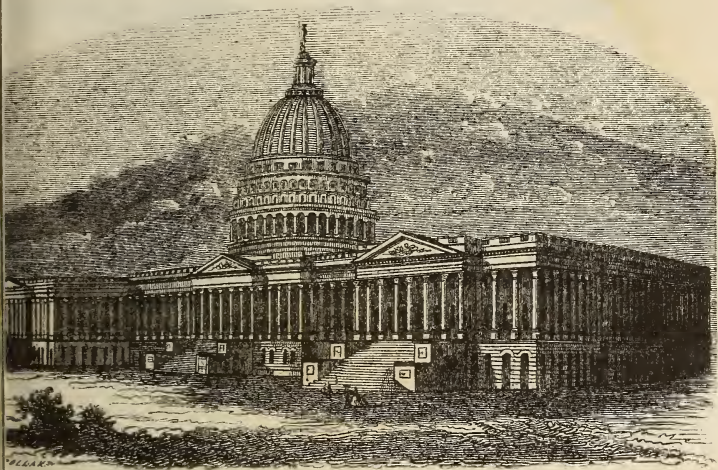
A Dacota Észak-Amerikai Indusztörzs főnökei a
hékenipáva!

AMERIKAI UTAZÁSOM.

Dr. Nendtvich Károly által.

Egy földabroszszal és három körajzzal.

ELSŐ KÖTET.

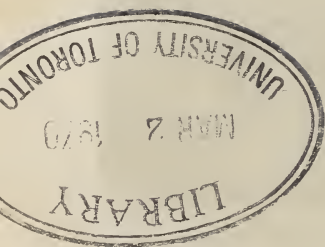
Washingtoni Capitol.

————— ୧୨୩୪୫୬୭୮୯୧୦ —————

PEST, 1858.

Kiadja Hecker Gusztáv.

E
166
N4

TEKINTETES

KÁRASZ IMRE és CSERNOVICS ARSEN

URAKNAK,

ILLETŐLEG NEMESLELKŰ UTITÁRSAINAK

AJÁNlja

A SZERZŐ.

ELŐSZÓ.

Valamely ország különböző okokból ébreszthet bennünk érdeket. A legközönségesebb okok, melyek részvétünket igénybe veszik következők :

1. Valamely országnak különböző természeti jelleme attól, melyet mi életünk nagyobb részén, vagy hogy úgy mondjam : gyermekségünkől fogva mindig szemünk előtt láttunk. Ilyen a földfelszínének különböző alkotása, a hegyek, völgyek, folyamok, tavak, végre a tenyészet és állatország jelleme, mely leglényegesebb befolyást gyakorol valamely ország külső alakzatára.

2. Valamely nemzet jelleme, mivelődési foka, társalmi, vallási vagy politikai intézményei, a meny-nyiben ezek az emberiség összes szellemi és anyagi fejlődése, és haladására behatnak, vagy annak akadályozólag, feltartóztatólag állanak utába.

3. Valamely országnak természeti gazdagsága, több vagy kevésbé összehalmozott műkincsei. Az

elsők, főleg kereskedést űző nemzeteknek sokféle alkalmat nyújtanak idegen országok meglátogatására; azokkal sokoldalú összeköttetésbe lépésre, s hazai vagy műterményük kicserélésére.

Gyakran csak azon célból kelnek útra, hogy az unalmat, mely némely urakat saját hazájukban meglep, elűzzék; és miután otthon minden gyönyört kimerítettek, s azzal torkig laktak, más finomított nemzetek élvezeteibe résztvehessenek.

Északamerika egyesült államai az északkeleti részen sem oly érdekes természeti jellemet nem tüntetnek föl, hogy a miatt számos kékutazót oda csábíthatnának: mint például Svajcz, Felsőausztria, s más országok, melyek hegyeik csoportosulásában nagy változékosságot fejtenek ki, s nagyszerű természeti jellemet mutatnak; sem különösen a tengélet és állatország nem annyira különböző a mienktől, hogy ezek elegendő vonzó erővel bírnanak az utazók nagy részére. Csupán a valódi természetvizsgáló talál az egyesült államokban elég érdekes tárgyakat, hogy azt a leggondosabb átbuvárokodásra méltóztassa.

Az északamerikai egyesült államokban legérdekesebb, legnevezetesebb az ember és annak intézményei, melyek kedves tanulmányul szolgálhatnak a politikusnak, államgazdásznak, psychologusnak, különösen a gondolkozó emberbarátnak. Az északamerikai egyesült államok e tekintetben annyi változékosságot nyújtanak, s közben közben annyi ellentétet mutatnak fel, miként mély tanulmányozás kívántatik, hogy ezen az amerikai jellem, szokás, viszonyok

közti ellentétek, és sokféle ellenmondások alapokára juthassunk.

Európában általában azon nézetben vannak, hogy az amerikaiak vastag materialisták, kik csak testi jólétet, pénzt és gazdagságot hajhásznak, és a szellemi élet nemesebb s finomabb élvei iránt legkisebb rokonszenvvel sem viseltetnek. Annyi igaz, hogy az amerikaiak végetlenül szorgalmas és munkás nemzet, mely mind arról, mi a közönséges s mindennapi élet-szükségek kielégítését illeti, mindennek előtt gondoskodik. Földmivelés, kereskedés, ipar és mesterség képezik ő nálok az államélet legelső alapjait; ezeknek természetes és szabad fejlődéséért minden kigondolható áldozatra készek, és semmi ezeknek útjában álló akadály nem látszik oly nagynak, miszerint minden kitelhető erejüket annak legyőzésére ne fordítanák. Innen van, hogy az államélet és valamely nemzet jóllétének e főtenyezői az ő kifejlődésökben oly tetőpontra jutottak s oly óriás tért foglaltak el, minőt még a világ semmi nemzete sem képes felmutatni.

Más oldalról pedig azon vád, melylyel az amerikaiak ellen előállnak, hogy t. i. ők a szellemi, különösen a szépizlési képzést elhanyagolják, igaztalan. A világon seholsem tesznek annyit a nép oktatása és felvilágosítására, mint épen ott; az egyes államak jólélmének legnagyobb része e célra fordíttatik, és a népiskolák sehol sem léteznek oly nagy számban, mint az északamerikai egyesült államokban. Igaz ugyan, hogy az ugynevezett tudományos intézetek azon terjedtség és magasságra nem jutottak még,

mint Európában, de ellenben a nép oktatására nagyobb gond fordítottatik mint Európa bármelyik államában. Az amerikai, Washington elve szerint, a kimivelt és a maga érdekeiről tökéletesen felvilágosított népet tartja az államépület legszilárdabb alapszlopának.

Azonban a magasabb és exact tudományokra nézve sem tagadhatunk meg minden részvétet az amerikaiaktól. Az amerikaiak nagy számu tudományos iskolákkal birnak, melyekben a classica irodalom, mathesis, történet, természettan, és a természet-tudományok minden egyéb ága nagy buzgósággal tanittatik és tanultatik. Amerikának kitünő történet-írói, mathematicusai, természettudósai, csillagászai, ásvány- és földtanászai vannak, kik Európában is tekintélyekül ismertettek el. Egy Owen, egy Dana neve Európában is nem csak ismert, sőt a tudós szakférfiakkal egy fokon állanak. Hogy mennyit tesznek Amerikában a csillagászatért, egy oly tudományért, mely a többiek előtt leginkább az abstract tudományokhoz tartozik, arról kitünő bizonytságot nyujtanak azon jeles czikkek, melyek legközelebb az *Allgemeine Augsburger Zeitung* melléklapjában az amerikai csillagászatról Európa egyik legnevezetesebb csillagásza által közöltettek. A mi nagy s mondhatni terjedelmes művek megjelennek Európában, azok Amerika minden könyvtárában feltalálhatók, és Amerika könyvkereskedései oly tartalmasságot mutatnak elő, minőt Európának igen kevés városában találhatni.

Igaz ugyan, hogy a nép szépízlési képzéséért ez ideig még keveset tettek, és hogy az amerikai szabad államok nem azon hely, hol a művészetet virágzó állapotban találhatná az ember: de ennek kettős oka van.

1. Ez már a nemzetnek általában kevésbé művészi fogékonyságában rejlik, mint ezt más nemzeteknél, p. o. görögök, francziák, és olaszoknál tapasztaljuk. Ők e tekintetben sem tagadhatják meg az angoloktól származásukat; és habár az angoloktól nem lehet is a szép iránti hajlamot elvitatni, de azért meg kell vallanunk, hogy hiányzik benne a plasticai művészet, zene és ének mezejéni azon termékenység, melyet a görögökben annyira bámulunk és a jelenkor nemzetei, p. o. a francziák és olaszok közt mindenek felett kifejlődve találunk. Ha bár az angolok egy Miltonra, Shakespearere, Byronra stb. büszkeséggel mutathatnak is, ha bár az ő rézmetszeteik a világ legszebb és legkelemb művei is, de egy Rafaelt, Canovát, Angeló Mihályt, Correggiot, egy Beethovent nem képesek felmutatni.

2. Az amerikai egy fiatal magát most felküzdő nemzet, mely államéletének anyagi megalapításával van még most tökéletesen elfoglalva. Mindazon érdekek, melyek ezen céltól még távol állanak, mint könnyen felfogható, most még kevés részvétre találhatnak. De azért e tekintetben is élénk s buzgó küzdelem tapasztalható, mi szerint a világ többi művelt nemzeteitől nem akarnak egészen hátra maradni. Amerikában évenként roppant összegek adatnak ki fényűzés és szépművészet tárgyaiért, és minden ifjabb

ezen irányban felmerülő tehetségek erélyes gyámo-
litást találnak Amerikában. Róma is századokig fen-
állott már mint hatalmas s befolyásos állam, és
mégis szép izlési fejlődésében jóval hátrább állott
Görögországnál.

Igaztalanság volna tehát részünkről az amerika-
iaktól azt követelni, hogy művészeti és tudományos
tekintetben a világ legkitünőbb nemzeteivel már is
egyenlő fokon álljanak, holott a tudományok gyakor-
lati használatára nézve már is többnyire mind fel-
jűlmulják.

Ellenben a mi az emberiségi intézeteket illeti,
Amerika e tekintetben a világ minden államainak
példaként állítható fel. A mi Amerikában az emberi
gyarlóságok mind erkölcsi, mind anyagi tekintetbeni
enyhítésére nézve történik, az Európának egyetlen
államában sem található. Azon összegek, melyek e
célra évenként kiadatnak, óriás mennyiségre men-
nek, és míg Olaszországban, abban, a természettől
megáldott országban, koldusok és nyomorékok legio-
jával találkozik az ember, az északamerikai szabad
államok megmérhetlen teréni vándorlása alatt egy
lélekkel sem találkozik, ki könyörületességét igénybe
venné. És ha kivételképen itt vagy ott egy is talál-
kozik, meg lehetünk győződve, hogy az európai.

Én a következő lapokon hű rajzát próbáltam
adni a mit az egyesült államokban magam láttam és
tapasztaltam. Mind azt, a mi politikai, társadalmi,
vallási, tudományos, államgazdászati szempontból
általános érdekű, oly szabadon megírva találja abban

a figyelmes olvasó, a mint csak valakinek saját meggyőződéséből, és tapasztalatából kifolyhatik. A mit csak egy figyelmes vizsgálódó oly rövid idő és oly gyors utazás alatt felfogni képes, mind azt felfogni igyekeztem, és vizsgálódásra kész szememet semmi el nem kerülte, a mi csak képes volt érdeket gerjeszteni. Semmisem tetszett nekem, a mi szokásainktól s életmódunktól eltér, oly csekélységnek, hogy azt hallgatással mellőzném, mert meg valék győződve, hogy egy nemzetnek szokása, életmódja, különösen minden társadalmi és nyilvános viszonyairól csak így lehet hű képet rajzolni. Ha bár az én rajzom sok szerzők előadásától eltér is, ennek okát abban kell keresni, hogy ezen urak annak előadásában a mit láttak, és magok tapasztaltak, egyoldalúak valának. Ellenben saját megnyugtatómra és igazolásomra úgy találtam, hogy az én rajzom azoknak előadás módjával, kik előítélet nélkül fogtak a munkához, és ítéleti részrehajlatlanság, s alaposág tekintetében egész Európa előtt jó hirben állanak, nagy részben megegyezik.

Sokféle elfoglaltatásom, és a megkívántató idő hiánya különösen oka annak, hogy ezen úti tapasztalataim későbbben közöltetnek a közönséggel, mint kívántam, vagy reményltem volna ezt tehetni. Csak kevés órát szentelhettem ezen irat fogalmazására, és gyakran hetekig, sőt hónapokig is akadályozva valék megkezdett munkámban tovább haladhatni. Mióta én ezt megírtam azóta a rabszolga kérdése újra szőnyegre hozatott Amerikában, s mindakét párt szen-

vedélyét tetőpontig csigázta. Az Egyesület ellenségei kacaját ütöttek már, s kárörömükben jósolgatták az Egyesület közel felbomlását. Azonban reményükben csalódtak, s hihetőleg még igen gyakran fognak csalódní. Mindakét párt, dél ugy mint észak, jobban megfontolja azt, minthogy törésre engedné menni, mert mindakét fél nagyon jól tudja, hogy mi forog kérdésben, és mit tesznek koczára. A mint már oly sokszor, hihetőleg még igen gyakran fognak egy compromisshoz folyamodni, míg az idő és viszonyok ezen kérdést önmagoktól megoldják. És ez okból azon nézeteimet, melyeket a rabszolga-kérdés érdekében leirtam, változatlanul hagytam.

Legyen szives tehát a t. olvasó közönség a nép- és országisme e csekély pótlékát jó indulattal fogadni, és forró részvéte által nekem azon vigaszt nyújtani, hogy fáradozásaim nem hiába történtek, és előadásomban örömet talála.

Pest, augustus 1857.

Nendtvich Károly.

AMERIKAI UTAZÁSOM.

I.

Bevezetésül.

Különös véletlen vezérelt engem az atlántivilágtenger nyugoti partjaira, azon világrész bensejébe, melyet az európai rajoskodás közönségesen kigondolható ezerféle varázs színekkel szeret festeni; az vitt engem azon nép közé, melyről oly egymással homlokegyenest ellenkező véleményeket hallani, s mely némelyek szerint magasztos tulajdonai miatt világhíralomra látszik hivatottnak lenni; mások szerint pedig minden aljasság, s gonosz szenvedély sárfertője lenne. Egy ily országot, egy ily népet saját szemünkkel nézhetni; saját érzésünk, s érzeményeink mérlegén fontolhatni meg; saját működése, s hatásában szemlélhetni, azon tulajdonait, azon intézményeit ki tanulhatni, melyek által hivatva van nagy s hatalmas lenni: valóban, ha az emberi erény s nagyság iránt minden vonzalom ki nem hamvadt keblünkéből, a legnagyobb mértékben kell érdekelni.

Azonban eleve is figyelmeztetnem kell olvasómat, miszerint ne várja tőlem Amerika részletes lei-

rását, az amerikai szokások, kezelés, az amerikai jellem pontos rajzolását: mert ottani tartózkodásom rövidebb s utazásom gyorsabb volt, mint hogy azt tehetném. Egy oly országot, melyben minden máskép áll, mint nálunk, egy oly népet, mely szokásai, háztartása, hajlama, nézete, intézményei, sőt meggyőződéseiben oly lényegesen különbözik tőlünk, két havi tartózkodás alatt lehetlen kiismerni, s kitanulni. De a mire elfogulatlan kebellem, s azon erős határozattal, hogy kipuhatok mindent a mit a véletlen előmbe hozott, vagy a mit szándékosan felkeresek, ügyelnem lehetett; arra szigoruan ügyeltem; minden benyomást, melyet az európaiakétól oly különböző viszonyok fogékony lelkemre tettek, sovár vágyódással fogadtam, s működésem oda vala irányozva, hogy minden, még oly jelentéktelennek látszó tünemény okát is kifürkészem.

Igyekeztem saját ítéletemet, valamint előre formált véleményemtől, úgy idegen ítéllettől szabaddá s függetlenné tenni; s mint valamely valódi természetbuvár azon voltam, hogy a tüneményeket, úgy a mint lelkem elé tolakodnak, világos szemmel nézzem, s ítéljem meg.

Jelen rajzot csak azon kép gyanánt tekintse tehát olvasóm, mely lelkembe visszatükröződik. Hű-e, szabatos-e ezen kép, azok ítélik meg, kiknek alkalmuk volt az amerikai viszonyokat, s állapotot huzamosb ideig elfogulatlan szemmel vizsgálhatni.

„A mit az ember ifjúságában kíván, agg korában bőviben van annak“ azt mondja a példabeszéd. Habár ezen állítás általános érvényessége ellen, jelesen részemről, sokat lehetne is felhozni : de legalább ifjúkorom azon álma, vajha Amerikát láthatnám, beteljesedett, mit egy rendkívüli s különös véletlennek köszönhetek.

.....ur lelkében azon hősies határozat kelt, hogy nővérét, ki férjével a Mississippi mellett telepedett meg, felkeresi. Ezen ur kért fel engem, lennék hosszú utában kísérője. Rövid gondolkozási időt kívántam, s elhatározásom csakhamar megszületett. Ha indulásunk egyedül tőlünk függ vala, néhány nap alatt uton vagyunk : de nagyon sokról kelle gondoskodnunk. Nekem mehetési engedély, hozzá még utlevél is vala szükséges, nem ugyan Amerika kedviért, mert ott utlevél nélkül utazik az ember, hanem Európa számára. Ez utóbbi ügy tovább húzódott vonódott, mint gyánítottuk; úgy hogy ur türelmét veszve, időhatárt tűzött ki, melyen túl nem vár ; hanem az utazásról tökéletesen lemondva, visszavonul otthonos pusztáira, a nyarat boldog nyugalomban ott töltendő. Azonban szerencsénkre utlevelem a kitűzött határidő előtt megérkezett, s így június 16-án délután utra kelhattünk.

Gondolni lehet, hogy az utlevelem megérkeztéig lefolyt hat hetet nem szalasztám el henye tétlenségben : de sőt uti előkészületek, s az Amerikában követendő utazási rend meghatározására használtam fel.

II.

Európán át.

Európáni átvonulásunk csak egy lebbenés volt. Miután csupán négy havi időköz engedtetett, mely alatt egész utazásunkat végeznünk kelle : nem maradt egyéb, mint Európán csak átszállnunk, hogy annál több időt nyerjünk Amerika megtekintésére. Németország néhány nap alatt hátunk mögött maradt. Láttam a szép Kasselt azon választófejedelem emlékoszlopával, ki alattvalóit az amerikai szabadságháboru ideje alatt Angliának eladta. Láttam Frankfurtot Göthe a legnagyobb, de hideg német költő szobrával. Mainztól Kölnig viharos idő, s átrázó hidegben tettük meg a szép rajnai utat. Megvallom, hogy az annyszor megénekelt Rajnapartot, nem találtam oly szépnek, mint hire után képzelém. A túlcsigázott bortenyésztés a partok csaknem minden természetadta kellemeit elrablá. Gyakran mértföldeket halad a vándor, s egyetlen fa, tenyérnyi zöld pázsit sem fedi szeme előtt a kopár, s párhuzamos vonaloktól átszeldelt halmokat. Azon természeti bájt, melyet a rétek üde zöldje, a lombfedte halmok kölcsönöznek valamely folyam partjainak, s melyet a porlékony várromok, mint a mult idő szomoru jós képei teljességgel nem képesek pótolni, hasztalan keresed a Rajna partjának legnagyobb részén. Meglehet, hogy ez regényes ábrándosságom hiányának tu-

lajdonítható : de úgy találom, hogy a felső Duna úgy Ausztriában , mint Bajorországban több kellem , és több természeti szépséggel kínálkozik , mint a Rajna, bár amaz kevesebb regényes várromot, s ős regét képes is felmutatni.

Kölnben vasárnap, s azon kívül bucsu volt. Talpon volt az egész város, s az utczákon rendkívüli számú néptömeg hullámozott fel s alá. Az egyházhoz vezető hosszú utca legszebb ünnepi ruhájában díszelgett. Minden ablakból egy-egy zászló lengett ki, melyek annál jobban sűrűdtek, minél inkább közeledtek az egyházhoz. Legfeltűnőbb volt előttem, hogy mindegyik lobogó különbözött a másiktól, s midőn egy valakit megkérdezék, valjon a lobogók különbözősége jelent e valamit , azt felelé , hogy ez nem egyéb mint a kölniek saját észszüleménye. Boltok, és korcsmák tárva állottak, s mindenütt tivornya hangzott. Különösen meglepett azon tapasztalat, hogy Köln, és környéke lakosságában még a régi római származás világos jelei felfedezhetők. A fekete haj, komoly arczat, sötéten árnyalt fekete szem, hajtott orr kétségbe vonhatlanul római eredetre mutatnak.

A kölni főegyház, minden bizonnyal a létező legszebb goth épület, minden egyes részeiben felfedezhető csudás egységével mindig nagyszerű, és kedves benyomást gyakorol az idegenre. Ha nem ringatom is magamat azon jámbor hitben, hogy ezen egyház felépíttetése egykor be fog végeztetni : de azt megvallom miként meglepett azon erőfeszítés, mely annak további építtetésére kifejtetett, s azt merem

mondani, hogy az újabb művek nemcsak hogy nem állnak a régiek után, sőt ítéletem szerint jóval feljül haladják a kivitel szépsége, és szabatoságára nézve. Hozzá még, hogy ezek homokkőből készítettnek, melyek az idő viszontagságait jobban kiállják, mint a régiek által használt kő, mely tetemes javítást igényel.

A kölni főegyház szemléleténél önkénytelenül felmerült lelkemben a régiség bálványozói által annyiszor ismételt szemrehányás, hogy az újabb kor, anyagi működéseiben semmi valódiilag szép, és magasztos iránti hajlamot nem tüntet elő, és hogy sem szükségességét nem érzi, sem képességgel nem bír, hogy oly egyházakat, s épületeket emeljen, mint a régi góthok, és germanok. Hogy ezt nem képes tenni, tagadom, de hogy a jelenkor törekvése, s szükségsei egészen más célpont fele irányozvák, megvallom. Korunk nemzetgazdászati viszonyai nem engedik, hogy egy egész nép munkaereje, s egész ország, s kerületek pénzeszközei egy egyház építésére fordíttassanak. Egy ily épület létrehozatalában egész időkor, s milliónyi ember ereje, kincse, s összes művészi hatalma s tehetsége központosult. Egy egész század kívántatott meg arra, hogy a hűbériség igája alatt görnyedezett Európa széles, s nagy részben elpusztult téerein egy ily épület emeltessék, és még az sem fejeztetett be. Korunkban, az igaz, hogy a pénztőkék nagyobb része vasút, gőzgépek, s nagyszerű műipari vállalatok létesítésére fordíttatik, melyek a közjólétet segítik elő, s az élet kényelmét s kellemeit szaporít-

ják; korunk nem épít csuda nagyszerűségű egyházakat, sőt minden erő megfeszítés daczára a kölni főegyházat sem képes bevégezni : de a helyett új városok, egyes polgároknak új palotái emelkednek szemünk előtt, és bárki hasonlitsa össze azon sötét, penészlepte, egészségtelen, kellemetlen lyukakkal, melyekben az ősi kornak még tehetősebb polgárai is laktak. Azonkor rajoskodói, kik annak vesztét nem képesek elnyögni, ám vessenek egy pillantást annak történetébe, tekintsék csak közelebbről annak társalmi viszonyait : meg vagyok győződve, miként fellengző ámulatuk nagyon meg fog lohadni, s korunk számos fogyatkozásai daczára is nem köszönnék meg, ha azon annyira magasztalt és dicsőített korba helyezettelnének vissza. Régi tapasztalás, hogy a multat mindig magasztosabb, szebb és rózsaszínűbb alakban szemléljük, mint a jelent. De csak felületes vizsgálódás alkalmával, mialatt az egyes vonalmak eltűnnek szemünk előtt. Azonban ám buvárkodjék valaki kissé mélyebben a mult tengerében, s a fényoldal mellett az árnyoldalt is vegye szemügyre, merem állítani, hogy hamar más meggyőződésre fog térni.

A szép Belgaországot gyárdús városai s számos gyáraival villám-gyorsasággal futottuk át, a nélkül, hogy bárhol is megállapodtunk volna. Béctől Ostendéig szakadatlanul hideg, viharos, esős idő űzött. Ostendénél láttam életemben először tengert : de meg kell vallanom, hogy távolról sem gyakorolt reám oly benyomást, mint nagyszerűre fogékony kedélyre kelene gyakorolnia. Nem tudom mi okozta, valjon a

kormos fellegekkel egész a láthatárig sűrűn fedett, s a szürkés vízszinről felszálló sötét köddel összefolyt ég, mely látkörömet szűk korlátok közé szorítá; vagy a tengert övező busongó, unalmas partok? elég az hozzá, hogy én nem éreztem azt, a mit egy nagy, háttartalan vízfelület első megpillantásánál kellett volna éreznem.

Egyébiránt meg nem foghatom, hogy Ostende, mint fürdőhely, mi tulajdonainak köszönheti hírét nevét? A legtöbb fürdők idővel unalmasok lesznek: de oly mulatóhelyet, mely sem kellemmel, sem kényelemmel nem bír, soha életemben nem láttam. Képzelen olvasóm! unalmas, egészen terméketlen partokat, a szem láthatáráig terjedő homoktengert, melyen egyetlen fűszál nem tenyészik: s tökéletes képét bírja a fényűző világ fürdőjének. Nagyon meg kellett annak az unalmat szoknia, ki itt mulatságot talál.

Végre következő nap kiderült az ég, a nap fényes arcza egész dicsőségében ragyogott elő, s csudaszerűleg tükrözte magát az alig észrevehetőleg hintálózó tenger sötétkék felületén.

Junius 26-án este átkeltünk a csatornán Dover-be. Ez volt első tengeri utazásom. Felhőtlen, holdvilágította ég borult a tenger ezüsttükrére. A mindig messzebb távozó partok csak sötét körrajzban tűntek fel utóbb, s az éj hallgatag csendét csupán szeliden hintálózó gőzösünk evező lapátainak lobicskolása zavarta meg.

Kevés ideig tartó kirándulás alkalmával keveset törődik a társaság egyik tagja a másikkal. Én gond-

talán ábrándba valék merülve, melyből csak néha ébredtem öntudatra, s lelkem akkor is messze szárnyalt túl az oceánon, az ígértföldre, melyet testi szemeimmel meglátandó valék.

Öt órai utazás után, éjfél tájban Doverbe érvén egy szállodában töltöttük az éjt, mely pompa, szépség- és fényüzésre nézve minden eddig láttam fogadót felülmult.

Következő nap reggelén a legelső postavonattal elindultunk Doverből a nagy Albion szép, bujazöld s mosolygó tájképein keresztül, annak méltóságos fővárosába, azon megmérhetlen óriásba, melybe a világ gazdagsága bámulatos tömegekben van összehalmozva. Itt tartózkodásunk is csak rövid ideig tartó volt, s figyelmemet csak a roppant forgalom s néhány intézet megtekintésére szentelém, melyeknek ismerete különösen érdekelt engem. Tervem korlátain messze túlragadna, ha mindazon sajátságok leírásába bocsátkoznám, melyek az európai világüzlet és műveltség központját Európa többi fővárosától megkülönböztetik. Az angoloknak nemcsak nyilvános élete, hanem magánviszonya s nyilvános tudományos intézeteik jelleme is tökéletesen különbözik a többi európaiakétól.

Londonbani mulatásunk épen azon vasárnapra esett, melyen London „féktelen“ népe amaz „illetlenséget“ követte el, és lord Grosvenornak a parlament eleibe terjesztett, s a vasárnap megünneplését illető törvényjavaslata ellen a Hyde-Parkban ama rakoncátlannak híresztelt tiltakozást mérnylette. Mi ezen nap Richmondba rándultunk ki,

hol engem a nagyszerű cserfák s festői czedrusok egészen elbájoltak, s csak következő nap hallottuk a megtörtént illetlen látványságot. E már mégis páratlan féktelenség bizonyága, miként a nép itt a parlament működésébe avatkozik! — de a vasárnap megünneplése történetesen mélyebben vágott a munkás osztály, mint lord Grosvenor érdekébe! A munkás, ki kora reggeltől késő estig, egész héten át nehéz munkájának kénytelen mintegy neki fekönni; csupán vasárnap délelőtt szakaszthat annyi időt, hogy a következő hétre szükséges élelmi szereket bevásárolhassa, — már most ha ezen nap bezárják előtte a boltokat, s nem vásárolhat eleséget, kérdés, mit műveljen?

Londonban egy harmadik uti társ is csatlakozott hozzánk, ki elhatározá, hogy amerikai utazásunkban hű kísérőnk lévén, annak minden szenvedését s örömét szívesen megosztandja velünk. Megvallom szívemből örültem ezen szövötközésnek, mert : először egy erőt nyertünk, mi oly nagyszerű utazásnál, hol annyi viszontagságnak van az ember kitéve, megbecsülhetlen kincs; másodszor, Cs. ur élénk fiatal ember, ki az utazásban élvezet talál, ki nemes vágyat érez magában a világot látni, lakóit ismerni tanulni, és ki sem az emberektől, sem a képzelt veszélyektől vissza nem iszonyodik.

Londonból a liverpooli kikötőbe siettünk. A Canada nevű tengeri gőzösre már Londonból mindegyikünk 30 font sterlingért helyet biztosított magának.

A gőzös elindulása július 7-re tüzetett ki, azért már 6-ára siettünk Liverpoolba jutni. Utunkat Birmingham és Manchester, Angolország két legkitünőbb gyárvárosa fele vettük, hogy az angol gyáripart azokban színről színre láthassuk.

Megvallom, hogy egy ország sem tett rám oly kedves benyomást, mint Anglia. Nemcsak azért, hogy a mezőgazdaság itt a tökély legmagasabb fokán áll; hanem azért is, hogy a föld megmunkálása- és elkészítéséből annyi természeti szépségek iránti művészi izlés tűnik ki, hogy egész Angolország egy óriás angol műkerthez hasonlít. A szántóföldeknek más országokban feltűnő ama fárasztó egyformaságát, hol a korlátlan szem alig talál egy nyugpontot, itt a rétek bájos zöld szőnyege, kitünően szép s izmos fák elszórt csoportozatja, buja ligetek, a szántóföldek s réteket mindenütt körítő eleven sövények, kellemes változatosságba ringatják. A szabad, nyílt mezőség barátságos s jótekonny benyomást gyakorol az utas szemére. Már a városokról nem lehet ezt mondani. Angolországban legtöbb város gyárváros, s a gyárműhelyek néhol szakadatlan láncolatban vonulnak egyik várostól a másikig. A megszámlálhatlan kémény, mely mecsettoronyként merészen és sudarasan emelkedik a légbe, éjjel és nappal szakadatlanul vastag füst, és fojtó gőzoszlopot lökdös ki magából, s messze távolban sűrű ködfátyolba burkolja a vidéket, mely a legforróbb nyári napokban is elhomályosítja a nap kedves arczatát. Lehetlen egy mélyen megható érzést elfojtunk, azon gondolatra, hogy ezernyi ezer ember van

kárhoztatva ezen vastag kőszéngőzben élni, tengni és lélekzeni, kik közül soknak alig van fogalma a mindent életető nap tiszta és zavartalan világáról.

Londonban kapott néhány ajánlólevelünk bemenetet eszközölt Birmingham és Manchester több nevezetesebb gyárába. Az első kitünő aczél, bronz- és üveggészítményeiről, de különösen rövid áruiról (Quincaillerie); ez utóbbi óriás gyapot-gyáraitól hirdett. Birminghamban egy nagy aczéltoll-gyárt látogattunk meg, melyben a munka legczélszerűbb felosztását volt alkalmunk bámulhatni. Csaknem megfoghatlan, hogy egy ily tárgy, melynek annyi kézen kell átmenni, míg eladhatóvá válik, hogyan lehet oly olcsó. Igen kedves benyomást tett ránk a gyár tisztsága, az abban foglalkozó leánykák és gyermekek jó és csinos külseje, kik nemcsak tisztán, hanem tetszetősen, mondhatni, izletesen valának öltözve. Nem láthatni itt a nyomor, leverő szükség, vagy szellemi képzettség elhanyagolásának legparányibb nyomát, sőt mind vidám, derült, finom és értelmes arczatuk.

Egy másik általunk meglátogatott gyár Elkington Mason et Comp. galvánutoni aranyozó és ezüstöző gyára volt, mely egyszersmind nagyszerű bronzöntődével van összekötve. Ezen gyár készítményei egész Angolországban elterjedvék, s nemcsak izletes és tökéletes alakjuk, hanem az aranyozás s ezüstözés tartóssága által is jóval feljülhaladják a más ilynemű gyárak készítményeit, mint például az ugynevezett chinaezüstöt és alpakkát. Az ezüstözést

sok helyen oly vastagnak találtam, hogy bizonyos körülmények közt levélként lehe-
te hántani. Ezen tartós-
ságnak tulajdonítható, hogy Elkington gyártmányai
egész nagy Britanniában csaknem minden háztartás-
ból kiszorították a tiszta ezüstöt. Még Angolország
legpompásabb szállodáiban is csak Elkington gyárt-
mányai használtatnak. Ezen gyár bronzműveiből ne-
hány szobrot a párisi műkiállításon, és Peel Robert-
nek egy munkában lévő óriás szobrát láttam. A leg-
kitünőbb udvarisággal hordoztak meg minket a gyár
különböző helyiségeiben, hol a gyártás minden apró-
lékos részleteivel volt szerencsénk megismerkedhetni;
de leginkább megragadta figyelmünket a gyár rendel-
kezésére álló minták roppant gazdagsága; s kitünően
érdekelt azon terjedelmes terem, melyben a galván-
utoni aranyozás- és ezüstözéshez megkivántató óriás
készületek tartatnak. Ezen terem falait karzat futja
körül, melyről a látogatók annak minden részleteit
kényelemmel áttekinthetik, a nélkül, hogy a munká-
sokkal érintkezésbe jönnének, vagy a gyártás műtete-
lét közelről megtekinthetnék: de azért nem csináltak
belőle titkot, s néhány kísérletet tettek szemünk előtt,
hogy a tárgyak megaranyozásának és ezüstözésének
gyorsaságát megmutassák.

Pompás bronzművei által tűnik ki R.V. Winfield
gyára is. Ezek közt van egy bölcső, mely a londoni
műkiállításban, mind alakja izletessége, mind kiállí-
tása gazdagsága által, különösen a hölgyek figyelmét
nagy mértékben magára vonta. Ezen bölcső ára 1000
font sterling, s azon hires bölcsőt, melyben az egy-

kori római király, később Reichstadti herczeg, jelenleg második Napoleon ringattatott, alakja izletessége s művészi tisztaságára nem is lehet hozzá hasonlítani, ámbár meglehet, hogy a kiállítás gazdagságára nézve az ezt feljülhaladja. Pompája és szépsége által kitűnt még több ágy is, mely áttört szép czifrázatát tekintve tiszta aranyból készítettnek látszott. A teremszerű raktár boltozatáról lecsüngő csillárok és lámpák ropant mennyisége is vetekedett egymással a szépség és gazdagságban.

Egyébiránt épen a minden fél év után tartatni szokott hat napos szünidő volt a gyárban, s így mi a gazdag raktárakat igen, de a gyártás helyiségét s módját nem láthattuk.

F. és C. Osler ur gyára jegeczüveg csillárai és kargyertyatartóiról nevezetes. Ez utóbbiakból egy pompás óriás mű több év előtt Ibrahim basa számára készítettett Egyiptomba, de ennek csak a rajzát láthattuk a gyárban, hanem egy ahhoz hasonló példány ekkor a párisi műkiállításon díszelgett.

Harris és fia üveggyára leginkább vájüveget készít, (poharakat, palaczkokat stb.) olyan alakban mint csaknem egész Angliában s egy részben Amerikában is elterjedve találhatni. Ez nem egyéb, mint egy kis ólomkeverékkel elegyített szürkésbe játszó jegeczüveg. Különösen érdekelt a kemenczék alkotása, melyek kőszénnel fűtetnek, s úgy vannak szerkesztve, hogy a hőség sokkal kevésbé van terhükre a munkásoknak, mint a mi s legtöbb csehgyárban szokott történni.

Mielőtt Birminghamot elhagynám, egy ottan rajtunk esett furcsa történetet említék meg, mely nagyon hű világban tünteti ki a birminghami munkás ifjuság világpolgári szellemét. Birminghamba érkezünk napján történt, hogy este fele elhatározzánk, miként a város külalakja megtekintése végett egy sétát teszünk annak legnépesebb utczáin. Szerencsénk vagy szerencsétlenségünkre, — mert nekem ugyan mulatásomra szolgált — a gyárakból kibocsátott ifjuság éppen akkor az utczákon csoportosulván, fel s alá tolakodva hullámozott, a nap fáradalmaiért kárpótlást szerzendő. Különös figyelmet gerjesztett bennük az utcán bolygó idegen alakunk, de leginkább feltűnt nekik bajuszunk, melyet még úgy látszik emberi ajakon soha nem láttak, ezért valami különös emberfajnak tartván, mindenütt mint csudaállatokat bámultak minket, hangos kaczajra fakadva kiabálták egymásnak „nézd csak, mind a háromnak szakála van a szája fölött.“ A birminghami gyári ifjuság világpolgári ismeret hiánya annyira kivette sodrából egyik utitársamat, miként arra erőltetett minket, hogy térjünk vissza szállodánkba s a tér rögtöni odahagyása által meneküljünk ezen szemtelen s míveletlen ifjuság lehető rakoneczátlansága elől! — Igen természetes, hogy sürgető kívánságának engedtünk; s biztosságba helyezvén, ketten bolyongtunk tovább az utcákon, bár mindenütt istentelen gyerkőczek rajongtak körül, de senki nem bántott.

Egy napi ott mulatás után július 4-kén délután elhagytuk Birminghamot, s rövid utazás után még az

nap este Manchesterbe értünk. Utunkat mindenütt gyárak és apró gyárvárosok prémezték, melyeknek számtalan kéményéből felszálló füst az eget, a mennyire csak elláttunk, sűrű fátyolba burkolá. Azonban a szántóföldek gondos művelésének módja s a mezőgazdaság jelleme mindenfelé ugyanaz.

Manchester Angolország egyik legnagyobb s legiparüzőbb városa. Maga a város hemzseg a palotaszzerű épületektől, de a melyek nagyrészt gyárak, vagy rakhelyek, mert a gyármunkások a város legkül szélén laknak, míg a gazdag gyártulajdonosok és kereskedők, távol a város gőzös légkörétől falukon ütik fel tanyájukat. A mint e roppant gyárvároshoz közelget a vándor, már nagy távolból ezernyi sugár, csaknem felhőkig nyuló kémény mered föl előtte, melyeknek hömpölygő füstje Manchestert évről évre mintegy ködfátyolba borítja, s a nap tiszta arczata elől elfedi. Julius 5-ke volt a legszebb s legtisztább nap, melyet Manchester valaha látott; de ezen napon is oly sűrű ködfátyol borította a nap tányérját, miként a szem erőltetés nélkül belenézhetett annak homályos fényébe.

Meglátogattuk Birley és Comp. ur gyapotgyárat, mely Angolország egyik legnagyobb gyára.*)

*) Jelenleg gyakran nehézséggel van összekötve, s néha különös ajánlólevél nélkül teljes lehetlen Anglia gyapotfonodáiba bejuthatni. Mióta Németországban jobban kezd emelkedni a gyapot kézművészet, ovatosabbak az angolok s nem engedik meg, hogy gyárászatuk titkait oly könnyedén ellessék a németek.

Midőn tökéletes működésben van, 2000 embert foglalkoztat, kik a nyers gyapotot kezdettől fogva a kész szövetig elkészítik. Hogy ezen gyár nagyszerűségéről kellő fogalmat szerezzem olvasóm, elég legyen annyit mondanom, hogy egyetlen nagy teremben 860 szövőszék fog helyet, melyek gépek által szakadatlan mozgásra indítatván, hihetlen gyorsasággal dolgoznak; miből oly kiállhatlan csörömpölő zaj származik, hogy meglehetősen távolra az utcán mint valamely nagy vizesés, például a gasteini zuhogása, hangzik. Csak akkor foghatja meg az ember ezen gyártmány meseszerű olcsóságát, ha azon könnyűséget látja, melylyel a gyártás eddig emberi kéz által végzett műtételei s ágai, most bonyolult ugyan, de bámulatos alkotásuknál fogva hihetlen gyorsasággal forgatható gépek által hajtának végre. Az ebben dolgozó leánykák és gyermekek nyomoru, egészségtelen tekintetűek, mivel foglalkozásuk oly nemű, hogy nem lehetnek oly tiszták és csinosak, mint a Birminghamban látott gyárakban; mert itt kénytelenek vagy nedves és meleg, vagy nagyon poros légkörben dolgozni.

Másik gyár, melyet Manchesterben szemügyre vettünk, Sharp, Steward és Comp. gépgyára. Ebben is csaknem kétezer ember foglalkozik. Leginkább mozdonyokat készít, minden lehető egyes alkatrészeivel. Több más gép mellett hetenként $2\frac{1}{2}$ mozdonyt készít el, s meglepően bámulatos azon könnyűség, melylyel a legóriásibb vas tömegeket kezeli s feldolgozza, mintha a vas minden tulajdonit elvesztette, s vajszerű anyaggá változott volna.

Egy ehhez közel eső ruggyanta (kautschuck) gyárba, melyet nagy kedvünk lett volna megtekinteni, nem bocsáttattunk be. Igen nagy titokban tartják ennek gyártását, s csak azok nyernek bebocsáttatást, kik nyomatékos és tekintélyes ajánlóleveleket képesek előmutatni.

Miután a gyárak meglátogatása csak délután három órára engedtetett meg, a közbeneső időt egy nyilvános, nemileg nép műkert meglátogatására használtuk, mely vasárnapot kivéve a hét minden napján nyitva áll a közönség használatára. Ezen kertben a gyermekek multságára különféle testgyakorlati kézsület és a közönség számára egy muzeum áll, mely gazdag ásványi, állati, és földészeti, egy kép, és rézmetszetgyűjteménnyel, végre a bel- és külföld, különösen a tengertúli országok készítményei halmazával. E gyűjtemény csupán egyesek bőkezűségének köszönheti gazdagságát; és ámbár tudományos becse tartalmasságát tekintve európai egyik nagyobb szerű gyűjteménnyel sem hasonlítható; de gyakorlati hasznát tekintve ez ennél sokkal nagyobb, mint sok terjedelmesebb, gazdagabb és fényesebb gyűjteménynél. E gyűjtemény a nép közoktatására van szentelve, a honnan annak bejárása egészen korlátlan, és pedig oly kert közepén, melybe a nép mulatni jár.

Peel Robertnek a muzeum bejárásánál álló márványszobra, Angolország szegényebb osztályának jótevőjére emlékeztet, kinek az olcsóbb kenyerét köszönheti. Peel Robert Manchesternek kedvence, miért is

annak nyilvános helyein mindenütt e nagy államférfi képmásával találkozhatni.

Igen szép vonása az az angol nemzetnek, hogy azon férfiak emlékét, kik az állam s haza iránt érdemet vívtak ki, oly nagy tiszteletben tartja. Egyházakban, nyilvános téreken, mindenütt azon nagy férfiak emléke szemlélhető, kik Angolországot az angol nép segítségével nagygyá tették s hazájokra nézve magoknak hirt nevet örökitettek. A nép mindenütt szeme előtt látja őket, s tetteik mindig friss emlékezetben élnek, s intő példa gyanánt állnak a jelen és jövő nemzedék előtt.

Julius 6-ikán reggeli 8 órakor hagytuk el Manchester-t s egy óra alatt Liverpoolba, az utolsó s legszélső állomásra jutottunk, melyet európában utazásunk alatt értünk. Angolország ezen legnagyobb tekintélyes kereskedő városa kikötőjében, mely minden nemzet s a világ minden része hajóitól hemzseg, horgonyzott az angol gőzös Canada, mely minket a világóceánra túl az új világ partjaira vala szállítandó.

III.

Bucsú Európától.

Julius 7-kén déli tizenkettő volt, midőn Európa ezen szegényes, öreg, kiélt nyegle szűz karjaiból, ki nek régen elvirágzott szépsége bájait sem az angol ékszer, sem a franczia kenőcs vissza nem varázsolhatja, kiszakadtunk, hogy ifju, gyors virágzásnak

indult, általa irigyelt s gyűlölt, de gyermekeitől rajoskodva imádott vetélytársnéja ölébe vitorlázzunk. Sajátságos érzemények zajgatják az emberi kebel, midőn egy ingatag jármű hátán a megmérhetlen világtenger hullámainak martalékul vetve először hagyja el azon világrészt, melyhez ezer emlék s számtalan kötelék fűzi, hogy azon új világrészbe vitorlázzon mely felé milliók szeme epedve sóvárog. Egy ujonnan ébredő nap, mely sugarait a földgömb minden része fölé terjengetni kezdi.

Canada gőzös a parttól mintegy három mérföldnyi távolban horgonyozott a liverpooli kikötőben úgy, hogy az utasokat málháikkal együtt egy másik kisebb gőzösnek, a Satellitnek kellett a hajó fedezetére szállítani. Számos barát és rokon kísérte az oczeánra ereszkedőket a Canada fedezetére, mely egész nagysága s méltóságában csak akkor tűnt fel előttünk, midőn közvetlen közelébe jutottunk. Bár erősen meg vala terhelve, mégis néhány öllel magasabbra nyult a Satellit párkányzatánál, holott az sem a kisebb hajók közé tartozott.

Sietett mindenki a hajó fedezetén, mely nap-hosszat egész világkörünket alkotandó vala, tért nyerni s néhány pillanat alatt oly zűrzavar, oly tevékenység fejlődött ki a hajón, miként pillanatra mindenki feledte, hogy a honi földtől elszakadván, egy hullámzó világtenger ingatag szeszélyének vettetik játékul.

Minden málhánk a hajó fedezetére szállíttatván s indulás jeléül a hajóharang meghuzatván, mindenki

bucsút vett övéitől, kik visszasiettek a Satellitre, mely azonnal ellökődött, és a mint a hullámokon tovább tovább rengett, háromszoros hurrah, és lengő zsebkendők vitték meg a vég bucsúcsókokat a mindig meszszebb távozó hajónak.

Majd a Canada horgonyai is felszedettek s nagy lassan megmozdult végre. És mig hattyuként csöndesen símult a hullámok hátán, távolról látánk egy gőzöst sebesen vitorlázni felénk. A postagőzös volt az, mely a postamálhával együtt néhány hátramaradt utast szállított hozzánk. Minden megállapodás nélkül vette fel Canada a tengertúli világrész számára rendelt postatáskákat, s midőn e hajó is megvált tőlünk, az utósó bürü is szétromboltatott, mely a honi világ-részszel kapcsolatban tartott.

Mig gőzösünk mindig tovább tovább nyomult a partoktól, volt időnk azt, valamint számmal ellátott fekhelyünket közelebbről szemügyre venni.

A Canada gőzös sem nem a legnagyobb, sem nem a legpompásabb azon hajók közt, melyek a tengertúli postaszolgálatot végzik Angolország és Amerika közt. Az angol-északamerikai gőzhajó-társulat tulajdona, melynek 9 hajója egymást váltva a Liverpool, és Halifax és Uj-York közti postaszolgálatot teljesíti. Minden szombaton déli 12 órakor indul el Liverpoolból egy hajó, s azon vonal, melyet követnek Cunardvonálnak neveztetik.

Gépezete 800 lóerejű, s a naponként felemésztett kőszén 70—80 tonnára, az az 1400—1600 mázsára megy. Az elsőrangú étterem oly nagy, hogy két

hosszu asztalon mintegy 150 utast vendégelhet meg. Hölgyek számára egy külön pompásan butorzott terem áll. Minden zárka (Cajüte) két egymás fölé helyezett ágygyal van ellátva, s a felső oly magasan áll, hogy csak nagy ügygyel bajjal lehet belejutni, s meg nem foghatom, hogy nehézkes vagy tag merevedésben sinlő mikép képes abba felmászni. A zárka beltére oly szűk, hogy két ember egyszerre nem vetkőzhetik és öltözhetik, hanem egyik a másra várakozni kénytelen. A hajó azonban alakja- s szerkezetére nézve nagyon hasonlít Dunagőzöseinkhez, azon különbséggel, hogy a társalgási terem (State-room) tulajdonkép a fedezeten van, úgy hogy körülé egy sétatér van, melyre nyílnak a terem ablakai. *) A hajó párkányzatán feljül emelkedő ezen terem fölött van a tulajdonképeni fedezet, mely szép idővel legkeresettebb gyűlhelye az utasoknak.

Mindenütt példátlan tisztaság uralgott, különösen a zárkákban szükséges légváltozásról van gondoskodva, hogy az utasoknak üde és egészséges levegőjük legyen.

Az utazó társaság igen tarka volt. Angol, amerikai, franczia, német, magyar, olasz, még egy orosz is; azonkívül számos nő, s néhány gyermek. Azonban csak az első osztályu utasokról szólok, mert a második osztályuak oly szorosan el valának szigetelve az elsőktől, hogy velök legparányibb érintkezésbe sem jöhettünk.

*) Az újabb Dunagőzösök szinte e szerint vannak nagyobbára alkotva.

A kapitány egy éltes, emberséges, tisztos, bizalomgerjesztő angol volt.

V.

A tengeri út.

Huzamosb tengeri utazás mindig több vagy kevesebb unalommal van kapcsolatban. Egy hajó szűk területén sokkal kevesebb a változatosság, mint hogy helyzete megváltozása után ne sovároogjon az ember. Az utasok nagyobb részének még a megmérhetlen oceán sem nyújt annyi változatosságot, hogy rendszerint unalom ne legyen kísérőjükké hosszas tengeri utjokon, és épen ez teszi megfoghatóvá, hogy a legfanyarabb, élettelenebb mulatság is élvezet ad, s a nap nagyobb részét evéssel töltik.

A különböző nemzetek különböző jelleme igen élénken tűnik itt ki. Mig az angol hölgyek magaviselete visszavonult és zárkozott, s csak öveik szűk körében mulatoztak; a francia hölgyek kevés idő alatt Canada egész népességével ismeretséget fűztek s igen hangosan s vidoran társalogtak. A nevetés, zajgás, vihogásnak végehossza nem volt, s ez az utasok nagyobb része méltó boszuságára gyakran késő éjjelig tartott.

Mihelyt a hajón megfészkel magát az ember, legelső gondja az asztalnál egy alkalmas helyet választani. Ezt eljegyzi utijegyével, s egész utazása idejére biztosította magának. Mi, kik mint ujon-

czok nem tudtuk ezt a szokást, későn jártunk. Már az asztal nagyobb része le volt foglalva, s csak a felső végén volt még néhány elfoglalatlan hely, s mivel az nagyon alkalmasnak látszott, siettünk eljegyezni. Hanem már másnap szomoruan tapasztaltuk, hogy miért nem voltak ezen kényelmes helyek elfoglalva. A hajó mozgása ugyanis annál érezhetőbb, minél távolabb esik valamely hely a középponttól; a mi helyünk pedig szerencsétlenségünkre a hajó legvégében volt, s így, ha a tenger jobban hullámozott, képzelheti olvasóm! mily gyönyör lehetett 2—3 ölnyi magasra fel s alá hintáltatni?

A véletlenség közvetlen azon hajónkon lévő egyetlen orosz mellé sodort minket az asztal mellett. Alig ültünk le, azonnal tányérunkra tette jegyét. Különösen feltűnt élénksége, az egész világgal ismerkedni vágyódása, s heves vitatkozása által. Ő volt a megtestesült tagadás, ki mindig faggatozott, csak azért, hogy ellent mondhasson. Alacsony, összenyomott, csontos alkatu, de különösen feltűnt széles sárgafekete arcza, apró szemei, türemlett ajaka és ritka szakála által. Elismerhetlen volt rajta a baskirszármazás. Azt gondolta, hogy egyik utitársamat különös kitüntetésben részesíti azáltal, hogy azt a baskirok egyenes ivadékanak nyilatkoztatta. Nehány politikai iratairól eléggé ismeretes orosz menekült volt ő, és ámbár hazájából száműzetett, nagy rokonszenvet mutatott Oroszország ügyei iránt; és ámbár Anglia részéről vendégszeretettel fogadtatott is, nem tudta az angolok iránti gyűlöletét eltitkolni. Jóslói bizonyos-

sággal állította, hogy Szebasztopol sohasem eshetik el, és hogy a szövetségeseik mindeddig csak az orosz előcsapattal küzdöttek, s a derék had nem is bocsátkozott csatába.

Közvetlen szomszédságunkban két szabatos arcvonású fiatal ember ült, kik testvérek valának, s tulajdos, arcukon viselt alázatosságuk s szenteskedésük, tehát épen ellentétes tulajdonaik által, melyek az orosz szenedhetlenné tették, tüntek föl. Ezek folytonosan vagy Bibliát, vagy Kempis Tamás vallásos értekezéseit, sat., olvasták, s hozzá még oly siralmas képet vágtak, mintha a más világra előkészítették volna magukat. Utójára is az sült ki, hogy methodista hittanászok, s hihetőleg a jövőendő missióra készülték. Ellentétes tulajdonaik miatt épen oly kellemtlenek valának, mint az orosz.

Különös egyénisége miatt épen úgy feltűnt egy hozzánk nem messze ülő fiatal ember. Magas nyulánk, de csontos test alkata, szőke, vörösbe menő haja, s kék szemei elárulták a németet, ha szólásra nem nyitotta volna is ajakát. Fekete, ugynevezett Heckerkalap fedte fejét, társalgása élénk, szellemdús, tudományos ismerete sokoldalú, alapelvei tisztán kimérték és szilárdok valának. Később tudtuk meg, hogy ő európai hirt-nevet szerzett magának Kinkelnek a porosz tömlöczből meg szabadtatása által, miért most egész Németországból száműzetésével kellett lakolnia. Résztint Illinois, résztint Visconsinban vett magának birtokot, s váltva hol Amerikában, hol Angolországban él, de Németországot nem feledhette, s

mély sohajok szakadtak kebléből, valahányszor arról beszélt.

Szembeszökő volt kövesedett alkata, és sötétszerű vörös haja miatt egy írföldi, ki fáradatlan szorgalma s szakadatlan munkássága által nagy vagyont gyűjtván, legnagyobb üzlettel bir Dublinban. Miután, lehet mondani, írószobáját egész életében soha nem hagyta el, s talán soha semminemű élvezetben sem részesült, arra határozá magát, hogy agg napjaira egy kéjutazást tesz. Ezen kéjutazásra Északamerikát választotta, a mi ugyan politikus, nemzetgazdász, és lélektanászra nézve érdekekkel birhat, de csupa kéjutazásra minden polgárisodott ország közt legkevésebbé alkalmas.

Tengeri utazásunk egyhanguságát néha néha megszakasztó mindennapi tünemény volt, mely az utasok nagy része figyelmét szokott mulatságáról más tárgyra vitte, a delfinek gyakran feltünedező játéka vala. Ivalakulag hajtott hátuk, tövises hátszonyukkal, hozzá még rövid vastag testük némüleg hasonlóvá teszi a sertéshez, a honnan angol nyelven Porkfishnek, disznóhálnak neveztetnek. Egyik a más után rendkívüli sebességgel emelkedik a tenger felszine fölé, s rövid ívet rajzolván ismét visszazuhanak a hullámokba. Ezt oly nagy gyorsaság és sebességgel végzik, miként ugy tetszik, mintha egymást üldöznék. Ilyen jelenet mindig némi vidorságot szokott a társaságba önteni. Ezen hal uszonyai oly röviddek s alkata oly otromba, miként alig lehet megfogni, hogy mikép emelkedik a víz színére?

Vizsgálódni szerető utazóra nézve sokkal nagyobb érdekekkel bír a tenger világítása, a mi ugyan melegöv alatti tengereken sokkal fénylőbb; de tiszta nyáriéjjeleken itt is elég szép arra, hogy még az avatlan ember figyelmét is felgerjessze. A világítás csak zajgatott hullámban tűnik fel, azért legszembeszökőbb a hajó kerekai közelében, hol a tajtékzó hullám folytonosan halvány, leginkább sárga színben tündöklök. Ezen halvány fényvonalon szüntelen kisebb és nagyobb fénypontok támadnak, melyek mint csillagok a téj-ut halvány világán igézőleg ragyognak.

Ezen világítás oka soká foglalkoztatta a legkitünőbb természetbuvárokat, s hoszas ideig semmit sem tudtak kipuhatolni. A tudatlanok mindjart a villanyossággal állnak elő, s azt hiszik, hogy azzal tökéletes felvilágosítást adtak, ha azt mondják, hogy az nem egyéb, mint a tenger villanyos világítása. Ma legtöbb természetvizsgáló egyhangulag abban állapodik meg, hogy ezen világítás oka a tenger vizében lakó megszámlálhatlan mennyiségű legalsóbb fajú állatocskákban rejlik. Különösen a Meduzák vagy akaléfek azok, melyek pillanatnyi fényt idéznek elő megzajgatott vízben: hanem szörnyű nehéz ezen csupán átlátszó kocsonyából álló parányi állatokat pusztán szemmel észrevenni. Habár egy ilyen világító pontot kihalász is az ember, már néhány óra mulva semmi jelét sem látja ezen állatoknak a tengervízben, mert tökéletesen felolvadnak abban, a nélkül, hogy a tengervíz természeti vagy vegytani tulajdonságaiban legkisebb változást szenvedne.

A tenger annyiszor bámult kék színe is gyakran volt már vizsgálódás s egymással ellenkező nézetek tárgya. Fénylő napvilágban sötétkék indigószínűnek látszik a tenger, holott vize üvegbe meritetvén természetes világos és szintelen. Ezen szint különféle okból akarák származtatni, és még legujabban is akarta azt egy igen alapos természetbuvár a benne tükröző ég kékjéből magyarázni ki. Véleményem szerint ezen kék szín oka éppen oly egyszerű, mint természetes. Nem egyéb az, mint a minden tökéletesen tiszta vízzel eredetileg sajátságos szín, melyet vékony rétegekben éppen úgy nem lehet észrevenni, mint a levegő kék vagy egy átlátszó ablaktábla zöld színét, hanem már mélyebb rétegben valósággal feltűnik, mint az ablaktábla zöldes színe, ha többet rakunk egymásra. Hogy ez így van, már abból világos, miszerint nemcsak a tenger vize, hanem minden tökéletesen tiszta víz ezen kékes színt játsza, még pedig minél tisztább és világosabb, annál feltűnőbb ezen kékség. Ez látható minden hegyi tóban, s minden tiszta hegyi patak mélyebb helyein, ha az fenekig átlátszó. Ezt láthatjuk minden folyónkban, ezt téli időben a Dunánkban, ha jégpleple alatt megtisztul, s a mellékfolyamok s esővíz semmi iszapot nem hord bele: ezt látjuk a havasok jegében, valamint minden más jégben, ha azon víz, melyből dermedt, elég tiszta volt. Az igaz, hogy ezen szín igen gyakran, zöldes és nem kékesnek tetszik. Véleményem szerint ez onnan van, hogy csekély mennyiségű feliszapolt sárgás agyag keverőzött hozzá, mely addig tökéletesen nem

üllepedhetett le. Tökéletes tiszta víznek kék színe van. Erről különösen a gasteini vizen győződtem meg, mely talán a legvilágosabb víz, melyet valaha láttam. A gasteini fürdővíz különös sajátosságául emlegették előttem azon körülményt, hogy az emberi test abban fakó holtszínt kap. Csak egy pillantást vetvén a mély fürdőkádba, azonnal megtudtam magamnak magyarázni ennek okát. Felfogtam egy ott álló egészen fehér porcelláncsészét, s azt a fürdőkád fenekére sülyesztettem, és ime a hősín csésze kék színt játszott a kristály-tiszta vizen keresztül, már pedig ezen fürdőkád fölé nem borult kékes égöböl, sőt nagyon is sötét deszkafal.

Egyébiránt hogy az égöböl állapota jelentékeny változtató befolyást gyakorol a tenger tükrének kékes színére, minden kétségen kívül van, mert hiszen ha az ég borongós, felhős, a tenger tükre ónszínű, mihelyt azonban tiszta fehér fenék tükrözik a vizen keresztül, azonnal feltűnik a szép kék szín. Így azon széles tájtétkző uton, melyet a tenger felszínén egész a látkör határaig hagy maga után a hajó, a hab mindig szép kékes, tisztán tengerkőszinben ragyog át a rajta hánykodó hullámokon.

Egy tengeri vihar gyönyörűségében is volt alkalmunk részesülni. Utazásunk elsőbb napjai, különösen a legelső, míg t. i. a György-csatornán usztunk, nyugodtan s békében folytak le. A csatorna hullámai oly csekélyek, oly szelidek valának, hogy a hajó mozgása teljességgel jelentéktelen volt, és az egész társaság oly jó kedvvel mulatott annak fedezetén, mintha egy

kedélyes kirándulást tett volna a Rajnán Mainztól Koblenzig, vagy épen éji zene mellett Velenceze csatornáin andalogna. De ezen vig s kedélyes hangulat következő nap, mihelyt a György-csatornából a világtenger nyílt tükrére értünk, sok utazónál siralmas s levertté borult el. A nyílt tengeren izgékonyabb volt a víz színe, a hullámok magasabbra hágtak, és a hajó tánca nagy mértékben nevedett. Ama kellemtelen vendég, a tengeri kór jelei nagy mértékben mutatkoztak, különösen a hölgyeken, kik nehányat kivéve zárkáikba vonultak, sőt a közös asztalnál sem jelentek meg. Julius 8-dikán egész nap Irföld partjai mellett haladtunk, melyek az elhagyatottság s kopárság szintelen képeivel kínálkoztak. Itt s ott tünt fel egy kis zöldes, s mivelt tér, de egyetlen ház sem vala látható a hosszú parton. Egy magános, a széles ocean közepéből kiemelkedett sziklacsúcs, mely nem volt szélesebb, mint hogy egy szép s a kék hullámokból merészen felnyult világító-tornyot birt el hátán, kölcsönzött némi festői diszt az elhagyatott vidéknek. Következő napra a társaság nagyobb része hozzá szokott a hintáló mozgáshoz, s miután a vidor nap s tiszta meleg napfény társas mulatságra a fedezetre csalt, a félénkek is bátorkodtak rejtek helyükből előbújni, s közös multságunkban részt venni.

Julius 10-kén a szabad nyílt tengerre jutottunk, hol egy talpalatnyi száraz földet sem láttunk magunk körül. A látkör szembetűnőleg elvált a tengertől, melynek kékes tükre ígézőleg terült el szemünk előtt, de nem költötte föl bennem a végetlenség érzetét, sőt

ellenben a tenger látköre, összehasonlítható tárgyak hiánya miatt sokkal kisebb, sokkal korlátozottabb volt, mint mikor az ember széles szemlekörű hegy ormán áll. Mennyivel nagyobb, szélesebb s magasztosabb alakban tűnik fel a tárgyak változatosságával gazdag láthatár Ausztriában a Schafbergen, vagy Sáros és Szepesmegye határán a Braniszkón? Kedvünk volna örömünkben felrivallni azon pompásan meglepő látványra, s szinte érezzük a mint keblünk dagad a szemünk előtt elterülő kép szépsége és korlátlansága bájos érzetétől. Mind ebből egy parányit sem éreztem az oceán kopár, széles, és korlátozott felületén, sőt némi fulasztó érzetet költött bennem az, hogy e széles síkságon egy ide s tova hintálódó hajó szűk körére vagyok szorítva.

Egyébiránt hajónk nyugodtan, habár hintálva uszott tovább a zajgó hullámok fölött, és a derült fellegtelen ég, melynek kékje versenyzett a tenger színével, azon reményre jogosított, hogy csöndes tengeri utazásunk lesz. — Azonban dél felé elborult az ég s könnyű köd ereszkedett a tenger felszínére. Alig történt ez, azonnal eddig soha nem tapasztalt tevékenységet vettünk észre a hajólegénység közt. Vizsgálták a mentő csónakok csigáit, csavaróit, melyekből hajónk minden oldalán három csüngött; az árbocot bevonták sat. Délután, kivált este felé az idő jobban elborult, a szél dühösebb lőn, és a hullámok magasabbra emelkedtek: azonban még minden meglehetősen nyugodtan maradt, s ha mindjárt kissé dobogó szíivel is, álomra hajtotta fejét. Reggel felé a hajó heves

hintálása s borzasztó csikorgása vert fel, úgy hogy azt gondoltam, miként eresztékei bomlanak szerte; ugyanakkor ismételve hallottam, hogy egyes hullám zúdul a fedezetre, s legközelebbi szomszédomban néhány utitársamon az erősen hánykodó tenger okozta kór csalhatlan jeleit vettem észre. Szegények a legnagyobb mértékben szenvedtek a tengeri kór következtében!

Azonnal a fedezetre siettem. Vastag ködfelleg borult a tenger színére, és a felbőszült hullámok oly erőszakosan ingatták hajónkat, hogy csak ügygyelbajjal lehetne talpon maradni. A vihar perczről perczre nevededett, s dél felé oly magas pontra hágott, miszerint egyetlen lépést sem lehetne tenni, hacsak ki nem akarta az ember magát azon veszélynek tenni, hogy a hajó egyik oldaláról a másikra sodortassék. Most oly mélyen merült hajónk hátulsó vége a bőszült hullámba, hogy az ölmagasságra csapott össze fölötte, majd felemelkedett, s oly nagyott szökött ég felé, mintha ormányával a hullámozó tenger feneketlen örvényébe akarná magát furni.

Mig lehető volt, s a vihar és esőáradat engedte, a fedezeten maradtam, hogy nézhessem a felzúdult tenger bőszejátékát. A hullámok szélesek, de nem igen magasok valának. Csak néha zúdult egy-egy bőszült erővel hajónk oldalának, s azt félre lökvén magasan szökött meghajolt párkányzatára. Az étteremben gondoskodva volt, hogy minden egyes tárgy, tányér, tál leerősítessék, mégis minden egymásra volt hanyva vetve, mi sok furcsa jelenetre szolgáltatott alkalmat.

A társaság nagyobb része sem reggelire, sem ebédre nem jelent meg, különösen a hölgyek, hármat kivéve, kik közül egy a másod kapitány neje volt, zárkáikban maradtak. Én is, kinek eddig sejtelmem sem volt a tengeri kórról, oly különösen éreztem magam, hogy semmi ételt sem tudtam megkóstolni. A hajóslegények azt állíták, hogy ez nagyon lanyha vihar, mert nekik kevés dolgot ad. Vihar és bősziált hullámok daczára hajónk fenakadás nélkül folytatta utját, úgy hogy az nap is 224 tengeri mérfölddel közelítettük meg Amerika partjait. Csak este felé lett a tenger nyugodtabb, és a következő nap reggele tiszta fénylő világát derülten terjeszté a tenger lelohadt tükrére.

Mily egészen más a hajóni élet borongós vihardulta napok után egy szép derült napos ég alatt! Mindenki vig, nyugodt arczczal gyüölöngött a hajó fedezetén; a társalgás élénk volt, s kettőztetett léptekkel járdalt mindenki fel s alá. Még a hölgyek is előbujtak rejtekhelyükből, s jó kedvvel vettek részt a közös társalgásban. Ugy tetszett mintha uj élet költözött volna a Canadára, s a tegnapi nap kinjai örökre elfeledve lönek. Az átalános derültség nevelésére nagy befolyással volt egy csapat repülő nemü hal, mely egészen hajónk mellett úzte enyelgő játékát.

Ily módon egy tengeri vihar veszélyéből szerencsésen megmenekültünk volna, de más oldalról egy sokkal nagyobb fenyegetett. Julius 13-ikán New Foundland zátonyaihoz közeledtünk, melyektől a folytonosan rajtuk borongó ködfelleg miatt nagyon

fél a hajós nép. Miután minden hajónak, mely Európából Halifax, Boston vagy Uj-Yorkba, vagy onnan vissza Európába megy, ezen vonalon kell elhaladni, ezáltal mindig ki van az ember téve azon veszélynek, hogy ködös időben az ezen uton átmenő sok hajó közül valamelyikkel összeütközik. Sok hajót talált már e helyen végveszély; így kevéssel ezelőtt a pompás Arctic gőzös, melynek egy kis vas gőzös a bókonyait tördelte be. Azért e helyen ködös időben, kivált éj idején örökös, csontot-velőt átjáró sipolás és harangozás harsog a hajókon, hogy a szemközt jövő hajók kölcsönös közeledésükre figyelmesekké tétessenek.

Ezen utonmódon ki lehet kerülni egy másik hajóvali összeütközés veszélyét, de nem lehet eltávolítani egy más sokkal nagyobb, s ködös időben, mondhatni, elkerülhetlen veszedelmet. Ez a jégbércekhez ütközés veszélye. Jelesül meleg nyári hónapokban iszonyu jégthalmok szoktak elválni az északi sarktól, melyek a tenger folyását követve junius, julius és augustus hónapokban dél felé az Uj-Foundlandi szigetek mellett szoktak elvándorolni. Már most ha valamelyik hajó szerencsétlenségére egy ily uszó óriással találkozik, s azzal véletlen összeütközésbe jön, vége van neki, mert menthetlenül, mondhatni, azon pillanatban a tenger mélyére süllyed. Azt hiszik, hogy a pompás Praesident gőzös egy ily jégbérceczeli összeütközésnek köszönheti süllyedését, mert soha semmi hírt sem lehetett felőle hallani, semmi nyomát nem lehetett felfedezni.

Egy ily veszélyes szomszéd közeledését bizonyos

jéghidegség szokta elárulni, mely nem csak a levegőt eltölti, hanem a tenger felszínét is bevonja. Julius 14. éjjele is oly didergető hideg volt, hogy ágybelink kétsoros gyapjutarakója sem volt képes az ellen tökéletesen megvédeni. Ebből azt gyanítánk, hogy egy ily veszélyes jégbércz közelében vagyunk, de másnapra viradva semmi ilyest nem láttunk. Csak néhány nap mulva, midőn már az amerikai partok feltűntek, nyilatkoztatta ki egy amerikai hajókapitány, ki szinte a Canadán utazott, hogy a 14-iki jéghideg éjjelen egy borzasztó jégbérczhez oly közel haladtunk el, miként a fedezetről csaknem pusztá kézzel ellehete érni : de szerencsésen elcsusztunk mellette, s így a fenyegető veszélyből sértetlenül menekültünk. Képzeltetni tehát, hogy ily körülmények közt, mily borzasztók a hajón töltött éjszakák, midőn a síp örök visitása, és a harang folytonos zúgása a szünetlenül fenyegető veszélyre szakadatlanul emlékeztet.

Julius 15-dike volt a második vasárnap, melyet hajón tölténk. Ezt a napot a hajólegénység, és jelenlévő angolok, mindig a legnagyobb vallásos buzgalommal ülik meg. A hajólegénység ünnepi ruhájában szokott a hajó teremében megjelenni, hol az utasokkal együtt asztal mellé telepedik. A lelkeszi kötelességet a hajókapitány teljesíti, nálunk egy igen tisztos, és bizalmat gerjesztő 50—60 közti férfit. Az isteni tisztelet abból áll, hogy a gyülekezet előtt egy imát, egyházi beszédet, Móses öt könyvéből néhány fejezetet, az új szövetségből egy evangyeliomot, és letenyét olvas fel.

Julius 17-dikén az amerikai, illetőleg uj-skótziai partok közvetlen közelébe jutottunk, a mennyiben a Liverpoolból kiindult angol gőzösök rendesen Halifaxban szoktak kikötni. De a sűrű köd, mely délután ismét elborította a tenger felszínét, gátlá a veszélyes szirtek, és örvényektől környezett kikötőbei bemenetelünket. A kapitány, azon csalódásban lévén, hogy egészen Halifax kikötője előtt áll, nehányat lövetett, hogy megérkezését tudassa : de senki nem felelt, s nem jelent meg hajókalauz, ki hajónkat biztosan kikötőbe vezette volna. A kapitány tehát kényszerülve volt horgonyt vetni, s az egész éjt nyugodt tétlenségben tölteni. A másnap reggel elsüttetett ismételt lövések hasonló eredményűek voltak, úgy hogy a kapitány a tengerfenék gondos megvizsgálása után adhatott kellő felvilágosítást helyzetünkről, s így kényszerülve lévén, a láthatárt vastagon borító köd daczára a gépeket megindította, s a hajósíp folytonos visitása között tovább vitorlázott. Csak reggeli nyolcz óra felé kezdett a köd felszakadni, s midőn egy órával később egészen eloszlott, láttuk, hogy egy számos hajó, és halászcsohajával hemzsegő barátságos tenger közepében állunk, melyből derült láthatáron az amerikai szárazföld dicsően merült fel. A bájos reggel, mely a láthatárt fellegtelen fénybe öltözteté, még emelte az óhajtott föld láttára kelt vidor hangulatot. Általános sürgésforgás zsibongott a fedezeten, a hajó minden zászlója és lobogója felvonatott, a közel szárazföldön álló tárgyak mindig jobban jobban feltűntek a szem előtt, míg végre Halifax is

két fenyüerdővel benőtt halomsor közt szemünk elé bukkant.

Ha már egy távol világrészen eső ország legelső megpillantása oly hatályos benyomást gyakorol a fogékony kebel-, az emberi képzeletre : mennyivel hatályosabbnak kell lenni azon benyomásnak, ha egész kiterjedésében szeme előtt látja azon nagy és gazdag világrészt, mely az emberi nem reményeit és jövőjét zord kebelében viseli? Azon feszült hangulat, mely az embert megszállja, elevenebb színek-, s érdekekkel rajzol mindent lelkünk elé, minden benyomást vágyódással fogadunk, s annyira meghonosul képzetünkben azon eszme, hogy ujat látunk, miszerint hisszük, hogy hegy, völgy, város, emberek, az egész állat és növényországnak más alakkal, és más természettel kell birnia.

V.

Az új világ. Halifax. Bostoni ut.

Halifax, Nova-Skótia, angol Amerika egy részének fővárosa kellemes és kies tájékban fekszik. A kikötő partja hosszában nyulik el, s háta mögött mint valamely térkely emelkedik egy erdővel benőtt halomlánczolat. Kikötője nagy és biztos, s bejárását egy kis sziget két részre osztja. Erős vár uralg fölötte, mely egy a parttól fél angol mérföldre emelkedett halom tetején büszkélkedik.

A Halifax alatt kikötő gőzösöknek rendszerint néhány óráig a kikötőben kell maradniok, részint

hogy az angol Amerika számára rendelt levélsomagokat, s kormányrendeleteket átadják; részint hogy a Boston felé való tovább utazáshoz szükséges élelmi szereket, kőszént, és friss vizet bevegyék. A gőzös megérkezése, valamint a rajta lévő utazók neve Halifaxból Uj-Yorkba azonnal táviratoztatik, honnan e hír néhány óra alatt az összes egyesült államokba elterjesztetik.

E szerint az amerikai partokra július 18-kán 11 óra előtt 20 percczel, s így Liverpoolbóli elindulásunk után 11 napra értünk, miután ez idő alatt 2,394 tengeri mérföldet, azaz naponként 217 mérföldet háttunk mögött hagyunk. De mivel elindulásunk Halifaxból Bostonba csak délutáni egy órára vala kitűzve, örömmel ragadám meg az alkalmat, hogy Amerika földét illethessem, s ezen kis időközt a város és vár megtekintésére használám.

Egy gyermekkormányozta kocsi röpitett a város több utcáján keresztül a várba. Halifax utcái egyenesek, s meglehetősen szélesek, de éppen nincs kedves tekintetök. Nem igen tiszták, kövezetlenek, a házak fából építvék, kívülről tetőalakúan deszkával borítvák, s amerikai szokás szerint nagyrészt fehér olajszinre mázolvák. Egyébiránt mind 1—2—3 emeletűek, s amerikai modorban építettek. A kereskedő boltok kevés kivétellel szatócsbódé szerűek, melyekben összevissza keverve a legellentétesebb tárgyak árultatnak. Ámbár Halifax Uj-Skottföld fővárosa, s a kormány székhelye: mégis nagyon nyugodt, s csendes benne az élet, s e tekintetben sokat különbözik

az amerikai egyesült államok testvérvárosaitól. Emelkedés, gyors haladás sehol sem tapasztalható, mint ezt az amerikai szabad államok új városaiban észrevehetni, hol az alig alapított városok mesés gyorsasággal nevezekesnek, és a kereskedelem, művészet, és mesterségben óriás előmenetelt tesznek.

Igen felöltő tünemény, hogy Amerika angol városai, bár a nagy amerikai egyesület tőszomszédságában fekszenek, s azzal határosok: mégis azon hatalmas emelkedést, s minden tagaiban lüktető üzletet nem képesek elérni, melyet az amerikai városokban oly képzelethaladó mértékben találunk, és bámulunk. Ha ennek oka után kutatunk, nem találunk egyebet, mint hogy az amerikai intézmények mindent éltető szelleme hiányzik belőlük, s egy telepítvény soha nem emelkedhetik oly magasra, mint egy szabad független ország. Mert ám tegyék csak ma azon egyesület tagjává, s holnap már észrevehető lesz rajta az egyesülés eredménye, s meglássa bárki, hogy új élet, új tevékenység szivárog annak minden részébe, s gyors léptekkel fog haladni többi testvérei után.

Feketék, és vegyenczek már itt is nagy számmal találhatók. Találtunk egy indianasaládot is, mely két nő, egy 15—16 éves leány, és egy körülbelül egy éves gyermekből állott. Ezek nemcsak arczszinökkel, hanem foglalkozásuk, s állhatlan vándor életükkel is a mi czigányainkra emlékeztetnek. Mint ezek, azok is hontalanok, bujdosók, koldulnak, s női kézmunkákkal táplálják magukat, melyeket városokban az európaiaknak eladnak, vagy más aprólékért a keres-

kedőknél becserélnek, kik azután boltjaikban drága pénzért árulják az idegen utazóknak. Ilyen általuk készített tárgyak a szalma kosarkák, és szivartárczák, melyekre festett gyapjuból tarka alakokat hímeznek.

Halifax legjelentékenyebb épülete néhány egyház mellett az Uj-Skottföldi kormány épülete. Ez a főutczán áll, előtte fákkal beültetett udvar terül el, melyet az utczától magas vasrácszat választ el.

A halifaxi várhoz érkezvén, több utitársunkat találtuk az előtt összegyülekezve: de az őr megtagadta az abbai bebocsátatást. Mig azon tanácskoztunk mit teendők legyünk, ott termett a vár-parancsnok, ki egész udvariassággal szólított fel a bemenetelre. A négyszeggránitból épített falak mintegy 6—8 öl széles, és három öl mély árok által vannak elválasztva. A bástyák, melyek azon halomról, melyen a vár fekszik, a vidék fölött uralgnak, 18—24 fontos öntöttvas ágyukkal vannak fegyverezve, melyeknek ágyutalpai szinte kitünő öntött vasból készítvék. A vár épülete szinte tömör négyszeg gránitból bombamentesen van építve, s mindenütt példátlan rend, és tisztaság.

Igen kies kilátás kínálkozik a vár magasáról. Egyik oldalról a halifaxi kikötő tűnik föl, mely végetlenbe vesz el; más felől a jól mivelt, és munkált szántóföld terül el hullámzatos görbületeivel, mig a rétek üde zöldje egymást váltja a fenyüerdő homályos árnyaival.

12 óra után már ismét a hajó fedezetén valánk, hol általános sürgésforgás uralkodott. Köszenet, friss vizet, jeget, friss élelmi szereket hordtak be, melye-

ket a legközelebbi ebédnél már igénybe vettünk. Különösen felüdített a friss víz, és a pompás kristálytisztaság, melyet egész tengeri utazásunk alatt igen takarékos és parányi adagokban kaptunk.

A hőség épen ellentétben állt azon hideggel, melyet az utóbbi napban kénytelenítettünk kiállani, csaknem kiállhatatlan volt, s mintegy eleve megízeltette velünk az egyesült államokban ránk várakozó hőséget.

Két óra felé felszedettek a horgonyok, s elszakadtunk ismét a szárazföldtől, hogy utunkat tovább folytassuk Boston felé. A legforróbb ég terült fölénk, midőn Halifaxot elhagytuk, és a nap kiállhatatlanul égetett: de alig haladtunk 12—15 mérföldet a tengeren, már éreztük a tengeri lég hűsítő hatását, és az ég elveszté derült fényét. Este felé érezhető hideg lett, és miután naphosszat legkönnyebb nyári ruhánk is terhünkre volt, már ekkor legmelegebb téli öltöztünket kerestük elő. Az egész utazásunk alatt hiven követő köd is leereszkedett, és a kapitány kénytelenített a hajósipot szakadatlanul fuvatni.

Julius 19-én reggel találkoztunk azon postagőzössel, mely az előtti napon vitorlázott el Bostonból, s Halifax felé sietett, hogy onnan Európába folytassa útját. Mily eleven érdeklődéssel kíséri az ember egy oly hajó futását, mely oly nagy távolból a honi világ-részbe siet, nem lehet rajzolni. Ugy tetszett mintha régi jó barátunkkal találkoztunk volna, legjobb jókívánásunk kísérte hosszas pályáján, s úgy éreztük, mintha rá akartunk volna kiáltani, hogy a távol hon-

ban hagyott kedveseinket üdvözlje. Ránk nézve e hajó csakugyan kettős érdekekkel birt. Ugyanis ennek kellett azon leveleket, melyeket tengeri utazásunk vég napjaiban irtunk, s Halifaxban feladtunk, Európába szállítani, tehát a nyugoti világ partjairól legelső köszöntésünket, s oda való szerencsés megérkezésünk örömhírét megvinni.

A nap derült, a tenger csudaszép kékes színű, s a társaság hangulata, magasra fokozva Amerika szárazföldre leendő szerencsés megérkezés közel reménye által, a legvidorabb volt. Ebéd vége felé egy az utazók közül divatozó pohár-köszöntéssel üdvözölte a hajóskapitányt, ki szokásban lévő modorban megköszönte, s biztosította, hogy a jelenlévő társaság előtt a legbecsesebb, melyet annyi sok utazása közben szállított. Ez azonban meglehet, hogy szólásforma, melyet minden utazása alkalmával ismételni szokott.

Este felé oly közel jutottunk az amerikai part-hoz, hogy a bostoni világító tornyot sugárzó fényével csekély távolban látánk magunk előtt ragyogni. A kapitány felbocsátott röppentyű által tudatta a hajókalauzzal, miként a kikötőbei mehetés segélyét igényli, s egy óra múlva már hajónkon termett az éj és köd daczára egy kis csónakon oda usztatva, de a mindig sűrűsödő köd, bár kalauzunk volt is, gátolta kiköthetésünket, s Bostonnal szemközt kénytelenítettünk horgonyt vetni, s nyílt tengeren várni be a következő nap ébredtét.

Julius 20-ikán két ágyudörgés riasztott fel kora

álmunkból. Azon nyugalom, melyet az éjen élvezénk, míg hajónk horgonyozott, annyi nyugtalanság után, oly jól esett, hogy egész társaságunk elaludta a kora reggelt. A két lövésre mindenki kiugrott ágyából, és sietve futott a fedezetre, s oda jutva örömmel látánk, hogy Boston kikötőjében épen a vámház mellett horgonyoztunk. Így azon élvezettől, melyet a kikötőjébe menéskor Boston nyujt, megfosztva valánk.

A mily gyorsan fűz az ember ismeretségi viszonyt oly pillanatig tartó szálláson, mint egy hajó, oly gyorsan bomlik is az fel. A kiszállás pillanatában oly sietve kapkod az ember, hogy alig marad ideje bajtársainak „Isten hozzád“-ot rebegni.

A vámháznál egyetlen vámhivatalnok várt reánk, kinek 150 utazó holmijét kellett volna kikutatni. Gondolni lehet mily felületesen, mily elnézőleg végzi az kötelességét. Csak egy pillanatot vetett felnyitott utitáskánkba, s azzal megtörtént a vizsgálat. Ugy látszik mintha az amerikai vámhivatalnok azon elvből indulna ki, miként egy utazótáska, mely alig képes a szükséges ruhákat, és uti holmikat befogadni, nem elégséges arra, hogy annyi portékát csempésszen be, minek kedviért méltó lenne nagyobb számú tisztviselőséget fizetni; és hogy az utazókat egy pár uj csizma, vagy néhány pár elviseletlen keztyü miatt a szorgos kutatás kellemetlenségének kellene alávetni. A csempészet más uton módon, s nem utitáska segélyével üzetik, és bár az európai nagyon szereti az amerikai zordonsággal vádolni, még sincs rá eset, hogy az utazó zsebjé kikutattatnék, mint ez az európai

vámoknál oly gyakran megesik, azért hogy az utazó idegen földről semmi emléket ne vihessen barátjának, miért a vámdíjt meg nem fizette.

Ezután omnibusba ültünk, melybe kilencz személy vala zsufolva, s hosszas várakozás után, mely európai türelmetlenségünket erős próbára tette, Boston legelőkelőbb szállodájába a Reverhousebe köcsiztünk.

VI.

Amerikai szállodák.

Könnyü elgondolni, hogy egy oly országban, hol a lakosság tized része, mondhatni, örökös utazás, és bujdosásban él, hol az üzérkedés főfeltéte az állami életnek; a szállodák igen czélszerűen rendezvék, s az utazók igényeinek a legnagyobb mértékben megfelelők.

Az amerikai szállodák Amerika legkitünőbb, legnagyobbintézményei közé tartoznak. A magok nemében oly tökéletesek, hogy jobbat, czélszerűbbet még csak kigondolni sem lehetne. Annyira különböznek elrendezésükre nézve Európa minden szállodájától, hogy ezekhez foghatót, s hasonlót sehol sem találhatni.

Amerika a próba, és kísérlet hazája. Nem csüng ez oktan makacssággal a régin, az ősin. Mihelyt kitünik, hogy ez vagy amaz hiányzik, mindaddig kísértik s próbálják annak kitalálását, míg az amerikai ösztönszerű tapintatát követve arra nézve a

legjobbat, legczélszerűbbet fel nem fedezte, a mi csudás gyorsasággal terjed el az egész országban, s válik közönség tulajdonává. Miután Amerika általában munkás erő hiányában szenved, és a kéz drága, mindig figyelemmel vannak arra, hogy az erő legcsekélyebb pazarlása mellett hogyan lehessen minél nagyobbát végrehajtani.

Ezen elvet alkalmazták a szállodák rendezésénél is. Amerika szállodái, mint az egyesült államokban minden, egy alak, egy példány után szervezvék, s aránytalanul csekély személyzet tartása mellett is példátlan rend, és tisztaság uralg azokban.

Rendesen egy nagyszerű s oszlopokon nyugvó térkely alaku kapuzaton lép be az ember, s azonnal egy nagy előcsarnokba jut. (A nálunk szokásban levő piszkos bejárások Amerikában teljességgel nem láthatók). Ebben van a szálloda hivatala, s egy író állvány mögött a ház könyv- s ügyvezetője, rendesen egy csinos, s udvarias férfi. Ez fogadja a hullámként tóduló vendégeket, s eleibök teszi az idegenek nagy könyvét, melybe minden utazó a nevét, s a számára kimutatott szoba számát beírja. Ha a vendég minden hölgy kíséret nélkül van, rendesen a legfelső emeleten igen kicsiny, s csak a legszükségesebb butorzattal ellátott szobákba vezettetik. Az amerikai csak hálószobául használja ezen szobákat. Ha pedig a vendéggel hölgy is van, a hálószoba mellett egy ugy nevezett elfogadó terem (parlour) is nyittatik, mely a lehető legnagyobb kényelemmel van ellátva, s a legizletesebben butorozva. Ezen magán fogadó-teremen

kivül, melyet minden vendég igényelhet, van minden szállodában közös társalgó-terem is, egy a hölgyek, s egy a férfi urak számára. Ezekben tükrözi ki magát a szálloda egész gazdagsága, s fénye. Különösen a hölgy-társalgó-teremek fényűzésre nézve felülmulnak mindent, a mit Európában ilyes helyen látni szoktunk. Legfinomabb angol szőnyegek borítják a padozatot, a ragyogó kárpitokkal bevont falakon legfinomabb, s legkeresettebb ízléssel készített aranyrámákba foglalt angoltükrök csüngnek. Pompás alaku franczia vagy angol bronzesillárok, s hasonló gyertyatartók emelik a bársonynyal, vagy legnehezebb himzett selyemszövettel bevont tágas teremet, melyben ezen kívül két pompás alaku zongora is áll az utazók mulatsága-, és gyönyörűségére. A hölgy-társalgó-terembe csak olyan férfiaknak engedtetik meg a bejárás, kiket hölgyek vezettek be, minden egyéb előtt zárva. Itt szokott az utazó társaság naphosszat, vagy este összegyülekezni, és a teremben elszórt pamlagokon elkülönzött csoportokban, a férfiak valamint a hölgyek is mindig diszes, ha bár nem mindig izletes öltözkében is társalogni.

A férfiak társalgó-termeik nincsenek oly pompásan, de igényeikhez képest igen czélszerűen rendezve, többnyire egy olvasó-teremmel állanak összekötetésben, melyben az olvasás-szomjas amerikaiak számlálhatlan hirlap kínálgatik. Ezen terembe szabadon minden idegen beléphet, épen úgy, mint a mi kávéházainkba, azon különbséggel, hogy ebben órákig is mulathat, a nélkül, hogy a pincér kellemetlen

„mit parancsol nagysád“-dal, szünet nélkül illetné az embert. Itt végzik az utazók egymással üzletüket, és gondoskodnak szükséges levelezéseikről.

Ezen teremekből ritkán hiányzik Washington, Jefferson, Webster Dániel, Clay Henrik, s egyéb hazájukért érdemet vívott amerikaiak életnagyságu képe, valamint az egyesült államok általános, s az egyes államok különös térképe, ugy szinte azon város rajza, melyben illető szálloda áll.

Rendkívüli meglepő benyomást gyakorol idegenre az étterem, mely csaknem minden szállodában kettő van, egy a hölgyek, és egy a férfiak számára. Mindkettő pompásan, és fényüzéssel diszitett, s a társalgó terem mellett a szálloda fénypontját képezi.

A nagyobb városokban, mint Uj-York, Philadelphia, Boston, Baltimore, Washington, Cincinnati, St.-Louis sat. mindig diszruhában felöltözve jelennek meg az asztalnál. A hölgyeket férjeik karöltve vezetik az asztal felső végéhez, s miután helyet vettek, a férfiak csak akkor foglalják el az üresen maradt helyeket.

Ezen étteremben, csekély megszűnéssel nap-hosszat folytonosan esznek. Hat órakor kezdődik a reggelizés, és tart kilenczig; 11 órakor kezdődik az úgy nevezett Lunch, és folyik egyig; három órakor van az első ebéd, 5 órakor a második, 8 órakor kezdődik a theázás, és tart éjfélig.

A konyha Amerika nagyobb részeiben hasonló az angolhoz, s a mennyire lehet még nyersebb, és emészthetlenebb mint az. Félig sült, s nagy részint

nyers marha és ürühus játsza itt is a főszerepet elegendő bors, és más fűszerrel. Csak kelet nagyobb városaiban, jelesül Uj-York, Philadelphia, Boston, Baltimoreban sat., sőt nyugot népes városaiban is, mint Cincinnati, St.-Louis sat., hol az Európa, és az egyesület déli részéveli összeköttetés szorosabb, és élénkebb, közelit a kitünőbb szállodák konyhája az európaihoz. Emlékezem egy ebédünkre, melyet Uj-Yorkban az Astorhouseben költöttünk el. A legfinomabb francia modorban volt ez készítve, úgy hogy Páris legelőkelőbb ebédlői, mint „trois frères provençaux“, „maison d'orée“, vagy „Café de Paris“, mellé bizton oda lehetett volna állítani.

Az ételek fedett chinaezüst edényekben hordatnak fel, melyek alatt borszesz lámpa áll, hogy folytonosan egyenlő melegségben tartassanak. Az amerikai embernek legkedvesebb, s leggyakoribb eledele valami a georgina gyökeréhez hasonlító gyökgumó, melyet sweet potates (édes krumplinak) neveznek; továbbá nyers paradicsomalma, mely szeletekre metéltetvén megsavanyittatik, úgy szinte a zeller nyers levélszárai, melyeket vízzel megtöltött üvegekben szoktak az asztalra tenni.

Legkedvesebb, s legszokottabb tésztásételük a pies vagy pástétom, mely nem egyéb mint valami nehéz vajas tésztából készített, s különböző gyümölcsessel megtöltött torta féle sütemény, a honnan van Apple pies (almás), Peach pies (baraczk), Gooseberry pies (egres) torta sat.

Az északi államok legnemesebb gyümölcs-fajai

közé tartozik a sárga, és görög dinnye, ez utóbbi hosszukás, ugorkaszerű alakjával különbözik a mienktől; továbbá nagy számu barack, alma, körte, de a szilva a ritkább gyümölcsfajok közé tartozik.

Legközönségesebb italuk a víz, s asztalnál rend szerint ezt szoktak inni. De ha mégis bort akar az ember inni, mely hosszú sorral, s gazdag választékkal kínálkozik a nyomott étlapon, egy jegyet kér, melyre a hó napját, saját nevét, lakszobája számát, és a kívánt borfajt feljegyzi. Ezen jegyre elhozza a Steward (pincér) a kívánt bort, s jegye mint számolási bizonyítvány tartatik vissza. Egyik különösség, a mint egész Amerikában az italokat, még a vizet is élvezik, a jégnek általánosan elterjedt használata. Ez kristály-tisztasággal bír, s belőle néhány darabot a vendég poharába tesznek, és az arra önti italát.

Az amerikai kevés időt veszteget az evésre. Ha bár gyakran, és sokat eszik is, de mindig gyorsan végzi. Mihelyt a kanalat letette kezéből, azonnal felkél az asztaltól is. Az ebéd utáni kényelmeskedést nem ismeri, s európai származásunknak azáltal isadtuk szembetűnő jelét, hogy mindig legutósók voltunk az asztalnál, s csak Uj-York, és Philadelphiában voltak társaink.

Az asztalnáli szolgálatot rendesen nagy számu pinczerek végzik, kiket Steward, gondviselőknak neveznek. Ezek vagy írföldiek, és németek, vagy színes benszületett amerikaiak. Öltözetük igen tiszta, és célszerű. Valódi amerikaiit nem talál az ember köztök.

Adott jelre mindegyik sorba megy egy kezében levő tállal, ekkor megállapodnak a vendégek háta mögött, s a főpinczér vezényletére asztalra helyezi mindegyik a kezében tartott tált. Még a kinek nincs is kezében tál, meg kell kezével tennie azt a mozdulatot, melyet a többi tett. Ez, mint könnyű elképzelni, oly különös jelenet, hogy alig képes az ember nevetését visszafojtani.

Az árdij Amerika csaknem minden első rendű szállodájában egyenlő. Egy személy egész napra fizet 2 dollárt, melyért étel, szállás, és szolgálattal elláttatik minden személykülönbség nélkül. Borravaló semmi szín alatt sem divatozik, s ha néha megesik is, hogy azért megszólítanak, a megszólító bizonyosan fekete, vagy európai, ki emberi méltóságáról annyira megfélelkezett, hogy nem szégyenl koldulni. Az amerikai megkívánja a mi őt illeti, s a mihez joga van, de soha nem jut eszébe jogos illetőségén felül még valamit követelni, s én azt tapasztaltam, hogy mindig különösnek találja, s gyanus arczezal tekint az adóra, valahányszor az tartozásán felül jutalmat adott.

Gyakran halljuk azon állítást, hogy a szolgálat Amerikában rossz. Ez csak akkor igaz, ha európai szempontból tekintjük, s összehasonlítjuk azon szolgálattal, melyhez az európai szállodákban szoktunk. Az amerikai nincs ahhoz szokva, hogy magát szolgál-tassa, de nem is igényli. Míg a háztól távol van az ember, azalatt kitisztogatják szobáját, s egész nap egyetlen szolgálattevő lelket sem láthatni. Láthatlan kezek végzik a szolgálatot. A csizmák este a szoba

ajtaja elé állíttatnak, a ruha-tisztítást több fekete, vagy gyermek teljesíti a szálloda előcsarnokában, mely elé kilép az ember, s testén porolják, és kefélik ki öltönyét. Egyéb tisztítási módszer nem létezik. Minden pohár vizet, minden csésze kávé, melyet szobánkba vitetünk, külön számitanak. A ki azért európai mód szerinti szolgálathoz van szokva, s azt nem is nélkülözheti; a ki kilencz óra felé is csibukját ágyban szopogatja, s kávéját naponként ágyban issza; ki felöltözéséhez segédkezet igényel, ki csak nagy kinnal tudja szobáját 12 óra előtt elhagyni : az maradjon Európában, mert Amerikában igen kényelmetlenül fogja magát érezni, és az amerikai állapotot szenvedetlennek találni.

VII.

B o s t o n.

Midőn Bostonban a szálloda elé kocsiztunk, az oda siető szolgák málhánkat azonnal átvették, s mi a rovátkolt oszlopokon nyugvó kapuzaton keresztül a szálloda előcsarnokába léptünk. A kapuzat Amerika csaknem minden szállodájában némi térkelyt képez, mely az amerikai uracs világnak napi beszélgetési gyűlhelyül szokott szolgálni. Az előcsarnokon keresztül háborítlanul a szálloda hivataláig mehettünk, a nélkül, hogy tolakodó pinczerek ismert kiáltozása „mit parancsol nagysád?” alkalmatlankodott volna. A hivatalasztalhoz érvén előnkbe tolták az idegenek könyvét, s méltó boszankodással tapasztaltuk, hogy

a tekintetes nemes nemzetes és vitézlő nevek iránt egy vonással sem mutattak több figyelmet, mint a legegyszerűbb amerikai kereskedő iránt, sőt ellenben azt kelle látnunk, hogy mindenkit elébb elláttak mint minket. Ezen figyelmetlenség annyira kivette sodrából egyik utitársamat, hogy kedve lett volna azonnal visszatérni Európába, szerencsére azonban nem lehetett hamarjában hajót teremteni, mely Európa fele vitorlázott; de meg nem is oly könnyű az atlanti tengeren utazni, mint ha az ember Triesztból Velenczébe rándul. De csakhamar lelohadt boszorkodása, mihelyt egész nyájas készséggel három igen csinosan bútorzott szobát nyitottak számunkra.

Átöltöztetvén egy kirándulást tettünk a városon keresztül Cambridgebe ama híres amerikai egyetemi városba, mely Bostontól néhány angol mértöldnyi távolban fekszik.

Boston Massachusett fővárosa sajátos amerikai város, mely a régi angolok puritán jellemét nagy részben változatlanul megtartotta. Tojásdad félszigetet képez, s az 1850-diki összeírás szerint 138,788 lakost számlál. A tenger színe fölött 110' emelkedik föl, mi által a tenger felől jövőkre hatályos benyomást gyakorol. Építési modorban annyiban üt el a többi amerikai városoktól, hogy kevés széles, és egyenes utcája van. A magán házak nagy része fehér közvonalok által elválasztott sima vörös téglából építvék, melyek ablakjait világos zöld redőnyek fedik. Azonban találhatni elég, kivált középületet, mely durván faragott gránit négyszegből van építve, és ez

kizárólag bostoni izlés, melyet egész Amerikában sehol nem találtam. A fő utczákon igen pompás, s gazdagon ellátott kereskedő boltok, melyeknek kirakatai oly diszesek, hogy fény, és gazdaságra nézve a legdiszesebb párisi és londoni boltoknak nem engednek. Az utczákoni mozgalom mindenütt rendkívül élénk, ámbár minden nyugodtan, és csöndesen megy végbe. Hogy a bostoni forgalomról csak némi fogalmat szerezhessen olvasóm, elég legyen annyit emlitenem, hogy ezen városba egyremásra naponként 240—260 vasuti vonat érkezik 10,500 utazóval. Kikötőjéből 3000 hajó indul ki, s ugyanannyi érkezik évenként, a mintegy 10,000-re menő part mellett járó ide nem számítva, melyek az Amerika parti városai közti közlekedést eszközlik. A várost minden irányban szeldelő omnibusok száma kimondhatlan, s mely igen czélszerű, s egész Amerikában egy minta szerint szervezék.

Boston az amerikai tudományosság székhelye, ezért neveztetik Amerika Athenejének. Valóban nagy is Bostonban a tudományos intézetek száma. Harward főtanodája mellett Északamerika legnevezetesebb tudományos intézetei Bostonban léteznek. Van benne 106 tudományos és jótékony intézet, 178 elemi iskola, az amerikai tudományos és művészi akadémia, a massachusettsi történeti társulat, a Boston-Atheneum könyv- és pénztárral, Howard Atheneuma, a természettudományi egyesület muzeummal, a Lowell intézet, melyben az alapító rendelkezése szerint 1836. októbertől aprilig nyilvános előadásokat kell tartani a

természeti és nyilatkoztatott vallás, a természet-, vegytan, s azoknak az iparra alkalmazása, földészet, fűvészet- és a természettudomány több ágairól.

Már ebből világosan belátható, hogy a tudományos életnek Bostonban nagyon élénknek kell lenni. Ezt még inkább emeli azon számos hirlap, és folyóirat, mely ott megjelenik, s melynek száma 80 időszaki lapra megy, ezekből 36 ujság, s a 36-ból 12 naponként jelenik. Boston e szerint Massachusettnek nemcsak politikai, hanem irodalmi középpontja is, mely jeles tanintézetei által lényeges befolyást gyakorol az egész egyesült államokra. Itt, valamint Uj-Anglia legtöbb államában, igen jeles iskolai és nevelésügyi törvények léteznek. Ilyen azon törvény is, melyet erélylyel végre is hajtanak, hogy a mely helyen 50 család megtelepedett, ott kell egy iskolának lenni, mely közköltségen tartatván fel, abban jó erkölcsű, és tudományos tanítók által legalább esztendőn át hat hónapig olvasás, írás, számolás, helyesírás, földleírás, angol nyelv, s erkölestudomány tanittasék. Ha a megtelepedett családok száma 100-ra megy, akkor egész évre kiterjesztetik a tanítás. Mihelyt a családok száma 500-ra szaporodott, a fentebb említett tantárgyakhoz még az egyesült államok története, betűszámтан, földmérés, s könyvvezetés tudománya is járul. Oly helyen, hol a lakosság száma 5000-re megy, gymnaziumot kell emelni, melyben az elszámlált tantárgyakon kívül diák, görög nyelvet, történetet, ékesszólást, és logikát is kell tanítani. Ezen iskolák fentartására kivétel nélkül minden lakos tartozik bir-

tok-aránylag adózni, akár van családja, akár nincs. Ha pedig valamely polgár, vagy helység vonakodnék az iskola felállítására és fentartására szükséges összeget megadni, bizonyos büntetés által is kényszerítették arra. Azonban arra ne számítson, hogy a köz államtankincstárból kap segélyt, mely más tanintézetek fentartására van rendelve. Egyébiránt igen ritkán kell ilyen kényszerítő módszerhez nyulni, sőt ellenben az iskolák hasznos és szükséges voltáról hit és meggyőződés oly nagy Amerikában, hogy gyakran egyesek is tetemes hagyományozást tesznek iskolák emelése- és fentartására. Így például görög nyelvtan-szék állítására egy valaki 20,000 dollárt; újabb nyelvek tanszékére más valaki ugyanannyit; és Abbot Sámuel egy gymnasium alapítására 120,000 dollárt hagyományozott.

Az egyesült államok újabb összeírása szerint volt 1850-ben Massachusettsben 6te főiskola 85 tanító-tóval, 1043 tanítvánnyal, s 107,901 dollár jövedelemmel; továbbá 3,679 nyilvános elemi iskola 4,443 tanítóval, 176,475 tanítvánnyal, s 1,006,795 dollár jövedelemmel; végre 403 akadémia, és magán-iskola 521 tanítóval, 13,436 tanítvánnyal, s 310,177 dollár évi jövedelemmel. E szerint a massachusettsi iskolák száma 190,924-re megy, minden 100 angol vagy 4³/₄ geogr. □ mérföldre 5241 iskola esik.

Egyébiránt minden tanító törvény által van kötelezve, hogy tanítványai szívébe igazság iránti szeretetet, az igaznak s törvénynek szent tiszteletét, valódi nemes honszerelmet, emberiséget, mértékletessé-

get, munkásságot, szüzességet, szerénységet, s minden más erényt, mely az emberi társaság valódi disze, s minden köztársasági alkotmány egyetlen s legbiztosabb alapköve, becsepegtessen, és beolvasszon.

VIII.

Harwardféle collegium, Cambridgeben.

Ama híres helvét természetvizsgáló Agassiz-hoz, ki a helvét jegesek természetének alapos vizsgálata által érdemelt világhírt szerzett magának, egy levelet vittem Európából. A mint tudva van, ő volt az, ki a bolygó kőszirtek (erratische Blöcke) és szirttorlaszok (Moränen) rejtélyét megoldván, ezáltal új korszakot nyitott a földészetben, s ama híres földész Buch Lipót általánosan elfogadott nézeteit tévelygők-s hibásoknak nyilvánítván, azon mai nap egyetlen földésztől sem tagadott tant állította fel, hogy az emberi nemzet föllépte előtt a földgömbön jégidőszak vala elterjedve.

Miután Agassiz a maga tanának valódi igazságát nem csak hazája, hanem a bérczes Skott, Irföld, s Anglia jégbércein is bebizonyította, átköltözött az oczeánon, hogy tudományát az atlanti tengerentuli világrészben is folytathassa. Soha sem jött többé vissza. A minden európai nevezetességért hévvel lángoló amerikaiak tárt karokkal fogadják a híres természetbuvárt, s azonnal legelső tudományos intézetükben, a cambridgei Harward főtanodában a természet-

tudományi tanársággal kínálták meg. Agassiz új hazája egyes részeiben tett sok alapos buvárkodása által választását tökéletesen igazolta, hírnevét emelte, s magának új hónapban nagy tekintélyt szerzett.

Mihelyt azért Bostonba érkeztem, az volt legelső gondom, hogy őt Cambridgeben felkeressem. Utam a város északnyugati részén egy 6100' hosszú hidon vezetett át, mely Westboston Bridgenek neveztetik. Ez a Károly folyam (Charles River) nyulik keresztül, s mint Boston minden hidja czölöpökre építve, s oly erősen meg van murvázva, hogy valóságos országúthoz hasonlít.

Ámbár Harvard főtanodája jó két angol mérföld Bostontól, s a két város közti közlekedést czélszerű omnibusok eszközlik: mégis gyalog tettem meg az oda vezető utat. Boston volt az Egyesület első városa, melybe lábamat tettem: tehát várost, és környéket közelről, s nagyobb figyelemmel akartam szemügyre venni.

A Westboston Bridgeről egész kényelemmel eltekinthetni a Bostont minden oldalról környező városok-, és tengeröblökkel gazdag róna földön. Roxbury, Brookline, New (Új) és Old (Ó) Cambridge, Charlestown (Károlyvár), Chelsea, East (keleti) Boston, South (déli) Boston, Dorchester, mind a Bostont környező szárazföldön és szigeteken fekszenek, s azal 7 hid, ugyanannyi gőzkomp, s 9 vaspálya által összeköttetvék. Ezek mind a Bostont övező csatornák- és öblökön mennek át, melyekbe számos folyam szakad. A hidak közt a Mill—Dam, vagy Western

Avenue (ezer zsilipü, vagy nyugati bejárás) $1\frac{1}{2}$ angol mérföld hosszú, mely Bostont Brooklinnel köti össze.

A város legtávolabb eső részeiben épületek többnyire fából vannak, úgy hogy azt kellene hinni, miként egy kiütendő tűz itt iszonyu károkat tehet: pedig nincs rá eset. Amerika kitűnő tűzoltó intézményei minden tüzet, mondhatni támadása pillanatában elfojtanak, úgy hogy az pusztító hatalmát ritkán terjesztheti ki a szomszéd házra, sőt ellenben többnyire eloltatik, habár az ezen emésztő elemtől megszállt ház lobogva ég is.

A hová fordultunk, pezsgő munkásságot, gyárokkal borított vidéket, azok közt egy gépgyárt is láttunk, mely még mozdonyt is készít, s melyben különösen a működésben lévő gépek, és szerszámok tisztasága, fénye, és szépsége ötlött szemünkbe. A műhelyek hasonlítanak magas boltozatuk-, s világos nagy ablakaikkal valamely nagyszerű teremhez; úgy hogy azt képzelné az ember miként világos templomban van, ha a számtalan gépezet szakadatlan mozgása, és az ezernyi kerék csikorgó zugása a hely tulajdonképi rendeltetésére nem emlékeztetné. Boston legkitűnőbb, s elterjedtebb iparága a bőr, s azzal összeköttetett ropant csizma- és cipőgyártás, melynek évi jövedelme 18,635,000 dollárra megy, s készítményei az Egyesület minden részébe széthordatnak.

Sajátságos benyomást tett rám, midőn észrevettem, hogy a Cambridgebe vezető uton, és az ut mellett fekvő réteken ugyanazon virágok, és növények

díszlenek, melyeket nálunk hasonló helyeken találhatni. Ha az jut az ember eszébe, hogy 1000 mérföldnyi távolban van hazájától, azt hiszi, hogy ott minden, még a tenyészet is más : nem csuda tehát, ha saajtszerűleg lepetik meg, midőn itt ismert alakokat lát, mik hazájára emlékeztetik, s azzal mintegy összekapcsolni látszanak.

Old Cambridge kisded szétszórva épített, díszkertek- s falusi lakokkal környezett városka. Maga a több, nagy részben egyformán épített, és szétszórtan fekvő épületekből álló egyetem is egy üdezöld pázsittal, és méltóságos facsoportozatokkal díszelgő kertalaku téren büszkélkedik. Lételét egy Harward János nevű bostoni polgár tetemes hagyományának köszönheti még 1636-ról, de mely több más hagyomány által annyira szaporittatott, s neveltetett, hogy jelenleg fél millió dollár tőkével bir.

Igaz ugyan, hogy a 17-dik században sok szükséggel kellett küzdenie, de leginkább azon kor hittanászati szenvedélyes vitatkozásai miatt szenvedett, melyek még a 18-ik században is folyton folytak, mivel az volt a cél, hogy azon iskolára valamely hitfelekezet jellemét süssék. Mint minden időkorban, találkoztak akkor is emberek, kiknek céljával nem egyezett meg a tudomány szabad fejlődése, azért elenségkép akadályozák azt, nem pirulván azon elvet állítani fel, hogy a tudomány és szent lélek egymással kölcsönös harczot vivnak, és hogy rendkívüli szent malaszt képes a tudományhiányt dúsan kipótolni. Szerencsére itt is értelmes, és mérsékelt néze-

tek diadalmaskodtak, és az intézet évről évre nyert tevékenység- és terjedtségben.

Ha bár ezen intézet távol áll is a tökély azon fokától, és sem tudományos terjedtség, sem mélység tekintetében jelesül a németországi kitünőbb egyetemekkel össze sem hasonlítható : még is annak tervezete nagy mértékben tanúsítja az amerikaiak gyakorlati, és a czélszerűre mindig fogékony szellemét. Az intézet fekvése, egy szigorú erkölcsössege- és tudományosságáról kitünő város közelében, de egy kisedeszerény városka kebelében, egy terjedelmes kert közepette, midőn szétszórt épületeit mindenütt a szép természet veszi körül, csak jótékony befolyással lehet a növendékek kedélye- és jellemére. Egyre-másra 250 növendék szokott az egyetem épületében lakni, hol még élelmezéssel is elláttatnak. Taníttatik benne orvos-, törvény- és vallástan, van könyvtára, mely 85,000 darab könyvet foglal magában, természettörténeti muzeuma, s vegytani műterme.

Dél elmúlt már, midőn Cambridgebe érkeztem. Az egyetem épületét zárva, s nagy csudálkozásomra a kertet oly pusztán s elhagyatottan találtam, hogy alig lehete néha egy-egy embert fel s alá menni látni. Hosszas ide s tova jövés menés után végre találtam valakit, ki megmondá, hogy az egyetem két nap előtt bezáratottt, és a tanárok, valamint növendékek az ország minden részeibe elszéledtek.

Ezután Agassiz tanár lakását kerestem fel. Mondhatom meglepett lakása szépsége, és kiessége. Nem messze az egyetem épületétől gyönyörűséges

virágkertek közepében áll néhány csinos, és izletes falusi lak, ezek a tanárok lakházai. E tekintetben meg kell hajolnom az amerikaiak izlése előtt. Ha bár nem nagyok és terjedelmesek is e lakok, de egy család számára elég tágasok, s már külsejükön annyi idomszerűség, s szép izlés nyilatkozik, hogy legtöbb falusi lakunk ezek mellett mint nehezkés, s izléstelen katonai laktanya tűnnék fel. Az amerikai falusi lakok vagy a kellemes és izletes schweizi falusi lakok módorában, vagy az angol házak közönséges formájára építvék. Sűrű hálóként szép és buja kúszónövények fonják be az épület előfalát, műizléssel alkotott virágkertbe téved el az ablakon át kivillanó szem, és a virágsoportozat üdítő illattengert terjenget a kisdudlak körül. Gyöngeségemet meg kell vallanom, hogy ezen lakást és életmódot egy tanárra nézve irigylendőnek találtam. Dúsan illatozó természet közepette, hivatásköre középpontjához közel, egy csöndes és szerény városkában, az Egyesület egyik legnagyobb, irodalmi, politikai, és kereskedelmi tekintetben legelőbbkelő városa közelében, hivatásának háborítlanul, és tetszés szerint élhetni, izlésem szerint ez az anyagi lét eszményképe, mely után egy a tudomány-nak élő ember törekedhetik.

Kellemetlenül lepettem meg, midőn több lépcsőn felhatolva, a földszint ajtaján belépve, egy hölgytől, ki az oda nyíló s pompásan butorzott társalgó-teremben írással foglalkozott, meghallottam, hogy Agassiz tanár az előtti nap hagyta el Cambridget, s távozott szünidőre. Ezen meglepetés kétszeresen kellemetlen

volt reám nézve, részint mert ezáltal ezen híres emberreli megismerkedetés alkalmától megfosztattam; részint mert azon reményemben megcsalattam, hogy tőle sok érdekest fogok meghallani a Harvard főtanoda nemcsak rendezése, szelleme, és tudományos álláspontja iránt, hanem általában Amerika tudományos intézetei természete és szelleme felől. Ezen reményemről le kellett mondanom, s mindazt, a mit ezen híres Harvard egyetemről tapasztalhattam, néhány megtekinthető intézete megismerésére szorítanom.

Láttam a vegytani műtermet, s elálmélkodtam annak szegénységén, s nyomoru műeszközein. Ugy látszik, hogy önálló kísérletre itt kevés alkalom van, mert a tankészület és eszköz-gyűjtemény nagyon silány, és a műterem kézi könyvtárában néhány eredeti angol mű mellett többnyire európai művek fordítását, mint Regnaults Chemie, Fresenius analytische Chemie, L. Gmelius Handbuch der Chemie sat. láttam, de eredeti amerikai művet egyetlen egyet sem vettem észre.

A vegytani műtermen kívül csak a rajztermet tekinthettem meg. Ez nagy számu, s mint a szervezésből kivehettem, igen különböző életkoru tanítványok számára van rendezve. A rajzolási példánylapok közt ott láthatók a terem falain azon kitünő férfiak roszul festett arczképei is, kik bármi tekintetben házájukra nézve érdemet vívtak ki.

Épen a terem söprése- és tisztogatásával foglalkoztak. Egy a padozatra vetett pillantás meggyőzőtt,

hogy Amerikában a fegyellemmel nagyon szűken bának. Mindenféle narancs- és dióhéj hevert, s úgy tetszett, mintha a tanárt nem igen feszengtetné, ha a huzamos munkában kifáradt növendékek testüket és lelküket egy kis játékkal felfrissítik. Nem lehetett szerencsém a természet és természet-történeti termet látni, de a vegytani műteremben látottak után ítélve azt hiszem, nem birhatnak valami nagy jelentékenységgel: de már a könyvtár igen számos s kitűnő művet foglal magában.

Délután három óra volt, midőn egy hosszú s tarkára festett omnibus tetején visszaindultunk Bostonba. Midőn a Rever-houseba értünk, épen akkor csöngettek ebédre, s alkalmunk nyílt az amerikai életnek egy új tüneményét megismerhetni.

IX.

Amerikai ebédlők. Bunker-Hill. Jégtárak. Boston városháza. Commonpark. Fegyvertár.

Egy szép folyosó, melyet a végén álló óriás tükrök két olyan hosszúnak rajzolt, vezetett az étterembe, mely meglepő, pompás, óriás tükrök, s a legszebb francia bronzsillárokkal ellátott, márvány- és aranyozással ékesített, s a legfényűzőbben van butorozva. Ezen terem hosszában három hosszú asztal nyúlik végig, melyek közül mindegyik mellett 60 vendég foglalhat helyet. Közönségesen csak kettő foglaltatik el, míg a harmadik később érkező ven-

dégek számára tartatik fenn. A nők és férjük kedviért itt is külön étterem van, mely rendezési s butorzási fény- és pompára nézve a közönséges teremmet sokkal felülhaladja : de azért férjével együtt sok nő foglalt helyet a közös asztalnál.

Ha megszokott élelmeink soká tartó nélkülözése után ismét oly asztalhoz jutunk, mely oly ételeket nyújt, melyek az elkényeztetett európai ínynek is jobban izlenek, mint a nyers, s nem angol által alig emészthető angol ételek : akkor kettős gyönyörrel ülünk asztalhoz, s mindent kétszeres mohósággal falunk. Így voltunk mi is, s gyomrunknak nagyon jól esett, midőn az igen nyers s emészthetlen ételek után, melyeket a Canadán tulságos mennyiségben, mondhatni csömörlésig hordtak előnkbe, Bostonban olyan konyhát találtunk, mely a francziához sok tekintetben hasonlított. Nem kellett többé azon nyers, formátlan, kívül megégetett, ehetlen hustömegekkel küzdenünk, hanem változatos izletes, jól megpárolt borju-gerinczet (*cotelette*), vesepecsenyét (*filet*), és zsirlevesen megsütött baromfi-pecsenyét tettek előnkbe. A tésztás ételekben is jobban lehete válogatni, s azok is jobban az európai ínyhöz valának alkalmazva.

Számos pinczér (lehetett mintegy 30) állott, mind egyenlő öltönyben, a vendégek szolgálatára, mely páratlan gyorsaság- és példátlan renddel ment végbe. Minden pinczérnek bizonyos számu vendég 4—5 van kimutatva, kiket szolgálnia, s ellátnia kell. Hire sincs itt zürzavar-, s eszeveszett kapkodás- és

lótásfutásnak. Minden a legszebb renddel, és csenddel teljesítettik, úgy hogy ezen rend, ezen csöndesség, mely nemcsak Bostonban, vagy néhány nagyobb városban, hanem Amerika legtávolabb nyugati részeiben is uralg az ebéd ideje alatt, valósággal feltűnt nekem. Nem hallani itt azon zajt, kiabálást, czivódást, mely nálunk minden nyilvános étteremben bosszantólag divatozik, még első rangu casinóinkat sem véve ki, hol úgy látszik a jó izléshez tartozik a pinczért leszidni, s ezerféle parancsolgatás által olyan zavarba hozni, hogy fejét s tökéletes lélekéberségét el kellene vesztenie, ha hasonló jelenetekhez több évi gyakorlat után teljesen hozzá nem szokott volna. Ilyen bánásmód egész Amerikában kivihetlen, s könnyen megesnék, hogy bolondok tornyába dugnák az olyant, ki ezen nálunk divatozó dicséretes szokást Amerikában is érvényesíteni megkísértené. Az amerikai, legközöségesebb ember is igen csöndesen s illedelmesen viseli magát az evésnél, igen keveset, akkor is csak ismerőseivel beszél, s a leglelkiismeretesebben ügyel az illem minden szabályára. *)

*) Ugy tetszik ezen állítás kirívó ellentétben áll azon eseménnyel, mely szerint nem régiben bizonyos Herbert nevű californiai ember, ki neve után ítélve nehezen tartozik az angolamerikai fajhoz, egy washingtoni szállodában, a pinczért, mivel neki ellentmondott, agyonlőtte. Ez azonban egyes eset, mely ellenében Olasz- és Spanyolországban évenként megesni szokott ezernyi orgyilkosságot lehetne felhordani. S az amerikai lapok is úgy említik, mint a legaljasabb gonosztevőt, ki a legelvetemedettebb gyűlevész osztályhoz tartozik.

Ebéd után egy sétát tettem Charlestown felé. Itt van az úgy nevezett Bunker-Hill (halom), mely nevezetes egyszerű gránitból faragott díszoszlopáról, mely egy ütközet emlékéért őrzi, melyben az amerikaiak Angolország elleni szabadságháborújukban nem vívtak ugyan győzelmet az ellenségen, de annak tetemes kárt okoztak. Szabad, a környékből kiemelkedett halom tetején áll, melyről gyönyörű kilátás kinálkozik a városra, és az azt környező síkságra.

Ettől nem messze állanak Boston óriás jég-akadéái, melyek e város kereskedése- és forgalmára oly jelentékeny befolyással vannak. Boston nevezetesen nemcsak az Egyesület legnagyobb részét látja el a legszebb s kristálytiszta jéggel. Egész déli Amerika, Angol-, Spanyolország, keleti India, China sat. Bostonból kapja jégét, mely ezen kereskedelmi cikke mondhatni kizáró szabadalmat vívott ki magának. 18 társulat foglalkozik a jégkereskedéssel, és az évi kivitel legkevesebb 60,000 tonnára megy, mely Bostonnak 4,000,000 dollár biztos jövedelmet hoz be. A jég-akadéák iszonyu terjedelmű épületek, a honnan Mammothházaknak is neveztetnek. A főépületnek légközők által elválasztott hármass fala, s öt teteje van, magassága 40', szélessége 178', és hosszúsága 199', s $\frac{3}{4}$ holdnyi tért foglal el, s öt különböző boltjában 39,000 tonna jég fér el.

Igen sajátságos azon módszer, melylyel a jeget gyűjtik, legkitünőbb jeget ad a Cambridge melletti Freschpond (fris tó), melynek igen szép tiszta vize

van. Miután a havat tisztán leseperték a munkások a jégről, kézi eke által barázdák huzatnak azon, melyek egyenes szöglet alatt metszik egymást. Ezen barázdák szerint egyenlő nagyságu négyszögü jéghasábok fűrészeltetnek, vagy más kézműszerek által szedtetnek ki, melyek a közel-levő rakodákban (magazin) szorosán egymásra rakatnak. Két holdnyi jégterület kiadhat 2000 tonna jeget, és 40 munkás 12 ló segítségével képes naponként 400 tonnát szedni ki, s helyezni el a rakodákban.

Három hét alatt az egész munka be van fejezve, ha erős hideg és derült napok járnak, mely idő alatt legkevesebb 200,000 tonna jég tétetik félre. A jég rakodák úgy vannak szervezve, hogy a jég hasábokat a rakodák előöbléből emelő csigák által közvetlen a vasuti kocsikra lehet vinni. Ezen jég nagy része az amerikai szabad államokban használtatik fel. Az Egyesület legtávolabb eső városaiban is nagymennyiségü jeget találhatni, mert ez valóságos kereskedelmi cikk, melyet vásárokon, piaczkon font számra is árulnak. Nem szabad ennek a legszegényebb amerikai háztartásból sem hiányzani. Ennek, és az ez által megóvni szokott enni valónak tartogatására, oly kisebb háztartások számára, melyek piacról látják el szükségüket, igen czélszerűen alkalmazott jégtartók divatoznak. Ezek négyszeg horgonypléhből alkotott kettős oldalu ládikók, melyeknek oldalközei igen rossz melegvezetőkkel vannak betöltve. A jégnek általánosan elterjedt használata által az ivóvíz Amerikában sokkal kellemesebbé, s üdítőbbé tétetett, mint a

nélkül, miután az Egyesület legtöbb városában nincs forrás viz, hanem vezetett vizet isznak, mely nyáron meleg, és jég nélkül nem is volna enyhítő.

Azon nap estéjén a Howard Atheneumban egy ballet előadásán voltam jelen. A mennyire kivehettem tánczosok és tánczosnők mind európaiak voltak, s a közepszerűség alatt állottak; de sokkal jobban feltűnt az egész színház dísztelen s izléstelen rendezése, hozzá még a finomabb közönségbeni teljes fogyatkozás. Ezt tapasztaltam másutt is, úgy hogy önkénytelenül azon hit merül fel bennem, hogy az amerikai, különösen a szigorú erkölcsű puritán szellemével, s elvével ellenkezik a színházba járás, és hogy Thalia maig sem érezheti magát otthonosan a kereskedést üző Jankeek között.

Az amerikai városok legkitűnőbb épületei közé tartozik mindenütt a városház (City-Hall), ha pedig a város egyszersmind valamelyik állam fővárosa is, akkor az ugynevezett Staathouse (államház) a város legbüszkébb épülete. Építészeti izlésük minden zamatja ezen épületben központosul, és ha bár a régibbek gyakran nem is izletes modorban, és szilárd anyagból építvék, mégis örömmel látjuk az ilyennemű újabb épületeken, hogy építészeti izlésük naponkint finomul, és semmi költséget nem kimélnék, hogy azt a legszilárdabban s fényesebben emelhessék fel. Mert míg a régibb épületek, ámbár pompás modorban, de többnyire fából építvék, ma már leginkább fejtő márvány, vagy tömör gránitból építenek, nem kimélve az anyag fényét és gazdagságát, milyent az ember

csak a régi római forumon, vagy az ős Görögország épületein lát.

Massachusetts államháza még az ilynemű régibb épületek közé tartozik. 1798-ban végeztetett be. Ez is, mint a többi, a Washingtoni Capitolium modorában van építve, magas aranyozott kúppal, mely büszkén emelkedik ki a város többi épületeiből, úgy hogy a tengeri utasok már igen nagy távolból megláthatják, s mintegy iránytűül szolgálván, mutatja nekik, hogy mely irányba vitorlázzanak.

A bostoni városháznak igen szép, és kies fekvése van. A Beacon (örtüz) halom tetejére építetvén uralg az egész környék fölött. Egy gyönyörű liget—Common-Park (nyilvános mulató liget) felé fordított pompás homlokzata szép rovátkolt oszlopon nyugvó térkelyt képez, melyre számos lépcsőn felhatolván nagyszerű kapuzaton juthatni az épület pompás csarnokába, mely fölött magas kúp formál boltívet, míg hátöblét Washingtonnak Chartreytől faragott márványszobra diszesíti.

Nem kevésbé lepett meg, látván hogy ezen szép, és különben pompás épület nagy részben fából van építve, a mit abból lehet kimagyarázni, hogy Amerikában épített ilynemű házak közt ez volt a legelső építmény, s mint emlitém 1798-ban már bevégeztetett.

Ama dicséretes és szabad intézkedésekhez, melyek Amerikát, s minden nyilvános intézetét diszesítik, tartozik azon körülmény is, hogy ezek mindig, minden megszorítás nélkül nyitva állnak a közön-

ségnek, s pénzvagyó kalauzok, milyenek Európa minden városában lépten-nyomon rákötik magukat az utazóra, itt nem alkalmatlankodnak. Legesekélyebb akadály nélkül az épület minden zögit-zugát meg-nézelhettük, utójára még a kúpba is felhágtunk, honnan gyönyörű kilátás nyílik a város és messzeterjedő környékére. A felügyelő helyét egy irott tábla pótolja, mely arra figyelmezteti a közönséget, hogy a kúp megtekintésekor ne firkáljon annak falára. S ki hinné? Az amerikai lakos oly nagy tisztelettel viseltetik a nyilvános vagyon iránt, hogy a kúpot egyetlen pontján sem találtuk valamely felirással bemocskolva.

Bostonnak legszebb díszei közé ez az épület homlokzata előtt elterült nyilvános bájkert (Common-Park) tartozik. Területe mintegy 75 hold, s a bostoniak legfőbb sétatére. Százados fák, azok közt ama híres szabadságfa, több nagy szökőkut, és egy tisztavízű tó adnak neki báj, s teszik a bostoniak legkedvesebb mulatóhelyévé, melyen ez amerikai Athenének párisi fényüzéssel vetélkedő magasabb köre magát fitogtatni szereti, míg a közönséges munkás is szűken jutott nyugóráit itt szokta eldözsölni.

Bostonnak van ezen kívül államfegyvertára, s hajógyára, melyben hadihajók készíttetnek. Ha bár nem tartozik is kedvencz időtöltéseim közé a fegyvertárok, azon műszerek rakodáinak látogatása, melyekkel az emberek egymást, és egymás műveit szétrombolják; és bár szivesebben látogatok meg egy

gépgyárt, melyben a béke legnagyobb és leghatalmasabb hódítói, a mozdonyok, gőz- és egyéb gépek készítettnek, melyek korunkat nagygyá s minden más kor fölé emelik: mégis meglátogattam különösen azon szempontból, hogy párhuzamot vonhassak az amerikai s európai fegyvergyárak közt. Előre látható vala, hogy Amerika, mint kizárólagosan iparos állam, melynek minden működése végetlen természeti kincsei műszeres kifejtésére s terjesztésére van irányozva, fegyverhatalma általi véres hódítások, s idegen nemzetek leigázására nem czélozván; fegyvergyárait nézve sokkal hátrább áll Európánál. Egy oly állam-fegyvergyár, melyet csak távolról is össze lehetne hasonlítani a Volwichival, az egész Egyesületben nem található. Amerikának nincsenek telepítvényei, melyeket Angolország módjára fegyverhatalommal kellene függésben tartani. Nincs sehol felerőszakolt kereskedése, melyet csak sorhajó- és hadi készülettel volna képes védelmezni. Kereskedelme saját terményei- s készítményeinek idegen nemzetekével szabad akaratu kicserélésén nyugszik. Ha Amerika az újabb időben terjelni tekintetben nevededett, azt békés hódítás, s azon országok lakóinak akarata s határozata által nyerte. Amerikának nincs szüksége azért haderőt tartani, hogy Texast, Louisianát, Floridát stb. engedelmisségben tartsa, mivel ő senkitől sem követel engedelmisséget, hanem minden népnek szabadságára bizza, hogy az amerikai intézményekhez tetszése szerint csatlakozzék. Amerika nevekszik mint egy izmos fa műszeresen, természetesen ágai s lombjai önálló

fejlődésben terjengnek mindenféle; s minden rész, melylyel nagysága, s terjelme nevelszik, kiegészítő részévé válik az egésznek, s azzal műszeres összekötésbe olvad. Ezen részek nem idegen törzsbe oltvák, melyen csak sínlődve, hervadozva tengődhetnek. Az ágak élete, tenyészte, s nedve ugyanazonos a törzsével, ezer meg ezer titkos csatornákon mind a közös anyaföldből veszik táplálékukat, és egy törzs, egy egésséges és hatalmas törzs vezeti e tápot egyenlőleg megosztva a legtávolabb fekvő ágba is.

Egyetlen egy ór állt a fegyvergyár bejárásánál; hanem úgy tetszett, hogy ez is inkább az illem, mint védelem végett állittatott oda, mert mindenki egész háborítlanul járhatott ki s be. Különböző üregkörű ágyuk s tarackok heverték itt egymás mellett hosszú sorokban, de egynek sem volt targonezája. Nagy mennyiségű friss öntetű kész golyók is állottak ott pyramis alakban feltornyozva. Az ágyuk és tarackok száma együtt véve alig volt több száznál, ellenben az elszórva fekvő műhelyekben nagy tevékenység mutatkozott, a milyen talán más időben nem szokott történni. A tömör gránit négyszegből épített hajógyárban is élénken folyt a munka. Néhány építés alatt s több kijavításban levő óriás fregattot láttunk. A legfontosabbat csakhamar átnéztük, mire más intézethez fordultunk, melyben Amerika Európa többi országai fölött, jobban kitünik, mint fegyvergyarában. Ez Massachusett állambörtöne volt, mely mint békeintézet az elesett emberiség javítása- s nevelésére van rendelve.

X.

Massachusetts állambörtöne. Vámház. Lowell.

Alig van valami, miből valamely állam emberiség érzetét, s valamely kormány valódi benső lelki képzettségét jobban, s csálhatlanabbul meg lehetne ítélni, mint azon út s mód, melylyel azokkal szoktak bánni, kik a társaság, s annak törvényei ellen vétkeztek. Amerika állambörtöneibe vetett egyetlen pillanat elégséges arra, miszerint azon valódi meggyőződés származzék az emberben, hogy itt a legnemesebb, s legemberszeretőbb indokok vezérelhették ezen valósággal javító intézetek alapítóit. Azon bosszunak, melyet az állam akarna venni a gonosztévőn, legparányibb nyoma sem látszik; hire sincs olyan büntetésnek, melyet szenvedélyességében szabott a bűnösre; s szó sem lehet valami szigoru embertelen fegyelemről. Világosan látni lehet, miként az amerikai börtönök szervezete az emberi természet legmélyebb ismeretéből indult ki. Valóságos emberi javítóintézetek, melyek az elzárás, s emberi társaságtól elszigetelés által nem a bűnös büntetését, hanem csak annak jobbítását czélozzák.

Massachusetts állambörtöne az auburnféle rendszer szerint van szerevezve. E szerint naphosszat a közös dolgozó házban foglalkoznak a fegyenczek, és csak éjjelre, s ebéd ideje alatt vitetnek magános zárkáikba.

A börtön kapujához érvén az ajtónálló a fogda

irodájába utasított minket, hol nevünk- s hazánk-
 az idegenek könyvébe beírására szólíttatánk fel,
 melynek megtörténtével egy vezetőt kaptunk, ki
 a fegyenczek műhelyeibe vezetett. Ezek nagy négyszeg
 formára építvék, mely a nagy terjedelmű udvart
 körülövezi. Minden épületben, mely a négyszeg
 egyik oldalát képezi, több elkülönzött műhely áll,
 melyekben 30—50 fegyencz dolgozik. Egy korlát
 választott azon tértől, melyben ők dolgoztak. Öltö-
 zetök két különböző színű posztóból készült, mely-
 nek fele sötétkék, másik fele vörösbarnás, ilyen a
 a fővegük is. Azt hiszem, hogy ezen kettős-színű
 öltönynek némi lélektani alapja van, az t. i. hogy a
 fegyenczet minden perczen arra emlékeztesse, miként
 ő fegyencz, ki az emberi társaságból, melylyel még
 közös ruhát sem viselhet, kitaszíttatott. Békók vagy
 más emberiséget lealacsonyító kényszereknek nyomát
 sem lehete itt látni. A fegyenczek kőfaragók, aszta-
 losok, nyergesek, kefekötők, csizmadiák, kézmű- és
 ostorgyártók. Hogy a fegyenczeket a börtönben dol-
 goztatják, főczélja az, hogy folytonosan hasznos, s
 őket szórakoztató foglalkozásban vannak, mert a he-
 nyesség csak neveli, míg a czélszerű tevékenység kis-
 sebbíti a gonosz hajlandóságot. Más czélja az, hogy
 azon esetre, ha vétkezésük oka az volt, hogy képte-
 lenek valának napi kenyerüket megkeresni, ezáltal
 miként hasznos mesterséget tanulnak, oly helyzetbe
 tétetnek, hogy kiállott büntetésük ideje után kézi
 munkájokkal kereshetik élelmüket.

A fegyenczeknek tiltva van egymással szót vál-

tani, és ámbár egymással közvetlen szomszédságban élnek, úgy láttuk hogy ritkán hágják át ezen tilalmat. A mint észrevettük mind nagy buzgósággal dolgozott, és a munka hihetőleg szokásuk, és szükségüké vált.

Különösen feltűnt nekem azon körülmény, hogy 1—2 felügyelő képes volt 50—80 fegyenczet rendben és féken tartani, és a házi törvénynek tekintélyt szerezni. A dolgozó házakból azon épületbe vezetettünk, hol a magános zárkák állanak. Ez egy négyszeg épület, melynek mind a négy oldalát egy folyosó veszi körül. Ez nagy ablakokkal van ellátva, melyeken keresztül a világosság a folyosóra, onnan a zárkákba hat. A zárkák két-három egymás fölötti sorral köröskörül a folyosóra nyílnak. Minden zárka körülbelől 8—10 láb hosszú, 4 láb széles, benne egyszerű, de igen czélirányos ágy, asztal, és vizes korsó sat. Mindegyikben a legnagyobb tisztaság, s szenny- vagy rendetlenség árnyéka sem látható. Több fegyencznél találtunk könyvet, mely a házi könyvtárból adatik nekik. Másoknál más hajlam mutatkozott; egyik különböző képek, többnyire önkészítette rajzokkal díszesítette, másik kifestette zárkáját.

Az amerikaiak minden vállalatában bizonyos feltűnő, idő- és erővel gazdálkodás mutatkozik. Sehol sem tudnak kevesebb erővel, s aránylag rövidebb idő alatt oly sokat, s oly nagyot teremteni elő, mint Amerikában. Ezen törekvés legparányibb működésük, így a börtönök rendezésében is látható. Csofálni lehet, hogy oly kevés ember van a fegyenczek

felügyeletére rendelve; s ha még tekintetbe vesszük azt is, hogy a felügyelők semmi nemű fegyverrel sincsenek ellátva, s a fegyenczeken semminemű békó, alig látszik hihetőnek. A börtön úgy van rendezve, hogy egy felügyelő, ha a négyszög egyik szögletére áll, a zárkák felét belátja, s a fegyenczek egyetlen lépést sem tehetnek zárkájukból a nélkül, hogy a felügyelő azonnal észre ne vegye. E szerint két felügyelő teljesen elég a fegyenczek őrizetére. A nagy boltozatos ablakon beható napfény tökéletesen megvilágosítja a vasrácsajtóval ellátott zárkákat, úgy hogy naphosszat kényelmesen lehet azokban olvasni. A fűtés gőz által eszközöltetik, mely a folyosó falaiban lévő csövek által vezettetik be. A gőzfűzőgépekkel ellátott konyhában példátlan rend- és tisztaság uralgott. A kórház, melynek tőszomszédjában van a gyógyszer-tár, tágas, magas, világos és szellős, 12 ágygyal ellátott terem. A kórház üresen állott, egyetlen beteg sem volt a börtönben élő 476 fegyencz közt, mi azt tanusítja, hogy mily jól és czélszerűen bánnak velök. Tantereme is van a fogháznak, melyben a fegyenczek vasárnaponként egy értelmes és felvilágosodott vallástaniító által az erényes és erkölcsi életmódra buzdittatnak, valamint egyéb hasznos ismeretekre oktattnak.

Csak azon mély megindulás, s teljes meggyőződéssel hagyhattuk el a fogházat, hogy ezen igen czélszerű, s mély pszichologiai tanulmányokra alapított bánásmód után minden fegyencz erkölcsileg tetemesen megjavulva hagyja el ez intézetet, a mit a követ-

kezés világosan is tanusít, a mennyiben a visszaesés példái a ritkaságok közé tartoznak. Ilyen eredményt kevés európai fogház képes felmutatni; sőt ellenben igen sok esettel lehet bebizonyítani, hogy különösen a közösen összezárt fegyenczek kiállott büntetésidejük után erkölcsi tekintetben rendszerint sokkal megromlottabb állapotban hagyják el a fogházat, mint valának midőn abba beléptek, s így a büntetés célja tökéletesen elhibázott.

Látogatásunk idejekor a massachusettsi állam-börtönbe zárt fegyenczek száma 476-ra ment, melynek nagyobb része, mint mondák, lopásért zárattott be.

Az egyesült államoknak 1851-iki utósó összeírása szerint a massachusettsi államfogházba 431 fegyencz vala bezárva, melyből minden 1000 lakosra 3'223 hazai fehér, 7.640 idegen fehér, és 46.337 ezredrész fekete esik.

Ezután a város néhány kitünőbb utczáit és téreit kocsiztuk be. Mindenütt óriási portéka-rakodák hosszu sora, azok közt egy roppant terjedelmű épület, mely egy egész hosszu tér homlokzatát foglalja el, s mely mint bérkocsisunk mondá az Orleáns család tulajdona. A nyilvános épületek közt különösen feltűnt az új vámház (Custom house), mely keresztalakra tisztán doriai modorban tömör gránitból van építve. Mind a két homlokzatát hat óriási rovátkolt doriai gránitoszlopon nyugvó diszcsarnok ékesíti. Mindenik oszlop 32' magas, s átmérője 5'4". Mindenik egy darab gránitból faragott, s mintegy 5000 dollárba került.

Sok utazó azt vetette az amerikaiak szemére,

hogy ők egy oly anyagi célra rendeltetett épületet, mint például a bostoni vámház oly szép odon modorban építették, s azon véleményben vannak, hogy ezen modor csak egyházakat, színházakat sat. illet meg. Véleményem szerint nem látom át miért ne lehetne oly szép, s oly magasztos modorban építeni egy kereskedelmi csarnokot, mint például egy fürdőházat? sőt ellenkezőleg azt kívánnám, hogy minden nyilvános épület építészeti tökélye, s tekintély parancsoló külfénye által szembetűnőleg megkülönböztesse magát egyéb magán, különösen lakháztól. Európában a nyilvános épületek meglepő küldiszére kevés ügyelet van, s még a tudomány- és művészetnek szentelt épületeken is ama katonai laktanyaszerű modor uralg.

Bostontól 25 angol mérföldnyi távolra fekszik Lowell, uj Angolország legjelentékenyebb gyárvárosa. Amerika Manchesterének szokták nevezni. Igen nagy kedvem volt ezen amerikai Manchestert miután az angolországit láttam, meglátogatni. 1826-ban alapított, s mainap 33,000 ezer lakost számol. Lowell legkitűnőbb gyárai gyapotgyárak, melyek közül 1850-ben legkevesb 50, mintegy 13,210,000 dollár befektetett tőkével rendelkezett. Átalános nézet az, hogy gyárvárosokban a gyármunkások szegény, nyomoru, szellemi és erkölcsi tekintetben szárandó teremtmények. Ezen fenyegető elszegényedés elhárítására különböző eszközöket ajánlottak a gyárvárosoknak, s korunk minden politikusa vesződött, ámbár hiába, ezen kérdés megoldásával. Amerika e

tekintetben is megelőzte Európát, s azt a legjobb sikerrel gyakorlatilag életbe léptette, a min Europa legelső politikusai, s államgazdászai rágodnak. S a nagy titok, (ez a valóságos Columbustojása) abban áll, hogy a gyármunkások nagy része részvényes a gyárban, s valamint a gyárnyereményében úgy annak kezelésében is résztvesz. Amerikában megszűntek a gyárak a munkásosztályra nézve iszonyodás tárgyai, s nyomorgatás helye lenni. A gyárak tágas és egészséges modorban építtetnek, s igen tisztán tartatnak. A heti munkadij női munkáért 2, és férfi munkáért 4 dollár 80 centesime. A gyár igazgatóság különös gondot fordít a munkások anyagi és erkölcsi jólétére, s folytonos atyai gondoskodással van azok nevelése s szellemi művelődésére. A város egy 10,000 darabból álló könyvtárt adott rendelkezésük alá. Azon munkásnők, kiknek rokonaik, szüleik nincsenek a városban, tisztességes asszonyok felügyelete alatt közös házban laknak, hol szállás, és élelemmel elláttatnak. Ezen emberbaráti intézkedés nem maradhat üdvös eredmény nélkül. Mint megesettényt hozzák fel, hogy 950 leány közül $5\frac{1}{2}$ év leforgása alatt egyetlen-egy esett meg, és az is írónő volt. Ebből lehet aztán kimagyarázni, hogy miért állanak az egész országban legjobb hirben a lowelli gyármunkásnők? A falusi szülők szívesen küldik leányaikat a gyárakba, melyekbeni tartózkodásuk alatt nemcsak hasznos ismereteket szereznek, hanem rend- és munkás élethez szoknak, 2—3 évi ott tartózkodásuk után rendszeres élet, s takarékoság mellett gyűjtött szép kis tőkével térnek vissza a

szüléi házhoz, hol csakhamar fel is keresik őket rendszerető, s jó erkölcsű házasodni vágyó ifjak, s hamarabb férjhez mennek, mintha soha nem dolgoztak volna gyárakban.

Lowellben tehát épen az ellenkezőjét találjuk annak, a mi valódi emberbarátot, az európai gyárak megtekintésekor az iparvállalat szánandó áldozatit tekintve, mély fájdalom, s részvéttel tölt el. Mig a gyármunkás Európában alig kap annyi bért, hogy nyomoru életét szűken eltengetheti: a lowelli munkások nemcsak minden szükség ellen biztosítva vannak, hanem helyzetökben okos háztartás mellett még meg lehetős tőkét is rakhatnak össze. Mig az európai gyármunkások, különösen munkásnők szellemileg elhanyagolva, s testileg elnyomorodottak; Lowellben emberbarátilag gondoskodnak azok szellemi képztetése- és testi jólétéről. Egy ismert és igen tisztelt európai bizonyosága szerint a lowelli leányok mind egészségesek s virágzó kinézésűek, s az általuk kiadott nyomtatott folyóirat (the Lowell offerings) a a miveltség oly magas fokáról tanuskodik, minőről az európai gyáraknak fogalmuk sincs. Azt mondja továbbá: hogy a lowelli kézművesek s gépészek egy házat építettek, abban egy olvasó-teremet, könyvtárt rendeztek, mihez hasonlót Berlinben az írók s mivelt emberek felállítani képesek nem valának.

El levén határozva, hogy a különvonattal még az nap azaz július 31-én 4 órakor Bostonból Uj-Yorkba elutazunk, visszasiettünk szállodánkba, hogy meg ebédelvén minél előbb a pályaudvarba érhessünk.

XI.

**Utazás Bostonból Uj-Yorkba. Amerikai vas-
utak. N. Haven. Yale-College. Cholera. Uj-
Yorkba érkezés. Sz. Nicholas hotel.**

Amerika pályaudvarai épen ninesenek oly nagyok, oly fényesen készítvék, mint az európaiak, különösen az angolországiak : de azt az utazók gyors és könnyű szállítása nagyon kipótolja. Egy utazási jegyet vált az ember, mely annyi részre van osztva, a mennyi állomáson áthalad, és ez hosszabb ideig is érvényes. A málhát minden méregetés nélkül veszik át, az utazók málhájának mennyisége sehol sincs meghatározva, minden utazónak joga van akkora utitáskát vinni, a mekkorát akar. És én azt tapasztaltam, hogy ezen szabadsággal seholsem élnek vissza, sőt ellenkezőleg a sokat utazó amerikainak elve, hogy utazásában lehető legkevesebb málhával terhelje magát. Minden láda vagy utitáskára egy réz-jegy függesztetik, melynek megfelelő társát az utazó kapja kezébe.

A vagonok kivétel nélkül egyformán rendezvék, úgy mint a déli, vagy magyarországi közép-ponti vasut második osztálya. A padok egy középut által elválasztvák, s mintegy 40—50 utazóra vannak számítva. Alig kell emlitenem, hogy Amerikában csak egy osztályu vagonok vannak, melyeken mindenki különbség nélkül utazhatik. Csak a nagy bevándorlási vonalokon vannak külön vagonok, vagy

tulajdonképen különös bevándorlási vonalok, melyek sokkal nyomorubbán rendezvék; különben minden vonalon egy a viteldíj. A többi utazóktóli elszigetelés e szerint itt nem is képzelhető, s az Egyesület elnöke ugyanazon vagonban utazik a legszegényebb földmivelő vagy kőszénbányászszal.

Meg kell vallanom, hogy aggasztó érzéssel léptem az első amerikai vaspályára. Annyit hallhatni s olvashatni azon könnyelműségről, melylyel az amerikaiak vaspályájukon utaznak, s azon sok szerencsétlenségről, mely azokon történik, miként nem csuda, ha bizonyos aggasztó érzést nem vagyunk képesek elnyomni. Az amerikai vasutak sokkal könnyebben építvék mint az európaiak, különösen a talaj készítésére igen kevés gondot fordítanak. Sok helyen oly gyéren van megerősítve, hogy a rajta átrohanó vagonvonalat terhe alatt meghajlik, s az hintáló rázással zöttyenik át a síneken. Vaspályáórt seholsem láthatni Amerikában, s a hidak, emelt utak (viaduct) sincsenek oly szilárd alapra építve, mint Európában. Nagy részint fából építvék, s csak annyi gerenda van rájuk fektetve, a mennyi a sínek megerősítésére mulhatlanul megkivántató. Két oldaloni karfának híre sincs, s jobbra balra egyenesen a vízbe vagy feneketlen örvénybe néz az ember a vagonból. Mind ez hajmeresztő arra nézve, ki nincs hozzászokva. Az amerikai fel sem veszi, mert ifjusága óta nem ismer más utazási módot. Mind e mellett mégis csudálni lehet, hogy Amerikában nem történik több vasuti szerencsétlenség, s bizvást lehet állítani, hogy sokkal több

szerencsétlenségi esemény adná elő magát, ha Európában épen oly hanyagul épített vaspályán azon könnyelműséggel utaznának.

Alig indult meg a vonat Bostonból, azonnal új élet pezsdült meg a vagonokon. Az amerikai minden vasutvonaton különböző tárgyakkali kereskedést nyit. Először is egy gyermek jelent meg mindenemű ujsággal, melyet csudálatos szaporabeszédűséggel ajánlt, kínált az utazóközönségnek. Alig vándorolt ez végig az egymással összeköttetésben álló vagonokon, egy másik lépett be az újabb irodalom termékeivel, majd egy harmadik ezerféle hirdetéssel, végre több gyermek ennivalóval, mint gyümölcs, sütemény, kínálkozott. Jeges vízzel minden vagonban ingyen szolgálnak. És míg a vonat bőszült sebességgel rohan, e gyermekek jönnek mennek a kocsik láncozatán, s sokféle szórakozást nyujtanak a különben hallgatag és csöndes utazóközönségnek.

Azon vidék, melyen áthaladtunk, meglehetősen terméketlen. A köves és kavicsos föld kevés reményt nyujt a földmivesnek eredménydús míveléshez. Mindenütt részint levágott, részint álló erdők, és ámbár az Egyesület egyik legmiveltebb részében utaztunk, a vidéknek mégis vadon s mívelés által meg nem szelidített arczulatja volt. E vadon, megmiveletlen vidéken részint elszórt egyes, részint csoportokban egyesült faházikók állanak, melyek fényes fehér olajszinre festetve, olyan kinézésűek, mintha tegnap állítottak volna oda. E házikók kedves s derült tekintetökkel az egész vidéknek sajtáságos kellemet kölcsönöznek.

Mint letelepedett fehér galambok a béke olajágával úgy heverték elszórva itt s ott a vidéken, s az elvágatóban a falusi nyugalom és béke érzetét költék fel, mely ezen egyszerű egyemeletes házikók lakói kebelében honolhat. Néha néha nagy városok mellett, sőt sokszor azokon keresztül röpitett a vaspálya. Worcester, Springfield, Hartford, New-Hafen, Bridgeport valának azon nevezetesebb városok, melyek mellett elhaladtunk. A vaspályaudvarokon mindenütt pezsgő élet, számos omnibus, pompás uri fogat állott az utazók tovább szállítására, mindenütt különösen hirdlap és könyvpiacz mutatkozik.

Azon városok közül, melyek mellett elhaladtunk, különösen New-Hafen érdekelt engem. Nevezetesen itt van az Egyesület egyik legkitünőbb főtanodája és nevelőintézete, az ugynevezett Yale-College. Ebben össze vannak kötve a gymnasiummal az egyetem tanulmányai, s azon növendékek, kik hét évi tanfolyam alatt a gymnasiumot végezték, az egyetem egyes osztályaiba lépnek át. Van benne jelesen orvosi, törvény és hittani osztály. A főtanoda növendékei az intézet épületében laknak, s igen szigorú felügyelet alá vettetvék, melyet hét gyám gyakorol fölöttük. Csak azon növendékeknek szabad előljáróik engedelmével a városban szállásolniok, kik a közös intézet épületében helyet nem kaphattak. Az iskolai törvények szigorubbak, mint bármely általam ismert európai intézetben. A növendékeknek szigorúan tiltva van színházba járni, valamely játékot játszani, s köteleztetvék a vasárnapot a legbuzgóbban

megünnepelni. A ki ezen napon szobáját elhagyja, vagy másik tanulótársát, vagy idegent magához bocsát, azt szükségtelen foglalkozás vagy egyéb multság által megszenségteleníti, kihágásához aránylag fenyittetik. A mint látható mind ezen törvényekből, még most is a régi mogorva puritánszellem kandikál ki.

Más részről ezen intézet vezetőiben oly józan gondolkodás s oly helyes felfogás uralkodik egy közönséges tanintézet főczélja iránt, hogy az egy részről szabadelműséget, és más részről korlátolt nézeteket alig képes az ember összeegyeztetni. A new-haveni főtanoda igazgatóhatósága így szól egy értesítvényében : „Intézetünknek nem az a czélja, hogy egyes tárgyakról egyoldalú oktatást nyújtson, de nem is az, hogy minden dologról egy keveset felületesen oda vessen, vagy mindent egyenkint mint határozott hivatástant tanítson : hanem hogy mindent magába foglaló nevelést és képzést kezdjen meg, s azt addig folytassa, míg a növendékek s tanulóknak az intézetbeni tartózkodásuk ideje engedi. Célunk a tudomány és irodalom különböző ágai közt viszonyosságot állapítani meg, mely a jellemben sajátos összhangzást s egyensúlyt idéz elő. Hogy egy ilyen életbevágó nevelést alapíthassunk, szükséges az ember minden képességét s tehetségét munkásságra ébreszteni, mert ha ezek közül valamelyik túl-miveltetik, a tudományos jellem ferde irányt vesz. A szellemerők nem fejlődnek a legszebb arányban, ha csak nyelv vagy mértant, természet vagy államtudo-

mányt tanítunk. Intézetünk czélja nem az, hogy valamely bizonyos hivatásra megkivántató tanokat adjon elő, hanem hogy annak alapját vesse meg, a mi mindennel közös s a mire a többbit építeni kelljen. A tudomány és irodalom alapelvei adják az anyagot, eszközlik a lélek fegyelmét és felemelkedését, melyek azt minden egyes szakmány tanulmányaira legjobban előkészítik.“

Ezen bár husz év előtt kimondott alapelvek oly igazak és valódiak, hogy jelenleg is minden közönséges tanintézet vezérelvéül tekintendők s elfogadandók volnának.

A főtanoda több tudományos nevezetes férfit számít tanárai közé, ezek közt a híres ásványtanász Dánát, ki uj ásványtan rendszere által europai nevet szerzett magának, s az ásványtanban uj korszakot nyitott.

Egyébiránt Connecticut államnak, melyben New-Haven fekszik, jelentékeny iskolai pénztőkéi vannak, melyek régi földvásárlásnak köszönhetik származásukat. Magas kamatra kiadott tőkái rámennek 3,000,000 dollárra, mihez még egy évenkénti, közadózás utján összegyűlt jövedelem is számítandó.

Connecticut 363,000 lakosához képest 1850-ben birt négy főtanodával, 1,656 nyilvános iskolával, 202 akadémia és magántanodával, 430,826 dollár évi jövedelemmel és 79,000 növendékkel. E szerint minden 100 angol vagy körülbelől 5 geogr. négyszögmérföldre 39—84 iskola és 4—6 lakosra egy iskolás esik.

Éji 12 órakor érkeztünk Uj-Yorkba, miután 236 angol mérföldnyi vonalt $8\frac{1}{2}$ óra alatt átfutottunk. E szerint 6 geogr. mérföld esik minden órára. A vaggonok Uj-York 22-ik utcájáról egy lóvonattal a canal-streetbe (csatorna utca) vontattattak, honnan egy pompás és kényelmes bérkocsis szállított minket a világhírű St. Nicholas (szent Miklós) szállodába.

A kiszállásnál sehol sem kell az embernek podjászával bibelődni, mert mindenütt azon czélszerű rendelkezés divatozik, hogy megérkezés előtt átadja az ember jegyét az ugynevezett málhamesternek. Ennek egy bádogszelenczéje van, mely mint a takarékszelenczék több bevágásokkal van ellátva. Minden bevágás fölött egy szálloda neve áll. Már most jegye átadásakor megnevezi az utas azon fogadó nevét, melybe beszállani szándékozik, s a málhamester azon bevágáson veti be a jegyet, mely fölött a megnevezett szálloda neve áll. Az átvett jegy nyugtatójánl egy a jegy számával ellátott papírt ad az utas kezébe, s ezentul semmi gondja az embernek uti málhájára, sőt alig ért a szállodába, már málhája is ott termett. Az is igaz, hogy ezen igen kényelmes intézkedés csak ott állhat fenn, hol az utiholmik nincsenek örökös kutatás alá vetve.

Megérkeztünk tehát a St. Nicholasba, de mily siralmas állapotban! Két utitársamat az uj-yorki utban, még New-Haven alatt, egyszerre s hirtelen a cholera lepte meg, minden kellemetlen jelenségeivel. Valjon a jegesviznek Bostonban való mértéktelen használata, az uj-yorki utbani sok narancsevés vagy

az utolsó napokban hirtelen való légmérséklet változás okozta-e, nem lehet meghatározni. Meglehet, mind ezen okok összeműködtek. Elég az hozzá, hogy e két uron, mondhatni, ugyanazon perczen mutatkozott a legvalódibb cholera minden jele. Könnyű elgondolai, mi lett volna ezen két ur sorsa, ha minden amerikai vagonon meg nincs azon igen szükséges és emberséges intézkedés, egy félrevaló zárka, mire az annyira emberi Europa (nem mondhatom mi okból) mai napig sem tudta vinni. Ezen intézkedés nélkül a legeslegelső állomásnál ki kellett volna szállanunk, s e két ur szükséges segély hiánya miatt e kór áldozatául eshetett volna. Így hát életüket azon nem ugyan aesthetikai, de igen emberséges intézkedésnek köszönhatték.

Ezen állapotban érkeztünk éjfél tájban a St. Nicholas szállodába, oly országban, oly városban, olyan szállodába, hol egy lélek ismerősünk nem volt, kihez fordulhattunk volna. De a legnagyobb sziveség s kigondolható előzékenységgel fogadtak minket, azonnal szobát nyitottak, pillanat alatt mindent összehoztak a mi az ápoláshoz szükséges, s nem telt bele félóra, már az orvos is ott termett, ki rögtön gyógyítás alá vette a szenvedőket. A szálloda házi orvosa volt az, ki az épületben lakott, külsejére nézve érdemes és bizalmat gerjesztő férfiú, kin a nyegleségnek csak árnyékát sem lehet észre venni, a miről pedig az eurpai orvosok az amerikaiakat oly nagyon kikiáltották. Gyógyításmódja is nagyon célirányos s tökéletesen észszerű vala, a mit a kö-

vetkezés is bizonyítani látszott, ámbar az orvosi tudományban legkevésbé lehet a kedvező eredményből a felhasznált gyógyszerek czélszerűségére következtetést huzni. Elég az hozzá, a két beteg két óra felé már nyugodtan szendergett, s reggelre kelve, jelentékeny gyomor- és bélgyöngeségen kívül a tegnapi kórnak semmi jele sem vala észrevehető.

Azon zavarodottság, melybe két utitársam betegsége ejtett, s ennél fogva a kivülem eső tárgyak iránti részvétlenség nem engedék, hogy a szállodába érkezünkkor csak egy pillantást is vessek környezetünkre. Csak másnap reggel, midőn a szállodát elhagytam, vehettem szemügyre annak alakját s rendezését, mely az egész Egyesület, hihetőleg az egész világ legszebb, leggazdagabb és legpompásabb szállodája. Még csak két év előtt a Metropolitán szálloda volt Uj-York legnagyobb s legpompásabb szállodája, s azt hitte mindenki, hogy fény s pompára nézve nem lehet rajta tultenni. A mi azt illeti, a vállalkozók részéről meg is tétetett minden, még pedig pazar mértékben, a mit Uj-York szépség, fény és gazdagság tekintetében felmutatni képes volt. A broadway (fő vagy széles ut) és a prince-street (fejedelem utca) szögletén fekszik, a broadway felőli homlokzata 520 láb hosszú, 6 emeletes, s egyszerre 700 vendégnek képes szállást adni. Csupán a telek, melyen áll, 300,000 dollárra becsültetik, s a felépítés s rendezés még egyszer annyiba került. Hogy azon pazarfényről, melylyel e szálloda van diszesítve, némi fogalmat szerezhessen olvasóm, nem lesz ér-

dektelen néhány adatot felhozni. Csupán kandallópárkányzat-, ablak-sajtóragasztókhoz szükséges márványra 20,000, szőnyegek, függönyök, fehérneműre 50,000 s butorzatra ugyanannyi dollár fordított. A fiatal házaspárok számára rendelt szobákban menyezetes ágyak állanak, melyeknek darabja 1500 dollárba került. Minden első és második emeleti lakosztálylyal fürdőszoba van összekötve; 150 pinczér áll a vendégek szolgálatára, s a konyhában egy főszakács igazgatósága alatt, ki egykor Wellington herczeg udvari szakácsa volt, 13 francia szakács működik. A föld alatt egy óriás befalazott gőzkatlan áll, mely alatt a tűz éjjel és nappal szünet nélkül lobog, s melyből a mozgó gőz a roppant épület minden részébe vezettetik. Minden gépet, mely az utazók málháját és a szentet a felső emeletekbe felszállítja, az ételeket a konyhából felviszi, a pecsenyesütő gépeket hajtja, a mosdó és fürdővizet a különböző emeletekbe juttatja, a mángorlókat mozgatja, ezen gőz hajt. Ezen maga nemében bámulatos épületet azonban újabb időben a St. Nicholas szálloda jóval felülhaladta. A broadway utca felé néző homlokzata fehér márványból van, s egy sorban 25 ablak áll rajta. Az épület hat emelet magas, s két fehér márvány kapuzata van, egyik az urak, másik a hölgyek bejárásául. A kapuzaton át egy gyönyörűen diszesített csarnokba lép az ember, melyből balra egy tágas, finom szőnyegekkel borított, olajfestvények és bronzcsillárokból ékesített terem nyílik, mely közös használatra szolgál. Ezen terembe bárki az utcán jártá-

ból bemehet, tetszése szerint pihenhet, és a roppant halommal álló hirdapokat válogatva időtöltésül használhatja. Jobbra az ugynevezett borbélyműhely nyílik, melyet szinte teljes joggal diszteremnek lehetne nevezni. Ezt azért emlitem meg, mert minden idegent, ki először lép bele, diszesítése, fénye s gazdagsága által végetlenül meglep, s mindent túlhalad, a mit e nemben egész Európában, Párisban vagy Londonban látni lehet. Nem hiszem, hogy a legválogatottabb fényűzés, a milyen Romában Caesar Augustus idejében uralgott, képes lett volna egyminden kényelemhez szokott, elkényeztetett patricziusnak szebb, pompásabb s gazdagabban butorzott öltöző szobáját mutatni fel, mint Uj-Yorkban a st. nicholasi borbélyműhely. A divat s pipereművészet ezen tündértemplomának közepén áll egy oszlop, melyet körülfutó fehér márványlapba márvány mosdóedények eresztvékbe, melyekbe egy csap csavarintása után tetszés szerint harmatozó esővé szűrt hideg vagy meleg vizzuhany hull, s öntözi az amerikai divat-uracs illatozó kenőcsökkel és balzsamokkal kendőzött fürteit s arcát. Ezen felülről világított terem két oldalán két hosszú sorral buján vánkosozott támlásszékek nyulnak el, melyekben félig ülő, félig fekvő helyzetben bizza az ember lenyugasztolt fejét a hajművész kezére. Oly finom és gyöngéd borbélyokat s fodrászokat mint az amerikaiak, sehol nem találtam. Azon műtét bevégezése után, melynek az ember fejét alávetette, kap egy jegyet, melyre a pénztárnál a műtéthez aránylag hat vagy tizenkét cent. fizet. —

Ezen teremmel közvetlen összeköttetésben áll egy illattár.

A folyosón végig haladva, tágas csarnokká szélesül az, s hasonlít valamely pénzház csarnokához. Ez folyvást temérdek ember gyűlhelye, hol, mintegy kereskedelmi csarnokban, pezsgő üzérkedésben töltik az egész napot.

Ezen csarnokban van :

1. A ház hivatala, melyben az idegenek fogadtatnak, nevöket az idegenek közös könyvébe beírják, s a szálloda minden ügyei végeztetnek.

2. Egy postahivatal, melyben az utazók érkezett leveleik elfogadtatnak, s az elküldendők felvételnek.

3. Az újabb, s utazási irodalom termékeivel könyvkereskedés.

4. Egy hirlap kiadó-hivatal, melyben minden Uj-Yorkban megjelenő ujság s napilap 2 centért megkapható.

5. Egy távirda-hivatal, melyből az egyesület minden részébe táviratozni lehet.

6. Egy frissítő és nyalakodó terem. Mind ez megtalálható a St. Nicholas szálloda előcsarnokában, mely e mellett pompás bronzesillárok, florenczi díszedényekkel van díszesítve, míg boltozatát lombcizfák (arabesk) s szép festmények ékesítik.

Ezen előcsarnokból széles kettős lépcsőzet vezet a szálloda emeleteibe. Nemcsak a szobák, hanem a folyosók, lépcsők is egész a negyedik emeletig a legfinomabb angol szőnyegekkel fedvék.

Az első és második emeleten a legpompásabb hölgyteremek állanak, melyek keleti fényűzés és izléssel vannak butorozva s diszesítve. Hogy olvasóm némi fogalmat szerezhessen ezen kiállítás fénye s gazdagságáról, elég legyen annyit emlitenem, miként a St. Nicholas szállodában van egy néhány szobából álló osztály, melyet nászteremnek neveznek, ennek határozott napi díja 300 dollár, azaz 600 pengő forint. És van elég ember Amerikában, kinek nem esik terhére naponként ennyi szobabért fizetni; de ez ritkább észak mint dél emberei közt, kik rabszolgáik véres verejtéke által gyűjtött kincsük s gazdagságukat ezen uton törekeshnek feltünővé s értékesé tenni.

Az első emeleten álló étteremek tökéletes összhangzásban vannak a szálloda egyéb fényűző rendezésével. Óriás diszteremek azok, melyekben 3—400 vendég egyszerre ebédelhet. A konyhát inkább franczia mint amerikainak lehet nevezni. Itt is, mint Amerika egyéb szállodáiban, roppant választéku bor áll a vendégek rendelkezésére. Mindennemű rajnai, champagneai s más franczia, spanyol, portugaliai, sőt a mi minket legjobban meglepett, legjelesebb magyarországi, mint somlai, neszmélyi, egri, budai stb. bor a legválasztékosabb mennyiségben található. Oly kitűnő magyar borokat kaphatni ott, minőket Pest legelső szállodájában hiába keresnél. A híres, szegszárdi születésű Schwarzer nevű vagyonos bécsei borkereskedő érdeme ez, ki oly kitűnő magyar borokat szállít át Amerikába, s ott nagy áldozattal jelentékeny rakodát tart, s a magyar bornak az által

igyekszik hirt, nevet szerezni, hogy csak legkitünőbb fajú és minőségű borokat árul.

Az egyes utazók számára rendelt szobák elég tágasak, a legszükségesebb butorzattal ellátvák, az ágyak, mint egész Amerikában szokás, két olyan szélesek, mint nálunk divatos. A fehér márvány mosdóedények fölött két cső van, melyek közül tetszés szerint, s minden perczben egyik meleg, másik hideg vízzel szolgál. Világításra gáz használtatik, s nyáron legnagyobb kényelmül szolgál az, hogy reggel és este egy korsó jeges vízzel láttatik el minden vendég.

XII.

U j - Y o r k .

Uj-Yorkbani mulatásunk első napja vasárnapra esett. Csalódnék, a ki Amerikában a vasárnapról következtetést akarna huzni a többi napokra. Mert míg hétköznapiokon zsibongó élet, szakadatlan munkásság, élénk forgalom, az üzérkedő tömeg sürgése-forgása látható mindenütt : vasárnap és ünnepnapokon a forgalom és munkásságra nézve valóságos halotti csend lép be egész Amerikában. Ha ezen szokás minden szárazföldi europait már Angolországban meglep, Amerikában még szembeszökőbben fog ez feltűnni. Nemcsak hogy Amerika minden városában vasárnaponként a forgalom tökéletesen megszakad, boltok, műhelyek, kávéházak, korcsmák egész nap bezáratnak, minden nyilvános mulató hely, sőt az utczák és piacok tökéletesen megnéptelenülnek : sőt

a nagy forgalom is megszűnik ez nap az egész országban. Minden vasuti menet fel van függesztve, minden postai közlekedés, ujság, levélszállítás stb. vásárnaponként teljességgel meg van szüntetve; minden hivatal zárva, sőt vannak gőzhajók is, melyek a vásárnapot megünneplik s horgonyon nyugosznak. Egész utazásunk alatt, ha szombaton délután vagy este érkeztünk valamely helyre, boszorkodásunkra kénytelenek voltunk egész vásárnap, akartunk vagy nem, ott vesztegelni. Mintha az egész ország ütereit átkötné, úgy szűnik meg a más napokon oly sebes, oly élénk lüktetés, s úgy tetszik, mintha az egész ország kábitó álomba vagy tetszhalálba süllyedt volna. Sőt még a családkörökben is általános csöndesség s hallgatagság áll be; minden zörgő foglalkozás, bárminemű mulatság kiküszöböltetik; de még vannak házak, melyekben vásárnapon a főzés is illetlennek, sőt bűnnek tartatik. Egyetlen megengedett, és a vásárnap szentségéhez illő foglalkozás a biblia, vallásos értekezések s épületes írások olvasása, s igen illetlennek tartják vásárnap más czélból utczára lépni, mint ha templomba szándékozik menni. Ha vásárnap utcán bolygókat lát az ember, meg lehet győződve, hogy azok irföldiek vagy németek, általában idegenek, de teljességgel nem amerikaiak. Csak egyik vagy másik német bor- vagy sörkorcsmában van vig és derült élet, mert a német hű marad régi nemzeti szokásaihoz még Amerikában is, s a vásárnapot, legalább második felét, inkább tartja mulatság és öröm, mint lelki épülés napjának. Ott még

zene és ének sem hiányzik, s az orthodox amerikaiak szörnyű botránykozására annyira viszik vallástalanságukat, hogy a vásárnapot még víg táncz által is megszenteltetik. Áldott, igénytelen amerikaiak! Ők még nem voltak Európában. Csak néhány hónapra kellene őket Európába küldeni, hej be sokat tanulnának, a mit még eddig nem tudtak.

Ámde mily hullámozó a város tevékenysége a hét köz napjain. Egy, brodneynek nevezett, hosszú, széles utcza nyulik át az egész városon a kikötő partja és batterieparktól egyenes vonalban. Ez a forgalom főútja, azon nagy, népes, virágzó város szive, melyből ki s be szivárog minden élet és mozgás a város és ország egyéb részébe. Ezer meg ezer kocsis, melyek közt az omnibusok főszerepet játszanak, robog tarka vegyületben fel s alá, míg a két oldaloni járdán több ezer gyalog zsibong erre s arra. Meglepő fényes képet nyújt a nemcsak pompás, hanem nagyságuk s gazdagságuk által kitűnő boltok hosszú sora. Széles, utczára néző, tökéletesen átlátszó homlokzatukon át szabadon betekinthetni a gazdagság, kiállítás pompássága s szokatlan terjelem által nagyszerű benyomást gyakorló boltok bensejébe. Vékony vasoszlopok által elkülönözött óriás tükör táblák képezik a boltok homlokzatát, melyek mögött az eladásra szánt kelmek szép és ajánlatos csoportozatban olyan formán vannak kirakva, hogy azok között szabadon végig tekinthetni a ház egész hosszát elfoglaló boltok hosszú lánczolatán. Ezekhez hasonló, s szokatlan nagyságuk által feltűnő boltokat sem Párisban sem Londonban

nem láttam. Az uj-yorki brodneyben levő boltokhoz képest a párisiak kisszerűk és parányképűeknek látszanak. S nem kell hinni, hogy csak néhány kivétel ilyen, oh nem! mind egyforma, s kirakatuk a legfinomabb párisi vagy londoni izlés szerint fényes pompával van diszesítve. Sőt még az Uj-Yorkban nagy számmal levő gyógyszertárak is feltűnő fényüzéssel rendezvék, és egy egyszerű csemegeboltnak, melybe este beléptem, ezer gázlámpa által tündérileg kivilágított benseje rendkívül meglepett. Nem holmi sötét, bús, összenyomott zug, hanem elég tágas, széles, izletes, és a nagyravágyó fényezés s finom kényelem minden kívánalmaival ellátott diszterem ez, melyben a frisitő és nyalánk csemegéknek ezerféle nemével szolgálnak a hemzsegő vendégcsoportnak. Széles márványlépcsőzet vezetett a terem közepéből egy másik, szinte tündérileg diszesített földalatti ét- és csemegeterembe, mely az amerikai uracs és haspóknak az öt égöv minden termékével, mely után szíve szája vágyódott, kedveskedni képes volt. Nyáron legközhörségesebb, általában kedvelt üdítő ital az ugynevezett claretpunch. Ez rögtön készítettik bourdeauxi (bordoi) bor, czukor, narancslé és sok jégből, s hihetőleg azért, hogy rögtön hűsítő hatását enyhítsék, vastag szalmaszálon át szörpölik.

Egyébiránt nagyszerű, szépségük s építészeti modoruk által meglepő palotákat hiába keresnél a brodneyon. Brodney csak a forgalom és kereskedelemnek van szentelve, a legnagyobb, legterjedelmesebb épületek rajta a szállodák, a St. Nicholason kívül a

szinte nagy és pompás Metropolitan és Astorhouse stb. a többi épület többnyire portékarakoda, mely gyakran a legfelső emeletig felnyulik, de ezek közt is vannak meglepő nagyságúak. Az ilyenmü épületek közt legkitünőbb Steward ur portékarakodája. Ez egy fehér márványból épített négyemeletes sarokház, melynek egyik homlokzata a broadwayra, másik az ugynevezett kéjligetre néz. Egyenesen az utczáról egy magas kapuzaton keresztül a földszinti boltba juthatni, mely az egész tizenkilencz ablak szélességü homlokzatot elfoglalja. Ebből hátrafelé egy kúpon át világított egyházalaku térkörbe jut az ember, melynek gobelinnel fedett falai mellett csigalépcsőzet vezet egy karzatra, honnan a felső emeletekbe nyílik ut. Mindenik emeletben meghatározott nemü gyártmányok árultatnak. Így például földszint csak selyemkelmék, az első emeletben csipkék s ezekhez hasonlók, a másodikban gyapjuszövetek és a harmadikban gyapotgyártmányok. Folytonosan 300 kereskedősegéd foglalkozik, s évi forgalma egyremásra 8,000,000 dollárra megy, a mennyit, merem állítani, Pest váczai utczaí minden kereskedése nem tesz.

A brodney többi épülete nagy részint keskeny, s 4—5 ablakkal néz az utczára, de mindemellett magasak, s közben-közben pompásan, ha nem is izletesen építvék. Jelésül van igen sok fehér márvány vagy veresbarna homokkőből emelt épület, mely habár nem is a legjobb izléssel, mégis meglehetősen van diszesítve. A házak legnagyobb része azonban veres téglából van építve.

Igen sok ház sajátos tekintet nyerdőfalatti üregei által, melyek szinte vagy lakhelyekül vagy más célra, például hivatalszobául, rakodául, borházul (barr-rooms) használtatnak. Ezen célból a házaknak utczára néző homlokzata ki van ásva, a lakok ablakai ezen vasráccsal fedett térre nyílnak, melyen keresztül hat a világosság ezen földalatti téréregekbe, melyekben gyakran igen csinosan butorzott lakok találhatók. Az ilyen házak leginkább a város azon részeiben állnak, melyek nincsenek a forgalomnak szentelve, s konyha s cselédlakásul szoktak használtatni.

A város déli része a régibb, s nem igen szabályosan van építve. Itt még szűk, s egymást ferdeszeglet alatt átmetsző utcák találhatók, míg a város északi részét széles, egymást egyenes szeglet alatt vágó utcák képezik. Uj-York városa déli részének utcái külön névvel vannak ellátva, míg az északi részei csak számokkal jegyezték. Ezek közül a délről északra nyúló utcák avenue's (bejárások), az ezeket keletről nyugatra egyenes szegletben metsző utcák streets (utcáknak) neveztetnek. Első nemű, t. i. avenue van 15, melyek az East- (kelet) és Hudson-River (folyam) közötti tért foglalják el; utóbbi nemű, t. i. street, van jelenleg 35, melyek házakkal beépítve, míg a város tervképe 156-ot mutat fel. Uj-York ugyanis egy Manhattan-Island nevű szigeten áll, melyet keletről az East-River, nyugatról a Hudson-River, északkeletre a Hudson-River egy ága határoz. Térterjelme 22 angol □ mérföld, vagy

14—15,000 hold. Ezen területre terjeszkedhetik Uj-York, a nélkül, hogy természetsabta határait áthágná. Jelenleg említett területnek egy harmadát sem foglalja el.

A brodney két oldalára nyílnak azon utcák, melyekben Uj-York sajátképeni forgalma nyüsg, s a jankeek pezsgő munkássága őseredeti gyűlhelyéül szolgálnak. Ezekben állanak a világ legügyesebb s kikiáltottabb kereskedőinek óriás rakodái, üzlettereimei; Uj-York számos pénztözsérjének váltóháza, melyeknek ablakain betekintve, ott látja az ember a pénzváltót roppant kincshalom előtt ülve, melyet mint sárkány a Hesperidák arany almáját, gondosan őriz.

A várost különösen diszesíti a sok square (tér), melyek a város különböző részeiben elszórva állanak, s szép, bujázöld ligeteket képezvén, pompás ugrókutak s hús sétatereikkel különös gyönyörűségére szolgálnak kivált a közel lakóknak. Közönségesen szép és drága vasráccsal vannak körítve, s igen különböző nagyságuk. A legkitünőbb, mely 10 holdnyi területet foglal el, parknak neveztetik. Ez közvetlen a broadwayon fekszik, gyönyörű vízmedenczével és ez ugrókuttal van ellátva. Ezen áll a fehér márványból épített városház (city-hall), Uj-York egyik legkitünőbb s tekintélyesebb épülete. — A Washington square szinte 10 holdnyi területű. Az union square (egyesülettér) a brodney északi végén, a bowling-green (zöld tér vagy liget) nagy ugrókuttal stb.

Uj-York tehetősebb polgárai a city üzérkedő mozgalmától távol, a város kül részeiben ütötték fel tanyájukat. Mint az angol, úgy az amerikai is szereti magánylakát csöndes, nyugodt, a nap zaja és az idestova hullámzó tömeg által kevésbé zavart helyre építeni. Ezen Uj-York pénzkirályai által elfoglalt városrészek közt legkitünőbb az 5. avenue. Itt két oldalon csinosan, izletesen épített házak hosszú sora nyulik el, mely mindig kedves benyomást gyakorol a szemlélőre. Azonban nagyon csalódnék, ki azt hinné, hogy a gazdag amerikai lakháza nagyság és építési módor kitünősége tekintetében hasonlít a mi pénzembereink vagy gazdag uraink palotájához. A leggazdagabb amerikai laka is igen szerény; homlokzatán 3—4 ablakos házikó, mely csak kül disze, izletes alakja s belbutorzata pompája által különbözik a legszegényebb polgár lakától. Az 5. avenue házai többnyire veresesbarna homokkőből, izletes építészeti diszítvánnyal ellátva, építvék. Az amerikai épületektől minden eredetiséget megszoktak tagadni, s azt állítják, hogy még az idegen építészeti modort sem képesek tisztán utánozni. Igaz lehet, de annyi bizonyos, hogy az amerikai lakházak sokkal kedvesebb, barátságosabb és kellemetesebb benyomást tesznek az utasra, mint az európai hosszú, kopasz ablak-sorokból álló, s izléstelen, katonai laktanya módorban épített paloták. Ám tekintse meg jól valaki Európa legtöbb fővárosában az ugynevezett szép s új épületek által megifjitott utcákat. Lehet-e valami ridegebb, egyformább, szemet s érzést fárasztóbbat

képzeln, mint ama 3, 4, 5 izléstelen, nehézkes ablaksorral ellátott, nyílt, mindig szemetes és szemetesértő bejárásu hosszú, végetlen sorház? Mi jogon vádoljuk mi az amerikaiakat eredetiséghiánynyal? Valjon nyilvános- és magánépületeink nagy részint nem régi építészimodor rossz utánzásai vagy össze nem illő zagyvalékai? Mutasson nekem bárki egyetlen épületet Pesten, melyről ellehetne mondani, hogy izletes modorban van építve? Talán a museumra hivatkozik? vagy éppen a három színházra, vagy talán a megye, városházra és a kereskedői épültre? Építészeti tekintetben alig lehet valami izléstelenebbet s nehezkesebbet képzelni, mint ezen épületek. Ha a végetlen ablaksorok kopasz hézagai közé néhány corinthiai vagy jóniai oszlopfejes czifraságot oda ragasztunk, azt hisszük, hogy ez által az építészeti izlés kívánalmainak tökéletesen eleget tettünk. Azzal, hogy egy simára fésült s csinosan nyírt főre néhány hajfűrtöt akasztottunk, nem tettük még azt széppé.

Megkísértem rövid rajzát adni egynek azon házak közül, melyek az 5. avenueben legszámosabbak.

Mint már említém, nagy részint veresesbarna homokkőből, mely Amerikában nagy mennyiségben találtatik, építvék. Ez nemcsak házak, hanem különösen templomok s egyéb nyilvános épületekre is szokott használtatni. Ugy látszik, hogy nagyon tartós, s az idő viszontagságaival hatalmasan daczol, s azon homokkőhez hasonlít, melyből a régiek nyugati Németországban legnagyobb egyházaikat építék.

Amerikában mint minden, ugy a lakházak kül-

tekintete is kisebb s nagyobb mértékben az angol lakházak hű másolata, csak hogy az amerikaiak sokkal kedvesebbekül tűnnek fel a szem előtt.

Az utczaról 6—8 lépcsőzet vezet egy közönségesen két oszlopon nyugvó kapuzaton keresztül a ház igen csinos s nagy gondosan tisztán és fényesen tartott bejárásába. A többnyire zárt ajtón egy kis fényes érczlapra a ház lakója neve van jegyezve. Ez alatt egy másik érczlap áll, melynek ily felirata : „Lettres“ (levelek) hasadékan a házba tartozó levelek vettetnek be. Az ajtó két oldalán gyakran láthatók apró fülkék, melyekben csinos szobrok és disz-edények állanak. Egyébiránt teljes lehetlen a bejárás csinossága és izletességéről tökéletes fogalmat adni, mivel nálunk ehhez hasonló valami nem is létezik. Hanem úgy látszik, hogy az amerikai a bejárás tisztasága és igénytelen diszességével a ház bensejében uralkodó rendet és csinosságot akarja tükrözni. Azáltal, hogy a bejárás lépcsői az utczába benyulnak, a lépcső mellett két oldalon némi tér képződik, mely csinos vasráccsal körítetvén, a legkiesebb kised virágos kertet alkotja. Képzelní lehet, hogy egy széles, mérföldnyire nyuló ekkép diszesített utca mily kedves benyomást gyakorol. A bejárás két oldalán legfeljebb két ablak nyílik. Ez a ház egész szélessége, mely azután a tulajdonos vagyoni állása vagy szűkségeihez képest 2—3 emeletre emelkedik. Az ablak, általában az egész ház külsejének diszesítése sohasem pompás vagy tulzott, annyival kevésbé csundáros (bizarr), sőt igen sok esetben nagyon izletes és főleg

kedvesnek találtam. Mindamellett, hogy csaknem minden lakház ezen építési módor szerint van építve, a küldiszesítésbe annyi változatosság áll elő, hogy egy ilyen utcza műizléses irombályt (mozaik) ábrázol, melyen a szem édelegve tévelyeg, s nem érzi az ember azon fárasztó egyformaságot, melyet európai városokban a kopár ablakok végetlen hosszú sora szül.

A ház ajtaján keresztül egy előcsarnokba lép az ember, melynek két oldalán nyílnak az elfogadási szobák ajtajai. Ezekben központosul a ház gazdagsága és fénye, s parlournak neveztetnek. Legfinomabb szőnyegek, melyeket nyáron csinos gyékények pótolnak, takarják a padozatot. Egyébiránt a padozatnak szőnyeggeli borítása oly általános szokás Amerikában, hogy azok a legszegényebb osztály szobáiban is találhatók, a gazdagoknál pedig nemcsak a szobák padozatja, hanem az előcsarnok s az emeletekbe vezető lépcsők is beszőnyegezvék. Mihelyt egy amerikai házába lépett az ember, talpa soha nem érintkezik többé a puszta földdel.

Az amerikaiak parlourjai nemesak gazdagon és drágán butorozvák, hanem szobrok, csillárok, karos gyertyatartók, pompás tükrök és igen csinos kandelókkal is diszesítvék. Amerikában igen drága, legfinomabb középkori faragványokkal ékesített butorokat láttam, melyek Európában vásároltatván, tetemes költséggel szállítottak az Oczeánon keresztül Amerikába. Illatos virágokkal diszelgő porcellánkorsók, előbbkelő írók műveinek diszkiadásai, kü-

lönböző csinos természeti tárgyak, mint csigák, ásványok stb. képezik közönségesen az amerikai polgár parlourjának soha nem hiányzó ékességét. Csaknem minden házban található egy csinos alaku s gazdag kiállítású zongora, úgy hogy teljes joggal állíthatni, miként egész Európában nincs város, mely oly számos zongorát tudna felmutatni, mint maga Uj-York, de nem is találtam sehol oly gazdag tartalmu zongorarakodákat, mint Uj-Yorkban.

A ház többi emeleteiben állanak a háló-, gyermek-, tanuló- vagy munkaszobák, valamint pipázóterem is. Ez utóbbi többnyire meglehetősen távolságban, s tökéletesen elszigetelve áll a többi szobáktól. Mert az teljességgel a jó szokás ellen van, amerikai szempontból, a ház többi szobáját dohányfüsttel megfertőztetni vagy egy hölgy jelenlétében pipázni. Az étterem rendesen földszint a parlour közelében fekszik; konyha, cselédszobák pedig többnyire a föld alatt, de azok is elég tágas, világos, szellősek s tisztán s kényelmesen butorozvák. A ház földalatti osztályába többnyire az utczáról is vezet egy külön lejárás. Kocsiféhaj, istálló, szóval minden, a mi a háznál a szemetet szaporítaná vagy annak tisztán tartását nehezítené, a lakháztól tökéletesen el van különözve, s azzal semmi összeköttetésben nem áll. Ez ugyan némi kellemetlenséget okoz, de a tisztaság kedviért szívesen eltűri ezt az amerikai.

XIII.

**Uj-York. Folytatása. Omnibusok. Crotonviz-
vezetés. Tüzoltócsapat.**

Uj-Yorkban, mint az Egyesület minden városában a magánközlekedés omnibusok által eszközöltetik, melyek a város minden részét átszeldelik, s 3 centiért egyik végétől a másikig kocsizhatni. A munka s erővel gazdálkodás, mely az amerikainak minden tettét s foglalkozását jellemzi, itt is mutatkozik. Az omnibusok nagyok és kényelmesek s mindig tiszták. Kivül belől tarka czifrázatok, képek- s arczképekkel ékesítvék, s nagy betűkkel azon városrész van reájuk írva, melyben a közlekedést eszközlik. Egy ilyen 24—30 lakóju vándorháznak egész kormányzatát egyetlen kocsis viszi, ki azért sohasem kénytelen üléséről leszállni. A kocsi végén álló ajtó egy a kocsi tetején egész a kocsisig nyuló szíjon csüng, s a kocsis kezére van csatolva, s az által tetszése szerint nyitja vagy zárja az ajtót. Adott jelre azonnal megállapodik, az ajtó felnyittatik s az utas beszáll. Ha valaki leakar szállani, a szíjat rántja meg, még pedig a szerint, a mint az utcza jobb- vagy baloldalán akar kiszállani, egyszer vagy kétszer. A kocsis egy kis kerek nyíláson át, mely a kocsi elején van, bedugja kezét, átveszi a 3 cent. s felnyitja az ajtót, mire az utas kiszáll s az omnibus tovább halad. Ilyen módon 5-ször 6-szor is megtelik kocsija utazókkal, mire pályavégéhez ér, s mindig 3 cent. számít.

Az ó városnak a mérföldnyi hosszúságu avenuek végéveli összeköttetése lóvaspályák által eszközöltetik, melyen az omnibusok szakadatlanul robognak fel s alá. Ezek rendesen összeköttetésben állanak a vaspályavonalokkal, és a pályaudvarokról a város szívébe s a legellenkező végére is szállítják az utasokat. Egy ilyen lóvonal huzódik a canalstreeten a tizedik, egy másik a nyolczadik, egy harmadik a hatodik avenuen keresztül, végre egy negyedik broadwaytól a boverystreeten keresztül a 4. avenuebe.

Uj-Yorknak a szomszédos városokkal s szigetekkel összeköttetése, mint például : Brooklin, Jersey-City, Hoboken, Williamsburg, Staten-Island, Long-Island stb. gőzkompok által eszközöltetik. Ezek többnyire azon utczák után neveztetnek el, melyekből kiindulnak, vagy melyekbe azok benyulnak. Mint Fulton-ferri, Crystopher-ferri stb.

A város különböző részei közti sokkal nagyobb közlekedés, mint már emlitém, omnibusok által mozgattatik elő. Százanként jönnek s kelnek a broadwayon, s egyforma léptekkel mozognak fel s alá végtelen sürgés-forgásban. A számtalan omnibus és teherhordó kocsik közt igen számos pompás urifogat is robog fel s alá a broadwayon. Ezek az ő szép, a legújabb párisi divatképek szerint, ha nem oly izletesen is, de oly gazdagon, sőt gazdagabban öltözött s ékesített terhüket viszik egy Steward vagy egy Lewis és társa rőfösportéka- vagy piperekereskedésébe.

A diszes amerikai kocsik sok tekintetben különböznek az európaiaktól. Itt is láthatni címerrel s

formaruhás inassal ellátott kocsikat, de ezek nagy ritkaság, s csak a nehezen elnyöghető európai emlékek vég maradványaiul tekintendők. Mellőzve azon fényt s gazdagságot, melylyel az amerikai diszkocsik kiállítvák, nagyobb érdeket gerjesztenek alkotásuk sajátyszerű alakja által. Ez oly gyöngé, oly finom, miként alig képes az ember megfogni, hogy egy ilyen kocsi mikép állhatja ki a rossz kövezeteni sebes robogást, a nélkül, hogy darabokra zuznék. Alkatása oly finom, hogy nálunk a legizletesebb kocsi is otrombának s nehézkesnek tetszik a mellett. Különösen kedvelttek, s egész Amerikában elterjedtek az olynemű kocsik, melyeket bugisnak neveznek. Ezek négy kereken álló finom bőrrel fedett járművek, s oly gyöngéd alkatuak, miként azt hinné az ember, hogy Illyés égi utazására, nem pedig az egyenetlen, kemény és köves földön robogásra alkotvák. Különösen kerekei s azok küllői oly finomak, hogy sebes forgásukban alig láthatók, s csaknem kísértetbe esik az ember, azt hiszi, hogy talán a levegőben lebeg a kocsi. A kerék talpa gyakran alig egy hüvelyknyi vastag, s ilyen a kocsi talpa is. Hogy tehát ily gyöngéden alkotott kocsi még sem zuzik darabokra, a kitűnő csontkemény fának tulajdonítják, mely ezen kocsi készítésére használtatik. Ez ugyanis az ugynevezett hickory (amerikai diófa) mely egész Északamerikában nagy mennyiségben van elterjedve. Feltűnő még a kétkerekű járművek egy neme, melynek tengelyén egy fedetlen ülés áll, minden karfa nélkül, s az ülés csak akkora, hogy épen egy ember fér el raj-

ta. A lóra is nagyon sokat tartanak Amerikában, s szép fogatra sok pénzt szoktak fordítani. Legelterjedtebb az angol nemes faj. Sajátságos az is, mit más országban nem könnyű tapasztalni, miként az uralkodó népszellem nem engedi meg, hogy valamely magánszemély négylovas fogaton járjon. Omnibusok-s fuvarosoknak megengedtetik annyi lovat foghatni be a mennyit tetszik, mert itt mindenki saját pénzeért vehet részt a kocsizásban. Magánszemélyek négyes fogatoni járását aristokrata szokásnak tartják, melytől a nép véleménye irtózik. Ellenben az omnibusoknak azon előjoguk van, hogy több lovat foghatnak elő, mit ők sokszor tulságosan is használnak. Így a szállodák omnibusai elé, mely a nagyobb szállodákban számosan találhatók, gyakran a legpompásabb postafogat van befogva, télen pedig, szánut alkalmával közönséges szokás Uj-Yorkban az omnibusok eleibe 6—8, néha 12 különözösen cifrázott lovat fogni, s az utczákon fel s alá roppant zaj s csengés közt ilyen száguldani. Minden kocsinak jelentékeny pénzbüntetés terhe alatt szigoruan tiltva van a járdát csak megérinteni is, s nem is találkozik kocsis, ki ezen tilalmat át merné hágni.

Legszebb, legjótékonyabb, egyszersmind legnagyobb szerű minden intézkedés közt, melyet Uj-York felmutathat, a Croton vízvezetés, mely a várost s annak minden részét elegendő jó ivóvízzel ellátja. Ez a Hudsonfolyamtól öt mérföldnyi távolságra kezdődik, s 40 angol mérföldnyi területen nyulik át. A Crotonfolyam kristály tiszta vize először egy mester-

séges, dammnak neveztetett tóba vezettetik, mely 250⁰ hosszú s 400 holdnyi területen fekszik. Bele fér 500,000,000 gallon (egy gall. = $3\frac{5}{6}$ pint) víz, s egészen kő és kavicsból van építve. Csak itt kezdődik a vízvezető, mely a Hudsonfolyam balpartján délre nyulik, míg nem a Harlemfolyóhoz érvén, azon egy 1,450' hosszú és 14 óriás oszlopon nyugvó hidon keresztül (high-bridge, magas hid) hatol át, hogy a Manhattan szigethez jusson, s vizét ott három rop-pant víztartóba öntse, melyek 35 holdnyi területen fekszenek, s 150 millio gallon vizet fogadnak magukba. Ezekben megüledve s megtisztulva megy a víz két, a városhoz közelebb fekvő kisebb víztartóba, melyekből azután mindenvárosrészbe szétoszlik. Ezen nagyszerű mű 13 millio dollárba került a városnak, s építészeti nagyszerűségét, szilárdságát tekintve, a régi Róma legbámulatgerjesztőbb építményei mellé oda lehet állítani.

Az igaz, hogy Uj-York az által tetemes adósságba döntötte magát, de oly műért, melyért a késő ivadék is áldani fogja. Ily tettek irányában csak szegényes rágalmazási vágnak tekintendő, midőn valaki az amerikaiakat pénzsomj, fukarság s dollárbálványozással vádolja. Az való, hogy a pénz becsét jobban tudja méltányolni, mint hogy haszontalan, szükségtelen csecsebecseért, czéltalan pompáért, és saját torka- s hasára vesztegetné : de ha arról van szó, hogy egy közhasznu művet, egy valódilag emberi, őt s még maradékit is boldogító intézményt kellene létrehozni : ott senki nem bőkezűbb mint az

amerikai, senki nem készebb a megkivántató áldozat megtételére, mint ő. Egy, minden amerikai keblét lelkesítő közérzés, közszellem az, mely őt bámulatos tettekre ösztönzi, mely előtt minden a közjó előmozdítása, nemzete fénye s híre-neve emelése tekintetéből tett áldozat csekélynek tetszik.

E mű készítése 1835-ben határozottatott el, s már 1842-ben bevégeztetett, tehát sokkal rövidebb idő alatt, mint Europa némely városában az arróli tanácskozás tart, valjon a régi, rosz s gazdaságtalan olajjali világítás tartassék-e meg, vagy a minden tekintetben czélszerűbb, olesóbb gázvilágítás hozassék be.

Ezen vízvezetéssel, mely Uj-York minden házat s annak minden emeletét tiszta, egészséges vízzel ellátja, egy másik megbecsülhetlen előny is van összekötve. Nevezetesen ha Uj-York utczáin bolyong az ember, a járdán 15—20 lépésnyi távolságra kisdéd négyszegeket vehet észre, melyek abba bele vannak sülyesztve. Ha az ember ezen négyszeget felemelinti, egy kis üregbe jut, melybe a vízvezető cső sárgaréz vége nyulik. Ha ezen cső végére egy tömlő (Schlauch) srófoltatván, a csap megnyittatik, erővel zúdul a víz a tömlőbe, melyet azután tetszése szerint használhat az ember különböző célokra, mint például a járda öntözése és mosására, s az utcák felöntözésére. De legnagyobb jelentőségű annak haszna és használata tüzi veszedelmeknél, melyeknek oltására Amerikában kitünő rendezésű intézkedések léteznek. Amerika minden városában van

egy ugynevezett tűzoltó férfiak testülete (fire-man-corps), melyre a tűzoltó szerek vannak bízva, s melynek szoros kötelességévé tétetett, a kirontott tüzet már támadása kezdetén elfojtani. A tűzoltó testület tagjai vagy a város ifjabb s izmos férfiaiból választatnak két évre, vagy, mivel belátták, hogy ezen változtatás sok hátramaradással van összekötve, több városban ezen becsületbeli hivatalt állandó jól fizetett tűzoltó társulattá alakították, s amaz elleneséges elem romboló hatalma ellen most ezen társulatra bízatik a polgár vagyona és tulajdona. És ez hivatásának nemcsak hogy legnagyobb lelkiismeretességgel, de olyan bátorsággal felel meg, miről nekünk tökéletes fogalmat szereznünk lehetlen. Mind a mellett, hogy néhol egész utcák könnyen éghető anyagból, t. i. fából építvék, még sem igen harapóznak tovább a pusztító elem, mert legtöbb esetben csirájában elfojtatik. Láttam Bostonban egy egészen fából épített házat, mely kívülről egészen meg volt szenesedve, és bár ablakaiból lobogva csapkodott ki a láng, a tűz mégis eloltatott, s nemcsak hogy nem harapózott tovább, hanem a lángba borult háznak még le nem égett része megis mentetett. Mihelyt jelesül valahol tűz üt ki, azon perczen minden tűzoltóállomással távirda útján tudatik, s mind tódul a veszély helyére. E célra nem négy kerekű nehézkes, négy lótól vont fecskendezők, vagy roppant, egyik helyről a másra ügygyel-bajjal mozditható hordók használatnak, hanem két kerekű kézi kocsik, melyeknek tengelye körül közepítőleg egy bőrtömlő

van tekerve, alkotják az egész tűzoltási készüléket. Egy ilyen tömlőnek a vége, mely minden vízvezetőcsőre ráillik, annak sárgaréz végére srófoltatik, s mihelyt a csap megnyittatik, azonnal tulságosan bő s kimerithetlen vizsugárral rendelkezhetni, mely a dühöngő elemet kevés idő alatt megzabolázza, az által, hogy az égésre valóságos özönvizet bocsát, mely a legborzasztóbb tüzet képes elfojtani. Azon utcán, melyen a tűz kiütött, patak módra folyik az oltóvíz, s csak annak folyása mellett kell haladni, ha a vész helyére akar az ember jutni. Csak így lehet felfogni, hogy a dühöngő elem még a legkellemetlenebb körülmények közt sem harapózik tovább, és gyakran a legközelebbi szomszéd a buzgó tűzoltók mindenhatóságában bizva, teljes léleknyugalommal nézi lakása ablakából a dühöngő elemnek fáradatlan ellenfelei ellenállhatlan buzgalmávali küzdelmét.

Innen magyarázható, hogy a tűzoltó férfiak társulata az egész Egyesületben nemcsak népszerűséggel bír, hanem kitűnő tiszteletben is részesül. Sajátos öltözetük által különböztetik meg magukat, s gyakran láthatni őket feltűnő öltözetükben a résztvevő közönség számos kísérete mellett megismertető jeleikkel a városon keresztül csapatonként végig vonulni.

Uj-Yorkban minden év júniusa 14-én, mint alapításuk évnapiján ünnepélyes menetet szoktak tartani a város legnépesebb utcáin. A résztvevő lakosság ezreitől kísértetve vonulnak át a hölgyektől elfoglalt erkelyek örömrivalgása és lelkesítő integetései közt

az ünnepiesen diszesített városon, s így aratják feláldozó tevékenységükért a háladatos közönség megérdemelt elismerését.

Uj-York még rendőrséggel is bir. De ez itt igen népszerű intézmény és nem annyira a rend fentartására, mert az ritkán zavartatik meg, mint inkább a naplopók és tolvajok fékezésére van rendelve. Amerikában minden egyes polgár gondoskodik arról, hogy a rend s nyilvános bátorság egyes rendzavarók által meg ne háboritassék, s ennyiben minden amerikai egy rendőrhivatalnok helyét pótolja. A tulajdonképi rendőrök száma egész Uj-Yorkban, oly városban, melynek lakossága 700,000 lélekre megy, csak 1000-re terjed. Ezek semmi különös formaruha által sem különböztetnek meg a város többi lakóitól, nem viselnek fegyvert, s egyetlen megkülönböztető jel, melylyel szükség esetén megismertetik magukat, egy magukkal hordott kisded bádodgezímer. Mihelyt ezt előmutatják, azonnal engedelmeskedik az amerikai, mert minden rendőrben a megtestesült törvényt tekinti, s kétszeres bűnnek tartaná ennek ellenszegülni.

XIV.

Uj-York. Folytatás. Nyilvános épületek.

Uj-Yorkban számos hatályos nyilvános épület van. Legkitünőbb ezek közt a City-Hall, (város-ház) mely fehér márványból van építve, 216 láb

hosszu, és 105' széles, homlokzatán pompás oszlopokkal. A Parksquares, egy szép, három szegletes, a a Brodwayal határos, ugróutakkal ékes diszkert közepén áll. Nagyszerűsége, és soliditása által különösen feltűnő épület a pénzcsarnok is, (Merchants Exchange) mely tömör gránitból építettett, homlokzatán 18 óriás 38' magas joniai, oszlop diszeleg, míg kupja 124'-ra nyulik fel. Tökéletesen tűzmentes, a régi pénzcsarnok helyén, mely 1835-ben tűz által emésztetett meg. Építése 1,800,000 dollárba került. A vámház (Custom-house) az athenei pompás Parthenon mintájára fehér márványból van építve, hosszúsága 200', szélessége 90' magassága 80', két oldalán nyolcz 32' magas oszlopokkal diszesítve. A vámüzletre rendeltetett legnagyobb csarnok köralakú, melynek átmérője 60' s fölötte egy 30' magas 16 korinthiai oszloptól emelt kup nyulik fel. Kár hogy ezen épület, valamint az előtte említett, bár nagyszerűségük s építési modoruk által az utazó szemét lebilincselik, egy aránylag szűk utcán, a Broadwayba nyuló Wallstreeten állanak, mi által meglepő hatásukból-igen sokat vesztenek. — Ha az emberek áhítatosságát, vallásos érzületét, s erényességét a templomok száma után kellene megítélni, melyek valamely városban léteznek; úgy az uj-yorkiak a föld kerekességén lakók közt a legáhítatosabb, erényesebb és vallásosabb nép. Templomaik száma mintegy 250-re megy, az igaz hogy nagy része csekély terjedettségű, s igen kevés bir nemi építészeti becszel. Olyan templomokat, mint Európában láthatni, melyek nemcsak meg-

lepő nagyszerűségök, hanem építészeti értékük miatt is egy nagy városnak, sőt egész népnek disze, és büszkesége, egész Amerikában nem találhatni. Ez azon körülményből magyarázható, hogy Amerikában nem levén ugy nevezett uralkodó vallás, s tökéletes vallásszabadság létezvén, számos keresztyén vallásfelekezet van, melyek a törvény által tökéletes vallásszabadsággal felruházvák, maguknak templomokat, s iskolákat építhetnek a mennyit, és a milyet akarnak: de közülök egyik sem számíthat valamely államsegélyre, s viszont nem is félhet az állam részéről valamely megszorítástól. Ezen az állam részéről gyakorolt vallási közönösség mind arra, mind az egyes polgárra nézve igen jótékony eredményü, mert valamint sok kellemetlenségtől meg kiméli az államot; ugy egyik félnek sem szolgáltat okot az egyik vagy másik felekezetnek részrehajló kitüntetése miatti elégtelenség, és panaszra. A mint minden állampolgár egyenlően köteleztetik vagyonához aránylag az államterhei egy részének viselésére, ugy a többivel tökéletesen egyenlő jógot élvez, mely sem az állam kormánya, sem akármely testület által nem csorbitathatik meg. És Amerika ezen tökéletes vallásszabadság következtében, s előjogos uralkodó vallás nem léte miatt azon borzasztó isten ostora, a pusztító vallásháborúk ellen, melyek Europa bensejében századokig dühöngtek, eddig biztosítva volt. Amerikában csak a tollharcz bir teljes szabadsággal, a különböző pártfelek ezen küzdtéren kényük s kedvük szerint birkózhatnak, harcolhatnak míg erejük, s tehetségük engedi. A

harcznak nagy, és hatalmas döntő bírása a közvélemény határozza el egyik vagy másik párt győzelmét vagy bukását. Vallási háborútól csak akkor lehetne Amerikában félni, ha ez vagy amaz vallásfelekezet kizárólagos elbizakodottságában annyira menne, hogy a többiek jogát és szabadságát korlátozni, vagy az amerikai államépület alapját önző czélból megrázni akarná. S ámbár ilyes aggodalomra némileg ok mutatkozik is Amerikában; még is az emberiség érdekében reményljük és elvárjuk, hogy az ép gondolkozásu amerikai nép ilyes embereknek ellenséges, s keresztyéntelen erőlködését még csirájában elfojtani, s hazáját e vallási háború csapásaitól megmenteni kötelességének fogja tartani.

Miután tehát Amerikában minden keresztyén vagy nem keresztyén vallásfelekezet teljes szabadsággal bír vallása gyakorlatában, a sok felekezet közül, melyre ott a keresztyén vallás szakadva van, mindenik tehetsége, és szükségéhez képest építi templomát. Templom és iskola a legelső épület, mely minden újdon keletkező telepítvényben, egy fogamzó város ébrényében emeltetik. Nagyobb városokban mint Uj-York, Boston, Philadelphia gyakran megesik, hogy valamely templom építése üzérkedési szempontból részvényekre kezdetik meg. Egy ily templom tulajdonosai, illetőleg részvényesei, különböző vallásfelekezethez is tartozhatnak. Ők huzzák részvényeik kamatját, keveset gondolva ázzal, ki használja a templomot. A felekezet egyes tagjai fizetnek üléseikért, s ez alkotja a templom jövedelmét. E szerint ta-

lálhatni több vagy kevesebb fénynyel vagy pompával ékesített templomokat, drága szőnyegekkel bevont talajt, drága váncosokkal ellátott, s bársonnyal bevont üléseket sat. Különböző templomokban az ülések fényes butorzata képezi az árt, e szerint van az uj-yorki fényűző kereskedő világnak, a kevésbé tehetős, és egészen szegény osztálynak külön temploma. Egyébiránt Amerika minden protestans egyháza kisebb nagyobb mértékben megtartotta a szigorú puritán jellemet, s a legpompásabb, s drágább kiállítás mellett is némi méltóságos egyszerűség szemlélhető, minden tulságos csillogás szorosán kerülve, kép, vagy szobor nem diszesíti azon hajlékokat, melyek arra rendelvek, hogy az emberi teremtmény lelkét, az örök, testetlen, s lénytelen teremtő néma imáadására emelje.

Legkitünőbb temploma Uj-Yorknak a szent háromság temploma (Trinity-church), mely szép goth modorban vöröses homokkőből igen izletesen van építve. De ámbár büszkékszépségire az uj-yorkiak, még is csak árnykép Európa azon méltóságos egyházaihoz képest, melyek az ódon goth építészet virágzása idejében emeltettek. A templom hajójának hossza 189' szélessége 84', s tornya magassága 264', melybe sok idegen, és utazó felhág, mivel onnan a városra, és környékére gyönyörű kilátás kínálkozik.

XV.

Uj-York szellemi élete.

Uj-York szellemi és anyagi fővárosa nemcsak a hasonló nevű államnak, hanem az összes Egyesületnek. Az amerikaiak szeretik az „Empire-Cyti“ mellék nevet csatolni hozzá, és már helyzete, s hatalmas befolyása, melyet kereskedelmi tekintetben az Egyesület minden részére gyakorol, csakugyan az egész Egyesület valóságos fővárosává avatják. Magától értetlik, hogy ezen tulnyomóság semmi tekintetben, és semmi nemű politikai előjogokra nem vonatkozik: csupán erkölcsi, és anyagi befolyására, melyet gazdagsága, élénk szellemi, és kereskedelmi munkássága által gyakorol az Egyesület minden egyéb részére. Uj-York az Egyesületnek nemcsak legnépesebb, hanem leggazdagabb városa is. Ő az Egyesületnek nemcsak kereskedése, s forgalma, hanem divatja, s értelme fölött is uralkodik, habár tudományos tekintetben, különösen a mi az intézetek alaposságát illeti, Bostonban, de kivált Philadelphiában hatalmas és szerencsés vetélytársakat bir is.

A tudományos, és tanintézetek oly számosak Uj-Yorkban, mint Európa bármely legnagyobb, s leghatalmasabb országa fővárosában. Van benne 200 elemi iskola, melyek számára a városi hatóság 1851-ben 221,770 dollárt, utalványozott; 5 orvosi tanintézet, a melyek tudományos terjedtség, és tudományos kiképzettség tekintetében sokkal hátrább állanak egyéb

nagyszerű orvosi tanintézeteknél, de azért megfelelnek céljuknak, a mennyiben elég számos tudományos, és értelmes orvost képeznek az államnak; a Columbia főtanoda, Uj-York egyeteme, fehér márványból épített goth palota; a püspöki vallásuak, valamint a presbiteriek papneveldéje sat.

Épen oly számosak Uj-Yorkban a tudományos társulatok is; mint például a történeti társulat becses könyvtár, s indiai régiség gyűjteménnyel; az Ethnological Society; továbbá számos könyvtár, melyek közt legkitünőbb a Society Library (olvasó vagy könyvtáras társulat), mely 40,000 kötet könyvvvel, s olvasó-szobával, melyben 60 napi, és 70 heti s havi folyóirat áll az olvasni vágyó rendelkezésére; s azonkívül egy rajzteremmel bir. E társaságnak van 1500 tagja, kik beléptükkör 25, s azután évenként 6 dollárt tartoznak fizetni. A kereskedelmi olvasótársaság (mercantile library Association) fiatal kereskedők számára, s azok által van alapítva, s könyvtára a tudomány minden ágából 42,000 kötetet bir, gyakran a legbecsesebb, s legritkább műveket, melyeket közjóért lelkesült nemes érzelmű férfiak ajándékoztak a társaságnak. Ebben azon szabadelmű intézkedés uralkodik, hogy megengedtetik a társaság tagjainak egyes műveket, de csak szorosan meghatározott időre kikölcsönözni, s ezen kedvezményt annyira fel is használják, miként egyetlen egy év alatt több mint 100,000 kötet kereng a társulat tagjai közt. Ezen tény világos tanúsága annak, hogy a könyv nem csupán mint szoba-ék diszeleg a tár üvege alatt,

hanem a társaság tagjai által igen kívánatosan, és értelmesen használtatik. Van ezen kívül több mint 100 amerikai, 60 angol, 11 francia, és 8 német lapja.

Átalános elismerést, s méltó dicséretet érdemel a mercantile library Association azon intézkedése, miszerint téli hónapokon különös szálláson közös érdekű tárgyak fölött oktató felolvasásokat tartat, melyeket mindig nagy közönség hallgat, sőt gyakran nem társasági tagok is igénybe vesznek. Ezen felolvasások az évi alaptervezetnek állandó részét alkotják, s nem divattárgy, mely a kereskedelmi világ láthatárán légtünetként megvillan, csak azért hogy 2--3 év múlva üres golyó gyanánt elpattanjon, vagy a feledtség éj-jelébe süllyedjen, miután azt hitte a társulat, hogy a tudománynak, melynek védnökéül tolt fel magát, elegendő áldozatot tett. Az amerikai ifju kereskedők ebben is dicséretes példával mennek az öreg eurpai kereskedők előtt, s fényes tanuságát adják, miként ők a tudomány, s tudományos oktatás iránt sokkal több hasonszenvvel viseltetnek, mint Európában bizonyos körök; és hogy ők nem oly bigott imádói a fényes dollárnak, mint Európában oly gyakran tartják őket; sőt ellenkezőleg, hogy Európában azok száma, kik az egyiptomi kivándorlás ideje óta az arany borjut, mint egyetlen imádásra méltó bálványt még ma is áhitattal imádják, sokkal jelentékenyebb, talán tulnyomó is; és hogy nem volt képes az arany borju imádásairai együtt született hajlamot kiirtani, vagy csak enyhíteni is még egy Mózes hő buzgalma sem, a ki választott

népének földhöz ragadt anyagiséga miatti méltó haragjában a tiz parancsolat szent tábláit földhöz sújtá.

Ezen társulat helyisége csupán a szellemi mulatság, és tudományos társalgásnak van szentelve. Itt sem kártya, sem egyéb játéknak nincs helye, sőt még a dohányozás vagy szivarozás sem engedtetik meg; valamint tiltatik a váltó vagy egyéb kereskedelmi üzérkedés, mely a börze, vagy más üzérkedési helyre, és nem a szellemi vagy társalgási surlodásnak szentelt körökbe tartozik. Ez ugyan Európában feltűnni fog, és sok ember fogja fejét hihetetlenül csóválni, pedig úgy van. Az amerikaiakban csakugyan meg van azon „furesaság,” miként ők a szellemnek szellemi tápot kívánnak nyújtani, s minden befolyást szigoruan távolítanak, mely ezen célra gátlólag lenne képes hatni. Nálunk nehéz feladat lenne bizonyos osztályokban egy oly társaság megalakítására elegendő számu részvényt összeteremteni, melynek alaptervezete különösen szellemi surlódás, és tudományos társalgáson nyugszik.

Mind azon előnyt, melyet a mercantil library Association az iparkodó ifju kereskedőnek nyújt, jelentéktelen két dolláron megszerezheti magának. Tagjai száma körülbelől 4,000-re megy.

Ezen szervezését, s következményeit tekintve oly közhasznu két intézetet alapja nagyszerűségére, s eszközei gazdagságára nézve jóval feljülhalad az Astor library, egy az Egyesület leggazdagabb polgára J. J. Astor által nem régen alapított könyvtár, mely

egy pompás épületben 80,000 leghasznosabb, s igen válogatott művet foglal magába. Lehetlen, hogy mély tisztelet és bámulat ne hassa át az embert, midőn oly haza szeretetet, és a közjóért való buzgolkodást látunk, mely a tudomány, és polgártársai szellemi fejlődése iránti szeretetből képes ily áldozatot tenni. Azonban ne hitessük el magunkkal, hogy ily példák csak a legnagyobb ritkaságok közé tartoznak. Még igen sok alkalmunk leend, midőn számos ily példát idézhetünk fel. Egyesült államokban a közszellem határtalan, s gyakran van rá eset, hogy hasonló hagyományozásokat nemcsak oly emberek tesznek, kik gyermektelenek, hanem olyanok is, kiknek számos közeli természetes örököseik vannak. Az amerikai ember természete és nézeteivel ellenkezik az, hogy nagyon sok vagyont hagyjon gyermekeire, s az által minden többre iparkodás gondjától mentesítse azokat. Az amerikai hasznos és szorgalmas állampolgárokat akar nevelni gyermekeiből, bevezeti őket valamely mesterség, vagy üzletbe, minden tekintetben segíti, de a henyesség, gondtalan, és tétlen csavargásra legparányibb kedvező alkalmat sem szolgáltat. Ő azon erős meggyőződéstől van áthatva, miként az emberiség, és hazájának sokkal nagyobb szolgálatot tesz, ha munkássága, és szorgalma gyümölcseit közhasznú intézetek alapítására fordítja, mintha gyermekei kezében bizonytalan sorsra bízva, kik gyakorta atyjok gazdagsága tudatában tétlen henyesség, s gyalázatos munkátlan életre vetemednek; s végre ha szüléik vagyonát kezükbe kaphatják, s arról önállólag rendelkezhetnek,

azt sem okosan nem tudják használni, sem megtartani nem képesek, ha saját tapasztalásukból nem tanulták meg, hogyan lehet munka s gondosság által vagyont szerezni.

Azonban szinte érdekes lesz tudni annak utját-módját, mikép léptetnek életbe az ilyes közszhasznu hagyományozások. Itt ezen különös esetben több előkelő tudósok bizattak meg a kül- és belföld legkitünőbb műveinek pompás kiadásbani megszerzésével, s kiszemelt tudósok e célból gyakran utazást is tesznek Európában, hogy a tudomány határtalan mezején a legkitünőbb művekben czélszerűen válogathassanak. Ily körülmények közt bizton lehet reményleni, miként egy intézet azon czélnak, melyre alapittatott, tökéletesen megfelel.

Ezen nagy, s szellemi képződést, és hasznos ismereteket terjesztő intézeteken kívül van még igen számos apró olvasóegyelet és kör, melynek látogatása, s abbai felvétel bizonyos formaságokhoz van kötve. Mind ezekbe, mind amazokba megengedtetik idegeneknek a szabad bemenetel. E tekintetben egész Amerikában páratlan engedékenység uralkodik, s az ilynémű intézeteknek bizonyos határozott ideig való látogatása minden korlátozás nélkül nyitva áll. Nemcsak a napi lapok, hanem még a legritkább művek is kiadatnak idegenek használatára egy tag jótállása mellett, s azt hinné az ember, hogy ilyen körülmények közt gyakran tévednek el egyes művek, vagy azoknak kötetei: ellenkezőleg, a közjó iránti tisztelet oly nagy az amerikai emberben, miként ily esetek a ritkaságok

közé tartoznak, s csonka művek ritkán találhatók az ilyen könyvtárakban.

Uj-York állam kormánya egyébiránt nemcsak fővárosának, hanem az egész állam szellemi kifejlődéséről, nevezetesen a nép nevelése, s lelki felvilágosulásáról valóban atyai módon gondoskodott, a mennyiben azonfelvből indult ki, melyet már Washington minden alkalommal oly hathatósan kötött polgártársai szívére. Így szól ő a congressushoz intézett első jelentésében : „Ugy hiszem önök velem együtt meg vannak győződve, miként semmi sem érdemli meg annyira önök védelmét, s pártfogását, mint a tudomány, és irodalom előmozdítása. Minden országban ezek a közjó legbiztosabb alapjai, oly országban pedig, mint a mienk, hol a kormány irányzatát közvetlenül a közvélemény mutatja ki, kétszeresen szükségesek.“ Bucsú beszédében hasonlókép így szól : Mint legnagyobb fontosságu ügyet, pártoljanak önök minden ismeret és tudomány-terjesztő-intézetet. Minthogy kormányzatunk nagy befolyást enged a közvéleménynek, azon munkáljanak önök, hogy a közvélemény minél nagyobb mértékben felvilágosíttassék.“

Uj-Yorkban, mint az Egyesület egyéb államaiban is, igen czélszerű a nép művelését, és iskolákat illető törvények léteznek. Az első lökést e célra Clinton helytartó adta 1795-ben, ki így nyilatkozik egy jelentésében : „Én iskoláink rendszerét úgy tekintem, mint szabadságunk védpaizsát.“ Hasonló szellemben működtek a következő helytartók is : 1805-ben egy tár-

sulat alakult, mely a népnevelés emelését tűzte feladatául; ugyanazon évben az állam törvényhozó testülete roppant földeket mutatott ki s rendelt a közoktatás elősegítésére, mely földbirtoknak még el nem adott része jelenleg is 40,000 holdat tesz. 1812-ben iskolákat illető új törvények hozattak, melyek azonban 1838, és 1844-ben lényeges változtatáson mentek át.

Minden nyilvános tanintézet vezetése egy államfelügyelőre van bízva, kinek szoros kötelességévé tétetett a nyilvános iskolai oktatás haladását éber szemmel kísérni, az iskolákat félvéenként a legnagyobb gond, s lelkiismeretességgel meglátogatni, s arról Új-York központi kormányának kimerítő jelentést tenni. Az alkalmazandó tanítók kinevezése, s megvizsgálása egy szakértő egyénekből alakított bizottmányra van bízva, melynek nem használhatóság esetében joga is van a tanítót elmozdítani.

1850-ben 11,580 nyilvános népiskola volt Új-York államban, melyekben 13,965 tanító oktatott 675,221 növendéket. Ezen iskolák fentartására 1,472,258 dollár fordított. A főtanodák, s egyetemek száma 18 volt 2673 tanítvánnyal, s 148,258 dollár évi kiadás-sal. Végre az akademiák s magán nevelő-intézetek száma 887-re ment, melyekben 810,332 dollár kiadás mellett 49,328 növendék vett oktatást. E szerint 3,048,325 lélek lakosság mellett a tanulók száma 727,222-re megy, miből látható, hogy minden 4-19 lakosra 1 növendék esik, míg Szászországban, hol a köznevelés Europa minden országa közt legjobb-

ban áll, 6,0 lakosra; Poroszországban 6,2 lakosra; míg ellenben Portugalországban 817 lélekre jut egy iskolás.

Gyakran hallhatni Európában azon észrevételt, hogy semmit sem kell annyira távoztatni, mint a népnek sorsán felüli kiművelését, mert ez elégtelenséget szül, s azzal együtt mind azon bajokat, melyek az elégtelenség következtében felmerülni szoktak. Ugy látszik, hogy Amerikában ilyes bajtól teljességgel nem félnek, mert tisztán nemes erkölcsi neveléssel összekötött hasznos ismeretek, és valódi felvilágosultság minden rang, és állapotban csak áldást, nemesebb életélvet idézhet elő, de meg Amerikában mindegyik polgár, bármely osztályhoz tartozzék is, ismeretei, tehetsége, s képzettségi fokozatához illő politikai, s társalmi jelentékenységre szabadon, s akadálytalan felvergődhetik.

Uj-York, és még néhány több államban nagy fontossággal, s jelentékeny befolyással vannak a népnevelésre az úgy nevezett kerületi könyvgyűjtemények, vagy községi könyvtárak. Mert Amerikában, elsőben is Uj-Yorkban, dicsérettel említjük, bölcsen belátták, miként nincs még a nép iránti minden kötelesség teljesítve azáltal, ha azt imigyamagy olvasni, s írni megtanítják. Sokkal nyomatékosabb, s fontosabb kötelessége a hatóságnak, mely tartozik a nép oktatása és nevelésérül gondoskodni, abban fekszik, hogy arra ügyeljen, miként azon népnek, mely fáradság, idő, és költség ráfordítással írni, és olvasni megtanult, czélszerű, s viszonyaihoz alkalma-

zott olvasmánya legyen. Ámbár az egyesült államokban a hírlapok olvasása még a legalsóbb osztályban is annyira el van terjedve, hogy azokból mindenki házáját és saját viszonyait érdeklő számos dologra nézve kellő ismeretet, s felvilágosítást szerezhet, s azok által több szellemi képződést nyerhet, mint Európában : de a csupa hírlapok olvasása még nemcsak nem elégséges, sőt a politikai színézet egy oldalú felfogása után gyakran nem is kívánt eredményü; hozzávéve azon korlátlan szabadságot, melyet az amerikai sajtó élvez, néha oly tökéletlen is, hogy az, ki csupán hírlapok olvasására szoritkozik, ítéletében gyakorta tévutra vezettetik. Ezen meggyőződés, s azon kénytelenség, hogy az egyoldalú ujságolvasással egy eredménydus ellensúlyt állítsanak szembe, idézte elő azon eszmét, hogy kerületi könyvgyűjteményeket, vagy községi könyvtárakat alakítsanak. E szerint Uj-York államban minden község köteleztetve van pénzerejéhez képest községi könyvtárt alakítani, mely nemes célban az állam által is hathatósan gyámolittatik. Az ezen könyvtárba felveendő könyveket először a helység, vagy község iskolai hatósága választja meg; azonkívül az állam által nagyobb kerületekre választott iskolai hivatalnokoknak megvan az a joga, hogy belátások szerint kitörölhetik azon könyveket, melyek meggyőződésük szerint ellenkeznek ezen intézet céljával. Ez ugyan nem gátolhatja a községet ilyen művek megszerzésében : de ha a kormány meghatalmazott tiltakozása ellenére is megszerzi, a kormány részéről semminemű segélyre sem számíthat. Egy igen

bölcs szabály szerint kizáratnak ezen könyvgyűjteményből mind azon politikai vagy vallásos tartalmu művek, melyek pártvéleményt képviselnek, vagy valamely vallásfelekezet ábrándosságának hódolnak. Épen ugy kizáratnak a regények is, valamint mind azon művek, és iratok, melyeknek tárgya sem oktatás, sem képzés, vagy szellem finomításra nem czéloz; míg hason tartalmu művek Europa és Amerika városaiban gyakran egy némely osztálynak, különösen a szépnemnek egyedüli olvasmányát képezik, s melyekkel legtöbb kölcsön könyvtár zsufolva áll: miből következtetve épen nem lehet csudálkoznunk, ha még magasabb származásu emberekkel is igen gyakran találkozunk, kik egész ugy nevezett képzettségük, s tudományos ismeretüket regények, vagy lovagtörténetekből meritették, s kiket legyőzhetlen undor, s unatkozás lep meg, valahányszor komoly irodalmi, vagy tudományos művet olvasni erőlködnek. A tizedik lap olvasásánál egyenesen félrevetik az ilyen művet, s visszatérnek szokott olvasmányukhoz, melyek romlott izlésükkel legjobban megegyeznek, s eltompolt lelköket nemileg fölélesztetni képesek.

Szigoruan ügyelnek arra, hogy az egyesült államok községi könyvtáraiba csak oly könyvek vétesse-
nek fel, melyek hasznos ismeretet terjesztenek, és a lélek erkölcsi képzését tüzték czélul, mint például földleirás, történet, földmivelés, vegytan, természet-tudomány, a gazdálkodás s ipar egyes ágairól irott munkák, a régi és uj világ kitünő férfiai életleirása, utazási leirások, az ó kor classikusainak fordításai sat.

a nép természeti viszonyai, s képzettsége fokozatához mérten előadva. Miután a tudomány minden egyes ágába vágó munkák nem voltak, szakértő férfiak, és tudósok bizattak meg ilyen czélzatu munkák írásával. Így jött létre Uj-York, és Bostonban a számos egyformán nyomtatott, igen olcsó munka, melyek az irodalom e nemében még Európában is annyira érezhető hézagokat betölteni valának rendeltetve.

Az Uj-York államban 1850-ben létezett kerületi könyvtárak 1,388,729 kötet könyvet foglaltak magukba, s az állam mind ezekért egy év alatt 93,104 dollárt adott ki.

Hason intézkedések találhatnának Massachusett, s az amerikai Egyesület több államában is.

Igy gondoskodik a Yankee, kit Európában nagyon szeretnek vastag anyagisággal vádolni, az élet legfőbb vagyónáról, a szellem művelése, erkölcsi felvilágosodottságáról még a nép legsós rétegében is. Nem fél ő, hogy a nép tévutra vezettetik, s rendeltetése czéljától eltántorittatik ez által. Mert ő a szellemi képzettséget, s erkölcsi felvilágosodottságot tartja az ember földöni főrendeltetésének, s azon meggyőződés él lelkében, hogy csupán a szellemileg művelt, s erkölcsileg világosult ember lehet valódi erényes, mert csak az ő erénye önzés nélküli, s azon tiszta meggyőződésből fakadt, miként az erkölcsi törvény a társadalmi rendnek s természetes fejlődésének valódi s egyetlen alapköve.

Mind abból, a mit az egyesült államok irodalmi intézetei, s népneveléséről eddig mondtam, kétség-

telenül kiviláglik, s ezután még alaposabb meggyőződést merithetünk, hogy az egyesült államokban nincs oly sok, s általában annyi alapos tudós, mint Európában, nevezetesen Németországban, és hogy magasabb tanintézeteik is azon terjedtség, azon alapos-sággal nem birnak, melyet az europai egyetemek, s felsőbb tanintézetekben ismerünk: de hogy épen annál többet tesznek a nép oktatása, és felvilágosítása-ért, és hogy ezáltal is társadalom különböző rétegei közt némi sulyegyen állítatott fel, s azon örvény, mely Európában a nép alsó osztályát a polgári társaság többi osztályától elszakasztja, nagy részben betöltetett. Ugy nevezett paraszt osztály, mely Európában a polgári társaság szükséges, és soha nem hiányozható alkatrészét képezi, s legtöbb országban durvasága, tudatlansága, erkölcsi romlottsága, s vak bigottságáról tűnik fel, nem létezik Amerikában. A földmivelő szántóvető akár öltözetét, akár ismereteit, felvilágosodottságát tekintve, közelebb áll ott a városi lakosokhoz, mint Európában.

Hatalmas befolyást gyakorol a nép szellemi mint erkölcsi kifejtésére a szabad amerikai sajtó, a számos politikai, vallásos, és tudományos tartalmu koronkinti folyóirat, mely Uj-Yorkban naponkint, hetenkint, s havonkint jelenik. Azt lehetne hinni, hogy azon korlatlanság, s féktelenség, melylyel az amerikai sajtó gyakran föllép, veszélyes befolyással lehet a nép lelkületére, s erkölcsi fejlődésére; mert nemcsak hogy senki sincs az amerikai sajtó meggyalázó támadásai ellen biztosítva, sőt gyakran a legszeplőtelenebb

jellemek, szenytelen hirnevű férfiak, önzéstelenségük, feláldozó tevékenységük által hazájuk iránt halhatlan érdemet vivott hazafiak vérlázító módon rágalmaztatnak, mindennel, a mit rossz akarat, irigység, s jellemtelenség kigondolhat, bepiskoltatnak, bemocskoltatnak, nyilvános tények eltorzítatnak, tagadtatnak, sőt hihetlen arczátlansággal épen ellenkezőjük állittatik.

Azonban nem kell hinni, hogy Amerika jobbjai részvétlenek vagy közönyösök a rágalmazó, féktelen, s erkölcstelen sajtó iránt. Igaz ugyan, hogy a sajtó féktelensége gyakran volt tanácskozmány tárgya az amerikai országgyűlésen, de azért soha sem nyilatkozott a sajtó megszorítása mellett egyetlen gyűlési tag is, ámbár mindig ők valának annak leghevesebb megtámadásainak kitéve. Egy gyűlési tag következőleg nyilatkozik azon vitáról, mely több képviselő közt e tekintetben folyt :

„Mindig sajnosan esik, valahányszor hirlapi czikkek itt komoly tanácskozás tárgyaivá válnak. Állásunknak jobb alapon kell nyugodnia. Ne hirlapi elménczkedés, ne ujságírói mérgelődés, hanem életünk, s tetteink legyenek sinórmértéke azon tiszteltetésnek, melyben részesülünk. Melyik nagy, s hálás emlékeztünkben örökké élő ember ellen szóratott több hirlapi gyalázat és rágalomnyil, mint Jefferson ellen? és mégis soha nem felelt, s szenvedett-e általa tekintélye?“ Egy másik így nyilatkozott : „Huszonnyolcz év óta rágnak a nyilvános lapok, és szigorú próba, és meghányás után, épen ez volt azon eszköz, melyáltal polgártársaim becsületét kiérdemeltem.“ Egy harma-

dik, Mitchell ur így szól : „Mihelyt a sajtószabadság és sajtóféktelenség közt határvonalt akarunk huzni, szabadságunk, s minden a mi előttünk becses, azonnal oda lesz. Ha magunk viselete nyílt, és becsületes, a rossz akarat minden nyíla megtompulva pattanik le rólunk.“

Mind ebből az világlik ki, mintha az amerikaiak a lelkiismeretlen ujságszerkeztők gonosz, és rágalmazó fecsegéseire semmi különös súlyt s nyomatékot nem helyeztetnének, hanem hivatkoznak a nép józan gondolkozására, mely az embert tetteiből szokta megítélni, s nem engedi magát a sajtó szenvedélyessége által tévutra ragadtatni. Ennek az a haszna is van, hogy a nép ítélete edződik, s megtanul az emberek rossz nyelve, s rágalomdühéről tökéletesen független véleményt szerezni magának. Egy ily féktelenség első, és közvetlen eredménye mindig kellemetlen ugyan, de a hol a nép színe-java jó, lassankint megszilárdul annak jelleme. Ellenkező esetben mindig merész kísérlet egy népet a korlátlan sajtó mételyes befolyásának oda vetni.

Az Uj-Yorkban megjelenő időszakai folyóiratok száma 428-ra megy, melyek közül 51 naponként, 308 hetenként jelenik meg, s évenként 115,385,473 példányban kereng a nép közt. Ezek közül 101 szépirodalmi lap, 263 politikai, 37 vallásos, 12 tudományos tartalmu, és 15 közömbös s független.

A naponként megjelenő politikai hírlapok rendszeren óriásalakúak, s mind a mellett példátlan olcsók. Így például a négy levelen megjelenő roppant alaku

Uj-Yorki Herald, az egyesült államok egyik legkitünőbb, s elterjedtebb lapjának egyes száma csak két Centsért árultatik, a mivel a papir sincs megfizetve. Azt kérdi tehát valaki, mi tartja fenn a lapot, s miből fedeztetik annak kiállítási költsége? Amerikában egy lap sem állhat fenn bizonyos meghatározott számu hirdetmény nélkül. Nagyobb hirlapoknál az előfizetésből bejövő összeg nagy részben tiszta nyereségnek tekinthető. A lapot naponkint elárasztó roppant hirdetmény okozza a lap aránylagos olcsóságát. Vannak hirdetmények, melyek mint állandó czikk egész éven át jelennek, vannak, melyek minden második évnegyedben előjönnek sat. Ily esetekben igen keveset kell fizetni. De azért találkoznak vállalkozók, kik évenként roppant összeget adnak ki csupa hirdetményekért, s nem ritka eset, hogy jelentékeny tőkék áldoztatnak hirdetésekre, hogy egy dolog, egy portéka, egy vállalat felkapatást nyerjen. Beszéltek nekem egy ilyen esetet, mely Morrisonnal, kitől az ismeretes gyógylapdacsok származnak, történt. Ő elkezdte üzletét, melyet, mint könnyű belátni, csak a nyegleség legmagasabb foka, tulságos magasztalás, és az által, hogy folytonosan a közönség szeme elé tolatott, lehetett lábra kapatni. Már 80,000 dollárt adott ki hirdetésekért, s másik 80,000 rel adós volt az ujság szerkesztőknek, úgy hogy már felmondták neki a további hitelezést. Morrison elejbök terjesztette, hogy elvesztik a már hitelezett 80,000 dollárt is, ha őt bukásra kényszeritik; ellenkezőleg ha még fél évig hiteleznek, miután a hirdetések hatását érezni már kezdi, arról

biztosítja őket, hogy nem sokára olyan helyzetbe jut, miként minden adósságát letörlesztheti. A mint előre látta, úgy történt; a megrendelések naponkint szaporodtak, s a Morrison lapdacsok világhírűsége jutottak. Morrison nevét jobban ismeri Európában is minden művelt, és műveletlen ember, mint egy Fulton egy Watt, egy Newton, vagy egy Humboldt nevét, melyekről az úgy nevezett művelt osztály század része is igen keveset, vagy épen semmit sem tud.

Morrisonnak jelenleg roppant műtelepje van Philadelphiában, melyben az egész művelt, és műveletlen világ számára csak lapdacsok gyártatnak, s ő az által szerzett millióit a művelt és műveletlen közönség szellemi gyöngesége, s tudatlanságának köszönheti.

Hanem, hiszen a nagy tömegre mindig nagyobb uralmat gyakorol az ihletettséggel üzőtt nyegleség, mint az alapos tudomány, s valódi ismeret. Morrison lapdacsok, Revalenta, Goldbergerféle láncz, Magnetismus, Homöopathia, asztaltáncz sat. mind egy seregbe tartoznak, s a legtöbb ember azon képtelenségében alapul, mely szerint azok az okot a hatástól meg nem különböztethetik.

Az amerikaiak kitűnő ügyességgel bírnak az újság szerkeztésben. Hosszadalmas politikai vezércikkek, vagy okoskodások, melyek egész hasábokat töltenének be, igen ritkán, s csak akkor közöltetnek, ha a közönséget valamely fontos tárgyról fel kell világosítani. Állandó rovatok, s osztályzatok alá minden egyebet oly jó tapintattal tudnak befűzni, hogy az olvasó minden perczben azt találja, a mit tudni ohajt.

És csak így képzelhető, hogy az amerikai ember azon roppant mennyiségű, s oriás alaku ujsághalmazt képes megemészteni.

A nagyobb lapok többnyire saját sajtóval bírnak. Ezek nagy részint gőzsajtók, a gépészet csudái, és emberi szellem diadala. Volt alkalmam az uj-yorki Herald gőzsajtóját bámulhatni, s mondhatom, hogy ezen szövevényes gép dicső játéka szinte elragadott. Egy 3' 7" hosszúságú, és 2' 7" szélességű lapot mind két oldalára oly hihetetlen gyorsasággal lenyomtat, hogy a lap mozdulatát a szem nem képes, hogy kövesse. Semmi segédkezre nincs szükség, mint gyors-sajtóinknál, mely a nyomatlan lapot oda teszi, és a nyomottat elszedi, ezt mind maga a gép teljesíti. Éjfél után 1 órától reggeli 8-ig, és így 7 óra 50,000 lap lenyomatik, összehajtogattatik és kiadatik.

A város minden részében bolyongtom alatt alkalmam volt a hajógyárt is láthatni. Épen egy roppant gőzösön dolgoztak, melynek jövő rendeltetése az Amerika és Europa közti posta közlekedés eszközlése lett volna. Ha az ember egy ily óriást lát maga előtt gerinczétől párkányáig, valóban meg nem foghatja, mikép lehet az, hogy az oczeán hullámai egy ily roppant terhet laptakint képesek ide stova hányni.

A hajógyárral közvetlen szomszédságban áll Morgan gép gyárműhelye (Morgans Iron-works), melyből került ki a „Keresztelő János“ pompás gépezete, mely az amerikai hajóépítészet mintájára készítettén, jelenleg a Duna, s váltva a Tisza habjait hasogatja. A gyárvezetők közül, a melyik engem ide s

tova vezetett, hozta Európába a Keresztelő János gépezetét, ki is a hajó tökéletes összeállításáig Pesten tartózkodott. Ő itt tartózkodása alatt a német nyelvet is megtanulta, s örömmel emlékezett vissza azon boldog napok és órákra, melyeket Pesten élvezett.

Mielőtt Uj-Yorkot elhagytam volna, Brooklint világhírű temetőjével (Greenwood Cemetery. Zöld erdő temető) kívántam meglátni. Az Uj-York és környéke közti közlekedést eszközlő sok gőzös közül egy vitt engem a Fulton-Streetről (Fulton-utcza) az East Riveren (keleti folyó) át Brooklinba. Ezen hajók egész kényelemmel vannak szervezve, s szakadatlanul jönnek s mennek ide s tova. Egyszerű utazásért 1 centset kell fizetni, de 5 dollárral egész évre lehet helyet bérelni. Így cselekesznek azok, kiket számos foglalkozásuk naponkint Uj-Yorkba hív, de rendszer lakásuk Brooklinban van. Brooklint — ámbár saját hatósággal bír, közvetlen tőszomszédsága, s azon számtalan kötelék miatt, mely által Uj-Yorkkal összeköttetésben áll, Uj-York külvárosa gyanánt lehet tekinteni. Lakosai száma 1850-ben 96,000 ment, s szembetűnően szaporodik. 1840—1845, s így öt év alatt minden százra 64 el szaporodott. Lóvaspályák szeldek itt is a város nevezetesebb utcáit, s szállítanak annak legvégső széleire. Egyik végén, a Fulton-Ferritől (Fulton-komp) három angol mérföldre fekszik a Greenwood temető. Kocsin jártuk be a temetőt, mert különben fél nap sem lett volna elég annak csak érdekesebb részei megtekintésére. 242 holdnyi területet foglal el, s tervrajza gyönyörű angol diszkerthez

hasonlít. Pompás fécsoportozatok, melyek közül fehérmárvány emlékek csillognak ki, fedik azon szende halmokat, melyek az egyenes földön hullámnzólag emelkednek, míg a tiszta ösvények kigyócsavarulattal kanyarognak közöttük. Mindenütt pompás, nagyszerű nagy részint fehérmárvány, itt s ott vöröses homokkő emlékek tűnnek föl a szemlélő előtt, s hallgatságra intőleg ragyognak ki a liget sötét lombozata közül. Roma és Páris első művészeitől teremtett nagyszerű emlékeket láttam ott, melyek tetemes költséggel szállítottak át az atlánti tengeren, hogy Amerika temetőit diszesítsék. Ritka mély érzület, s elhunytak iránti kegyelet rejlik ebben, mit más országban, s más nemzeteknél nem oly könnyű feltalálni. És ez nem csupán Uj-Yorkra szorítkozott szokás. Amerika minden városában a holtak iránti ugyanazon tiszteletet, ugyanazon kegyeletet találhatni. Az igaz, hogy gyakran hallhatni európaiaktól azon észrevételt, miszerint az amerikaiak ezt csupa hiuságból mivelik, művészet iránti szeretetet szenvedésván, s gazdagságukat fitogtatván ezáltal is. Nem tagadom, hogy némelyeknél lehet ez az eset. Így például mutatták nekem egy hajóskapitány fehérmárványbóli emlékét, mely őt életnagyságban egy talapzatra állítva a hajózás minden jelségeivel ábrázolja. Ő még életében állíttatta magának az emléket, s hetenkint egyszer kikocsiz, hogy annak szemléletében gyönyörködjék. De ily eset ritkán adja magát elő, sőt ellenben igen gyakran találhatni mély érzület, s elhunytak iránti valódi szeretet, és gyöngédség tagadhatlan tanu-

bizonyosságait. Így találhatni igen gyakran oszlop helyett kisdud kápolnát, melyben oltárszerű emelvényen szívélyes felirattal az elhunyt gyermek játékszerei öríztenek sat. A velünk levő bérkocsis egy nagy, drága, izletesen faragott fehérmárvány emlékre figyelmeztetett, melyet egy amerikai tábornok egyetlen leánykájának emeltetett, ki születése napján lovai megböszülése miatt veszté ártatlan ifju életét. Ez emlék Párisban készítettett, s roppant összeg pénzbe kerülhetett. Egy másik három tört fehérmárvány oszlopot ábrázol, melynek talapján az élet nemtője lefordított fákllyával gyászolva áll. Ezt az emléket, mély bánatba merült szülék vízbe fuladt három fioknak emeltették. Egyik a hires Arctik gőzössel veszett el az atlánti tengeren, másik az Ohioni hajózás alkalmával vesztette életét; a harmadik pedig Északamerika egyik nagy taván sülyedt el.

Egyébiránt mindig vakmerőség önmagukban nemes és tiszteletre méltó tettekre tisztátalan indokokat tolni. Még saját egyes polgártársainkon is, kiket közelebbről ismerünk, vagy megismerhetni ezer alkalmunk volt, tartózkodnunk kell igaztalanságot elkövetni, azáltal hogy nemes tetteik tiszta czélján kételkedünk, vagy őket gyanusitjuk. Annyival inkább tartozkodnunk kell oly szép szokásról, mely egy nemzetnél általában elterjedt, s ugy látszik, hogy a benső természetből fakadt, igaztalan itéletet nyilvánítani azáltal, hogy annak tisztátalan okfőt tulajdonitunk.

Mindenesetre több dicséretet érdemel az amerikai, kit a dollár iránti legyőzhetlen előszeretettel oly örö-

mest vádolnak, ha dollárait szép emlékek, művészet és irodalom, közös képző- és nevelő-intézetek, gyűjtemények, nyilvános emberiségi intézményekre adja ki, mintha ezreit fényes evő ivó tivornyákra, vagy még nemtelenebb czélokra pazarólná.

XVI.

Uj-Yorkból a Hudson folyón Albanya, Uj-York állam fővárosába.

Hogy július 26-án, tehát négy napi ott mulatás után Uj-Yorkot elhagyván, a Hudson hosszában Albanya utazunk, s onnan a hírneves gyógyhely Saratoga felé kirándulást csinálunk, mielőtt a Niagara esését megtekintenénk, úgy határoztuk magunkban.

A pompás folyamot fel- s alá szeldelő sok gőzös közül egy, szárnyas sebességgel röpitett a folyam hosszában Albany felé. Minden folyam közt, melyen Amerikában utaztam, a Hudson folyónak van legkiesebb partja. Uj-York közelében még lapályos s egyhangu, de minél messzebb távozik az ember, annál hegyesebbé válik, s annál több változatossággal kínálgatik a szemnek. Kopasz, merően felnyuló sziklák váltogatják egymást meglepő láncolatban a buja erdőkkel prémezett hegyek és halmokkal; diszesen rendezett, ujonnan alakított s dús jóllétben virágzó városok élénkitik a természeti kellemeitől meg nem fosztot partot; s mosolygó kertektől környezett, svaiczi modorban épített kedves falusi lakok, gyö-

nyörködtetik az élénk folyamon sebesen vitorlázó vándor elámult szemét.

A vidék fénypontjára Westpointnál, az Egyesült-Államok egyetlen katonai akademiájánál, ér a vándor. Itt valódi regényes alakot ölt a tájék, s az ausztriai és bajorországi Felső-Duna legszebb vidékeinél nem áll hátrább; festői természeti szépségekben pedig jóval felül mulja a Rajna partját, hol a túlzott mívelés a vidéket minden természeti kellemétől megfosztá. Igaz ugyan, hogy a Hudson partjairól hiányzik az ódon, rombadőlt lovagvárakból füzött ék, melyeket az új porosz birtokosok mohos romjaikból újra építeni, s rég, fényök- és dicsőségökbe visszaállítani nagyon szeretnének: de hogy a Hudson partjairól ezen disz hiányzik, arra csak büszke lehet az amerikai, legalább mint intőjelek nem emlékeztetik azon korra, midőn az ököljog uralkodott, és ezen várak hatalmas urai a szorgalmas polgártól fáradság és munka által szerzett vagyonát büntetlen elrabolhatták.

Westpointnak nemcsak szép és kies fekvése van, hanem mint katonai iskola a legczélszerűbben, az újabb kor igényeinek tökéletesen megfelelőleg van szervezve. Itt képeztetnek az amerikai hadsereg tisztjei, ha ugyan azon 10,000 emberből álló rendes csapatot, melyet Amerika, ezen nagyságára nézve csaknem egész Európával mérközhető ország határai őrizetére tart, hadseregnek lehet nevezni; itt taníttatnak a legalaposabban a matematikai- s természettudományi ismeretekre. Ezen tisztképző-intézet szerve-

zési tervében szoros kötelességévé tétetett a tanítóknak, miszerint ezen intézet növendékeit úgy képezék, hogy azok minden magasabb tudományhoz kedvet s izlést nyerjenek, azokat előszeretettel folytassák, s nyugóráikat önképzésük s hasznos ismeretek gyűjtésére fordítsák. Innen megmagyarázható az, hogy a legkitünőbb meteorologiai észlelések, melyek az Egyesület legtávolabbi részeiben tétetnek, s melyek gyakran sokkal pontosabbak, mint Europa polgárisodott országaié, Westpoint növendékeinek köszönhetők, mert miután Egyesült-Államokban a 10,000 főből álló hadsereg sem helyőrségül, sem a városi rend és nyugalom fentartására nem, hanem csupán a határoknak az indiánok vad csapatai s mexicói rablóbandák elleni őrizetére használtatik: tehát nyugóráikat időjárási- s egyéb tudományos vizsgálódásokra fordítják, s ezáltal nem csupán saját hazájuk ismeretét, hanem általában a tudományt is elősegítik.

A westpointi növendékek száma mintegy 250-re megy, a mi 10,000 főből álló hadsereghez, európai fogalom szerint, nagyon soknak tetszik. A mi azt illeti, az amerikai hadseregnél, aránylag, nagyon is sok tiszt van: de Amerikában azon elvből indulnak ki, hogy kitörendő háboru alkalmával a közlegénység hamar megszerezheti a hadviselési képességet, hanem képezetlen, s hadi tudományokra nem eléggé betanított emberekből néha merész vasgyurókat igen, de hivatásuknak megfelelő tiszteket nem oly könnyű teremteni.

A folyam élénksége Uj-Yorktól Albany-ig való területén mindenütt rendkívüli. Száz meg száz hajóval találkoztunk, melyek a folyamot fel- s alá szel- delték, s sok helyen úgy tetszett, mintha hajóval lett volna bevetve. Számtalan, többek közt igen nagy és pompás gőzhajó zugott el mellettünk, melyek szokatlan építésmódjuk által nagy mértékben magukra vonták figyelmünket. Nevezetesen az amerikai folyamgőzösök igen csekély vízmélységhez vannak alkalmazva, s azért igen laposan építvék, úgy, hogy csaknem egész öblük a víz színe fölött van. Még a gépek is a víz fölött állanak, és ezen körülménynél fogva kénytelenek az amerikaiak minden folyamgőzösknél felülnyomó gépet alkalmazni. Ezen gépezet fölé emelkedik a hajó két egymás fölött álló osztálya, mely utazók elfogadására van rendelve. Mindezek igen kényelmesen rendezvék, sőt néhány tulságos pompával is van diszesítve. Ezen osztályok fölött emelkedik ki a hajó közepéből négyszegletű, kis toronyalakulag a kormányos zárkája, ki a hajó közepéből igazgatja azt. Magasan a levegőben egyenmértékben ezelőtt hintálózik fel s alá a hajó súlyegyenlítője, mint valamely óriás két kar.

A mi a Hudsonnak sajátos szint kölcsönöz, leginkább a különböző nagyságu vitorlás hajók roppant száma, melyek a fel- s alá sebesen üvöltő számtalan gőzös mellett folyam irányában, hatyúkként, nyugodt méltósággal uszkálnak. Még soha nem láttam folyamon oly roppant számú vitorlás hajót, s azon kérdés támadt bennem, miért hogy nem járhat-

nak más folyón is épen így vitorláshajók, holott ennek lehetősége a Hudson folyón oly szembeötlő módon be van bizonyítva? Meglehet azonban, hogy a Hudsonnak sok helyen tenger módra elterjedése, s a folyamnak ezáltal okozott lassúsága, s északról délre való változatlan folyása igen elősegíti azt.

Westpointot elhagyva, lapályossá válik a vidék, mígnem Albanynál, Uj-York állam fővárosánál ismét hegyes alakot ölt magára. De a helyett számtalan szirtes, és a mellett buja növényzetű sziget igen nagy befolyással van a folyam kiesítése, és a vidék festői alakja emelésére.

Délután nagy hirtelenséggel iszonyú vihar lepett meg minket. A tökéletesen tiszta s legszebb napfényvel ragyogó láthatárt egyszerre fekete fellegek sűrű viharfátyola vonta be, melyekből a szélvészszel jött eső patakként zuhogott alá. Ugy tetszett, mintha második özönviz akarná a vidéket elborítani. De a mily gyorsan jött, oly gyorsan el is vonult a vihar. Az ég egészen kiderült, s előbbi fényében ragyogott fejünk fölött. Ugy látszott, mintha Iris istennő vonult volna át a vidék fölött, s csordultig levő medencéjét döntötte volna ki.

Délután 5 óra volt, midőn Albanyba érkeztünk. Albany, Uj-York állam fővárosa, ha ugyan fővárosnak kell czimezni azon várost, melyben az állam törvényszékei s politikai hatóságai szállásolnak. Az Egyesült-Államokban ugyanis azon igen czélszerű intézkedés létezik, hogy az állam főtörvényszékei s politikai hatóságai nem annak legnagyobb, hanem az

állam középpontjához legközelebb fekvő városába helyezvék, hogy t. i. az egész országban lakó felek azt egyforma távolságra érhessék.

Albany ígézőleg kies vidéken fekszik, melyet a capitol kúpjából egész kényelemmel beláthatni. Az igen élénk Hudson jobb partján terülve el, mód nélkül termékeny és halmos táj környezi, melyen az erdővel benőtt halmok, a buja zöld rétek és kalászkoszoruzta szántóföldekkel költőileg váltogatván egymást, nagyon emelik a környék festői alakját.

Délre emelkedik mellette a 2500 lábnyi magas Cattskill, az Aleghany északrai legvégső nyulványa. Az amerikaiak nagyon örömet nevezik amerikai Riginek, s azon véleményben vannak, hogy az erről ki látás igen kevésben áll a Riginél ki látás mögött. Ha nem elfogulatlan szemlélő alig talál csak parányi összehasonlítási kapaszkodó pontot is. Az igaz, hogy a Cattskillről messzelátás igen nagy, de nagy részint végetlen lapályos síkság nyulik el a szem előtt, melyet csak itt-ott szakaszt meg egy-két halom, és az azokon elszórva fekvő városok s új telepek nyujtanak némi változatosságot, míg roppant távolban Vermont zöld hegyei láthatók. De azért az amerikai mégis elbájolja a Cattskillről ki látás, s nyáron át ezerekenként zarándokolnak a Cattskillre, hogy ezen természeti szépségben gyönyörködjenek, milyent Európában számtalan helyen találhatni. Az amerikai nagyobb és magasztosabb természeti tüneménynek nem léteben, abban keres pótlékot, a mi önkényt kínálkozik, s mindent elkövet, hogy ezt minél jobb,

minél tetszetősebb színben állithassa elő s tüntettesse ki. Oly nagy természeti szépségekbeni fogyatkozás és szegénység mellett is, egyetlen országban sem tesznek annyit a meglevő kevés, habár alárendelt természeti szépség élvezésére, mint Amerikában. Igen jó és kényelmes utak vezetnek a Cattskill csúcsára, s míg például az elhíresztelt Winterberg a szász Sveiczban csak egyetlen csekély terjedelmű sveiczi házat mutathat néhány utazója befogadására, a Cattskill csúcsán egy 140 lábnyi hosszú, négy emeletes s minden kényelemmel ellátott szálloda büszkélkedik, melyben az elkényeztetett bostoni vagy uj-yorki urhölgy, vagy a legtulzottabb fényűzéshez szokott délvidéki hölgyek is dús változatosságban találhatják fel, a miután csak kényvágjuk s elpulyult szemök sovárogni képes.

Albany, mint Amerika több városa utczái szélesek és egyenesek, s nagy részint fával beültetvék. A középületek közül kitűnnek : Uj-York állam fehér márványoszlopokon nyugvó, belől nagy részben fából épült capitoliuma, magas kúppal, melyen keresztül lövell a világosság az épület tágas előcsarnokába. A City-Hall (városháza) és State-House (államháza) mindkettő magas kúppal ellátva, fehér márványból építettett. Az egyes hivatalosztályok igen célirányosan, mondhatni fényűzőleg rendezvék s páratlan tisztán tartvák. A hivatalokbai bejárás egészen szabad, s nyáron át az ajtók folyvást tárva állanak. A capitolium előtt, mint Amerikában csaknem mindenütt juhar- és boglárfákkal beültetett

kert diszeleg. Az albany-i akademia fehér négyszeg kövekből épített tágas épület, mely 100,000 dollárba került. Tanit benne 8 tanár, és van benne természet-tani és természettörténeti műterem, melyek közül az első meglehetősen természettani műszer gyűjtemény-nyel bővelkedik; míg a másodikban az ásvány- és állatgyűjtemény egy közös teremben van egyesítve. Mindegyiket csak kezdeményül kell tekinteni, s kevés jelentékeny tárgy foglaltatik bennök. Az állati műteremben mint különös csudát mutattak egy sertést, melynek hossza $7\frac{1}{2}$ láb, magassága csaknem 4 láb, 17 mázsát nyomott és Trenton szomszédságában lövetett.

Az épen vége felé járó iskolai évben a növendékek száma 400-ra ment.

Van még Albanyban egy csinos épületű nőnevelő intézet, mely igen jó hirben áll; továbbá egy állam-földész igazgatása alatt álló földtani gyűjtemény, nagy vas- és üveggyárai, s több igen nagy könyvnyomdája, melyek közt csak maga a Benthuisen é 7 gőzsajtóval dolgozik.

Meglátogattuk a büntetőházat is (Penitentiary), mely egészen a bostoni mintájára van szervezve. A fegyenczek itt is kétszin ruhába öltöztetvék, s közös munkatermeikben nádszékek s gombmunkák készítésével foglalkoznak. Zárkáik nagyon tiszták, de ágy és vízkorsón kívül egyéb butor nincs bennök, még a képek is hiányzanak, melyekkel a bostoni fogház zárkáái többnyire mind ékesítvék. A kóroda elég tágas, világos és szellős, csak hat ágy volt benne, de egyet-

len beteg sem. E mellett állott a gyógyszerár és egy kis könyvtár a fegyenczek használatára. A nők munkatereme a ház első emeletében van, s engem különösen meglepett azon észrevétel, hogy a nők közül csak egyetlen egy sem vetette föl szemét a munkáról, hogy a korlátnál álló idegeneket láthassa. A szégyen érzete, még a nőknél oly hatályos kíváncsiság érzetét is legyőzte.

Midőn a fogházban valánk, épen akkor ütött az óra déli tizenkettőt, a mikor a fegyenczeknek zárkájukba kellett vonulniok ebédjük elköltése végett. Egy terembe utasítottak minket, melynek ablakai a munkateremek ajtajaira, s azon nagy udvarra nyíltak, melyen a fegyenczek zárt sorokban átlépdeltek. Hogy a fegyenczek szeméremérzete meg ne sértessék, a jelenvolt tisztviselők közül egy, az udvarra nyíló ablak függönyét annyira lebecsátotta, miként azok minket teljességgel nem láthattak. Mily szembeszökő ellentét azon eljárással, melylyel nálunk még kevéssel ez előtt is, a fegyenczekkel bántak. Még nagyon jól emlékezem azon korra, midőn a fegyenczek hetivásárok alkalmával, „ad statuendum exemplum“ (példaadás végett) az egész népség szemeláttára a piacz közepén botoztattak meg. Hogy ilyen bánásmód mellett minden becsületérzés, a jobb érzelemnek még talán fennmaradt legparányibb csirája is meggyilkoltatott, kétséget sem szenved. Sőt még azon idő sincs messze (és talán sok vidékre nézve még el sem mult), midőn bot és tanítás osztakoztak az iskolai órákon.

Látánk tehát a mint a fegyenczek zárt sorokban

munkatermeik ajtaján kiléptek, a mikor mindegyik az ő jobb kezét az előtte haladónak jobb vállára tette. Ebből egy jobbra s balra egyenlő lejtéssel hullámzó csapat alakult. Így lépdelt el mindegyik csapat egy sor vízzel töltött csöbör mellett, mely előtt egy vezényszóra egyszerre megállapodott, másik vezényszóra kancsóját fölvette, s úgy lépdelték tovább zárkájukba, mely előtt ismét megállapodtak, és csak azután léptek be. Azon kérdéseinkre: mire való ezen szabálykóros (pedant) szertartás, azt felelték, miként kevés felügyelő segítségével csak így lehet a szükséges rendet fentartani.

Ezután az 5—12 éves katolikus gyermekek árvaházát látogattuk meg. Az épület fából van, az intézet francia alapítvány, s jezsuiták vezérlete alatt áll. Minden gyermek egy közös teremben alszik, s egy iskolában oktattatik. Összegyűjtötték őket, s egy vasárnapi éneket énekeltettek velök. A lelkiatyt, ki egy irföldi, tanítványira nézve nem lehet mint a tisztaság példányképét felmutatni. A bejárásnál jótékony adakozások elfogadására egy perzsely áll.

A katolikus főegyház barnásvörös homokkőből góth izléssel épült szép új épület. Benseje czifrasággal tulságig elárasztva, s az ablakain levő üvegfestés Angolországból való.

Elhatároztuk ugyan, miként Albanyt $\frac{3}{4}$ 11-re délelőtt elhagyjuk, de elmulasztván az órát, kénytelenítettünk az Amerika szállodában egy legyektól hemzsegő asztal mellett költeni el étvágyrontó ebédünket. A mint előttünk állították, Egyesült-Álla-

mokban a legyek elkerülhetlen országos csapás gyanánt tekinthetők, s mint Európában ebéd ideje alatt kimondhatlan sereggel tolakodnak a vasuti állomások étteremeibe, hol az amerikai íny csekély feltálat csemegéjét elég szemtelenek a vendéggel békés egyetértésben megosztani. Ugy látszik, hogy az amerikaiak ezen ronda férget szükséges rossz gyanánt tekintik, legalább annyira hozzá vannak szokva, hogy nem is feszengeti őket.

XVII.

Saratoga, Északamerika leghiresebb gyógyforrása.

Julius 27-én délután 5 óra $\frac{3}{4}$ -kor indultunk ki Albanyból Saratogába. Miután délelőtt elmulasztottuk a vasut-indulását, most tehát $1\frac{1}{2}$ órával elébb oda siettünk, hogy másodszor is el ne késsünk, s nagy mulatságunkra másfél óráig kellett málhánk mellett örködnünk.

Végre nagy sokára $5\frac{3}{4}$ órakor megmozdult a vasuti vonat, s elhaladván Troy, Waterford, Mechanickville s Ballston-Spaa egy híres fürdőhely mellett, s átrobogván a Hudson és Mohavk folyamok hídjain, melyek közül egy 1600 lábnyi hosszú kőszlopokon nyugszik, de fagerendákkal van berakva, esti nyolcz órakor ama híres gyógyforrás Saratoga Springsbe érkeztünk. A vidéknek mindenütt vadon, mivelés által meg nem szelidített színezete volt. A déli őserdők eredeti disze és méltóságával nem büsz-

kélkedő, de miveltetés által vadonságuktól még meg nem fosztott erdők tarkán váltogatták egymást a kukoricza- és burgonyaföldekkel. A még nagyon felületesen mivelt szántóföldeken mindenütt látszottak a leégetett fák fekete törzsei, s igen kevés tiszta, gondosan megmivelt föld tünt fel előttünk. Az Egyesület még keleti részén is nagyon világosan látható itt s ott, hogy a föld nem bír elegendő értékkel, s azért kevés fáradságot s gondot fordítanak annak megmiveltetésére. A vadon tenyésző növények közt legszaporábbak a selyemfa (*Asclepias Syriacca*), eczetfa (*Rhus Tiphinum*), a boglárfa, inkább bokor mint faalakban, melyek a vasutvonalak mellett korlátlan s minden megszorítás nélkül terjeszgetik hatalmukat.

Az „United-State,“ Amerika egyik legnagyobb-szerű szállodája előtt szállottunk ki, de mivel egészen el volt foglalva, a szomszéd házban mutattak számunkra szállást. A szálloda nagy hosszukás négyszeg, fákkal beültetett udvara, melyet buja zöld fű nőtt be, kellemes játszóhelyül szolgál a vendégek gyermekeinek, míg a terjedelmes épület négy oldalán emelt oszlopos folyosók nyulnak el, melyek ebédutáni séta- és társalgóhelyül szolgálnak. Az épület három utcára szolgál, s egyik, a legnépesebb utcára néző homlokzatán hosszú emelt tér áll, mely a nap bármely részében, különösen zamangós s esős időben kedves mulatóhelyül szolgál a vendégeknek.

Ha már minden amerikai szállodában a közös társalgó teremre különös figyelem fordítatik, előre fel lehetne tenni, hogy egy fürdőhelyen levő szálloda

társalgó tereme diszesítésére, mely kitünőleg csak a gyönyör- és élvezetnek van szentelve, kettős gond van fordítva. A hölgyek társalgótereme egy nagyszerű, s a keleti ábrándosság egész fényüzésével diszesített terem. Este gázvilágítás tündöklő fényében látánk azt, midőn hemzsegett benne a finom öltözőkü- ur- és hölgyecsoport, melyek elkülönzött körökben élénken mulatoznak. Két szép zongora, mely igen emelte a terem butorzata pompáját, kínálkozott a társalgásban ohajtott változatosságot idézni elő. Az orias éttermekben naponként több százan vettek részt a gazdag étkezésben. Elég az hozzá, hogy a leggon- dosabb figyelem fordítottatott itt mindenre, a mit a legfinomabb európai izlés követelhetett vagy csak ki- vánhatott.

Az esténként ragyogólag kivilágított utczák pompás és gazdag kirakatu boltjai a fényüzés min- den tárgyát oly dús választékban kínálják, mikép azt csak Europa legelőkelőbb fürdőin találhatni, és a társadalmi élénkség s női öltözékek gazdagságára nézve Saratoga-Springs Europa legkikiáltottabb für- dőinél sem áll hátrább, ha mindjárt ezen nyáron a fürdőszak szokottnál sokkal ridegebb s élénktelenebb volt is a rabszolgaság kérdése miatt észak és dél közt okozott feszültség következtében. Dél gazdag ültet- vényesei, kik fényüzésök s pazar költésük által az iparos északi államok lakóin sokkal túltesznek, ezen nyáron nagy részben elmaradtak, s az északiak mu- latságaikra nézve csak önmagukra valának szorit- kozva.

Azon este tánczvigalom volt. Uti öltözetünk, melyet megváltoztatni s tánczvigalmi öltözékbe bűvni kényelemszeretetünk, de még jobban fáradságunk miatt nem nagy kedvünk volt, nem engedte, hogy abban résztvehessünk, alig engedtetett meg az is, hogy a nyitott terembe csak betekinthessünk. Anagy s pompás teremben még sokkal több tánczos elért volna, de a jelenvolt vendégek sem tudták a tánczra kínálkozó jó alkalmat felhasználni. Elég ügyetlenül iregtek-forogtak, még pedig kevés kellemmel, kisebb körökben, s a terem nagyobb részét használatlanul hagyták.

Másnap reggel bizonyos fecskefaju, barnás színű s lefelé görbülő hegyes csőrű madarak rekedt csiszergése riasztott fel álmamból. Az ablakhoz lépven, láttam, miként nagy számmal egy kisedet, számukra épített faházikó körül csoportosodnak. Hasonlitott ez galambduczainkhoz, mely magas oszlopra állítva, a ház első emeletéig nyult, s benső ürege minden egyes pár számára apróbb rekeszekre vala osztva, melyekbe külön bejárás vezetett. Hasonló fecskeházikókat Amerika más részeiben is találtam, mi arról tesz tanuságot, hogy ott különös előszeretettel viselkednek ezen állatocskák iránt, s meghazudtolja azon állítást, mintha az amerikaiak szokott érzéketlenségükben részvétlenek volnának minden állatfaj, még a levegő dalnokai iránt is, melyekhez pedig az érzékeny emberi kebel oly szívesen ragaszkodik.

Reggel egy sétát tettünk a fürdőhelyen, s felkerestük legnevezetesebb forrását a congresskutat

(Congress-Springs) és a Putnamfürdőt, melynek közelében egy másik kút áll, de a mely jelentékeny vastartalma miatt nem igen használtatik, míg a congresskút gyöngye égvényes, a balatonmelléki füredi vízzel alkatrészei, és izére nézve körülbelől összehasonlítható savanyuvíz. A gyógyhely kertje elég nagy, tisztán tartott, s a tenyészet üde és buja benne. A kigyócsavargással kanyargó utak fehér márványszobrokkal vannak díszesítve, továbbá a kéjelő urak és hölgyek mulatságára egy körvasut szolgál, melyen a mozgó erő maguk a rajta utazók; egyéb távoli séta hiányában mindenesetre kielégítő testi mozgás, mely különösen az amerikai nőkre nézve, kik életük nagy részét ülve s tétlenségben töltik, hathatós eredményü lehet, és a gyakori májbajok gyógyítására, bizonyosan van annyi befolyással, mint a Congress-Spring híres vize.

Hazamentünkben a véletlenség egy szivarkereskedésbe vitt, melyben nagy álmélkodásunkra egy honfitársunkra akadtunk. Épen úgy feltűnt azon utczában Rutkay K. asszonyság jelcíme (Firma), ki mint csipkekereskedő töltötte Saratogában a fürdőszakot.

Julius 28-án elhagytuk Saratoga-Springset, s a világhíres Niagara zuhataghoz siettünk. Saratogában elvált tőlünk Cs ur, hogy a szép George és Champlain tavon keresztül Montrealba, s onnan a Lorenzo folyam hosszában Quebeckbe utazhassék, s egyuttal az angol uralom alá hajtott Canada egy részét is láthassa. Megegyezvén, hogy augusztus 10-én

a Mississippi mellett Davenportban újra találkoztunk, két hétre búcsút vettünk egymástól.

A Saratogából Niagara felé vivő vasuti vonal a Mohawk folyam hosszában nyulik el, egyenlő irányban az Erie-csatornával, mely 364 angol mérföldnyi hosszúságban a Hudson folyót az Erie tóval összeköti.

Számos ifju s virágzásnak indult városon vonult át ez, melyeken mint izmos s erőteljes ifjún fiatal erő s egészség nyomai látszottak. Mindenütt tapasztalható, a mint a vérteljes ereken hangos ütéssel lüktet az élet, s minden a mit lát az ember, a jelen vidor és zavartalan élvezetében egy szebb s nagyszerű jövőért működik.

Ezen városok közül, melyek mellett elhaladtunk, igen sok a régi klasszikus világból vette nevezetét, s az ódonkort az ifju újabb korral furcsa vegyületben lehet itt szemlélni. Utica, Roma, Manlius, Syracus, Arcadia, Macedonia stb. ott állanak Amsterdam, Manheim, Lyon, Rochester, Albion, Medina, Lockport, Peking stb. mellett. Ezen Egyesült-Államok valójában egy új, megbővített s megjavított kiadása az ó világnak, mert alig van Európában egy jelentékeny város, alig mutathat fel a történet egy hires nevet, mely az Egyesült-Államokban megifjítva új életre ne költetett volna. Bécs, Berlin, Páris, Dresden, Frankfurt, Varsó, London, Palmira, Waterloo, továbbá Columbus, Wellington, Hannibal, Cincinnati, Nimrod, Lafayette stb. még pedig nem egyszerű, hanem gyakran tarka vegyületben tűnnek föl Amerika városai közt. Az igaz, hogy ezen városok

egy része europai ős- és dedős apjukhoz hasonlítva, sajátóságos külsővel bir, s legtöbb esetben igénytelen, hatalmas óriássá serdülendő ébrények, melyek 1—2 század múlva sem nagyság, sem gazdagság, sem kereskedelmi élénkség tekintetében nem fognak europai testvéreiknél hátrább állani.

Az Erie-csatorna, és Niagara felé vezető vaspálya mellett fekvő városok közül néhány már jelenleg is jelentékenységre vergődött. Így például Troy, Utica, Siracus és Rochester, melyeknek gyors felvirágzását kereskedés és iparra alkalmas helyzetük nagyon előmozdítja. Mindezek kizárólagosan amerikai izléssel építvék, utcáik szélesek és egyenesek, a házak veresek, s mindenfelé számos bolt, gyár, malom, vasöntőde s timárműhely látható. Siracus közelében állanak a salinai gazdag sóbányák, és Utikában egy szép kilátással kinálkozó halmon az 550 beteget magában foglaló államtébolyda szemlélhető, melynek pompás épületét nagy részint a betegek által miveltetni szokott terjedelmes gazdasági kert veszi körül.

Egész éjen át folytonosan utazván, vasárnap reggeli 4 orakor megérkeztünk Rochesterbe, de 8 óráig kénytelenítettünk azon vonatra várakozni, mely kivételesen vasárnaponként is jár a Niagara zuhatagához.

E néhány órát ezen iparos s gyorsan emelkedő város megtekintésére használám, mely 1812-ben csak 12 faházikóból állott, jelenleg pedig körülbelől 40,000 lakost számlál. A Genessee folyam két partján fekvén, roppant vízerővel rendelkezik, mely szá-

mos gyárát forgatja. Rochester évenként több mint egy millió hordó lisztet készít, és 1849-ben csupán az Erie-csatornán 570,757 hordó liszt szállítottott. A város tözsomszédtságában két gyönyörű zuhanyt képez a Genessee, melyek megérdemlik, hogy a Niagara mintazuhanyaiul tekintessenek, de a Niagarához közelségük miatt jelentőségük és érdekükből igen sokat vesztenek. Jelentékeny magasságuk s viztemérdekségük miatt másutt bámulatot gerjesztenének, itt pedig alig vétetnek figyelembe.

Rochesterben van jelenleg 36 templom, egy museum, két nevelde, két árvaház és egy főtanodai intézet.

Reggeli 8 órakor csakugyan megindult a vasuti vonat, s tüzet prüszkölő ménektől vonatva, a vas síneken viharebesen repültünk a világhíres zuhataghoz, melyet látni oly rég epedve vágytam.

XVIII.

N i a g a r a.

Azon vidék, melyen Rochestertől a Niagaraig áthaladtunk, nagy részben lapályos, s csak itt s ott tűnik fel egy jelentéktelen halom, s a mennyire a szem ellát, mindenütt erdőség borítja a földet. Látható ugyan helylyel közel egy kis szabad, s a fáradatlan amerikai földmives szorgalmas keze által megtisztított irtvány, de azért mindenütt ledöntögetett fák kiégetett fekete törzsei mint gyászoló siremlékek hevernek a szántóföldeken. Ezek között elszórva

állanak a leendő városok egészen parányi jelentéktelen csirái, melyek hófehér házaik, s számos ujonnan épített, s tisztaság és szennytelenség tekintetében a házakkal vetekedő csinos templomaikkal a ragyogó nap fényében kedves képet tüntetnek fel. Ily vidéken, ily világban hasztalan keresné a régiségbuvár vizsgálódása mezejét. Nincsenek itt omladékok, nincsenek itt elmúlt és elenyészett nemzedékeknek rég letűnt századokból visszamaradt emlékei. Mily érdektelennek tűnik fel előtte egy ily ország, mely csak a jelen, csak a mostani világ magzata, és hol a mult száraz csontjain nem rágódhatnak. De mint valamely vidor, és a jövőbe teljes bizalommal tekintő gyermek piros-pozsgás arczata : úgy mosolyognak elénk kéjtelve ezen ifju, a bölcsőből még egészen ki nem nőtt, de karjaikat a kéklő jövő felé bizalommal terjesztő városok.

A vasut itt legelőször tömören épített kőhidakon át vitt, de a síneket tartó gerendáknak az oszlopokon kívül nem volt egyéb talapjuk, s ezeken keresztül le lehetett látni azon mélységbe, mely fölött a vonat elrobogott.

Fél tizenkettőre volt, midőn Niagarába érkezünk, de vasárnap lévén, a vasutvonatnak nem engedtetett meg a pompás dróthidoni áthaladás, hogy a canadai oldalra juthattunk volna, hol a fényüzéssel butorzott szálloda (Clifton house) nemcsak teljes kényelemmel kínálkozik Europa bármely első rangu fővárosa elkényeztetett világfiának : hanem a mi itt a legfőbb, legszebb s legérdekesebb kilátást nyújt a Niagara zuhatagára.

Kénytelenek valánk tehát Niagarában az „International“ szállodában, egy nagy, pompásan rendezett, s minden kényelemmel ellátott épületben szállani meg.

Niagarába érvén, ha már magát a zuhatagot nem láthatám, legalább annak menydörgésszerű moraját szerettem volna hallani, mely sok utazó állítása szerint több mérföldnyi távolságra elhallik : de bár a zuhatag tőszomszédságában válek, ezen morajból legkevesebbet sem hallottam. A szállodában ügyeimet nagy sietséggel rendbe hozván, ösztönszerűleg azon irányban megindultam, merre a zuhatagot gyanítám. Ha Niagara vidékét szoros szemügyre vesszük, azt kell hinnünk, miként lehetlen, hogy itt valami nagszerű természeti csuda létezzék, oly lapályos, oly egyhangú, oly minden változatosság nélküli a zuhatag környéke. Alig öt perczebe kerülő gyors lépdelés után a Niagara úgy nevezett amerikai ágának partjára jutottam. Itt kezdődik a folyam dühe, sebessége (rapids), azaz futását meggyorsítja, mielőtt hullámai az örvénybe zuhognának, és a mint sekély vize kiálló sziklák és nagy kődarabokon hömpölyög át, okozza a már meg lehetős távolból hallható erős mormolást. Ha innen a Niagara 150 lábnyi mély partjára lép az ember, akkor az amerikai zuhatag szélén áll, s mintegy angol mérföldnyi távolságra látja a másik, t. i. lópatkó zuhatag smaragdzöld hullámain, a mint 150 lábnyi mélységű medrükben elragadó méltósággal lezuhognak. Ily nagy távolságból úgy tetszik, mintha a tejfehér tájékká feloszlott hullámok sűrű ködfátyol volnának,

mely vonakodva s nyugodt odaengedéssel lebbenne le az örvénybe.

Azonban az amerikai part nem kedvező álláspont arra nézve, hogy a zuhatag hatását egész nagysága s méltóságában érezhessük; sőt első pillanatra várakozásomban csalatottnak éreztem magam, s több utazók e részbeni leírását túlzottnak gondolám.

Niagarát a kis Goat sziget két ágra osztja, melyek közül egyik a sokkal kisebb amerikai, és a másik nagyobb s áradozóbb a canadai partot locsolja, innen az egyik zuhatagot amerikai, és a másikat alakjáról lópatkó (Horse-shoe) zuhatagnak nevezik. Mindkettő úgy áll egymás irányába, hogy átmetsző vonalaik 90° szögletet képeznek.

Ha már most az amerikai zuhatag szélén a víz színével egyenlő vonalban áll az ember, akkor csak oldalvást, tehát igen tökéletlenül és csak részben láthatja. Ugy látszik, mintha hatalmas zsilip volna, mely sima hullámaait a 150 lábnyi mély mederbe önti. A lópatkó, ama hasonlíthatlanul szebb és nagyszerűbb zuhatag pedig, mint mondtam, már egy angol mér-földről látható, s mivel jelen alakjában egy rövid száru U-hoz hasonlít, tehát a távolróli szemlélés által sokat veszт szélességéből, s ennyi távolból, s ezen nézpontról egész nagyságának csak harmadrésze ki-vehető. Ehez járul azon körülmény is, hogy ezen magában is nagyszerű természeti tünemény magasztosságát, sem a közel környékzet, sem semmi távoli háttér nem emeli. Elláthatlan, erdőségborította síkság terül el a zuhatag körül, mely a szemnek legki-

sebb változatosságot sem nyújt. — Egészen más alakban tűnik fel mind a két zuhatag, ha a canadai oldalról tekintjük. Délután meglehetősen számos társaságban a folyamnak fenekéről felkavargó, s mélyéből felszökdelő hullámai fölött egy ingatag csónakon eveztem át az átaelleni partra. Az amerikai oldalon kétszáz lépcsőn kell leereszkedni, mire a víz színéhez ér, és az átaelleni oldalon éppen akkora magasságra kell felkapaszkodni, hogy a canadai partra juthasson az ember.

Ha már most az elindulás pontjától számítva vízhozzában felfelé néhány száz, körülbelől annyi lépést tesz az ember, hogy az amerikai és lópatkózuhatag közti partjára ér, akkor mind a két zuhatagot szemközt látja: az amerikai úgy a mint közvetlen a folyam fölött, melynek szélessége felényi mint a Dunáé a pesti lánczhidnál, a lópatkót ellenben úgy a mint smaragdszín vizével mintegy 100—200 lépésnyi távolban szeme előtt fekszik. Még csak ekkor érzi e meglepő természeti tünemény lélekható varázserejét; szinte látja és érzi, hogy e roppant víztömeg mily ellenállhatlan erővel zuhog le menydörgésszerű moraj közt a tajtékzó örvény mélyébe, melyet fenekestől felkavar. E pontról tökéletesen láthatni a lópatkó három oldalát, s a mint annak szélére lépünk, függőleges irányban fenekéig tekinthetünk a zuhatag örvényének. A Niagarának is, mint minden nagyszerű természeti tüneménynek meg van az a tulajdona, hogy nagyszerűsége s méltósága nőttön nő, minél tovább és minél gyakrabban szemléljük; és ha meg-

szakasztás nélkül soká bele nézünk, oly hatályosan megragadja lelkünket, miszerint kénytelenek vagyunk elfordulni, nehogy kábultság s szédelgésbe esvén, eszméletünket veszítsük. Ezen zuhatag partja hosszában mindenütt számos emelvényt állított a találékony amerikai szellem. Mindenfelé tornyok s térkelyek emelkednek, melyekről minden oldalról, minden helyzetben egész kényelemmel láthatni s szemlélhetni azt. Itt áll a szép s nagyszerű Clifton-house szálloda első emeletén levő térkelyével, s diszes kertetől környezetten.

Az európaiak igen gyakran azt vetik az amerikaiak szemére, hogy anyagi utáni sovárgásuk miatt a természet szépsége s kellemei iránt egészen részvétlenek s érzéketlenek. A mit Amerikában láttam és hallottam, mindaz meghazudtolja ezen állítást. Az igaz, hogy az amerikai nem tartozik azon ábrándosan fellengző lelkek közé, kik minden sziklaorom, minden rombadőlt váromladék s minden virágdús ligetek közt csergedező patak morájára őrzöngésbe esnek; az igaz, hogy hasonszenvi adagok legkisebb hatást sem gyakorolnak erős természetére: de azért a valódi természeti szépségek iránt nagyon is érzékeny.

Évenként sok ezeren zarándokolnak a Niagara zuhatagához, hogy ezen csudás természeti tüneményt bámulhassák, s hol még 50 év előtt széltében hosszában sűrű, áthatlan őserdők boriták a vidéket, hol a veres bőrű indiánus a lakhatlan erdők fölötti háborítlan uralmát legfeljebb is az amerikai bivalval és a canadai farkassal osztá meg: ott most nagy, szabá-

lyozott városok emelkednek pompás skényelmes szállodáikkal; mindenfelé vasúthálózat szeldeli a vidéket, melyen az év kies részeiben ezer meg ezer utazó vándorol e zuhataghoz, hogy az évezredek óta egyforma méltósággal zuhogó Niagara eséseiben gyönyörködtethesse szemét. Niagarában mindenről gondoskodva van, a mit csak a kényelem igényelhet, minden nézpont ki van szemelve, melyről a zuhatag más alakban tűnhetik fel; különösen semmi sincs elmulasztva, hogy a zuhatagot minél szebb világban, minél nagyobb változatosságban lehessen szemlélni.

A Niagarát két ágra szakasztó kis Goáth szigetre az amerikai oldalról egy hid visz. Ez a sziget valamely Porter nevű orvos tulajdona, ki a zuhatag szélére, a parttól néhány ölnyi távolra egy tornyot építtetett, melyet a folyam smaragdszín hullámai csapdosnak. Ezen toronyból nemesak a lezuhogó folyam örvényébe beláthatni, hanem az egész vidéket ellátja az ember, mely ugyan nem nagy változatossággal kínálkozik, s azonkívül a folyam nagy részét, mely, mielőtt az örvénybe zuhogna, tó módra terül el.

A szigetbe léptekor tartozik minden utazó 15 cents díjt fizetni, a miért is joga van a még nagyon elhanyagolt, s nagy részint őseredeti vadonságában álló szigetben fel s alá járni, és a toronyba felmenni. Könnyű a szigetlátogató utazók számát kiszámítani, miután tudjuk, hogy annak tulajdonosa ezen díjból évenként 20,000 doll.jövedelmet huz. Eszerint 133,333 utazó látogatja meg évenként a Goath szigetet.

Az amerikai parton egy fedezetes folyosón 200 lépcső vezet le a folyam 160 lábnyi mély partjához. Innen csónakokon járnak az átelleni (canadai) part-ra, mely közben az amerikai zuhatagot feje fölött látja az ember leömleni. Itt köt ki továbbá minden második órában egy kis gőzös (the Maid of the Mist, a köd szüz leánya), mely a mintegy angol mérfölddel feljebb fekvő lánczhidtól indulván ki, különböző álmásokon utazókat szed fel, kik elég bátorsággal birnak a zuhatag alá oly messzire behaladni, a mennyire csak lehet, a nélkül, hogy magukat a legnagyobb életveszélynek tennék ki. Számos amerikai ur és hölgy társaságában én is megtettem ezt az utat, s azokkal együtt tetőtől talpig ruggyantába (kaucsuk) öltöztvén, utra keltem a társasággal Poseidon vadon országába, hol az ősidőktől fogva vad morajjal zuhogó hullámok veszély s halállal fenyegetnek minden élő lényt, ki vigyázatlanul közelükbe hatolni vakmerősködik. Szorosan az amerikai zuhatag mellett vitt el útunk, melynek hullámai magasan zuhogtak alá fejük fölött, ezután a lópatkó félkörébe, a tejfehér s fenekestől felkavargó tajtékhullámok közepébe hatolván, megfürödtünk a Niagara zuhatagának sűrű, ködszerű esőjében, s miután hajónk egy félkört irt le, sebesen megfordulván, a canadai part hosszában ismét az amerikai parton levő kikötőbe vitorlázott. Ez az egész kirándulás legfeljebb félóraig tartott.

Igen érdekes látvány azon függő hid is, mely a két zuhatagon mintegy másfél angol mérfölddel alább az itt nagyon összeszorult folyam két partját egybe-

köti. Ez tulajdonkép nem is láncz-, hanem dróthíd, mely 800' hosszú, 40' széles és 230' magasan lebeg a folyam színe fölött. Ennek közönséges kocsijárása fölött három ölnyi magasságban nyulik át a színvonal, melyen a gőzkocsi Canadába, s onnan vissza az alatta járó kocsik és gyalogok feje fölött robogva jön s megy.

Mint mindenütt, a hol Amerikában valamit ki lehet zsákmányolni, úgy itt is számos mindenféle iparlovag telepedett meg, kik az utazóközönség pénzét, nem ugyan koldulás vagy zsebmetszés, hanem más uton-módon igyekeznek kizsebelni. Így például vannak fényrajzolók (daguerotypeurök), kik 6 dollárért a legérdekesebb pontokról leveszik a zuhatagot, még pedig úgy, hogy a képen maga az ember is mint Staffage rajta szerepel. Továbbá *camara obscura*, *museum*, mindenféle indián művekkel rakott boltok, melyeket az oda nem messze lakó Chippeva indianusok készítenek és árulnak. Ők még, eredeti jellegüktől meglehetősen eltért, s félig polgárisodott végmaradványi azon törzseknek, melyek egykor a Niagara környékét lakták, jövedelmező vadászatukat üzték, most pedig az amerikaiak polgárosító mindenható hatalma elől messze nyugat felé vonultak, hol jelenleg még megszokott foglalkozásuk háborítlan gyakorlásában élhetnek, míg a nyugtalan s mindig előretörő amerikai, mint az erdő vadait, itt is fel nem hajhászsa, s tovább nyugat felé nem szorítja őket.

De miután a Niagara gyönyörködtető oldalát megtekintettük, méltó lesz egy pillantást vetni azon

földészeti vizsgálódás érdekes eredményére is, melyet a híres angol földész Lyell a Niagara nevezetes partjain a tudomány hasznára és örömére felfedezett.

A mint tudva levő dolog, a Niagara összeköti az Erie-tavat, a melyből fakad, az Ontarioval, a melybe az Erie vizét dönti. A Niagara partjának természeti tulajdonából, és az ezen folyam eséseinél körülbelül 40 év óta tett vizsgálatokból azonban az világlik ki, hogy a zuhanyok nem mindig azon helyen léteztek, hol jelenleg vannak, sőt tett tapasztalatok nyomán, évről évre legalább egy lábnyira hátrább csusznak. Lyell vizsgálódásából kétségtelenül kitunik, miként a Niagara esése eredetileg $1\frac{3}{4}$ angol mérfölddel lejjebb az Ontário tó felé volt, s időjártával e helytől mindig feljebb nyomult, miközben medrét egyremásra 160'nyi mélységre ásta ki.

Esésének eredeti oka ugyanis egy mészkőtér-fok (Terrasse), mely széles ivezetben húzódik az Ontario körül, s mely fölött kellett a Niagarának elzugni, hogy az Erie vizét az Ontarioba önthesse. Ezen térfoknak körülbelül az a magassága, a mi a Niagara partjának a térfoktól az esésig. Kétségkívüli tehát, hogy ezen 160'—180' mély örvényt, mely e térfoktól egész az esésig a víz színe fölött függőleges partokkal emelkedik, a Niagara vájta magának, mint hasonló működést ma is folytonosan gyakorol. Mert ha megvizsgáljuk azon függirányos sziklafalat, mely fölött a Niagara omlik, valamint a folyam partját, világosan látni lehet, miként az két egymás fölött fekvő rétegből áll, melyek közül a felső erős és kö-

rülbelől 90' vastagságnyi mészkő; az alsó pedig porhanyó, töredékeny, s épen oly vastag agyagpala (Thonschiefer). Már most a mint a Niagara vize az erős mészkő szélén lezuhog, az alatta fekvő porhanyó agyagpalát fellágyítja s kimossa a kemény mészkő réteg alól, mely e szerint talapját elvesztvén, időről időre tördelőzik, s a zuhany mélyébe omlik. A 40 év óta tett észlelés most azt bizonyítja, hogy a zuhatag évről évre egy lábnyival hátrább csuszik. Jelenleg körülbelől az Ontario és Erie középpontján áll, vagyis pontosan véve, az elsőtől $3\frac{1}{2}$, és ez utóbbtól $3\frac{3}{4}$ geogr. mérföldnyi távolságra.

Lyell ezen adatokat azon időköz kiszámítására használta, mely megkívántatott arra, hogy Niagara esése a folyam medrét a mészkőtérlek szélétől kezdve a jelen színhelyéig kivájja. Miután tehát ezen térfok széle a zuhatag jelenlegi helyétől $1\frac{3}{4}$ geogr. mérföldnyi távolságra van, és az esés, eddig tett tapasztalatok szerint évenként egy lábbal közeledik az Eriehez: tehát egyszerű számítás szerint 35,000 év kívántatott meg arra, hogy a térfok szélétől jelenlegi állásáig jusson, és körülbelől még 35,000 év kívántatik arra, hogy az Erietó nyugati fokát elérje.

Ezen 35,000 év, mely alatt a Niagara mostani ágyát ásta, a földképződés újabb korszakához tartozik. Azóta a földkéreg felszíne semmi jelentékeny változást nem szenvedett. Ebből világosan kitűnik, hogy mily végetlen s emberi ész által alig felfogható időköz kívántatott azon földrétegek képződése és kifejlődésére, melyek földtekénk különböző földészeti

korszakait jellemzik. — Ha pedig a Niagara esése valaha az Eriehez jut, akkor egy hatalmas, talán egyszerre jövő catastropha állandó be, mely Észak-Amerika nagy vízmedenczéi felszínén roppant változást fog előidézni. Mert mihelyt az utolsó 150'—160' magasságnyi válaszfal, mely az esést az Erie vizétől elválasztaná, áttöretne, annak vize ellenállhatlan rohammal tódulna a Niagara medrébe, s azt legfelsőbb széléig, tehát 150'—160' magasságnyira tele töltene. Ezen víz, mihelyt a fentebb említett mészkőtérlek széléig, tehát a meddig a Niagara mély medre ér, jutna, az ezen térlek széle, és az Ontario közti lapályt annyira elöntene, a mennyire csak a tér engedné, s ebből oly roppant vizözön származna, mely az Ontario medrét tetemesen megnagyobbítaná, míg a Niagara felett fekvő tavak vize lassanként lefolydogálna, s felszínök 150'—160' lábnyira lejjebb szállna. A szabatos tudomány éles szeme ily módon tekint be a messze jövőbe, s vet fényt a rég eltűnt, s látszólag áthatlan homály borította multra.

XVIII.

Niagarától Davenportig, a Mississippi partjáig.

A Niagarától gyorsan utazásunk végeztélja, vagyis annak legnyugotraesőbb pontja, Jova államnak a Mississippi mellett eső ifjú városa, Davenport felé fordulánk.

Julius 30-án délután 2½ órakor vettünk búcsut

a Niagarától, s a Buffalo és Niagara vaspályán egy órával később Buffaloba jutottunk. Én azon megnyugtató érzéssel hagytam el a Niagarát, hogy azon nagyszerű természetesudát láttam, melynek hite az egész mivelt föld kerektségén elterjedt, s melyről az egész világ, mint az eleusi rejtélyekről, áhitatos tisztelettel szól. Más részről azon gondolatra, mely önkénytelenül tolakodott lelkembe, hogy ezen pompás természeti tüneményt hihetőleg sohasem látandom többé, olyszzerű fájdalmas érzés fogott el, mint midőn kedves barátinktól hosszú időre válunk meg.

Egész Tonawandáig a Niagara partján haladtunk, hol a vaspálya a folyamtól eltérvén, egyenes irányban Black-Rock mellett Buffalo felé vonul. A Niagara folyam Black-Rock város alatt két ágra szakad, melyek egy nagy szigetet (grand Island) képeznek. Egyébiránt partjai itt is lapályosak, erdővel benőtték, a folyam meglehetősen széles, de különösen ott, hol a zuhataghoz közelit, s rohamatja képződik, oly sekély, hogy csak Schlosserig hajókázható.

Buffalo az Erie legvégső csúcsán, közvetlen a Niagara kiomlásánál, és az Erie csatornának egy hasonnevű folyamba való szakadása mellett áll. Ha meggondolja az ember, hogy Buffalo csak 1801-ben alapítottatott, és 1813-ban az angolok elleni harcban az utolsó házig leégettett, bámulnia kell azon nagyság és jelentőség fölött, melyre oly kevés idő alatt vergődött. Sebes felvirágzása csak 1825-től számítható, miután az Erie csatorna, mely Erie folyót a Hudsonnal, és így közvetlen Uj-Yorkkal összeköti,

elkészült. Ebben az évben csak 2,412 lakosa volt Buffalonak, míg most a 60,000-et elérte, ha csak túl nem is haladta. Buffalo fővásárhelye azon zsibongó kereskedelemnek, mely a nyugati tartományok terményeit keletre, és a kelet, valamint a külföld gyártmányait nyugatra szállítja. Azon roppant élénkség után ítélve, mely a város minden részében, különösen nagy és biztos kikötőjében zsibong, azt hinné az ember, hogy egy tekintélyes tengeri város kikötőjében van. Mert az ő vizi és száraz forgalma oly nagy, mint Europa bármely legnagyobb tengeri kikötőjéé. 1849-ben 3,560 hajó érkezett abba, 1,225,480 tonna teherrel, és 3660 indult ki 1,263,300 tonna tartalommal, 1851-ben 67 millio dollár áru portéka vitetett ki, mely leginkább gabona, liszt és érczekből stb. állott. Mintegy 140 gőzös, melyek közül soknál pompásabbat sohanem láttam, köti össze Buffalot a nagy tavak kikötővárosaival, és miután a nyugatra vezető főkereskedelmi ut Buffalon vonul át, csaknem minden Európából, Boston, és Uj-Yorkon keresztül jövő bevándorolt megérinti, s így kivált nyári hónapokban, már ez okból is roppant élénkség uralkodik benne.

Buffalo a legtöbb amerikai város modorában van építve. Széles és egyenes, rendesen roszul kövezett utczái, melyek mind egyenes szögleten metszik egymást; keskeny, veres, zöld redőnyű házai, számos pompás kirakatu boltjai. Gyakran nagy és pompás épületek közvetlen szomszédságában álló apró, jelentéktelen gunyhók, mindenütt épületomladékok, le-

döntött vagy építésben levő házak. A kikötőben, csatorna partján, valamint a főutczától félreeső mellékutczákon annyi szemét és tisztátalanság, miként a pompás boltok, fényes lakok és nagyszerű szállodák daczára, melyekkel a főutczák diszesítvék, világosan észrevehetni Buffalon, hogy még csak most kelt ki az őserdők rengetegéből.

Van Buffaloban 32 templom, négy hitelintézet, egy színház, egy árvaház, azonkívül számos és pompás szálloda. Buffalo lakóinak nagy része németekből áll.

Miután elhatároztuk, hogy az éjt Buffaloban töltjük, s még nagyon világos volt, egy sétát tettünk az utczákon keresztül a kikötőbe. Ez alkalommal meglátogattunk egy Schmidt nevű, váczai születésű földinket, ki még fiatal korában kivándorolt, s itt igen gazdag norinbergi árus boltot állított. Én akkor megismerkedtem vele, mikor a Niagara folyam canadai oldalára áteveztem. A véletlen egy csónakban olyan társasággal vezérelt össze, mely több hölgy és egy férfiből állott, kik mind németül beszéltek. A beszélgetésből az sült ki, hogy a férfi földim. Bár ő Buffaloból ilyen kirándulást számtalanszor tett a Niagaraán, mégis mindannyiszor gyönyörrel teszi, valahányszor kedvező alkalom kínálkozik, s foglalkozásai megengedik, mert szép nyári hónapokban naponként számos tudnivágyó természetbarátot hoz Buffaloból a Niagaraához, és ismét szállit vissza a vaspálya. Meghivott, látogatnánk meg Buffaloban, mit már csupa kíváncsiságból is szívesen megtettünk. Kevert áruk-ból álló rakodája nagyon tartalmas, s szinte megle-

pett, hogy az általánosan ismert berchtesgadeni gyermekjáték s hasontárgyakat találtuk nála. Elbeszélte, miként ezen üzletben eleinte csak mint segéd szolgált, később főnökével társaságba lépett, most pedig társa nem régiben történt halála óta, az egész kereskedést saját kezére üzi. Igen csinos, mivel férfiú, kinek szorgalma s ügyessége Amerikában is elismerést nyert, úgy hogy tetemes vagyont szerzett, és jelentékeny hatáskört vivott ki magának. De hogy született magyar, még árnyéka sem látszik rajta.

A kikötőbe mentünkkor egy csapat német kiköltözöködtel találkoztunk, kik Schwartzwald vidékéről jöttek, hogy itt ez idegen világrészben a Mississipp partján új hazát alkossanak maguknak. Csak keresztül utaztokban állapotok meg Buffalóban, s mindnyájan ünneplő ruhában igen jókedvűek valának, s úgy látszott, hogy nem nagyon sóvárognak vissza régi, elhagyott hazájokba. Azon kérdésekre: miért hagyták el hazájokat, s habár nem csillogó, de biztos életmódjukat miért cserélték fel egy bizonytalan jövő fáradalmi s nélkülözéseivel? egészen szárazhidegen s oly közönösen, mintha arról lett volna szó, hogy a szomszéd faluba búcsura mennek, azt felelték; „most az egyszer másutt is szerencsét próbálnak.“ Csaknem megfoghatlan, mily könnyelműen, mily meggondolatlanul hagyják el néha ezen emberek régi hazájokat, s idegen, egészen ismeretlen országokat keresnek fel, a nélkül, hogy csak sejtelmük is volna azon veszély, nélkülözés s fáradalomról, melynek magukat kiteszik.

A kikötőbe érvén, az ott horgonyozó mindenféle nemű roppant számú hajó lepett meg minket. Az ott levő számos gőzös közül némelyik nagysága, benső szervezete, fénye s pompája által annyira hatott rám, miként szinte ellenállhatlanul vonattam néhánynak közelebbi megtekintés' re. Legkitünőbb volt mind között a két „Crescent-City“ és „the Western World“ (nevekedő város és nyugati világ) nevű gőzös. Benső butorzatuk pompáját s fényüzését alig képes az ember elképzelni. A hova tekintettünk, mindenütt nehéz bársony, selyem, arany és legfinomabb szőnyegek tüntek fel oly pazar mennyiséggel, mintha mindezek csak értéktelen tárgyak volnának. Mindkettő három emeletre van osztva, s 1200 utazónak képes helyet adni. A legalsó osztályban van a másodrendű társalgóterem és fürkék. A fürkék mind a teremre nyílnak, mely bár csak másod rendű, de oly szépen és pompásan van butorozva, hogy Dunagőzöseink legpompásabb teremeivel versenyezhet, pedig a mi gőzöseink legszebbek az európai folyamgőzösök közt. E fölött áll az első rendű hölgy társalgó-terem, melynek pompás butorzatában mind az szemlélhető, a mit európai művészet teremthet, és amerikai pénz megszerezhet. A hová csak lábát teszi az ember, mindenütt finom angol szőnyegek fedik a padlót, s gyönyörű tükrök diszesítik a gazdagon aranyozott falakat. A hölgyek zárkái szinte a teremre nyílnak, s hálócsarnok (Alkofen) gyanánt nehéz selyemfüggönyökkel választvák attól. A hölgyterem fölött áll a férfiterem, mely egyszersmind az utazók közös éttereme is. Bu-

torzata szinte drága és becses, legfinomabb bronzesilárok csüngenek alá a terem dúsan aranyozott menyegyzetéről. Ennek közepéből egy kúp emelkedik ki, melynek tarkára festett üvegtábláin keresztül ezerféle színben tolakodik be a napvilág, s bűvös fényt terjenget a terem pompájára. Az ezen teremre nyíló férfizárkák elég tágasak, s ablakaik a karzatra nyílván, kényelmes, világos s szellős szobácul tekinthetők, melyek rövid tengeri utazásra elegendő kényelemmel kínálóznak. De legjobban meglepett engem ezen hajókon a gépek alkalmazása módja. Az Egyesült-Államok legtöbb folyam- és tengeri gőzösein t. i. többnyire felül nyomó (Hochdruck) gép van alkalmazva, óriáskarok gyanánt magasan a levegőben fel s alá hintálózó súlyegyenlítővel. E gép ezen gőzösökön a férfteremmel egyenlő magasságban áll, s attól csak egy óriás tüköruveg által választatik el. Látni lelete a mint e mögött a legfinomabb óraszerszámként kidolgozott gép minden zörej nélkül egyenlő szabatosságban páratlan könnyűség és pontossággal fel s alá billegett. A gép minden legparányibb része finomul ki vala simitva, úgy hogy az egészek meglepő tekintete volt, és ha ezen tükörkint ragyogó óriás vastömeg elkezdett mozogni, nem győzte az ember eléggé nézni. A hajókban is zsibongó élet uralkodott, mert még az nap este való megindulásra készültek.

Midőn a nap egészen leáldozóban volt, kirándulást tettünk a tavon egy 1600 lábnyi hosszúságu kikötő gát mellett, melynek végénél egy világító torony

áll. Ezen utunkban egy csoport hazatérő gyermekkel találkoztunk, kik, midőn mellettük elhaladtunk, hon-szeretetük túláradozó hevében kalapjukat lebegtetve „Hurrah Amerika“ kiáltozták. Ily forró nyilatkozatát a szives részvétnek mindenütt tapasztalhatni, hol gyermekek vagy leányok gőzhajót vagy mozdonyt látnak maguk mellett elzúgni. Kalapjukkal integetve, örömmel s bátorítólag kiáltoznak a haladók után, sőt egészen kis gyermekek ugrálás s kezök élénk mozgata-sa által nyilvánítják örömüket, s őket mintegy si-etségre sarkantyúzni láttatnak. Mily nagy különbség azon néma s szájtartó báméskodáshoz képest, mely-lyel nálunk a falusi ember vagy annak gyermekei az elüvöltő mozdonyt vagy elzugó gőzhajót mint előtte ismeretlenszerű tüneményt elnézdeli, sőt gyakran mint vele ellenséges elemet, átkozza. Ez az oka nagy részint, hogy miért nem kell Amerikában a vasutak és távirdákra oly szigoruan vigyázni. A polgárisodás ezen hatalmas emeltyűit minden amerikai ugy tekin-ti, mint meg annyi szentségeket, melyek ellen véte-ni, a legnagyobb bűnnek tartja. Amerikában vaspá-lya elleni kihágások soha nem történnek, a honnan nem is léteznek ez elleni törvények.

Midőn éj beálltával a part felé hajóztunk, egy „propellor“ral találkoztunk, és a két szép gőzös szá-mos utazóival épen akkor indulván ki a kikötőből, mint két tengeri szörnyeteg, büszke méltósággal zu-hogtak el mellettünk.

Csónakbóli kiszálltunkkor K . . . ur egy dollárt nyújtott a hajósnak, ki a dijon felüljárót visszaakarta

adni, s midőn tudtára adatott, hogy csak tartsa meg mind, csudálkozva tekintett ránk, mintha kérdezni szeretne volna: vajon eszén van-e uraságod, hogy jogosan illető pénzt nem akarja elfogadni? Oly kevésé vannak az emberek Amerikában ahhoz szokva, miként többet kapjanak illetőségüknél, sőt találkozik elég, ki megsértetve érzi magát az által, mert mindent, a mi jogos követelésén felül adatik, nyujtott alamizsna gyanánt tekint.

Reggeli 7 órakor hagytuk el Buffalot, s egy húzomban, a nélkül, hogy bárhol is hosszabb ideig megállapodtunk volna, mint az egyes állomásoknál szükségeltetett, az Erie partján Hamburg, Dunkirk, Erie, Painesville, Clevelandon keresztül Toledóig haladtunk, mely az Erie nyugati csúcsánál fekszik, s hová esteli 7 óra 40 perczkor érkeztünk. Ezen utunkban több mint 43 város mellett robogtunk el. Az igaz, hogy ezek közül igen sok csak egy leendő nagy város most fakadó csirájaul tekinthető. Most még alig néhány házból áll, melyek a jegeczesedési pontot képezik, de rövid időn egy vagy több templom, községi ház, iskola, több közétház (Boardingshouse) ragad ahhoz. Mert az amerikai azonnal hozzá lát, mihelyt valahol telepedésre alkalmas helyet talál, az erdők köröskörül kiirtatnak, az első házak felépítetnek, ezek után következnek mások, kivált ha a telep vaspálya mellett esik, az épületek száma gyorsan szaporodik egymás után. Az ifju község, mely tökéletesen magára van hagyatva, és semmiféle gyámság alá sincs vettelve, azonnal saját szervezéséhez fog, községi há-

zat épít, s mivel az amerikai előtt az oktatás mindennél feljebb való, rendesen iskola az első nyilvános épület, mely az ifju község kebelében emeltetik. Iskola után következik a templom, s alig szaporodott 1—2000 lélekre, azonnal készen áll a nyomda is, s a község hirlapot ad ki, mely által lételét tudatja a világgal, s azt mindenről értesíti, a mi a csecsemő város kebelében történik, a mint fejlődik, képződik, s mik a készítményei? stb.

Az Erie partján fekvő városok között van néhány, mely kereskedelmi s ipari tekintetben rövid idő alatt nagy jelentőségre vergődött. Ezek közé tartozik mindenek fölött Cleveland, a hol ebédeltünk. Ez 1830-ban még csak 890 lelket számláló falu volt, jelenleg pedig 20,000 lélekre megy népessége, s bir négy hitelintézet, öt akademia, egy lyceum, egy házonszenvi gyógytanoda és 24 templommal. Hol még kevés év előtt posvány s vadonság borította a vidéket, ott most pompás házak, gazdag rakodák, óriás szállodákkal büszkélkedő utcák vonulnak; kereskedelem és mesterség virágoznak, napról napra gyárak s műhelyek emelkednek, s a forgalom oly roppant lökést nyert, hogy az itt kikötő gőzösök, valamint a vaspályavonatok is naponként nagyszámu utazót és kereskedelmi cikket raknak le és vesznek fel.

Egyébiránt az Erie partja terméketlen, egyhangu, földje homokos és köves, nagy részint cser- és fenyőfaerdő borította, mely ugyan a városok tőszomszédságában ki van irtva, de mindenütt szénné vált törzsök fedik a szántóföldek és réteket, s vadon és zor-

don szint kölcsönöznek azoknak. A vaspálya két oldalán kellemes virágokkal prémezvék az erdők szélei, mely virágok közt sok egészen ismeretlen volt előttem, s úgy tetszik, hogy csak azon világrész sajátjai. A virágokon roppant számú tarka pillangó zsibongott, melyek közül sok eredeti amerikai jellegű, de csak sebes futtában láttam azokat magam mellett elreppenni, a nélkül, hogy egyet is fogtam vagy virágokat gyűjthettem volna.

Mivel Davenportbani megérkezésünket augusztus 1-sejére tűztük ki, tehát kénytelenek valánk az éjt is utazásunk folytatására fordítani. Esti 8 óra 45 perczkor el is hagytuk Toledót, s utunkat egész éjen át szakadatlanul folytattuk, úgy hogy a 242 angol mérföldnyi Toledótól Chicagóig nyúló területet, mely az Erietavat a Michigantól elválasztja, 11 óra alatt megfutottuk.

Europai emberre nézve az amerikai vaspályáni utazás sokféle kellemetlenséggel van összekötve. Először a vasuti kocsik távolról sincsenek annyi kényelemmel ellátva, mint például Europa kitünőbb vaspályáin a másod- vagy talán első osztályu kocsik. Továbbá nem lehet arra számítani, hogy majd a kormányzót pénz vagy szép szóval megvesztegetjük, miszerint két vagy három utazó helyét egynek engedje át, hogy aztán az egész kényelemmel nyújtózhassék azon. A helyek többnyire az utazók számához mérvék, s nagyobb gond van arra, hogy azok inkább összeszoruljanak, mint hogy sok hely üresen maradjon. Az amerikaiak e tekintetben felséges türelemmel

birnak, s igen természetesnek találják, hogy minden kocsiba annyi utazót szorítanak be, a hány egyes hely van abban. Senkinek sem jut ott eszébe a vasuti társulat irányában nagyobb követelésekkel állni elő, mint Európában a posta és gyorskocsiknál szokás, hol minden ellenmondás és minden zugolódás nélkül megadjuk magunkat sorsunknak, ha még oly zsúfolva ülünk is azokban. Csak a vasuti kocsiktól megkívánjuk, miként ne csak tagjainkat nyujthassuk ki kényünk kedvünk szerint, hanem hogy málhánknak gyakran nem jelentéktelen része is elférhessen mellettünk. Végre általános szokás az amerikaiaknál, miszerint gyermekeiket mindig magukkal hordják még utazásukban is. Gyakran 6 hónap és 3 év közti gyermekekkel van a fél koci tele. Ezek, mint könnyű elgondolni, egész éjen át oly fülsértő lármát visznek véghez, miként elalvásról még csak szó sem lehet. És az amerikai mindezt páratlan béketűréssel szenved, s mondhatom, hogy e miatti panaszt vagy legkisebb zugolódást soha egy amerikai szájából nem hallottam. Az amerikai e tekintetben minta gyanánt lehet felállítani. Általában felebarátja iránt, főleg oly dolgokban, melyekben a kölcsönösség hasonjogokat és hasonköveteléseket feltételez, annyi elnézéssel van, mennyit épen a legműveltebb nemzeteknél nem szoktunk találni.

Reggeli 7 óra 40 perczkor érkeztünk Chicagóba. Ezen város a Michigan folyam mellett fekszik, s legjelentékenyebb kereskedő város annak partján, melynek jelen nagyság s kereskedelmi jelentőségei fel-

vergődése a mesék országába tartozik. Ott mulatásunk igen rövid ideig tartó volt, mert epedve sovárogtunk a Mississippi partjához, de azért később visszatérndek ezen nevezetes városra, a mennyiben Visconsinbai kirándulásom alkalmával ismét megérintettem.

Azért már reggeli 9 órakor elhagytuk Chicagot, s mindig befelé a termékeny Mississippi völgyön haladtunk. Itt kezd az ország termékenynyé változni, a fekete, televény föld részint kukoriczával és pompás buzával termékeny elláthatlan síkság, a magyar alföld dústermő részére emlékeztetnek, itt ott posványos még, hol zsibong a vizimadár, mely még oly gyanutlan, miként a vasut morájától sem retten meg, sőt természeti egyszerűségében kinyújtott nyakkal básméskodik utána. A vizimadarak közt bizonyos hoszszu, vékony, elől fehér s hátul fekete nyaku vadlúd faj tűnt ki, melynek halántékain fekete foltok valának láthatók, s hegyes csóra kissé lefelé görbült, ugy szinte háta és szárnya fekete, melle, hasa pedig fehér vala. A virágok tarka változatossága, valamint a színes pillangók sokasága szemlátomást szaporodott itt, de csak a kocsiból sebes mentünkben láthatám azokat, mert mihelyt valamely állomáshoz jutottunk, azonnal eltűntek mind. Figyelmemet különösen magára vonta egy biborpiros színű bájolón szép virág, mely ugy látszik az Egyesület északi államaiban rétek és erdőségek vizenyős kopolyáiban szokott tenyészni. Sok hasonlósága van a fénylő zsályához (*Salvia Splendens*), s a két ajakuak családjához tarto-

zik, s feltűnő csuda szépségeért „the Quine of the prairie“nek (rét királynéja) neveztetik, de fűvészeti nevét nem tudhattam ki, valamint lehetlen volt csak egyetlen példányt is szereznem belőle, mert bár mindenütt feltűnt, hol a vasutvonattal elrobogtunk, de meglehetősen távolra mindig elfogyott, mihelyt valamely állomáshoz közelítettünk.

A föld termékenysége által csábítatva, a telepek itt már sűrűbbek és terjedelmesebbek kezdenek lenni a vaspálya közelében, úgy hogy minden talpalatnyi tér el van foglalva, s csak elvétve láthatni itt s ott keritetlen földet. Ugyanis ez az elfoglalt föld jele, s a keritetlen tér uratlan vagyonnak tekintetvén, bárki által tartózkodás nélkül mindaddig használtathatik, míg törvényes tulajdonosa vissza nem követeli, és ahhoz i igényeit be nem bizonyítja. Joliet, Morris, Ottawa, Lasalle mellett összesen 30 állomáson áthaladván, augusztus elsején 5½ órakor elértük a nagy Mississippi partját, melynek balfelén Illinois államban Rock-Island nevű, még most kicsiny de iparos és mesterségüző városka fekszik, s ezzel közvetlen átellenben Jowa államban, a Mississippi jobb partján az egészen ifju, alig néhány év előtt alapított, de ifju i hévvel virágzó, s igen kies vidékben fekvő Davenport városka áll.

E szerint két nap s egy éjen 720 angol mérföldet haladtunk át sebes robogással, a nélkül, hogy bárhol is megállapodtunk volna. Még néhány év előtt több heti idő kívántatott meg azon vonal beutazására, melyet most néhány óra alatt hátunk mögött

hagytunk. A szélesen elterjedt sivatagok és őserdőkön keresztül vaspályák vezetnek most Amerikában, holott hetek kívántatnának beutazására, ha ugyakarna az ember utazni mint Német-, Francia-, Angol-, Belgaországon kívül Europa nagyobb részében utazni kénytelen; s alig nyertek meg a polgárisodásnak egy talpalatnyi földet, már annak szélei a polgárisult világgal azonnal összeköttetésbe tételnek. A nyugalmat és pihenést nem ismerő s nem kívánó tüzet okádó szörnyeteg zúgása hallatszik mindenfelé az erdők rengetegeiben, hol még kevés évek előtt az amerikai szarvast semmi zaj nem riasztá föl háborítlan nyugalmából. Szakadatlanul s pihenés nélkül halad, nyomul nyugat felé, s a soha nem nyugvó Yankee oly türelmetlenül üzi tovább-tovább, mintha a gonosz szellem zaklatná hátulról, mely nyugalmat nem enged neki.

Rockislandból egy gőzkomp vitt minket az átelleni parton fekvő Davenportba, honnan F . . . urnak a várostól egy angol mérföldnyi távolságra fekvő falusi lakába kocsiztunk, ott több napot töltendők, hogy az erőltetett utazás törődéseitől kipihenhessük magunkat.

XX.

D a v e n p o r t

a Mississippi jobb partján termékeny lapályon fekszik, s észak felől a hideg szelek ellen kellemes hegylánczolat által védve van. Ugy látszik, miként mind

kies helyzete, mind földje termékenysége által arra van hivatva, hogy mind kereskedelmi, mind iparos tekintetben Jowa állam legjelentékenyebb városává emelkedjék.

Davenport város keletkezte csaknem egy időre esik Jovának állammá emeltetésével. Jowát (Ajowe) ugyanis még 1832-ben Sioux és Fox indusok birták, mely évben azt a köztársaság vétel útján az indusoktól maga kezére játszotta. 1838-ban tartománynya neveztetett, s az időben Visconsin tartomány egy részét képezé, s csak miután törvényes számú lakossággal birt, emeltetett 1846-ban önálló államma, s adott magának alkotmányt.

Ugyanis, mihelyt az amerikai köztársaság valamely ugynevezett „tartományá”-ban (territorium) a lakosság száma 60,000-re szaporodott, azonnal államjogokat nyer, melyek szerint alkotmánytervet készít, mely azonban törvényerejűvé csak akkor válik, ha azt a Congressus, mint az általános alkotmánynyal megegyezőt, megerősíti, s azonnal szavazattal bíró két képviselőt küldhet a Congressusra. E szerint az új állam alkotmányának bizonyos, az Egyesület általános alkotmánya által megállapított alapelvekkel megegyezőnek kell lennie. Ide tartozik, hogy az alkotmány köztársasági, még pedig népies szellemű köztársasági legyen; az állam minden polgárának tökéletesen egyenlő joga van az alkotmány által biztosított szabadsággal élni, azt ótalmazni; ereje és képességéhez képest korlátlanul s akadály nélkül vagyont szerezni, birni s azt védelmezni. Nincs sehol,

semminemű mesterségmegszorítás, nincs rangkülönbség, a honnan nincs nemesség, nincs örökösödési vagy családi előjog, nincs kizáró szabadalom, egyedárusság, nincs könyvvizsgálat, állandó hadsereg, nincs beszállásolás, számüzés, vagyonvesztés, nincs uralkodó vallás, egyházi adó, nincs semminemű választási üldözés. Mindenki törvények szerint eskütszék által ítéltetik. A népnek korlátlan joga van békésen összegyülekezni, határozatokat hozni, s azokat a törvényhozó hatalom ítélőszéke eleibe terjesztetni, van joga fegyvert tartani stb., de a katonai hatalom mindig alá van rendelve a polgárinak, s csak annak szolgáljaül tekintetik, melynek feladata s kötelessége a polgári hatalomnak tekintélyt szerezni, s annak határozatait életbe léptetni ott, hol akadályok gördülnek annak útjába, a mi ugyan ekkorig csak a külföld irányában mutatkozott szükségesnek, mert az egyes államok kebelében mindig a nép akarata a legfőbb fölebbezés, valamint minden kormány a nép akarata-nak egyetlen kifolyása gyanánt tekintetik. Ez választja a tanácsot, választja a képviselőket, választja az elnököt.

Azt kellene hinni, hogy a népnek ily korlátlan jogai mellett ezen államokban soha nem lehet állandó nyugalom, s a nép izgékony hullámai folytonosan fel s alá zajlanak, és féktelenség s korlátlanságnak kell uralkodnia, mely az olyan alkotmány alapját korán alá fogja ásni. Az igaz hogy ezen esetnek kellene beállania, ha Amerika népe politikailag oly kiskorú volna, mint Europa népei nagyobb része: de az

egyesült-államok népe ily eszmék közt nevelkedett fel, azokat megszokta, s mintegy magával ugyanazonosította. Szabadságával ritkán él vissza, mert tapasztalásból igen jól tudja, hogy a szabadság-és közjoggali visszaélés okvetlen a társadalom bukását, vagy legalább annak alapjáboni veszélyes meg-
rázkodását vonja maga után. A pártok, ha még oly töhegyesen állanak is egymással szemközt, megleg-
szenek azzal, ha egymást kölcsönösen szóval, és szó-
noklattal megvagdalták, de tetlegre ritka esetben kerül a dolog, s legfeljebb is akkor, ha egyik vagy másik párt ferde vagy államveszélyeztető irányt vett magának. Azonban nagyon tévedne, ki azt hinné, hogy az egyesült államokban sohanem történnek ugy nevezett nép- kihágások. A durva, miveletlen nép Amerikában épen oly hajlandó a kihágásra, mint Európában, még pedig minél durvább, annál hajlan-
dóbb: de épen azért működik minden államintézmény oly hatályosan a nép felvilágosítására. Inkább feltűnő, hogy a népnek ily tökéletes szabadsága mellett, s rendőrség teljes hiányában még is oly ritkán, s átalában nem gyakrabban történik kihágás, mint Európában, hol sem rendőrség, sem más a műveletlen népet fékező eszközök nem hiányzanak.

Az egyesült államok azon birtoka, mely egy állam alkotására megkívántató népszámmal nem bír még, tartománynak (territorium) neveztetik. A kormányzói, főbirói állást, s minden nyilvános hivatalt az egyesült államok elnöke tölt be az ilyen tartományokban, s ezeknek lakói csak egy képviselőt

küldenek a congressusba, ki csak tanácsló, de nem egyszersmind döntő szavazattal is bír.

Mihelyt valamely tartomány (territorium) valóságos állammá emeltetik, azonnal felméretik. Legelsőben is minden államot Countriekre (grófságok) osztanak, melyek mind különös nevet, közönségesen hires emberek nevét kapják. Így például Davenport a Scott grófságban fekszik. Egy ilyen grófság határai rendesen a délkörrel párhuzamban délről északra, és keletről nyugatra a földteke párhuzamos köreivel egy irányban húzódnak el. A grófságok Townshipekre (városterekre) osztatnak. Minden várostér széltében hosszában 6 angol, és így összesen 36□ angol mérföldet tesz, melyek 1--36 számokkal jegyezvék. Ezen 36□ mérföldből álló várostér minden egyes, 640 holdat magában foglaló hasítvány (Section) ismét 8 egyenlő 80 holdas részekre (lot) osztatik, melyek oszlopok, és táblák által jelölvék. Egy várostér 36 hasítványából a 16-ik számú mindig népiskolák fentartására hagyatik fel, s nem jön eladás alá; holott a többi, mint ugy nevezett állambirtok, évenként kétszer árverés utján eladás végett kihirdettetik, a mikor holdjától $1\frac{1}{4}$ dollár kikiáltott ár vétetik szabály szerint.

A tapasztalás bebizonyította, hogy ezen birtokelosztás neme minden egyebek közt a legczélszerűbb. Miután ugyanis felosztás alapjául a geog. délkörök vétettek, s ezektől kezdve számíttatnak jobbra s balra a városhelyterek: tehát a határvillongások csaknem lehetlenné válnak, a minthogy az egyesült államok-

ban ezek tettelesen a legnagyobb ritkaságok közé tartoznak.

Ezen felosztás által egyszersmind atyailag van gondoskodva a közoktatásról is, a mennyiben újabb államokban azoknak 36-od része a nyilvános népiskolák sajátjául tekintendő, miáltal azok számára kiapadhatlan, mondhatni becsben évről évre nevekedő alaptőke van biztosítva.

Hogy mily jelentékeny ezen tőke minden egyes államban, könnyű meghatározni, mihelyt ezen intézkedést az újabb államok közül egyre különösen alkalmazzuk. Így például Jowa állam 50,914 □ mérföldnyi területet foglal magába, melyből a nyilvános népoktatásra szentelt 36-dik rész 1414 □ mérföldet, vagy 904,960 holdat tesz, mely a congressus által megállapított $1\frac{1}{4}$ dollárnyi áron eladatván 1,131,200 dollárnyi összegre rug. Már most vegyük, hogy ezen telkek néhány év alatt 5 sőt 10 szeres árra emelkednek, miáltal a tőke, s abból gyümölcsöző kamatok épen azon arányban növekednek.

Jowa állam a Mississippi nyugati partján fekszik, mely is annak keleti határát képezi, s onnan délről Missouri állam, északról Minesota tartomány által határozva, nyugat felé a Missouri folyóig, és Nebraska tartományig terjeszkedik. Földje termékenysége, Északamerika két legnagyobb folyama közti fekvése, s közép Europaihoz oly meglehetősen hasonlító éghajlata okozza, hogy utóbbi 10 évben az európai kíváncdlás czélja tul nyomólag csak oda vala irányozva. S mind a mellett is ez új állam eddig még nagyon

gyéren van benépesítve. Népesége száma 1840-ben csak 49,924-re, ellenben 1850-ben már 191,881-re rugott, s azóta folytonosan szemlátomást szaporodik. Idáig még leginkább csak az állam keleti része, különösen a Mississippi partja van benépesítve, míg a nyugati nagy részben sivatag, és puszta.

Davenport fekvése, éghajlata, de különösen kitűnő termékenysége, hazám több termékeny vidékeire emlékeztetett. Termékenység tekintetében a bánát legáldottabb vidékeihez hasonlítható, sőt azt túl is haladja. Azon gabonanemek, melyek itt buján tenyésznek, Davenportban is feltalálhatók, — a legszebb, s legjobb buza, az itt ugynevezett indiai rozs (török buza vagy kukoricza) páratlan bujasággal teremnek itt, és ez utóbbi F. . . . ur egy halmon fekvő agyagos természetű birtokán, mely a vidék nem igen termékeny birtokai közé tartozik, 11—12 lábnyi magasságra nyult fel. Szinte nagy mennyiségű, s ritka jósaú görög és sárga dinnye is tenyészik itt. Nem szenved kétséget, miként a Mississippi völgye a világ legtermékenyebb vidékei közé tartozik. Mindenütt gazdag, s még illetetlen eredeti állapotjában levő televényföld.

Davenport a Mississippi partján, mely itt oly széles lehet, mint a Duna Budapest közt, hosszában terül el, míg befelé való terjedését a folyam partjával párhuzamosan nyuló hegylánczolat korlátozza. Ezen a legszebb falusi lakokkal diszelgő hegylánczolatról nemcsak a várostra, hanem az egész vidékre gyönyörű kilátás kínálkozik, mely igen élénken rajzolta emlé-

kembe szülőföldem Pécsét, mely szinte délfelé, ter-
jengő termékeny sikon fekszik, míg északra a min-
denesetre sokkal magasabb Mecsek hegyláncz által
határoztatik. A vidék festői alakja épen az, s tökéle-
tesen hasonlítana Davenport vidékéhez, ha a Pécs
mellett délfelé terjedő síkságot pompás Dunánk szelné
át, a helyett hogy néhány órányira jelesül Mohács
mellett halad el.

Davenportnak éghajlata is hasonlít minden vi-
szontagságaival együtt Alsó-Magyarország éghajlatá-
val, csakhogy a tél ott rendesen hidegebb szokott
lenni, mint Magyarországon. Mind a mellett, hogy
Davenport csaknem azon geogr. szélesség alatt fekszik
mint Nápoly, még is oly kemény hideg van ott, hogy
a Mississippi minden évben rendesen már december-
ben, még pedig a hideg beálltával rendesen 48 óra
alatt befagy, s tavasz elközelgtéig oly erősen be-
fagyva marad, hogy súlyosan megterhelt kocsik is
biztosan járhatnak a jégtetején. A későn kezdődő tél
rendesen aprilisig húzódik itt, s csak májusban áll be
a lanyhább idő. A bucsuzó tél hideg napjairól a nyár
forró napjaira többnyire rögtöni az átmenet itt is,
mint Magyarország lapályos térein, úgy hogy a ta-
vasz költői szaka csak kevés ideig tartó. A légmérsék-
let változása is gyakran oly hirtelen történik, hogy
míg nyáron napközben tikkasztó hőség uralkodik,
délután oly érezhető hidegség áll be, miszerint gyak-
ran nyárközepén kénytelen az ember téli gunyáját
előszedni. Egyébiránt ez az általánosan uralkodó
éghajlat az egyesült államok legnagyobb részében.

Ez az oka, hogy Davenport vidékén, valamint különösen a Mississippi folytában ugyanazon uralkodó nyavalyákat találjuk, melyek Magyarország lapályos vidékein, nevezetesen a Tisza mellett otthonosok, mint például a makacs váltóláz és vérhas, melyek egyformán veszélyesek a német bevándorlottakra nézve. Ezen kórok a kolerával, és délen a sárga hideggel együtt nyár közepén, valamint őszön gyakran oly veszélyes hatást gyakorolnak a Mississippi déli részéről felhajókázó német bevándorlottakra, hogy gyakran egy egész szállitmányból, mely Uj-Orleánsnál hajóra száll, alig egy-kettő jut Jowába, vagy Visconsinba. Így, azt beszélte nekem F. . . ur, hogy 64 német utazóból, kik derék nyárban Uj-Orleánsnál hajóra szállottak, Davenportba csak 16 érkezett életben, a többi mind a sárga vagy váltóláz, vérhas és kolera martalékául esett rövid idő alatt. Én magam is, bár a magyar éghajlat miatt hasonló befolyásokhoz hozzá valék szokva, a Mississippi mellett tartózkodásom ideje alatt csaknem szünetlenül hasbajokban szenvedtem, és az angol életbiztosító intézetek egyetlen utazó életére sem fogadnak el biztosítást, ki az Alsó-Mississippi felé kél utra.

Az 1855-iki nyár Davenportban, valamint az egyesült-államok nagyobb részében igen mérsékelt volt. A légmérséklet Davenportban augusztus 1-ője előtt csak egyetlen egyszer emelkedett 100° Fahr. vagy 30,2° Reaum., s ottani tartózkodásom ideje alatt néhány nap déltájban 82° Fahr. vagy 22° R., s augusztus 15-ke körül 92° F. vagy 26,6° R.

Különben a Davenporttal átellenben Mississippi egy kis szigetén fekvő Fort-Amstrongn tett 8 év; észlelésből az sült ki, hogy a közép légmérséklet egész évre $+ 8^{\circ}$ R. télen $- 3,1$; tavasszal $+ 8,1$; nyáron $+ 18,5$; és őszön $+ 8,4^{\circ}$.

XXI.

**Davenport. Folytatás. Europai különczök.
Amerikai jellemek. Indianusok.**

Ámbár Davenport még csak serdülő város, de azért jelenleg is közel 10,000 lakost számlál : lakosai száma évről évre jelentékenyen szaporodik, a mennyiben nemcsak a bevándorlók, hanem a keletről nyugatra huzódó amerikaiak is évenként meglehetősen mennyiséget toldanak ahhoz. Az ifju város egészséges, és kies fekvése, az azt környező termékeny föld, s azon nagy vízut, mely mellett fekszik, azon alapos reményre jogosítanak, hogy az ő gyors felvirágzása nem ideiglenes, mint sok testvérié, a hová az amerikaiak üzérkedési dühe, s bizonyos előnyök tulzott eldicsérése a bevándorlás folyamatát mintegy erőszakkal irányoztatá.

Davenportban is meglehetősen magas árra emelkedtek a telkek, és a ki néhány év előtt ott bevásárolt, s a város közelében néhány száz hold földet szerzett, most az gazdag ember.

Különösen felemelkedett nemcsak a város tőszomszédságában, hanem attól meglehetősen távolban fekvő telkek becse is azon pillanattól fogva, mióta

elhatároztatott, hogy azon vaspályavonalnak, mely a Mississippi inneni egyesült-államokat a távol nyugattal, és Kaliforniával összekötendi, Davenportban lesz az indópontja. Még egy év előtt a Chicago és Rockisland közti vaspálya nem volt készen, jelenleg pedig nem csak Rockislandig utazhattunk vasuton, hanem Davenportban tartózkodásunk ideje alatt a Davenportról Jowa Cityig vezetendő vasutnak egy része is megnyitott.

A megnyitás itt is, mint nálunk szokás, nagy ünnepélyességgel ment végbe, szabad menet engedtetett, nemcsak a meghívott vendégeknek, hanem mindenkinek, s a város minden polgárának, ki csak részt venni kívánt. Természetes, hogy a város fő és legfőbb hivatalnokai, valamint legelőkelőbb polgárai sem hiányoztak.

Több, a vaspálya tőszomszédságában levő telekbirtokosok felhasználták a kínálkozó jó alkalmat, s ezen megnyitással telkeik árverezését is összeköték, s a mit még néhány év előtt a főgyűlés által meghatározott $1\frac{1}{4}$ dollárnyi áron vettek, most holdját 15 dollárral számítva adták el. De ez még nagyon olcsó ár azon telkekéhez képest, melyek Davenport közvetlen környékén fekszenek, s melyek jelenleg holdankint 120—200 dollárért adatnak el, mely árt falusi, vagy kisvárosi telkeink árához képest tulságosnak lehet nevezni.

Davenportban alkalmam volt több honosimmal összejöhetni, kik részint régen kivándoroltak, részint az 1848-iki viharok által üzettek oda, de kik R . . .

urat kivéve, ki szinte az utóbbi időkben telepedett meg ott, az előtt is egészen ismeretlenek voltak előttem.

R. . . . ur igen egyszerű szerény életet élt itt, s úgy látszott, hogy testileg nagyon össze van esve, habár lelke még mindig élénk, és vigékony vala is. *) Különösen a Kaliforniába való utazás ártott meg neki annyira, hogy azóta sohanem tudta magát összeszedni, s szembetünőleg látszott rajta, hogy idő előtt az aggkor felé siet.

Néhány honosomon különösen tűnt fel, azon nemcsak a ruházatban, hanem a magaviseletben is szenvelgett sajátos cynismus. Ők nemcsak minden finomabb társalgási modort leráztak magukról, hanem még csak azon közönséges szabályokra sem ügyeltek, melyeket az illem minden csak némileg művelt embertől is igényel. Olyan öltözetben, melyet nálunk a napszámos legromdább munkája körül vesz fel, s feltett kalappal becsületes házba lépni, s szurtos kezöket a házi-asszonynak egész nyers bizalmasággal oda nyujtani, valódi köztársaságias szokásnak tartják, feledik azonban, hogy épen az amerikai a legnagyobb tiszteletet, s legfinomabb figyelmet tüntet ki mindig hölgyek irányában, s nők jelenlétében a világért sem tartaná fenn kalapját. Midőn e fölötti megjegyzésemet egy szellemdus europai hölgynek nyilvánítám, s csodálkozásomat kifejezém, azt felelte

*) R. . . . ur azóta mellvizi betegségben meghalt Davenportban.

nekem : „ezen urak azt hiszik, miként csak úgy állhatnak boszut mind azért, a mi kinövés van Európában a társadalmon, ha ők mind azon szabályokat, melyek minden művelt ember, nem pedig itt-ott egy feszes arisztokratia tulajdonai, lábbal tapodnak, s e szerint egyik tulságból a másikba esnek. A valódi köztársasági szellemű embernek éppen az által kell magát kitüntetni, hogy magaviseletét nem a rang különböző fokozatához alkalmazza, hanem mindenkivel barátságosan bánik, szigoruan távolítva azon urias, de sértő leereszkedést, melylyel a magát magasabbnak képzelő az alatta állóra, habár az képzettségi, s tudományos tekintetben sokkal feljebb áll is, le szokott nézni.

Igen elmés és találós feleletet adott ugyan-e hölgy ezen urak közül egynek. Épen vasárnap volt, midőn ezen hölgy társalgó-teremébe lépett azon uri ember, s annak asztalán egy széles karimájú kalapot látván, mely neki nagyon megtetszeni látszott, a hölgyhöz ezen kérdést intézte : „számomra készítette kegyed ide e kalapot? éppen nekem való lenne.“ Mire a nő mosolyogva azt felelte : „Ha e kalappal, édes orvos uram, önt emberré tehetném, igen szívesen. De ha azt akarnám, önt a tetőtől talpig kellene ruháznom.“

Harmadik különczöt találtam egy bizonyos uri emberben, kiről azt beszéltek nekem, hogy az, mig Európában lakott, igen sokat adott a finom kéz, divatos ruhára sat., bőrét, haját, szakállát különös gond-
dal ápolta : jelenleg pedig éppen abban tart valami

nagyot, hogy a legközönségesebb munkákat végzi, a legszurtosabb ruhát viseli, s egy alkalommal szörnyű nevetséget üzött abból, hogy egyik utitársam tükröt kívánt, midőn fésülködni akart, mert ő még képzelni sem tudja, hogy mire való lehet egy tükör?

Különösen érdekelt engem egy Szegedről való öreg kovács, ki aggott életpárjával 1851-ben csupa unalomból kivándorolt, s Davenportban telepedett meg. Fegyverek kiigazításában ügyessége számos bizonyárost (Kundschaft) szerzett neki, miáltal rövid idő alatt oly szép összeget gyűjtött, hogy gond nélkül megélhetett volna: de sehogy sem tetszett neki Davenportban. Valami hiányzott, a mit hite szerint nem nélkülözhetett, s ez a jó magyar borocska volt. Elhatározá azért, hogy melegebb vidékre huzódik, hol bor is terem, jelesül Texásba. Hasztalan akarták lebeszélni, semmi sem használt, s Texásba költözött. De nyugtalan lelke itt sem hagyta soká vesztegelni. Texás igen forró s száraz éghajlata még úgy sem tetszett neki, mint Davenport bortalan vidéke. Miután pénze, s egészsége egy részével lakolt, ismét visszatért Davenportba, hol most aszkóros életpárjával együtt vesztett hazájárai édes visszaemlékezésben élete vég napjait teszi.

Davenporttól néhány napi járó földre a Missouri határánál fekszik Uj-Buda. Ezt egy egészen sivatag, és a polgárisodott világtól teljesen elszigetelt vidéken U. . . . alapította. Mivel nem jelentékeny folyam mellett, nem is oly vidéken fekszik, melyről fel lehetne tenni, hogy jövőben egyéb jelentékeny

közlekedési eszközök, például vaspálya vonul át rajta, e szerint nem is lehet reményleni, hogy e kis városka, valaha jelentékenységre fog vergődni.*) U. . . megvetette tapasztalt férfiak azon javaslatát, hogy Davenport közelében telepedjék le, hol még azon időben a legszebb telkeket igen olcsó árért meglehete vásárolni. Megvetette azért, mert nem akart néhány száz hold birtokosa lenni, s inkább ohajtott terjedelmes földekkel birni, melyen birtoka határait szeme ne láthassa be. Azonban mikor ezt tette, feledte egyszersmind, hogy Amerikában nincs béres, nincsenek jobbágyok, kik azon kötelezettséget, hogy urok földjét megmiveljék, ős apjuktól örökölték. Itt magának is megkellett az eke szarvát fognia, s a szélesen terjedő birtokból csak annyit tudott megmivelni, a mennyit sajátkeze által szánthatott, vetethetett s arathatott. Ez által U. . . nemcsak, hogy magának nagy kárt tett, hanem több földijét is példája követésére, s az ottani megtelepedésre csábított. Ezeknek az első években iszonyu nélkülözésekkel kellett, vagy talán kell még ma is küzdeniök, s kevés alapos reményök lehet, hogy Uj-Budában ezen nyomasztó helyzetükből valaha kivergődhetnek. Ha azok tanácsát követték volna, kik azt javasolták, hogy Davenportban telepedjenek meg, meglehet hogy most nemcsak

*) Az Egyesületnek legújabb határozata következtében, Jowa államterületének tetemes része vasutak építésére van szánva, s e szerint van reménység, hogy egy közölök Uj-Budán keresztül is vonuland, miáltal jövendője biztosítva leend.

tehetős emberek volnának, hanem a mellett mivel társaságban és polgárisodott világban is élhetnének. De U. . . . ra nézve csakhamar elviselhetlenné vált választása helye, s elválván bajtársaitól saját sorsukra hagyá őket Uj-Budában, ő maga pedig Texasba vonult, ott keresendő azt, a mit választása első helyén nem talált.

Davenportban több előkelő amerikai férfit, és nőt is volt szerencsém megismerni, kik a város legtekintélyesebb polgárai közé tartoztak. Ezek között Mac-Clot asszonyságot, ki francia szülőktől származott, kik a francia forradalom alattkivándorolván, St. Domingóban megtelepedtek. A St. Domingóban kitört szerecsen lázadás miatt másodszor is elvesztvén vagyonukat, ismét földön-futókká lettek, s Philadelphiába menekültek, később Davenportban telepedtek meg. Ez szülői anya nyelvét még nem feledte el, s igen boldognak érezte magát, valahányszor alkalma lehetett azon beszélni. Igen tisztos és érdemes, s művelt társalgó asszonyság.

Valódi amerikai eredetiséget találtam dr. Barrowsban, Davenport egyik legrégibb telepesében, kigyógyítása által tetemes vagyont szerzett magának. Észrevevén, hogy én Davenportban fűvészzel foglalkozom, azt az észrevételt tette, hogy erre nézve a legjobb időt választottam, különösen a lopvanőszökre nézve. Azonban történetesen nem így állt a dolog, mert valamint a növényvilágra nézve általában, úgy különösen a lopvanőszökre nézve a derék nyár épen nem a legkedvezőbb évszak. Hanem mind ez

nem igen feszengette az orvos urat, miután Amerikában ezen elvnek „semper audacter“ nagyon hódolnak. Azon meghívásomra, hogy amerikai látogatásomat egy európai kölcsönös látogatással viszonzozza, azt felelte, miként az régi szándéka. Valószínűbb azonban, hogy egész életében sohanem gondolt arra.

Sargeant asszonyságot, egy gazdag bankár nejét, ki ifjú ugyan, de az európai salonok magaviseletét nem bírja. Sehol nincs annyi bankár mint Amerikában. Minden, még oly parányi városban is több találhatik. Amerikában ugyanis általánosan bevett szokás semmi vagy igen kevés pénzt tartani a háznál. Minden készpénzt átszoktak adni a bankárnak, ki azért hatos százalékot fizet. Valahányszor valakinek, habár még oly csekély összegre van is szüksége, cseledét egy utalvánnyal (Check) a bankárhoz küldi, sőt még a napi piaczi költségre szükséges mennyiséget is attól hozatják. Ellenben a bankár a nála letett pénzt 15—20 százalékra adja ki. Davenportban 15 száztóli a legközségesebb kamat, melyet kölcsöntőkéért szokás fizetni, anélkül hogy az adós nyomasztónak találná azt, mert ő 30 sőt gyakran 50 száztolit fordít azon. E szokás egyébiránt nemcsak Amerikában, hanem egész Angolhonban is honos. És ha vesszük, hogy más országokban, hol e szokás nincs divatban, sok millio fekszik parlagon a szekrényben, melyek forgalomba hozva, számtalan üzleteket előidéznének, akkor ez amerikai szokást igen gyakorlatinak és utánozásra méltónak kell tartanunk.

Davenport legsajátságosabb embere bizonyos Le-

Clair, egy apai részről francia, anyai részről pedig indus származásu férfiú, mely nagyon szembetűnőleg észrevehető rajta. Ő maga is egy indus főnök leányát vette nőül. Azon alkudozások alatt, melyek Jowának az egyesült államok kormánya számára átengedése végett ez, és az indusok közt folytak, ő vitte a közbenjárást, miért is az indusok tetemes darab földet engedtek át neki, mi a szerződésben is különösen kikötöttetett. Ennek következtében azon földnek, melyen Davenport fekszik, egy nagy része Le-Clair tulajdona, és ő Davenport leggazdagabb embere. És ezen ember, egy amerikai törvény következtében, mely szerint nemcsak valódi indus, hanem attól is származó egy férfi sem lehet amerikai polgár, semminemű politikai, szavazási sat. joggal sem bir. Neje tartózkodásból, s attóli féltében, hogy őt a köztársaság egyik vagy másik polgára lenézheti, egészen visszavonulva él, s mondhatni, minden társas összejövetelt szorgosan kerül. Egyébiránt mindkettő tulságos elhizottsága által feltűnő, s az indus jelleg annyira homlokukra van nyomva, miszerint indus származásukat még távolról meg lehet rajtuk ismerni.

Az indusok mindazon europai iránt, ki az amerikai kormánynyal, alkudozásuk alatt részükön állt, vagy valamelyik főnökük leányát (squaw, indusnő) vette nőül, különös ragaszkodással viseltetnek. Száz mérföldre terjedő utazástól nem riadnak vissza, hogy régi barátjuk, s jóltevőjüket felkereshessék, s irántai hálás hajlamukat kimutathassák. Kevéssel azelőtt, hogy Davenportba érkeztünk, mintegy harmincz

egyénből álló csapat tartózkodott ott, s már nagyon soká mulattak, s mégsem lehetett őket elébb elutazásra bírni, míg minden hazautazásra megkiváncsító eszközökkel el nem láttattak. Ők Sioux indus törzséhez tartoztak, s mint minden törzsrokonaik, ők is a legnyersebb testiség által tűntek ki, mely a szesz italoknak minden mértéket haladó használatában mutatkozik. Ha alkalmuk akad, különösen pálinkához férközni, melyet tüzes víznek (fire water) neveznek, addig abban nem hagyják a dobzódást, míg eszméletüket veszítve, darabfaként el nem dűledeznek. Az ily részegítő italok iránti szenvedélyes szeretetük oly határtalan, s attóli tartózkodásuk, ha a miatti végromlásukat előre látják is, oly csekély, miként minden vonakodás nélkül bele merülnek annak ivásába, úgy hogy mindennemű engedményt ki lehet tőlük nyerni egy kis tüzes vizért. Igen természetes, hogy ezen ellenállhatlan szenvedélyt a lelkiismeretlen félérek gyakran vérlázító módon kizsákmányolják, s oly engedményeket csikarnak ki nyomorultaktól, melyeket eszközre térve siralmasan megbánnak. De már az ember fájdalom! olyan, hogy embertársa gyarlósága, és szenvedélyéből hasznot szeret huzni, a művelt épen úgy, mint a műveletlen, csak azon egy különbséggel, hogy az elsőbb több illendőséggel s móddal; míg a másik vadtermészetéhez képest tekintet nélkül, s gorombán viszi véghez.

Az indusok, és amerikai kormány közt kötött szerződés következtében, amazok tartoztak azon egész területről, mely jelenleg Jowa államot képezi, elköl-

tözni, s távol nyugatra a Missouri mögé huzódni. Így lépésről lépésre mindig több-több földet vesznek el tőlük, s évről évre szűkebb térre szoritják őket : úgy hogy nem messze lehet azon időhatár, midőn ezek az amerikai földnek őslakói eltűnnek arról, s ősapáik örökséget a mindent elnyelő európai fajnak kénytelemnittetnek átengedni.

Europában gyakran szólalnak fel az amerikaiak ezen barbár eljárása ellen, sőt sok utazó is egyesíti énekét a zugolódókéval. Azt mondják, hogy az amerikainak nincs joga ezen világrész őslakóit örökség gyanánt birt földükről, jogos tulajdonukból kiszorítani. Ez annyit jelent, miként engedje az amerikai az indust és erdőiben örökké háborítlan, korlátlanul tanyázni, s hogy minden további birtokterjesztéstől tartozkodjék, s a polgárisodás szerzeményeit birtoka határain tul ne terjessze.

Mily oktalan kifakadás egy európai szájából, ki hogy évezredek óta épen az ellenkezőt teszi, könnyű bebizonyítani, ha csak egyetlen tekintetet vetünk történetünk bármelyik korszakába. Mert hiszen mi is egyéb Europa története, mint a különböző nemzetek és országoknak a főuralomérti szakadatlan harcuk; mint arrai örök törekvés, hogy idegen országokat, idegen nemzetiségeket uralmunk alá kerítsünk; idegen birtokot, idegen országot minden csak türhető jogczim nélkül fegyveres kézzel meghódítsunk, a nélkül pedig, hogy ugyanekkor a nép akaratát, a nép kívánságát megkérdeznénk? Mindez sokkal ismertebb dolog, minthogy bizonyítgatni kellene, és mégis bűnül

róvjuk fel az amerikaiinak, hogy ő a vad, a polgárisodástól teljes erejéből irtózó, s arra fogékonytalan indust a legszelidebb módon birtokából kiszorítja, a mennyiben azzal békésen alkudozik, birtoka oda engedéseért egyesség által megállapított hasonértéket ajánl, s őt egyik vadász pagonyának egy másikkal felcserélésére kényszeríti.

A polgárisodás elidegenithetlen foglálási joggal bir, s mind azt, a mi haladási útjában áll, félregördíteni jogositva van : mert különben Amerika első felfedezőit, s meghódítóit gonoszabbaknak kellene tartanunk az utonállóknál; Algir meghódítóit tengeri rablókul, és a britteket, kik a polgárisodás áldásait az egész földgömbön terjesztik, kalandorokul kellene tekintenünk, kik minden természeti jogból gunyt üznek.

Hogy pedig az amerikai faj, vagy legalább annak több törzse csakugyan képtelen, s fogékonytalan a polgárisodásra, egy cseppet sem fog kételkedni, ki őket látta, köztük élt s történetüket ismeri. Meglehet, hogy az ugynevezett philanthropok csupa elvből makacsan fogják ezen állításomat tagadni : de ily kérdéseknél nem a philanthropok szava dönthet, hanem tapasztalás, s tudományos alapelveknek kell határozniok, már pedig ezek minden kétségkívülivé tették, miként minden emberi faj elegyítetlen állapotában, valamint minden emberi lény csak bizonyos fokig képződésre alkalmas, s azontul a lehetlenség áll be. Az emberi nem tovább képződése, és fejlődése tehát különböző fajok keverésétől feltételezhető, és csak attól várható.

XXII.

Davenport. Folytatás. Iparvállalatai. Szellemi és politikai mozgékonyága. Természettudományi kirándulások. A nép mulatatósmódja.

Davenport, ifjukorát tekintve mind anyagi, mind szellemi tekintetben, rendkívül nagy előhaladást tett.

Az ember nem győz eléggé csodálkozni azon számtalan gyár, és ipartelepen, mely az iparüzés minden ágában oly kevés idő alatt keletkezett ezen ifjú város kebelében. Itt soha sem hiányzik a szükséges tőke, s mihelyt valamely dolog hasznos vagy szükséges voltát elismerték, azonnal készen áll az életbe léptetésére megkívántató összeg.

Egy napot szenteltem ezen ipartelepek megtekintésére, s oly roppant terjedettségüknek tapasztaltam, miként Europa legnagyobb városainak becsületére szolgálnának. Meglátogattam például egy gőzmalmot, mely évenként 250,000 buschelt (2 buschel 1 posonyi mérő) őröl, és lisztje nemcsak az Egyesület minden részébe, jelesül délre, és északra, hanem még Európába is szállittatik. A liszt hordókba zárva küldetik szét, a honnan a malommal egyszersmind terjedelmes pintérműhely is van összeköttetésben. Továbbá meglátogattam egy ekegyárt, melyben évenként 2500 jeles amerikai eke készittetik, darabját 9—11 dollárral számítva. Meglátogattam egy vasöntödét is, melyben leginkább fűtőkájhák, s takaréktűzhelyek gyár-

tatnak; egy gépgyárt, mely egy vasöntődével áll összeköttetésben; több fűrészmalmot, melyekben a 2—2½ láb átmérőjű fák részint körzetes (circular) részint függőleges fűrészek által vékony, és padlódeszkákká fűrészeltetnek. Végre megnéztem egy tekintélyes asztalos műhelyt, melyben gépek segítségével csak ablakrámak, és ajtók készítettnek. Csak itt tudtam megfogni, hogy mikép képesek az amerikaiak oly roppant sebességgel építeni. Mint minden egyéb, úgy ablak, ajtó, valamint a ház többi alkatrészei közönséges minták szerint gyárilag készítettnek. Egész Amerikában három különböző nagyságu ajtó, és ablak van, minden asztalos műhelyben csak ilyeneket készítenek, s minden árurakodásban bőséggel csak ilyeneket tartanak. Csak a szükséges számot kell kijelenteni, s minden perczen annyi ablakrámat, s ajtót szálkaphat, a mennyire csak szüksége van. Nem kénytelen itt az ember asztalos, lakatos, vagy más mesteremberre várakozni, hanem a ház megkezdett építését szakadatlanul folytathatja. Többnyire a butoroknak is olyan alakjuk van, a mint a közczélnak legjobban megfelelnek. Székek, asztalok, pamlagok, szekrények szinte nagy gyárakban ezer számra készítettnek, s könnyűk lévén a szállítási eszközök, az Egyesület legtávolabb eső részeibe is széthordatnak. Szépen és csinosan dolgozvak, erősek, s mahagoni a legközönségesebb fa, melyből készítettnek. A székek és pamlagok legközönségesebben lószórszövettel huzvak be. Sok szépítész azt a kifogást tehetné ez ellen, hogy az ilyen egyformaság rendkívül untató lehet, és a

lélek, s képzeletnek semmi tápanyagot sem nyújt. Meglehet, hogy ez igaz, de azt kérdem, jobban van-e ez nálunk valahol? Ám keresse föl bárki falukon a parasztok, vagy mezővárosokon a szegényebb polgárok lakát, s látni fogja, hogy a butorok alakja, s azon anyag, melyből készítvék, szépizlési tekintetben sokkal alantabb áll a legszegényebb amerikai lakában levő butorzatnál. Igaz, hogy nincsenek itt tulipános ládák, melyekért egy Csokonay fellelkesülhet, de a helyett nincs ház, melyben fénysikárolt mahagoni asztal, hason székek, és egy ingaszék ne volna. Ha Amerikában valamely alakot, vagy összeállítást czélszerűül ismertek el, már az akár edényt, akár butort, akár műszert illető legyen, egyszerre elterjed az egész Egyesületben, s az összes nép közös-vagyonává válik. Feltűnő Amerikában az is, hogy a minden tekintetbeni egyensulyra törekvés mennyire behat a nép minden rétegébe, s minden viszonyt kiegyenliteni, s egyenlő lábra állítani törekszik. A mi régi, izléstelen butor, s czélszerűtlen eszköz találtatik Amerikában, azt az európai bevándorlottak csempészték be.

Egyébiránt Davenport az utóbbi évek alatt nemcsak anyagi tekintetben tett gyors fejlődést, hanem a szellemiekben sem maradt hátra. Mert hiszen, ha nem akarjuk is a valamely városban, vagy országban megjelenő lapok számát a tudományos képzettség, és szellemi fejlődés mérvéül tekinteni : de minden esetre lelki izgékonyosság tanubizonysága, mely azt jelenti, hogy a népnek kedve van a nyilvános ügyek, s napi eseményekről felvilágosítást szerezni, a mi már ma-

gában minden esetre nagy előny. Mindkettő iránt páratlan érdek nyilvánul Amerikában, a honnan a föld kerekiségén sehol sem jelenik meg annyi lap, s nem olvasnak annyit mint ott, s ez az oka, hogy az amerikai mindenről a mi őt s hazáját közvetlen érdekli, a legjobban, s legpontosabban van értesülve. Épen oly kevésbé aggódik azon, a mi érdekén kívül, s tőle távol esik. Sőt Európáról is általánosan igen kevésbé van értesülve, s gyakran úgy tetszik, mintha nem is tartaná méltónak, hogy azon világrészről részletesebb ismeretet szerezzen, mely őt gondosan ápolta, midőn még bölcsőjében szendergett, s melynek nem csupán képzettségét, s az érett tudományosság, s tapasztalás minden előnyeit, hanem kitünő politikai intézményeit is köszönheti, a mennyiben Europa hibái s fogyatkozásaiából, melyeket az egy rég mult időkorból a maiba átplántált, hasznot huzott, és az elődök keserű tapasztalatait igen bölcsen saját javára fordította. Hanem hiszen hálátlansággal fizet a világ, s az öregeknek rendesen az a sorsuk, hogy a hálátlan, s kötelességéről megfélekezett fiatalság által mellőztetnek, s mivel többé nem képesek azon gyorsasággal haladni, melylyel a nyugtalan vérű ifjuság, kinevettetnek, vagy talán ki is gunyoltatnak.

Davenportban van jelenleg négy politikai hirlap, melyek közül mindenik külön pártot képvisel. Igaz, ugyan, hogy az ilyen vidéki lapok nem nagy olvasó közönségre számíthatnak, a mennyiben minden jelentékenyebb telep már keletkezte első évében rendesen egy lapot ad ki : hanem eleinte azzal is megelégsz-

nek, ha csak a nyomtatási költségek fedezvék, nyereségre legtöbb esetben nem számít a szerkesztő, ki a lap kiadását rendszeren mellékes dolognak tekinti. Ezen négy lap e szerint elegendő élénkséget gerjeszt Davenport politikai élete, és működésében.

A gyermekek szellemi neveléséről nemcsak az állam, hanem Davenport polgárai is elegendőkép gondoskodtak. Azon körülmény, miszerint Jowa területének 36-dik részét oktatási czélokra fordíthatja, lehetségesíti, hogy Davenportnak már jelenleg is 3 fiu, és leány nyilvános iskolája van, melyekben a gyermekek a tudomány elemeire, mint olvasás, írás, számolás, földleírás s természettörténetre alaposan oktatgatnak. Azonkívül bir Davenport egy főiskolával, mely a congregationalisták keresztyén gyülekezete kéregetése, és magán adakozásnak köszönheti keletkeztét, egy kies halmon álló csinos épületben, mely azonban a következő évben egy más, a szükségnek jobban megfelelő, s alkalmasabb helyen fekvő épülettel szándékoltatott felcseréltetni. Az anyai nyelven kívül taníttatnak benne a német, és régi classicus nyelvek, betűszámítás, földmérés, csillagászat, természet, vegytan, nyelvészet, állat, fűvészet, s ásványtan, földész, bölcsészet, s természeti hittan. 185³/₄-ben a növendékek száma 109-re ment.

Az oktatók közt volt szerencsém D. S. Scheldon urral a vegy- és természettudomány tanárával, egy igen barátságos és kellemes emberrel megismerkedni. Midőn meghallá, hogy én növényeket és pillangókat gyűjtök, minden felszólítás nélkül azonnal igérkezett,

hogy segíteni fog törekvésemben, s nemcsak azon bogarakat bocsátá szabad rendelkezésem alá, melyeket Davenportban mulatásom ideje alatt gyűjtött, hanem azon feljül egy, Davenport környékén gyűjtött, s szépen kiszáritott növénygyűjteményt is ajándékozott. Ezen baráti ajándék annyival becsesebb volt előttem, mivel a Davenport vidékén kora tavasszal, és késő őszön virágzó növényfajokat tartalmazta, míg én csak az augusztusban virágzókat gyűjtögethettem. Említésre méltó ez uttal az is, miként a tanár ur nejének igen nagy része van férje növény-gyűjteményében, a mennyiben kézi munkája, mint a növények száritása, s elrakása kizárólag az ő műve.

Azon néhány esőtlen, derült napot, mely Davenportban tartózkodásom alatt tartott, részint a Mississippi partján levő lapályok, részint a várostól északra eső prairikbe való kirándulásra használtam. Itt gyűjtöttem azon néhány növényt és pillangót, melyet megkerithettem. Ezek, általános jellemüket tekintetve déli Magyarország növényei, s pillangóival nagy részben megegyeznek, és nagyobb részt képviselve vannak hazánkban.

A Mississippi partja általános tenyészeti jelleme szinte hasonlít Dunánk vagy Tiszánk termékeny partjához Bácsmegyében, vagy a bánáti katonai határvidéken: valamint a prairik jelleme is a Magyarország lapályain levő terjedelmes legelőkkel annyira megegyez, miszerint minden oda vetődött magyar e vidéket saját hazájaul tekintendi.

Augustus 9-én egy működésbe levő kaszáló, és

cséplőgép megtekintése végett a mezőre kocsiztunk. Ez utóbbi naponként 350 buschel buzát csépel és tisztít meg, még pedig oly tökéletesen, hogy csak zsákot kell alátartani, s tiszta gabona folyik bele.

Egy kerületi választás, azaz : boldogemlékezetű megyei tisztujítás látásában is részesülhettem Davenportban. Mint minden jelentékenyebb politikai eljárást, ugy ezt is nagy tüzzel hévvel üzték. Nem volt ember az egész városban, ki részt ne vett volna abban. A hivatalnokoknak, habár csak három évrei választása is nagy fontosságu egy szabad polgár szeme előtt. Valamint egész Amerika polgárai, ugy Davenport lakói is egymással tőhegyesen szemközt álló két (demokrát és Know-Nothing) pártra oszoltak. Elsők, melyhez minden német és irföldi, főleg minden bevándorolt tartozik, az ugynevezett Liqueur-Law ellen, azaz : azon törvény ellen vannak, mely a szeszes italok árulását s használatát tiltja. Hasonlókép a rabszolga felszabadítás ellen is működik e párt. Hogy miért van a Liqueur-Law (szeszes italt tilalmazó törvény) ellen, könnyen megfogható. Már a német nem szívesen engedi oda az ő sörét, de hogy az emberiség elveiért rajoskodó német a rabszolgák felmentése ellen van, azt már nehezebb megfogni, miután mi europaiak oly örömetst hányjuk az amerikaiak szemére, hogy az emberiség e botrányos gyalázatát e korig sem tudták eltörölni. Hanem ez az általános emberi jogokért buzgó émelygős rajoskodás csak ott nyilatkozik, hol arról van szó, hogy mást azért ledorongoljunk : de mihelyt ezen jog saját erszényünket,

mindennapi érdekeinket veszi igénybe, a rajoskodás azonnal kiábrándul. Azon német, ki Európából talán éppen azon okból vándorolt ki, mert politikai szabadsággal nem birt, jelenleg Amerikában a rabszolga felszabadítása ellen szavaz, csupán azon okból, mert ezáltal a munka, és napszám olcsóbb lenne, s ő a szabad négerben versenytársat nyerne.

A Know-Nothingok, kik a régi Whig (angol szabad elvű párt) párttal kötötték össze magukat, a Liqueur-Law mellett vannak, mint mondják mértékletességi tagok, és a rabszolgák felszabadítása mellett küzdenek, s olyan törvényen izgatnak, mely szerint minden bevándorolt csak 21 év lefolyása után nyerjen polgárjogot, valamint a bennszülettek is csak huszonegy éves korukban lesznek nagykoruakká, s élvezhetnek politikai jogokat. Hogy miért izgatnak ők egy ilyen esztelen törvényért, annak oka különösen abban rejlik, mivel, bár alaptalanul, attól tartanak, hogy az európai bevándoroltaktól (németek, és irföldiek) tulszárnyaltatnak, kik pedig rendesen tudatlanok, s politikailag kiskoruak lévén, az Európából átszivárgó befolyásnak, melyet az amerikai szivéből gyűlöl, vakon engedelmeskednek. Amerikában tartózkodásom ideje alatt is igen elkeseredett, s szenvedélyes harcz folyt e miatt, mely sok véres fellépésre szolgáltatott ürügyet. A Know-Nothingek mögött a methodista papok sunnyognak, míg a katolikus papság ezuttal a democrata párthoz csatlakozott, jöllehet a lelépett elnök választásánál befolyása egész hatályával a demokraták ellen lépett fel. Egyébiránt azt hi-

szem, miként mindegyik pártnak sokkal természetellenibb alapja van, minthogy hosszas ideig fennállhatna.

Ezuttal Davenportban a demokraták kijelöltjeik nagyobb részét keresztül vitték. Lett is azután 7-én este zene, hurrah, ujjongatás (cheer) ágyu és taraczkdurrogatás, a mi tűzművészeti békáinkhoz hasonlítható pattanessütögetés, szonoklat, macskazene annyi, hogy csak győzte az ember hallgatni. Azért, ezt a kis lármát kivéve, az egész nyugodtan, és rendesen ment véghez, úgy hogy, a mi legcsudálatosabb, ezen korlátlan szabadság mellett is egyetlen bevert fő sem vala látható. Az egész tisztujítás, a mi nálunk alig képzelhető, egyetlen pohár bor, vagy pálinka nélkül, s a nélkül, hogy bárki is leitta volna magát, ment véghez.

Szerencsés valék láthatni azt is, hogy miképmulat nemcsak a davenporti, hanem különösen nyugat népe. Alkalmat szolgáltatott erre egy angol lovagtársaság, mely nagy számmal létezik Amerikában. Ezek városról városra huzódnak, s a kisebb községekben rendesen csak egy napig mulatnak, mely idő alatt közönségesen két előadást tartanak, s azzal tovább költöznek. Mint mindent, úgy ezen üzletet is nagyban viszi az amerikai vállalkozó szellem. Amerikába érkezésem előtti évben egy ilyen társaság óriás gőzösön a Mississippi hosszában utazott, s nemcsak az egész társaság, s a kiállításához megkivántató lovak, állatok, műszerek sat., hanem még a lovagkör is a hajótetején volt, úgy hogy csak ki kellett kötnie, s azonnal megkezdhetette játékát.

Egy ily társaság, óriás hirdetések, melyek az állatok, és embereket, valamint a mutatandó játék nagy részét is életnagyságban ábrázolják 12—14 nappal előbbszéltében hosszában megismerteti magát az igen tisztelt közönséggel. A hir messze mérföldekre elhat az ország bensejébe, s közel és távolról áradatként tódul a nép, hogy azon már annyiszor látott csudadolgokat újra meg újra láthassa.

A társaság megérkezte előtt 14 nappal Davenportban is lehete látni, ezen enyelgő életnagyságú pojáczával, vérszomjas tigrissel, melynek torkába honaljig dugja karját az állatszelistítő, s több más csudadolgokkal csábító óriás hirdetményeket. Ezekhez hasonló, s nagy részben jól sikerült színezett hirdetményeket életemben soha nem láttam. Ha valami, akkor ezek csakugyan képesek valának nagyszerű hatást gyakorolni az együgyű és műveletlen tömegre. A nyegleség különféle eszközei, melyek nálunk csak parányalakban használtatnak, itt óriás mértékben vétetnek igénybe.

Végre eljött az előadás napja. A Mississippihez nem messze egy szabad téren óriás sátor üttetett fel. Száz meg száz szülék, gyermekek és rokonokkal rakott kocsi vonult a városon keresztül szakadatlan sorban, kora reggeltől fogva az előadás órájáig a közel és távol tanyák és helységekből, melyek mindenütt utczákon és piaczkokon tanyát ütöttek. A város hemzsegett a bevonuló roppant néptömegetől, és mivel az amerikai sehova sem megy a nélkül, hogy gyermekeit magával ne vinné, a csecsemőtől kezdve fel a

serdült ifjakig mindenféle nagyságu gyermektömeg is vala látható, még pedig ünnepi öltözetben. De az öltözékben nem volt valami nagy különbség, mint nálunk szokás, mindenütt csak a közönséges europai viselet, mely a nőknél csak a rikitó színek által vala feltűnő, s azok között a narancsszin a legközönségebb, és mint látszott, az amerikai nők által legkedveltebb, vala látható.

Midőn az előadás kezdete előtt az óriás sátorba léptem, az igen érdekes látványt nyújtott nekem. A térfok alakulag egymás háta mögött felállított padokon több mint 5000 néző ült zsufolt tarka körökben. Szülék minden koru gyermekeikkel, anyák az ő szópósaikkal tarka vegyületben valának itt egymás mellett láthatók. Legmeglepőbb látványt nyújtott még azon megszámlálhatlan legyező egyforma mozgása, melylyel mindenki, férfi és nő, a sátor alatt uralgó nyomasztó hőség miatt elvala látva, hogy egy kis üde levegőt lengessen magára.

Az összesereglett közönség bámulatos nyugodtság, és türelemmel várta az előadás kezdetét, mely végre egy elefánt mesterfogásaival nyittatott meg. Az ülések oly rosszul valának rendezve, hogy még a második és harmadik sorban ülők is kénytelenítették felállani, hogy kényelmesen láthassanak. A mint könnyű elgondolni, ezáltal a hátulsóbb sorokban ülők elől tökéletesen el lett fogva a nézőhely, s ekkor felállottak ezek is ülőhelyökből, míg végre az egész közönség padokra állva bámészkodott. Ezáltal még jobban elzáratott a kilátás, míg utójára mindnyájan

azt kiáltották, hogy „le kell ülni!“ Igen természetes, hogy senki sem akart addig leülni, míg az előtte levő ember állt, s így telt az idő a nagyok folytonos ordítása közt, melyhez még az ezernyi unatkozni kezdő gyermek sivalkodása vegyült, míg az előadás első jelenése elmúlt. Ennek végeztével előjött a rendező, egy izmos, termetes, és tekintélyes férfiú, s felszólította a közönséget, hogy üljön le. Könnyű vala erre rábírni, miután nem volt semmi látni való: de mihelyt a második jelenés kezdődött, azonnal ismételtették az előbbi botrány, és ez így tartott az előadás végéig: de azért semmi egyéb rendetlenség nem történt, s egyetlen rágalomszó, vagy szóváltás sem vala hallható. A jelenvolt nézők közül csupán egy vaskos ifju hintervaldira nézve, ki oly makacs volt, hogy a rendező ismételt felszólítására sem akart leülni, kénytelenítettett az ezen szavakkal, „vessétek ki“ a közönségre hivatkozni, minek aztán meg lett a sikere, s a makacs ifju leült.

Ezen társaságban egy 6 férfi, és két nőből álló indianus csapat is volt. Ezek eredeti indiai öltözékben czudarul bemázolt arczczal saját nemzeti tánczukat, és a haditánczot adták elő. Kifeszített lábak, s kiterjesztett karokkal elkezdtek egy körben vadul pörögni, hozzá vad, csaknem tagolatlan hangokból álló dalukat dalolván, míg közülök egyik fapadon lovagolván a mellett, hogy egy fejsze alaku fadarabbal a tactust ütötte, mely itt a zene helyét elég nyers és egyhangu modorban pótolá, mint előénekes saját, szinte nyers és vadénekét a többiekével vegyítette.

A mily vad és heves volt tánczközben a férfiak mozgása, oly nyugodt és egyszerű volt a két nőé, kik szinte körbeforogtak. Tánczuk tipegő, egész testüket megrázó vala, s hasonlított ahhoz, a mint falusi népünk a csárdást tánczolja. Táncz végével a csapat feje egy beszédet tartott a gyülekezethez, melyet karjainak badar hányás-vetésével kísért.

Meglehetős állatcsoport is állott e társasággal összeköttetésben. Bámulni lehetett azon merészség, és biztosságot, melylyel az állatcsoport tulajdonosa a vadállatok kalitkájába lépett, s azokkal mint szelid házi kutyákkal játszott. Egy szép, nagy amerikai tigris (Jaguar) mint valamely pudli ugrált át egy eleibe tartott boton, felmászott urára, s mint valamely doromboló házi macska annak vállára ült, s temérdek mulattató játékot üzött vele, milyent gyakran macskáknál tapasztalhattunk, úgy hogy ezen játék után ítélve, a Jaguárt szelid indulatu, és igen barátságos állatnak tarthatnók.

Az embereknek egy ilyen angol lovagtársaság jelenléte alkalmával még távol vidékről is történni szokott összecsoportulását más apróbb vállalkozók azonnal felhasználják, kik bodéik, s ritkaságaikkal ide tódulván, az angol lovagtársaság tőszomszédságában sátoztott ütnek. Ezek közt volt egy társaság is, mely az Amerikában annyira kedvelt négertánczot állította elő. Ez, a láb sarkainak sajátságos összeveréséből áll, melyet egy rekedt (mandoline) mandora kísérete mellett nem négerek, hanem magukat eltorzított amerikaiak tánczolnak. Engem az egész csuda ese-

ménynél leginkább a közönség magaviselete érdekelt, s mulattatott. Ez többnyire a földön ült, és valahányszor tetszését nyilvánította, oly iszonyatos füttyülés, ordítás, ujjongás keletkezett, miszerint csaknem azt hitte az ember, hogy Lützow szilaj vadászatára bukkant. Igyen fejezi ki tetszését az amerikai ember, de ha valami nem tetszik neki, akkor csöndesen, és hallgatag viseli magát.

XXIII.

Davenportból Chicagon át Milwaukeebe.

Midőn aug. 13-ikán délután a városba kocsiztunk, azt azon czélból tettem, hogy egy, Wisconsinba, és az Anthony zuhataghozi kirándulásról értekezzem. Az évszak meglehetősen előrehaladt, s közelgett azon időpont, melyen hazaindulásunkra kell vala gondolnunk. Cs. utitársunkra, ki Saratogában vált el tőlünk, tovább nem várakozhattam volna, azonban épen azon perczben, midőn H. ur boltjában az Anthony zuhataghozi kirándulásról beszélgettem, mintha parancsolták volna, betoppan Cs. ur, s így közösen végezhattunk eleve meghatározott kirándulásunkról. Még mielőtt Európát elhagytuk, azt határoztuk volt, hogy september első napjaiban visszaindulunk Uj-Yorkból Európába, hogy a napéjegyezi viharok beállta előtt Europa partjára szállhassunk. Azonban csakhamar beláttuk, hogy ha még sept. 20-ika előtt Európába akarunk jutni, Wisconsinba, és a Minnesota tartományban levő Anthony zuhataghozi utazásunkról le kell mondanunk, s Uj-

Yorkba azonnal visszaindulnunk, miután ezen utunk is legalább 14 napot igényel, a mennyiben az Egyesületnek utunkban eső nevezetesebb, és nagyobb városait megérinteni s tekinteni határozzánk. Kénytelenek valánk tehát amerikai előre tervezett mulatásunkhoz még 14 napot toldani, s e szerint uj-yorkból visszautazásunkat sept. 19-ére tüztük ki, mely napon az amerikai gőzös „Atlantic“ tengertuli útjára Europa féle vala megindulandó. Wisconsinba való indulásunkat ellenben augusztus 16-ára határoztuk. Wisconsin azon szempontból érdekelt különösen, mert ezen új állam a kivándorlottaknak 1840-beni áradozó oda tolakodása által szokatlan emelkedettséget nyert; mint éjjel a gomba, oly szaporán bujt elő a sok város, s a művészet, és ipar példátlan gyorsasággal fejlődött ezekben.

16-ikán reggel csakugyan utra indultunk, s a Mississippin átkelvén Rockislandtól, Scheffield, Jolliét, s Lockport mellett Chicagóba robogtunk. Azon pálya, melyen elzegtünk, sok helyütt az Illinois hosszában vonul, Peru és Morris közt pedig vízirányos fekvésű 50—60 lábnyi magas sziklák emelkednek mellette, melyek, egész 60 lábnyi magasságra viz által sajátyszerűleg kimosva, és kivájva látszanak. Valószínű, hogy ezen sziklák a Michigan régi partját jelölik, mely úgy látszik, hajdan azon egész tért borította, melyen most Illinois folydogál, és egész a Mississippi völgyig lenyult. Az egész vidék termékeny, és lapály, részint erdők, részint szélesen terjedő rétség borította, s igen hasonlít Magyarország lapá-

lyos vidékeihez, helylyel közzel pedig mocsáros is. A lombos erdők széleit, és kiirtott tisztás helyét szép, és gazdag virányzat takarja.

Ehhez járul a virágok kelyhén hintálódó pillangók lenge tarka serege, melyet a nap arany sugarai játszi tánczra deritenek.

Scheffieldben ebédeltünk. Valóban csupa öröm nézni, hogy szolgálat, és gyors ellátás tekintetében mily czélirányosan és műértőleg vannak rendezve még nyugat legvégső vasuti állomásai is. Szó sincs itt pinczerek bódító lármája, eszeveszett lótás futásáról, az utazók kipkedés-kapkodásáról; mint a mi vasuti állomásainkon szokott történni, a hol ebédelni szokás. Mihelyt a vasuti vonat megállapodik, minden, a ki enni akar, kiszáll, s a vasut tövébe épített étterembe lép, s a terített asztal mellé telepedik. Minden utazó megkapja a maga étlapját, melyből tetszése szerint azt, és annyit választ, mint neki tetszik, s a legközelebbi perczben már minden előtte terem. Husz percz alatt minden zaj, minden rendetlenség, s minden kapkodás nélkül elköltetik az ebéd. Ekkor a vendéglős az étterem ajtajába áll, s minden kilépőtől elveszi az ebédért járó egy, vagy a vacsoráért, és reggeliért járó fél dollárt. Különösen feltűnt nekem, hogy mindig csak egy asztal volt, és az utazók közül senki sem vonta el magát attól, jóllehet egy dollárt kellett fizetni egy teritékéért. Még a szegényebb öltözetűek is asztalhoz ültek, s úgy megfizették dollárukat, mint bárki más. Sőt azon észrevételt tettem, hogyha valahol egy másik vendéglő is találkozott,

mely olcsóbb élelmezés által akarta a vendégeket oda csalni, még is mindenki a drágább és pompásabb szállodába özönlött, s az olcsóbb mindig üresen maradt. Ebből az világlik ki, mily könnyen költhet az amerikai szegényebb is, ha utra megyen egy dollárt (2 p. ft.) ebédjeért, és hogy Amerikában mindig visszafizeti magát, ha azon költségtől, melyet egy szálloda, vagy étterem pompás és csalogató felszerelése kíván, nem vonakodnak. Ezt a költséget a gyakoribb, s népesebb látogatás gazdagon visszapótolja. A mellett minden illedelmesen, csöndesen megy végbe, és én soha legkevesebbet sem vettem észre, a mi egy művelt ember szemét sérthette volna, kivévn ha az feszengette volna, hogy a vendégek nem rang szerint soroztatnak, és szolgáztatnak.

Délután 5 $\frac{1}{2}$ órakor értünk Chicagóba, és a pompás „Tremont“ house szállodába szálltunk. Mihelyt a ház előcsarnokába léptünk, melyben a szálloda hivatala is van, az üzletvezető azonnal ráismert utitársamra, ki néhány nap előtt azon szállodában hált, s igen barátságosan, mondhatni szinletlen szivélyességgel nyujtotta jobbját, melyet Cs. . . . ur hasonbarátsággal fogott, s hasonszivélyességgel rázott meg. Annyi bizonyos, hogy Cs. . . . ur ilyenféle embernek, ki első pinczéreinkkel 'áll egy rangban, most először nyujtotta oda jobbját, s azonnal azon gondolat villant meg agyamban, hogy az amerikai levegő mennyire képes az érzelmet, és gondolatot is megváltoztatni. A Tremont-houseben néhány percz alatt pompásan elláttatván, azonnal a város megtekintésére indultunk.

Chicagó, Illinois állam jelenleg legjelentékenyebb városa a Michigantó déli csucsán, és nyugati partján, s egyszersmind a Chicagó folyam két oldalán fekszik, mely itt a Michiganba szakad. 1830-ban csak néhány jelentéktelen telep állott e helyen, melyek élénk cserekereskedést üztek a szomszédos indianusokkal. A város lakóinak száma jelenleg 36,000-re rug, s a város nyugatnak egyik legnagyobb szállítóhelye. Nyugat legkitünőbb vaspálya vonalai gyűlnek össze itt mint valamely gyupontban, s ezen ifju felvirágzó város nagyszerű forgalmáról igen könnyű fogalmat szerezni, ha meggondoljuk, hogy 1855-ben naponkint 64 vaspálya vonat jött s ment e városba. 1849-ben 21 gőzöse, 18 propellerje, 39 briggje, és 125 schoonerje volt e városnak, 45,545 tonna tartalommal. Kikötőjéből ki s be ment 3815 hajó, s ugyanazon évben a földmivelési termény-kivitel 1,974,304 buschelre (véka) és 42,538 barrel (hordó) lisztre rugott. Épen oly óriás fávali kereskedése is, mely 1849-ben 35 kereskedőt foglalkoztatott, és 49,690,000 lábnyi deszkát, azonkívül 24,081,000 zsindelyt, és 6,208,000 léczet hozott forgalomba.

Chicagóban igen sok nagy s tömör anyagból épített ház van, de nagyobb része még is fából van alkotva. A városon minden tekintetben észrevehetni, hogy hirtelen épült fel, s lakóinak nem volt elég ideje tömörebb épületeket emelni. Ugy szinte a szép, széles és egyenes utczák a járdákat kivéve, maig is kövezetlenek, s ezért sárosok, de azért a legpompásabb fogatok, s ide s tova lihegő gyorsasággal hullámozó

tömeg zajlik bennük. A város boltjai nagyok, számosak, szép s nagyvárosias kirakat, s gazdag kelmerakodákkal ékeskedők. A házak előtt mindenütt járda nyulik végig, valamint az egész város kikövezésével is nem soká fognak késni, a mint hogy a tó felől, s ahhoz legközelebb fekvő utczákon már meg is kezdetett, és gyorsan, szaporán halad a város bensejébe.

Augustus 17-én reggel elhagytuk Chicagot, a Michigan hosszában Milwaukeebe, Wisconsin legjelesebb s legnépesebb városába utazandók, melyet az utazási leírásokban róla elmondott csudadolgok miatt különösen vágytam látni. A reggel igen hideg, de a lég tiszta, derült, s az ég egészen fellegettelen volt. Mig a pálya udvarán az elindulásra várakoztunk, egy e szép névvel „Archimedes“ czimzett gőzös evezett felfelé a Chicagó folyamon, mely alig volt nagyobb mint egy a mi legkisebb fa, vagy kőszén szállító hajóink közül, csak imigyamugy deszkából összefoltozva, szakadozott, úgy hogy minden oldalán lyuk látszott, de azért még is gőzhajó. Valóban nem lehet megfogni, hogy egy ily nyomoru ládikó mikép adja be a gépezet, és fűtés költségét.

Waukegan előtt (itt egy K. . . . nevű szálloda) ismét szemünkbe tűnt a Michigan szép kékes vizével. Sötét kék szalagként szegte a tó partját, mely szelid sötétkék színével különbözött a láthatártól. A Chicagó és Milwaukee közti táj kevés kivétellel terméketlen, és homokos. Mindenütt csak zab, és árpa látható, de ez sem a legjobban diszlik, úgy szinte burgonya. Rozsot csak elvétve lehet látni, búzát pedig épen-

séggel nem. Sovány rétság váltogatja egymást az ingoványos, és erdős vidékkel, mely sok helyütt csak megritkított, sok helyütt pedig egészen kiirtott. Az erdők többnyire cserfákból állanak, tölgyfa csak ritkán látható, de a csertörzsök igen csekélyek, legfeljebb 3 öl magasságig egyenesek, azon feljül girbegörbék, veszni indultak, s ritkán láthatni látnyi átmérőn túl menő törzsöt, úgy hogy a Michigan melletti erdőség Amerika őserdeiről nem legkedvezőbb képet, hagy hátra az utazó emlékezetében.

A Chicago - Milwaukee vaspályáni utazásunk rendkívüli lassúsága által különbözött a többi amerikai vaspályáni utazástól, úgy hogy inkább másztunk mint haladtunk, s utóbb türelmünket veszténk. A vaspálya rossz állapota, különösen annak hanyagon épített alzattja nem engedte, hogy sebesen vágtsunk; s csak nagy elővigyázattal tudtunk elébb hatolni; úgy hogy azon általános európai előítéletnek, hogy t. i. Amerikában a sebes járás okozza a vasutakon történni szokott nagy veszedelmeket, s gyakori szerencsétlenségeket, különösen nyugaton elegendő alkalmunk volt épen az ellenkezőjéről győződhetni meg. Sőt ellenben sehol sem utaznak oly különbözőleg mint épen Amerikában. Van vonal, melyen vágatódó gyorsasággal utaznak mint magában Angolországban, van ismét másik, mely oly lassan mászik, miként azt kezdi az ember hinni, hogy a boldogemlékezetű csigapostával utazik.

Nálunk csak novemberben mutatkozni szokott hideg kísért egész Milwaukeeig tartó utazásunk alatt,

mely még a nap meleg sugarai előtt sem akart tágitani. Őszi öltöny fölött még a köpenyt is könnyen el lehetne tűrni, és midőn Milwaukee kikötőjébe érkezünk, oly csipős északkeleti szél füttyölt, hogy a közönséges ősziöltöny éppen nem futotta ki, hanem minden ember, a milyen téli gunya volt kezénél, olyanba burkózott.

XXIV.

Milwaukee , Wisconsin legnépesebb városa.

Német vendégfogadó sebes felvirágzása.

Német lakossága. Népgyűlés.

Milwaukee ámbár síkságon fekszik, a vaspályától tekintve tarka háztömegeivel igen festői képet nyújt. A vaspálya, mely Chicagóból Milwaukeeba vezet, e város kikötőjébe nyulik be, honnan az utazók egy propelleren szállíttatnak át. A holmi átszállítása csaknem egy óráig tartott, mely idő alatt folyvást ki voltunk téve a csipős szélnek, mely ellen a könnyű ruházat, azoknak kik az augusztusi nap melegítő erejére építettek, kevés védelmet nyújtott, úgy hogy az utazók nagy része a szó teljes értelemben megdermedt.

Mi a „Walker-house“ czimű nagy, pompás, és egészen amerikai modorban rendezett szállodába vittük magunkat. Hogy azonban Amerikában tartózkodásunk alatt egy német szállodát is próbáljunk, (mert idáig mindig amerikai vendéglőbe szállottunk), más nap reggel elhagytuk a Walker-houset, és átköltöztünk Wettstein ur német házába. Legtöbb utazó ítélete szerint ez a legnagyobb német szálloda

nemcsak Milwaukeeban, hanem egész Wisconsinban, sőt Wagner, és Scherzer urak állítása szerint a legnagyobb, s legjobban rendezett az egész Egyesületben. Ha ez igaz, valóban e körülmény nem alkalmas arra, hogy az utazóban vajmi magas véleményt ébresszen azon nemzet iránt, mely Amerikában, különösen Wisconsinban oly népesen van képviselve, és mely mint mondják, magasztos önérzettel bír. Az igazság érdekében őszintén meg kell vallanom, hogy a legroszabb amerikai vendéglő, melyet amerikai vándorlásom alatt láttam, minden tekintetben, hasonlíthatatlanul jobb volt Wettstein ur német szállodájánál. Az egész házban uralgó rendetlenség, s undorító rondaság, s az amerikai szállodákéhoz képest kolduszerű butorzata még a vendéglő legjobb szobáinak is, a visszataszító ágybelik sat. azt okozták, hogy örökre lemondunk azon szándékról is, miszerint Amerikában még valaha német vendéglőbe próbáljunk tanyát ütni.

Azon körülmény mellett, hogy Amerikában egy német szállodát ismerjünk meg, még más indok is ösztönzött, hogy Wettstein ur fogadójába szálljunk be. Tudtam ugyan is, miként a Milwaukeeban megtelepedett tekintélyesebb németek közönséges gyűlhelye Wettstein ur szállodája, kik itt egy pohár német sör mellett politizálnak, s a napi eseményekről „német kedélyességgel“ vitatkoznak. Ezt kívántam én közelebbről látni, hogy Wisconsin német népességéről, mely itt legsűrűbb, és mely mint mondják, német származása felől a többiek fölött, leghatályosabb önérzettel bír, némi fogalmat szerezhessenek.

Milwaukee Amerika jelentékenyebb városai közt a legifjabbak közé tartozik. Ezen város legelső alapkövét két kanadai bőrkereskedő Vieau Jakab, és Juneau Salamon tette le. Ők építették itt a legelső faházikókat, s élénk cserekereskedést űztek a szomszéd vidéken lakó indiánusokkal. Juneau megvette azután az indusoktól, kikkel kereskedelmi összeköttetésben állt, azon tér nagyobb részét, melyen jelenleg Milwaukee város áll; és ha előre megérezhette volna, hogy az indiánusoktól oly potom árért megvásárolt telek pár évtized múlva mily magas árra fog emelkedni, az utána következett települteknek bizonyosan nem vesztegeti oly olcsó áron, s most megmérhetlen vagyon birtokosa volna. A városbani fel s alá bolyongtunkban mutatták azon helyet, melyen Juneau eredeti faházikója állott, most téglából épített négy emeletes ház emelkedik ott, míg Juneau egy igen szerény házikóban lakik, s vagyonviszonyai is igen korlátoltak. Azon jövedelmező üzérkedés hire, melyet Juneau a Michigan partján az indusokkal űzött, csakhamar elterjedt az egész országban, s messze távolból is gyarmatosokat csábított oda. Alig mult néhány év, s az új telep jelentékeny terjelemre nötte ki magát, 1838-ban 700 lakója volt, 8 évvel később közel 10,000, s azon évben a tartományi törvényhozás által városnak (City) nyilváníttatott, s már 1852-ben lakói száma 25,600 és 1855-ben 30,000-en felül rugott. Milwaukee kereskedelmi forgalma a város ifju korát tekintve rendkívüli. Már 1848-ban nem kevesebb mint 1376 hajó érkezett alá, melyek 3,828,650

dollár áru portékát hoztak, és 2,098,470 dollárnyit vittek ki.

Milwaukee főutcája, az ugynevezett East-Water-Street (keleti vizutca) egy széles, hosszú utca, mely az egész városon egyenes irányban vonul át, gazdag, nagyszerű, tömören épített házakkal, melyek közt azonban még alapítása első korszakából fennmaradt számos nyomoru kunyhó szemlélhető. Angol, és francia mindennemű kézművekkel gazdag, s jól rendezett boltok s rakodák ragadnak egymáshoz megszakadatlan sorral, melyek azon kereskedelmi forgalomról tanuskodnak, mely Milwaukeeban pezsg.

Ez ifjú városnak gyári munkássága aránylagosan szinte igen élénknek mondható. Milwaukee gyárai, és műhelyei már 1849-ben 1,714,200 dollár áru készítményt állítottak elő, s gyárai közt több gépgyár találtatik, melyekben gőzgépeken kívül igen számos mozdony is készíttetik. Ezenkörülmény szembeszökő tanuságát nyújtja az amerikai rendkívüli iparos erélyének, s tevékenységének, ki a polgárisodás hatalmas eszközeit még legtávolabbi határaitra is elviszi.

Az is igaz, hogy Milwaukee gyors emelkedése, és szapora felvirágzása nagy részét nem annyira kedvező fekvésének, vagy rendkívüli termékenységének, melyet benne, s egész Visconsinban annyira magasztalnak; hanem leginkább az amerikaiak nyereszkeskedő dühének köszönheti, mely minden követ megmozdított, hogy a kivándorlás áradatát Visconsinba, különösen pedig Milwaukee felé szivárogtassa,

hol a házhelyek ára napról napra valóban meseszerű arányban emelkedett, a házsorok mintha csak a földből bujtak volna, s a leggazdagabb s fényüzőbb boltok csak úgy nőttek egymáshoz. Visconsin földének rendkívüli termékenysége, kedvező éghajlati, s kereskedelmi viszonyainak hirtelensége egész Európáig elhatott, hol új-yorki és bostoni házak ügynökei erélyesen működtek azon, hogy ezen ifjú, felvirágzó állam előnyeit a kivándorolni ohajtó közönség előtt a legajánlatosabb színben tűntessék elő. Innen volt az, hogy 1840-ben, mintha meglettek volna babonázva az európaiak, oly nagy tömegben vándoroltak Visconsinba. Mindenki csak oda sietett, s ebből lett azután, hogy Visconsin állam néhány év leforgása alatt lakói száma, s iparos és kereskedelmi jelentősége tekintében oly nagyszerűen emelkedett, melyhez hasonlót a történet alig képes felmutatni.

Hanem ezen minden viszony erőszakos s természetellenes felzaklatása nem lehetett tartós, nem sokára eltávolíthatlan visszahatás következett, s a mely arányban az előtt Milwaukee javára mindent tuloztak, azon arányban sülyedt minden természetes értéken alól. Az ötödrész, vagy annál is alantabbi árra szállt telkek, s áruba bocsátott házhelyeknek nem akadt vevőjük; a portékákkal zsufolt rakodák, s boltok semmin sem tudtak kiadni; a nyereszkesedésre épített házak lakók nélkül maradtak; a szerencsés üzlet reménye alatt felszedett roppant tőkéktől az adósok tehetlenek valának a magas kamatot fizetni: ebből egymást érte a sok bukás, s minden borzasztó

ráklábon kezdett haladni. Sok német telepes, az általános kábulattól elragadtatva, pénzerején felül magas áron vásárolt össze terjedelmes birtokot, s azon remény fejében, hogy néhány év múlva háromszoros áron fogja eladni, nagy kamatra tetemes tőkét szedvén fel, minden vagyonát bele ölte. Páni félelem, levertség, általános elégtelenség lépett a rózsaszín remény, és a közel jövőtől várt tulzott várakozás helyébe: és mint az előtt tulságig mentek az ország fellengző magasztalásában: épen úgy azon törekedtek, hogy ellenkező szellemben mindent tulozzanak. Néhány sanyaru aratás után azt jajveszékelték, hogy a föld termőképessége csekély, s Milwaukeetól minden jövőendő jelentékenységet megtagadtak. De ezen állapot sem lehetett szilárd tartósságu, mignem végre hosszas ide s tova ingadozás után oly állapot állott be, mely az állam természetes viszonyaihoz mért, s reményleni engedi, hogy annak minden kincsei nyugodtan, s természetirányosan fognak kifejtetni.

Még megérkezésünk napján egy sétát tettünk a városban, hogy annak fekvése, s egyes részleteivel közelebbről megismerkedhessünk. A mint a város legtávolabbi részei széles, de meglehetősen emberetlen utcáin bolyongtunk, több csinos mezei lak mellett haladtunk el, melyeket kellemes, s virágdus kertek övedzettek. Ezen mezei lakok nagy része a Michigan partjától, mely itt néhány ölnyi magasra emelkedett, nem nagy messziségben építettett. Ezen emelkedett pontról nemcsak a város nagy részét, hanem a Michigánt több mérföldre prémező partokat is könnyen

beláthatni : de a mennyire a szem látása elhat, mindenütt ugyanazon untató egyformaság terül el. Sötét földvonal nyulik a víztükör hosszában, és a szemet gyönyörködtető egyetlen változatosság abban áll, hogy most száraz mezőség, vagy homokos partvidék, majd homályos erdőség prémezi a gyakran dühösen hánykodó elemet. Festői képcsoportozatnak, minőhöz Európában szokva vagyunk, még csak nyomát sem láthatni itt. Annyi áll, hogy ezen megmérhetlen vízszin, melynek tükrén, mint a végetlen oceanon korlátlanul elvész a látás, inkább hasonlít határtalan tengerhez, mint valamely tóhoz; és épen azon benyomást gyakorolja, akár a partról, akár az azt minden arányban szeldelő gőzösök valamelyikéről tekintve. Sőt azon veszélyek is, melyekkel még a legnagyobb hajókat is fenyegeti, ha vize az itt gyakorta dühöngő viharok által felkavartatva vad morajjal házmagasságnyi hullámokká tornyosodik, tökéletesen hasonlítanak a nyílt Ocean vészeihez, s alig mulik egyetlen év, a nélkül, hogy áldozatát meg ne kívánná.

Azonban azon terület, melyen Milwaukee városa fekszik, mind a mellett sem róna, sőt inkább dombos, s egy része ezen halmokra építettett : hanem úgy tetszik, mintha az amerikai, kivált városterületre nézve nem nagy barátja volna az egyenetlen s halmos vidéknek. Álmélkodással tapasztaltam, miként sok helyen egész erővel hozzáfogtak ezen halmok elhordásához, s a tér elegyengetéséhez. Ezen kiásásoknál gyakran olyan házakra bukkanni, melyek 5—6

öllel magasabban állanak azon színvonalnál, melylyel arányosan szándokoznak a halmot elhordani. Több házat láttam, mely szorosan a függőleges örvény szélén állott, s azon kérdésemre, hogy mi történik ezen házakkal, azt felelték : hogy majd leeresztik a lapályba; s láttam is több házat, mely a szó teljes értelmében utra kelt, még pedig minden butorzatával, s úgy hogy a bennlakók félben sem szakasztották házi foglalatosságukat. Mig a ház ily módon egyik utczából a másikba vándorol, főznek, s ki be járnak benne sat. Igaz, ugyan hogy csak faházak, melyekkel ezen kísérlet tétetik; de minden esetre terjedelmes, emeletes házak, melyekben számos szoba s konyha sat. van : hanem Kaliforniában még kőházak is, és pedig sikerrel vettettek hasonló kísérlet alá.

Ezen kiásásoknál számos német napszámost láttam, kik többnyire szászok, és rajnamellékiek voltak. Nagyon kíváncsi valék megtudni, mennyire vannak sorsukkal Amerikában megelégedve s mindnyája dicseríte jelen állapotát, s áldották még a gondolatot is, hogy régi hazájukat ez uj honnal cserélték fel. Nemcsak hogy szabad, gondtalan életet élnek, jó, s táplálékony eledellel láttatnak el, semminemű adót sem fizetnek, sat. : hanem néhány év lefolyása alatt, ha szorgalmas, és takarékosak, független állást, s biztos jövőt vívhatnak ki maguknak. Jowában soká beszélgettem egy kőmivessel. Ő született szász volt, ki soká dolgoztatott Csehországban, hol annyit gyűjtött, melylyel későbbi feleségével, kit Szászországban a sok szertartás, a mint ő fejezé ki magát, s azzal

együtt járó sok kiadás miatt nem vehetett el, Amerikába hajózhatott. Utjában hajótörést is szenvedett, s először Kanadába vetődött, honnan csak később vándorolt át az egyesült-államokba. Hat éve, hogy Amerikában dolgozgat, s nemcsak hogy egy csinos téglából épített házacskát szerzett, hanem ahhoz kis gazdaságot, kertet, rétet és szántóföldet is vásárolt. A mellett házakkal nyereszkezik, melyeket maga épít, s midőn elkészülnek, tetemes nyereséggel ad el. Ezt, mint maga mondá, Szászországban egész életén keresztül nem érhetne volna el. Amerika eldorádója a munkás osztálynak. Itt csak a munka, és csak a munka becsületes, tiszteltetik s kerestetik, ez az mely méltó jutalmat biztosít. Még a pénz, a vagyon is csak annyiban bír becsesél, a mennyiben eszközül szolgál a munkásság kifejtésére. Munkátlan, henye ember semmi méltánylásban sem részesül, semmi becsesél sem bír ott. A mellett soha sem kérdezősködnek az ember multja iránt, nem tudakolják mi volt, vagy mik voltak szülei, elődei; hanem csak azt tekintik mi jelenleg, és mit mivel. Mily máskép áll Európában. Itt a munka még most is nagy részben megalacsonyításul tekintetik, s oly emberek, kik valamely üzlettel foglalkoznak, kik arra szorultak, hogy önfenntartási eszközeiket munkásságuk által teremtsék be, a társaság bizonyos köréből maig is kizárják. Csak az újabb időben sikerült néhány feltartóztathatlanul pályáttörő eszmének némi változást idézni elő e tekintetben, s most már csupa kénytelenségből részesítik a munkát őt illető jogaiban.

Ellenben azt tapasztaltam, hogy a bevándorlottak nagyobb része, mely a miveltebb osztályhoz tartozik, elégtelen, s epedő vágyódással sovárogo vissza elhagyott régi hazájába. Bármily nagy, s korlátlan politikai szabadsággal birjon is az ember, nem érzi annak jótékonyágát oly közvetlen, mint a mikép a megszokott társas viszonyokat nélkülözi, és a megszokott, s életszükséggé vált társas-élet hiányát érezi. Ezernyi aprólékosságról, mely szokás által becsessé vált előttünk, s melynek nélkülözhetlenségét akkor érezzük, ha elvesztét siratjuk, kénytelenek vagyunk lemondani idegen hazánkban, s idegen viszonyokhoz szokni, bármily szenvedhetlenek legyenek is azok. Hazánkban, ha még oly elégtelenek valánk is, s viszonyainkat még oly sujtóknak találtuk is: idegen földön minden kellemetlenséget feledünk, és csak az tapad hiven emlékezetünkbe a mi kedves, a mi drága vala, ez csiklándozza nyugtalan képzeletünket, s ez költi fel keblünkben az elhagyott hazánk utáni sovárgó epedést.

Wettstein ur szállodájával átellenben egy könyvkereskedés német jelczimét pillantám meg, hol egyszersmind egy német folyóirat „*Fliegende Blätter*“ (röpiratok) szerkesztői hivatala is áll. Megismerkedtem a könyvkereskedő, s egyszersmind lapszerkesztővel, ki egy prágai születésű fiatal ember, a ki sok mozgékonyág mellett az olvasottság jelentékeny fokán áll, s bizonyos irányban ritka szerkesztői tehetséggel bir. Boltjában találhatók Humboldt Sándor kisebb iratai újabb kiadásban, Fischer természettana, épi-

tésmesterség iskolája, egyéb természettani művek, s néhány német classicus mellett számtalan regény.

Azon panaszkodott nekem elég keserűen, hogy kevés hajlam mutatkozik a classicus művek olvasása iránt. A naponként kimondhatlan mennyiségben felmerülő regények, különösen a francia iskola terményei képezik Amerikában is a németek, mint Európában a hölgyek csaknem egyetlen s kizárólagos olvasmányát. Régi hazájok classicusai iránt ritkán tudakozódnak, tudományos munkák pedig a könyvszekrények porlepte rekeszei közt éveken át háborítlan nyugalmat élveznek.

Egyébiránt Naprstek urnál, mert ez a könyvárus neve, nemcsak könyveket, hanem különböző természeti tárgyak gyűjteményét is találtam, melyet ő nagy részben a környéken szedegetett össze a prágai muzeum számára. Ezen gyűjteményben a természet minden országát, s az állatország minden kitünőbb rendét képviselve találtam, mint pillangók, rovarok, kigyók, tekenősbékák, halak és madarakban. Szinte egy pompás darab termékrezet nagy jegeczekkel a Lac superior vidékéről.

Naprstek ur, mind a mellett, hogy idegen országban, idegen hazában, németek közt, és németektől él, még is önkénytes száműzetésében is dühös cseh, s cseh szellemét minden alkalommal leplezetlen kimutatja. Ez okból a németek és csehek közt gyakran van összeütközés Milwaukeeban, kik észre nem térítetve azon siralmas események által, melyek Európát szétszaggatták, a szeretetreméltó nemzeti gyűlö-

letet, s fajféltékenykedést Amerikába is átültették. Lehet-e aztán csudálni, vagy okszerűleg lehet-e az amerikainak szemrehányást tenni, ha az minden idegen, s kebelében megszilárdulni akaró nemzetiséget határozottan ellenez, azt minden hatalmában álló törvényes eszközzel leküzdi, vagy ha az nem elegendő, még törvénytelenhez is folyamodik? Nem kell hinni, hogy az amerikai nem ismeri az Európában történeteket, ő elkezdte Europa történetét tanulmányozni, s abból sok hasznos tanúságot meríteni. És ebben van tökéletes igazsága. Az emberiségnek saját története után kell magát képeznie, s jaj azon népnek, mely a történetet, a nélkül, hogy beletekintett volna, hagyja háta mögött!

Kétségkívül, hogy Amerika minden városa közt, melyet meglátogathattam, Milwaukeeban van a német elem tulnyomólag képviselve. Hanem azután a németek is kitüntetik németiségüket, a hol, s a mennyire csak lehet. Seholsem láttam annyi német jegyczimet, s felírást, mint Milwaukeeban. Van itt német zeneegylet, melyben minden télen több jeles dalmű adatik elő; van „német nemzeti színház“ sat. : de azért a város jelleme kitünőleg amerikai, és az amerikai itt is, mint mindenütt, izgékony-sága nagyobb előrelátása, nyereszkeskedési ösztöne által szembetűnő tulnyomóságot vívott ki a németek, valamint minden egyéb nemzetiség fölött, mely politikai, iparos és kereskedelmi tekintetben vele versenypályára lépett. Még mezeigazdaság tekintetében is jóval feljűmulja az amerikai a németet. Mindent könnyen észrehevő

gyakorolt szeme, mindig nyílt gondolkozásmódja, rendkívül rugékony természete, mely mindenféle Proteusalakot képes felöltözni, képessé teszi őt, hogy rövid idő alatt mindig a legcélszerűsabbat, az ajánlkozó körülményhez legillőbbet találja ki, míg a német nehezséges természeténél fogva a régi, a megszokott, az ifjúságában betanulthoz tartja magát, s attól csak számos keserű tapasztalás, s érzékeny veszteség után távozik el. Az amerikai kitűzött célja kivételében oly szilárdság s kitartással bír, minővel egyetlen nemzet sem: de az eszközök megválasztásában is nagyon hamar határozó. Nem ragaszkodik ő a megszokott, vagy betanulthoz, sőt ellenkezőleg, a mit tud azt mindig javítani, tökéletesíteni, s újabb tapasztalatokkal gazdagítani törekszik.

Naprstek ur szíves volt a városban mindenütt elkísérni, s annak nevezetesebb pontjaira figyelmeztessé tenni. Elvezetett a milwaukeei „szabad német gyülekezet” iskolájába, ezután két nyilvános kertbe, melyek elháríthatlan hanyatlásukhoz közelgetnek. Visszajöttünkben néhány gazdag amerikai csinos mezei laka mellett haladtunk el, azok közt egy bizonyos háza mellett, ki a Visconsin államban eladó, s megvásárolható telkekre nézve megbízásokat fogad el. Amerikában ez is nagyon jövedelmező üzlet, s úgy látszik, mintha itt is, mint Európában a megbízottaknak hason eljárásoknál jobban ütne ki, mint a vevők vagy eladóknak. Legalább többnyire mind gazdag vagyont gyűjt, míg a vevő szerződés megkötése után gyakran a fülét vakarja.

Vége a catholikus főegyház mellett vitt elutunk, mely akkor építtetett s bevégeztetéséhez közelgett. Magas téren emelkedik, de nemcsak ezáltal, hanem meglepően pompás építés módja által is Milwaukee minden épülete közül kitűnik, s ha majd tornya is elkészül, akkor mint királyné büszkén emelendi föl fejét a város többi épülete fölé. Ez már az ötödik cath. egyház, mely Milwaukeeban legnagyobb részben európai pénzen építtetik, s úgy látszik, hogy ezen egyház a német szabad gyülekezet, valamint az amerikai felekezetek részéről éreztetett sok bánatalom daczára is, Visconsinban a többi fölé elsőbbséget fog kivívni, s mindig nagyobb jelentőségre vergődni. Feltűnő azon merészség, s önbizalom, melylyel ezen egyház követői fellépnek, mihelyt arra csak némileg is alkalmas tért találnak.

A cath. vallás követői Visconsinban, valamint az egyesült-államokban mindenütt irföldiek, és németek. Ritkaság, hogy amerikai ezen egyházhoz tartoznék, mert ő ezen vallásnak nemcsak nem barátja, sőt inkább gyűlöli annak hívóit, és pedig nemcsak hitvallásuk miatt, hanem nemzeti és politikai szempontból is. Hanem a fortélyos amerikai gyakran még a vallást is nyeresztkedésre használja fel, a mennyiben azon vallásra tér át, melyből legtöbb haszon kánál ki.

A cath. vallásnak makacs ellenei találkoznak nemcsak az amerikaiak, hanem maguk a németek közt is. Ezek Amerikában is közönségesen két egymással ellenkező tulságba esnek. Vagy szigoruan

igazhivők, kiknek semmi saját véleményök, s meggyőződésük nincs, s minden, nemcsak vallási, hanem politikai ügyben is egészen főpásztoruk utasításaihoz szabják magukat; vagy minden tényleges vallást megtagadva észhittani irányt követnek, számos gyülekezetet és együletet képezvén, melyekhez ragaszkodik a németiség többsége. E két ellenkező irányu felekezet a leghevesebben küzd egymás ellen szóval, és írással, s nyílt háborút viselnek, mely alatt sem a kifejezések megválasztásához, sem a kölcsönös szemrehányásban a mivelt, és jól nevelt embertől követelhető illemre nem igen ügyelnek. Volt alkalmam több ily gunyiratot olvashatni: de megvallom, hogy az aljasságok, durva gyalázó szavak, s minden finomabb emberi fület vérig sértő kifejezések ilyszerű szemetjét, mint ezen ugynevezett „legszentebb érdekeket“ védő iratokban halmozódik össze, soha, sehol nem láttam, de még csak képzelni sem tudtam, hogy létezzék ilyes valami. Csoda-e tehát, ha az amerikai, ki minden felekezetnek minden tekintetben egyenlő vallásszabadságot enged, méltó undorral fordul el oly emberektől, kik épen azt, a minek a tömeg szemei előtt szent és sértetlennek kellene lenni, vagy a miről csak a legnagyobb tisztelettel kellene szólni, sárba rántják, s a legundorítóbban bepiszkolják. Bármely vallás-felekezet, vagy vallásos meggyőződéshez tartozzék is valaki, a valódi mivelt ember tiszteli a más vallását, s vallásos meggyőződését. És épen abban áll a valódi miveltségnek, a vak buzgóság fölötti fensősége, hogy az a tévedéseket méltó-

sággal rójja meg, és az igazságot meggyőződés által igyekszik érvényesíteni : míg ez a durva erőszak minden rendelkezhető eszközeivel összetör s lába alá tapod mindent, mi útjába akad. És épen ezért áll a valódi mivelttség oly magasan a vak buzgóság fölött.

Mire a városba visszatértünk, minden utca sarkán kiragasztott roppant kiáltványokat találtunk, melyekkel a város és vidék demokratai még azon estére (szombat este volt) meetingre hivattak össze, hogy a mértékletességi törvény (liqueur Law) ellen határozatot hozzanak; és a Know-Nothing párt (bennszülöttek) ellen némi demonstratiót vigyenek véghez.

A németek, és catholikusok itt is a demokrata zászló alatt sereglettek össze, mert az ő legdrágább érdekük forgott kérdésben, jelesül a bort és sert kelle megmenteni, melytől az amerikai megakarja fosztani, és a rabszolgák felmentését hátráltatni. Hogy a cath. papság, s azzal együtt minden catholikus miért csatlakozott ezuttal a demokratákhoz, holott kevéssel ezelőtt, jelesül az elnök választásánál, legdühösebb ellenei voltak a demokratáknak, könnyű megmagyarázni. A Know-Nothing párt törekvése ugyan is, mint már említünk, oda irányoztatott, hogy a törvényhozó hatalomnál oly törvényt vigyen keresztül, mely szerint minden bevándorolt csak bevándorlása 21-ik éve után nyerjen teljes polgári, s minden politikai jogot. A cath. papság pedig minden hatalmát az évenként bevándorolt irföldiek, és cath. németek tömegéből meríti : igen természetes tehát, hogy teljes erejéből ellene szegül oly törvénynek,

mely hatalma kutforrásait szándékozik bedugni. E szerint ezen pártban a legegymással ellenkezőbb elemeket látjuk egyesülni, hogy egy, utánuk vándorlandó európai testvéreikre nézve veszélyes befolyásu törvény létrejöttét akadályozhassák.

A város német és cseh lakossága közt e napon jelentékeny szorongás uralkodott. Ugyanis az a hír terjedt el, hogy a Know-Nothing párt a gyűlést szétugratni szándékozik. Ez a hír csakugyan rá is ijesztett a demokrat pártra, mert több helyen elővigyázati módokhoz nyult, hogy ellenfele netaláni támadása ellen védve legyen. Így például Landa ur egy cseh szállodájában, hol az nap vacsoráltunk az utcára szolgáló ablakok és ajtók erősen bevalának zárva. Legnagyobb hasznót huztak ebből a kereskedők, mert mint beszéltek, ezen délután egyetlen Revolver*) sem lehet a városban találni, miután a félénkek kettős árért mind bevásárolták.

Este felé a munkáról hazatérő népség csakugyan kezdett a vásártéren gyűlőngeni, s a vásárhivatalház erkelyéről, melyre több lépcsőn juthatni, tartottak beszédet a párt vezetői. Először is három szónokolt angol nyelven, kiknek élezeit, s erős kifejezéseit morgás, s ujjongással kísérte az összesereglett tömeg. Sajátságos benyomást tett a szuroksötét éjben e nagy tömeg. A szónokokat lehetne ugyan hallani, de látni teljességgel nem, s legfeljebb is néha egy kalaplebeg-

*) A Revolver alatt 6 csövü pisztoly értendő, melylyel a kakas egymásutáni felhuzása után hatszor lehet löni.

tetést lehete észrevenni. A szónokok nagy folyékony-
sággal beszéltek, s minden módon lejtezték, pontoz-
ták előadásukat, hogy annál nagyobb benyomást
gyakoroljanak a hallgatóságra. Erre a gyűlés hatá-
rozata először angol, azután német nyelven felolvas-
tatott az első emelet ablakából. Sok elkoptatott kife-
jezés foglaltatott ebben a népszabadságról, a törvény
sértetlenségéről sat. megvetéssel szólott a Louisvillei
gyászos eseményekről, melyeket a féktelen nép egy
oly párt ösztönzésére vitt véghez, mely a jog és nép-
szabadság rendszeres megtapodását tűzte ki felada-
tául, s a cath. papságot, itt is mint St. Louisban a
szavazatszekrénytől elűzte sat. Német nyelven dr.
Hübschmann olvasta fel, ki itt minden német közt
legnagyobb politikai befolyást gyakorol amerikai
polgártársaira, sőt politikai hivatalt is visel.

Még néhány angol és német beszéd tartatott,
mire roppant „chairs“ rivalgás közt eloszlott a gyű-
lés. A tanácskozmány e szerint minden megháborítás
nélkül ment véghez, s mindazon ijesztgetés, melyet
a kislelkűek terjeszgettek, alaptalan vala.

XXV.

Milwaukee. Kirándulás több német gazdához. A németek életmódja. Színház.

Augustus 19-ke. Ismét vasárnap, mely minket
Milwaukeeban maradni kénytelenített, mert egy vas-
uti vonat sem indult, egy gőzös sem oldott vasmacs-
kát. Egyébiránt rám nézve ezuttal nem volt kellemet-

len, hogy még egy napot kellett Milwaukeeban időznöm, részint mivel ezáltal alkalmam akadt Milwaukee vidékén néhány major birtokot (farm) megtekintetni; részint mivel a milwaukeei németek vasárnapi életét megismerhettem.

E czélból egy ugynevezett „Livery-Stable“ból bérkocsit fogadván, Lüdeman ur, egy keleti porosznak a várostól $\frac{1}{2}$ óra járásnyira fekvő majorjába rándultunk ki. Naprstek ur szives vala oda is kikísérni. Lüdeman ur majorját kivált vasárnap sok milwaukeei műveltebb német szokta látogatni, kik az amerikai puritanismus daczára, német jellemükhöz hiven szeretnek vasárnaponként falura rándulni, hogy ott egy pohár jó sert költsenek el, s egy kis jó pecsenyét falatozhassanak a zöldben. Reggeli 9 óra volt, midőn könnyű járművünkön a város utczáin végig robogtunk. Utunkban rendkívül sok emberrel találkoztunk, kik kezökben tartott könyvükkel velünk ellenkező irányban a város felé haladtak. Mind bámészkodva, s megütközve nézett ránk. Naprstek urtól ennek okát tudakozván azt felelé, hogy ezen emberek megbotráncoztak azon, miszerint mi vasárnap, ily időtájban elhagyjuk a várost. Lüdeman urhoz érkezvén, nála már egy igen csinos társaságot találtunk, a többek közt egy lipcei orvos nejét négy felnőtt leányával. Képzelní lehet, hogy mily különös tünemény valánk mi rájuk nézve. Mert hát mi Európából jöttünk, s utunkban annyira szeretett hazájukat is láttuk; már pedig a Michigan mellett ritkán hall az ember valami hirt Európából, különösen Szászországról. Mind a

mellett, hogy egészen ismeretlenek valánk előttünk, még is minden szó, minden értesítés, melyet hazájukbani egyes nevekről adhattunk, hévvel fogadott, kedves vala, s észre lehetett rajtuk venni, hogy Ceres siralmából e fájdalmas szavak :

„Auch sie sind mir theure Boten
Süsse Stimmen vom Cocyt“

viszhangozának keblökből.

Gyönyörű nap volt, a lég tiszta, s Michigan felől hüs szellő lengett felénk. A tó magas partján egy sétát tettünk Lüdemann ur bátyjának $\frac{1}{4}$ órányira fekvő majorjába, mialatt alkalmunk volt az amerikai gazdálkodásmódját láthatni, mely európai, sőt magyar fogalom szerint a legnagyobb mértékben hanyagnak nevezhető. Irtatlanul tenyészik a dudva a szántóföldeken, és sehol semmi nyoma sem látható azon gondos mívelésnek, melyhez Németországban annyira hozzá van szokva az ember. A felhasogatott földbe belevetik a magot, s tenyésztését ugyanannak anyai gondoskodására bizzák. A kukoricza- és burgonya-földeken alig látszott valami nyoma a mívelésnek, a trágyázásnak pedig hire sem volt. És még is azt mondják, hogy Lüdemann ur bátyja majorja a minta gazdaságok közé tartozik.

Ugy látszott, hogy Lüdemann ur szívesen beszélt multja, s élvezetben eltöltött lefolyt napjairól. Sőt még arra is czélzott néha, hogy ő előkelő családból származott, mely körülmény azonban Amerikában kevesebb hasznót hajt neki, mint két izmos s egészséges kar. Elbeszélte nekem, hogy mindketten

először Pennsylvániában telepedtek meg, de Visconsin rendkívüli termékenységének híre, s a kivándorlás oda irányozott folyama által csábítatva, előbbi telepüket elhagyva, itt vásároltak maguknak birtokot. Lüdeman ur állította, miként azon földet, melyen most buzája, s burgonyája tenyészik, kevés év előtt, sűrű erdő fedte, és hogy ő tette mivelhetővé az egész birtokot, s minden darabfát sajátkezüleg vágott ki. Ha már most tudja az ember mily roppant nehézségekkel van összekötve egy ily munka : valóban meg nem foghatja, hogy a szép Pennsylvanniát, elvitázhatlanul a legszebb, s az Egyesület északi államai közt a legtermékenyebb államot miképlehet a vadon, zordon még miveletlen, sőt termékenység tekintetében is sokkal Pennsylvania mögött álló Visconsinnal felcserélni? És Lüdeman uron nagyon észrelehetve venni, hogy teste a sanyaru munka alatt igen sokat szenvedett.

A ki hallja, vagy személyesen tapasztalja, hogy egy amerikai telepesnek, mily roppant nélkülözést kell kiállani, kivált az első években, annak állapotát bizonyosan nem a legirigylendőbbek közé fogja sorozni. Ha az amerikai telepes jelentékeny tőkével nem rendelkezik, mely által számos napszámot fizethetne : akkor legtöbb esetben csupán saját erejére, saját kezeire van szorítatva, s oda kényszerítve, hogy minden mezei munkát maga végezzen, a mi pedig a letelepülés első éveiben igen is nyomasztó. Erdőt kell irtani, hogy a földet fel lehessen törni, s mivélésre alkalmassá tenni. Minden szántóföldet, rétet, szóval

az egész tulajdont, ha idegen bitorlás ellen biztosítani kívánjuk, körül kell keríteni. Mindezek pedig oly munkák, melyek sok erőt, fáradságot és jelentékeny pénzért igényelnek, s a mellett még első években semmi jövedelem, semmi haszonra sem lehet számítani.

Már, ha egy európai szántóvető, kit a meggyőzhetlen adóterhe, katonakötelesség, csekély termés, ahhoz még bőséges házassági áldás földhöz sujtanak, kire a közel jövőben csak tökéletes elszegényedés várakozik osztályrészül; ha mondom egy ily nélkülözéshez szokott földmives, kire hónapban semmi vigasz, semmi jövő remény nem mosolyog, végre sok kiállott szenvedés után elhagyja hazáját, hogy a távol nyugaton egy új hazát alkothasson, egy jövedelmező, adómentes birtokot szerezhessen, mely fáradságát s munkáját bőven megjutalmazza, családjá s késő utódainak is biztos jövőt ígér : ezt igen természetesnek találom. Ő nehéz munka, s mindennemű nélkülözéshez hozzá van szokva, nem ismer más gyönyört, más élvezet, mint nehéz munkájának aránylagos jutalmát, mely az élet legelső s legszükségesebb kellei kielégítését biztosítja; s boldognak érzi magát, ha családjá körében, ezen új hazája adta csekély előnyöket nyugodtan s háborítlan élvezheti. Ő nem ismeri a finomabb társasági viszonyt, nem igényel magasabb szellemi élvezeteket, s az európai jólétet semmi oldalról sem ismerte meg.

De ha egy előkelő sorsu művelt európai, ki az európai élet sokféle finom gyönyöreit ismeri, kinél a

szellemi érintkezés, szabadabb s felderítőbb társalgás életszükséggé vált : csupa unalomból arra határozza magát, hogy hazáját elhagyja, s arra megkívántató tőke nélkül Amerika távol nyugati részeibe vándorol, hogy ott mezőgazdászatot üzzön, s az amerikai majeros élet minden nélkülözésének alávesse magát, s a mellett azzal altatja, hogy ott lelki nyugalmat, boldogságot, és megelégedést talál : ezt már csakugyan nem tudom megmagyarázni, s az emberi természetnek tökéletes nem ismerését feltételezi annak részéről, ki ilyenre határozza magát, s a mellett még boldogságot is reményl. Nem csoda tehát ha levertség, bánat, elégtelenség, teljes lelki meghasonlás, reménytelenség, végre az elhagyott régi haza utáni sóvár, és leküzdhetlen vágyódás ezen elhamarkodott lépés elkerülhetlen következménye ; és ha az általunk annyiszor ócsárolt haza, most a távolból a megdicsőülés rózsás színében tűnik fel ; ha minden ott szenvedett bánatot, minden kiállott igaztalanságot könnyen feledünk, és csak a leélt kedves napokra, s víg órákra emlékezünk, melyeket talán rokonink körében, barátink társaságában, s szellemi társalgás élvezete közt tölténk. Az ilyen embernek sem adómentesség, sem vallási sem politikai szabadság, legyen még oly korlátlan is, nem képes kárpótlást adni a megszokott élvezekért, melyeknek becsét nem ismerte, míg azokat megszerezhetette a mikor kívánta ; nélkülözése pedig az életet minden kellemétől megfosztja, s melyekről csak hosszas elszokás után szilárd határozottsággal mondhat le, s képes változhatlan sorsa előtt meghajolni.

Amerikában minden bevándoroltat, ki Európában a műveltebb osztályhoz tartozott, Amerikában pedig gazdálkodást űz „diákos gazdá”nak (lateiner farmer) czimeznek. Még a gyakorlati gazda is, csak több évi tapasztalás után, s miután többször elnyelte a keserűjét, képes kitalálni a valódi módszert, mely szerint kell Amerikában gazdálkodni, hogy abból haszon háramoljék; e szerint a diákos gazdának, ki legfeljebb csekély, könyvekből meritett elméleti ismerettel bir, lehetlen bevándorlása első éveiben csak akármely eredménnyel is gazdálkodnia. Neki számos akadályal kell küzdenie, s a gazdálkodásban előre tett minden lépése csak számtalan nem sikerült kísérlet, keserű tapasztalat, s gyakran csalódott remény végeredményeül tekintendő. Nehéz munkához nem szokott tagjai az erő feletti sanyargatás alatt gyakran csaknem összeroskadnak, úgy hogy több mint közönséges bátorság szükségeltetik arra, hogy valaki ily körülmények közt kétségbe ne essék, s reménnytelen tekintsen a jövőbe.

Ha már most ily körülmények a felsőbb osztályhoz tartozó kivándorlottaknál gyakran levertséget, elégtelenséget, régi megszokott viszonyok utáni sovárgást, sőt reménnyteleniséget és kétségbeesést találunk, ezen épen nem csudálkozhatunk. Csak néhány év leforgása után, majd ha új helyzetébe, új viszonyaiba beleszokott, miután némi eredményhez jutott, szállong el lassanként a levertség, elégtelenség, s tér vissza az önbizalom, a mikor bizalommal tekint a jövő elibe, s hajthatlan sorsával kibékült.

Visconsinban több olyan uri emberrel ismerkedtem meg, kik egészen más reménynyel vándoroltak Amerikába, de vérmes reményeikben csakhamar csalatva érezték magukat. Beszéltem berlini, lipcsei rajnavidéki urakkal sat., kik többnyire keserűen csalattott reményeikről panaszolkodtak; azoknak pedig kik nem panaszkodtak az elégületlenségről, régi hazájukbai vissza sovárgás világosan homlokukra vala írva, s minden kiejtett szavukból régi szülőföldük ujra lát-hatásának vágya sovárgott ki. Ezernyi elnyomott so-haj árulta el visszafojtott érzelmeiket.

Egészen más sorsa van az Európából kivándorolt parasztnak. Ő már Európában hozzá volt szokva a nehéz munka, s mindennemű nélkülözéshez, azért ez rá nézve Amerikában sem uj s váratlan. És csakhamar azon tapasztalatra jut, hogy fáradsága s munkássága nem eredménytelen, s néhány évi sanyarkodás után olyan jólétre vergődik, melynek elérhetését a legvérmesebb képzelődés segítségével sem merte volna reményleni.

Miután ifjabb Lüdemán urnál, ki itt olyan falusi korcsma formát tart, igen izletes félig europai, félig amerikai ebédet csaptunk, az egész társaságot sorsára hagyván, könnyű Buginkon dr. Wunderli ur majorjába kocsiztunk, mely a város épen ellenkező oldalán fekszik. Oda való utazásunkban számos ur, és hölgyből álló társasággal találkoztunk, mely Milwaukeeból Lüdemán ur majorjába mezei mulatságra sietett. Azonkívül egy népes indus csoporttal is találkoztunk, mely több nővel a városból jöven, hazájukba Mineso-

tába vándorolt. Ezek egészen nemzeti öltözetük, az az félig gyapju takarók, részint rongyokba valának burkolva, míg fejök s egyéb testük tollakkal ékesített, arczuk és testük pedig mindenféle szinnel undorítólag be vala festve és mázolva. Erős, zömök, de utálatos testalkatuak valának, melyet badar öltözetük még jobban eltorzított. Az indusok szeretik az európaiaktól elhányt rongyokat összeszedni, s azokkal testüket gyakran a legnevetségesebb módon beagatni. Így például gyakran láthatni férfiakat, kik női selyem kalapot viselnek, melynek eredeti alakjának még csak árnyéka sincs meg, vagy egy frakk van ujjainál fogva derekukhoz kötve. Egyébiránt, a hogy csak lehet iparkodnak magukat a zordon éghajlat ellen védeni, s mivel annyi képesség, és ügyességgel nem birnak, hogy gyapju takarójukból valami öltözetet készítsenek, tehát összeszednek mindent, a mit az európaiaktól kapnak, hogy testük meztelenségét eltakarhassák. Leginkább elejtett vadak lenyuzott bőrét szokták öltözetül használni, melylyel testüket kivált télen, midőn tulságos hideg van, a mennyire lehet takargatják. Egész raj férfi, nő és gyermek vonult utánuk a városon kívül, mintha a város szélén akart volna szerencsés utat kívánni nekik.

Midőn dr. Wunderli ur majorjába érkeztünk, mely inkább nyári mulató helynek, mint majornak nevezhető, az egész társaságot mély déli álomba merülve találtuk.

Itt egy német urral találkoztunk, kivel még Európából amerikai áthajózásunk alatt ismerked-

tünk meg, s ki még akkor megigérte, hogy visconsinbani kirándulásunkban kísérni fog, hogy ezen állam nevezetesebb pontjaira figyelmetesekké tegyen. De az idő sürgetett, s rövid megfontolás után csakhamar meggyőződünk, miként Wisconsin bensejébe kirándulásainkról le kell mondanunk, ha idejében Davenportba akarunk érkezni, hogy haza utazásunkhoz foghassunk.

Mig mi erről beszélgettünk, azalatt a férfiak és nők kialudták déli álmukat, a mikor a ház hölgyeinek bemutatattunk.

Dr. Wunderli ur milwaukeei lakását igen kellemesen rendezé. Szép és kényelmes falusi laka elegendő élvezetet nyújt arra, hogy az ember otthonosan érezze magát benne. Kényelem a kellemmel igen izletesen van egyesítve. A kényelmes butorzat mellett csinos szobrok, virágmedenczék sat. is díszesíték, és hogy a muzsák is tanyát ütöttek benne, tanusította egy a teremben álló zongora, a német classicusok könyvtára, azonkívül néhány rajz és egy pillangó gyűjtemény dicséretes zsengéje. Csakhamar két hölgy nem mindennapi zenetehetségének meglepő próbáját mutatá be. A két művésznő közül egyik, fekete szemű, sötét haju, magas nyulánk, amazon természetű, ha nem csalódom Frankfurt vagy Bonn vidékéről ifju hölgy vala, ki német természete ellenére egy bokros szürkét elég ügyesen megtánczoltatott, a mellett „gráciával“ szivarozott. Amazon természete dacára is pillanatiban némi szendesség, némi zavardottság mutatkozott, mi majd minden német hölgy-

nél tapasztalható. És ezen újabbkori amazoni kitünőségekkel kedvesen csengő hang párosult. Beethoven több dala, azok közt Adelaide, s több német classicus dallama annál nagyobb élvezetet nyújtott, minél kevesbbé valánk rákészülve. Ő egyike a milwaukeei dalmű, és zeneegylet legkitünőbb működő tagjainak. A másik hölgy, ki az elsőnek kísérésében bájos éneke által élvezetes délutánt teremte, a ház leánya vala. Hangja talán nem oly tiszta, nem oly zengzetes, mint az elsőé, de a helyett annál nagyobb iskola, és képességgel bír az éneklésben. Épen oly tökéletes volt játékuk is. Csupán classicus darabokat játszottak, s úgy látszott, hogy nagy szeretet, és művészi ihlettel tanulmányozták azokat.

Miután szivünk, s fülünk a két szép hölgy játéka, s éneke által elbűvöltetett, egy sétát tettünk Wunderli ur kertében, mely egy kis angol parkhoz hasonlít, de meglehetősen elhanyagoltnak látszott. Ugy tetszett, mintha Wunderli ur azon okból fordítana kevés figyelmet annak mívelésére, mert nem sokára egy vaspálya fog rajta átvonulni, a mikor különben is fel kell vele hagyni.

A mindenfelől körülrajzó temérdek szunyog csakhamar kiüzött minket a kert homályos lugosaiból, s kénytelenítettünk azon részébe menekülni, hol kevesbbé valánk kiteve gonosz szurásaiknak, s hol a vendégszerető házi nő egy csésze jó kávé, s más csemegeével várt. Mint furcsaság megemlítést érdemel az is, miként Wunderli ur ez alkalommal egy palaczk vörös, saját maga gyártotta pezsgő borral lepett meg,

miben az a legnevezetesebb, hogy nem szőlőnedvből, mert Visconsinban nem terem szőlő, hanem vörös ribiszkéből készítettett : hanem úgy hiszem, hogy sem a reimsi, chalon-i és eperneyi franczia, sem a rajna-melléki pezsgőnek nem fog ártalmára lenni a milwaukeei pezsgővel való versenyzés. Az első pohárral megitta mindegyikünk a házi ur iránti udvariasságból, de már a második ellen bocsánatot kért.

Az atlanti oceánról barátunk ekkor nyeregbe vetette magát, s a szép amazonnal egy sétalovaglást tett, úgy hiszem egy közel fekvő majorba, mi pedig a legszivesebb köszönetet mondva, ajánltuk magunkat, célunk lévén egy igen közel fekvő mulatóhelyet meglátogatni, melyen Milwaukee német lakossága vasárnaponként összeszokott gyülekezni, hogy itt egy pohár sör, és ha kedvük csucsorodik, néhány hegedűszólása mellett, a lefolyt hét gondjait elűzze, s az életét élvezze.

Már a német régi szokásához hű marad mindeütt. Ő ha egész héten át nehéz munkával sanyarta magát, ha hat napig keresmény után fáradt : a hetedikén szereti gondjait szélnek bocsátani, s magának és családjának néhány víg és boldog perczet teremteni. A német meglehetősen anyagi, de egészen józan elvből indul ki, miszerint az ember nem azért él, hogy életét folytonos nehéz munkával sanyarja, hanem azért dolgozik, hogy éljen, és az élet gyönyöreiből annyit élvezzen, a mennyit körülményei engednek. Már az igaz, hogy amerikai szomszédainak ezáltal sok boszuságot okoz, s gyakran ad okot heves

kikelésre; mert az azon mulatságban, melyet a német vasárnaponként élvez, a csupa imádásra szánt szent szabath megszenteltségtelenítését találja. Azonban ily nézetek csak puritán papok sötét szellemétől származnak, kik az élet annyi fáradalmai, és gondjaival küzdő embert még azon parányi élvezettől is megakarják fosztani, mely lelkét felderíti, és az életnek kellemet kölcsönöz. A szegény embernek csak a vasárnapja van önfelvidítására, és ha ezt illemes mulatságban tölti, a jobbak csak örülhetnek ennek, sőt a teremtnének is örömére szolgál, látván hogy teremtményei örülnek az életnek.

A német tehát Milwaukeeban is, valamint mindenütt, hol körülményei engedik, nem sokat törődik amerikai szomszédai orr-fintorgatásaival, s habár eretneknek mondja is az amerikai papság; még is régi szokásaihoz hűn, vasárnaponként víg társaságban elkölti pohár sörét, s szívesen nézi, ha az ifjuság víg zene, és dal mellett derült kedvvel kereng. Ő Horáccal tart, s vele így énekel :

„Huc vina, et ungventa, et nimium breves
Flores amoenae ferre jube rosae;
Dum res, et aetas et sororum
Fila trium patiuntur atra.“

Itt tehát német szokás szerint nagyon vigan, és derülten ment a mulatság. A vendégek egy része a terebély juhar, és gesztenye fák zöld lombozata alatt üldögélt, míg a másik a teremekben foglalt helyet, s úgy tetszett, hogy víg beszélgetés, s folytonos sörözésbe fojtja bánatát, s régi hazája utáni sovár epedé-

sét, és csak a jelen gyönyörteljes pillanatának élt. Meglehet, hogy sok százsz azt képzelte, hogy ő a dresdai brühli területen, vagy az ugynevezett „nagy kertben“ van, ha mindjárt nem találta is fel azon pompás öltözéket, s tökéletes zenekart, mely azokat felélénkíti. Ez alkalommal ismét több ur, és asszony-sággal volt alkalmunk megismerkedhetni, azok közt egy kisdéd, különben igen szerény kinézésű, de elméncz és vidor nővel, ki egyébiránt eleven, s szellem-dus kísérőnkkel heves, még pedig diadalmas szóhar-czot vivott, s a mellett sok kemény dióba haraptatta, a mi a jelenvolt társaságnak a satyricus ur rovására bő anyagot nyújtott a kacajra.

A mulatóhely tőszomszédságában egy üzletértő amerikai sörházat építtetett, melyben a németek öröme és gyönyörűségére általuk annyira kedvelt „lager“sört főzet, s az azoktól elég busásan kicsikart dollárokkal zsebeit tölti. Ha bár az amerikai különben nem örömet társalkodik is a németekkel, de szívesen bocsátkozik velök oly üzleti összeköttetésbe, mely mellett kilátása lehet, hogy a jámbor német Miska dollárait kizsebelheti. Az amerikai maga nem igen iszik sört, hanem főzeti a német számára, és ez a sör-főző amerikai, kinél többnyire németek dolgoznak, ezen jelentékeny söradó által, melyet neki a szom-jas németek fizetnek, már eddig is igen gazdag ember lett.

Ezután visszatértünk a városba, s még az nap este meglátogattuk a milwaukeei német színházat. Ez csak műkedvelő színház, melyben csupán milwau-

keei német polgárok, nők és leányok játszanak. Ők ezt „német nemzeti“ színháznak nevezik, s ezen czim van azon ház homlokzatára is írva, melyben a színját-szók játszanak. Ezen idegen nemzetiségi fitogtatás nagy szálla az amerikai szemében, s egy részről ezért is gyűlöli a németet oly nagyon. Két vígjáték adatott, u. m. a „Nőgyűlölő“ és az „Elátkozott herczeg.“ Mint műkedvelők meglepésünkre jól játszottak, különösen a prima donna, egy könyvnyomtató felesége tűnt ki, ki Németországban is, bármely szinpadon tetszést arathatott volna. Hetenkint csak egyszer játszanak, de akkor mindig zsufolva van a ház. Rendes díj helyett évenkénti egyszeri bevételt kapnak a színját-szók: ellenben Ballatka karigazgató ur, ki Csehor-szágban szerzette zenészetit képességét, ingyen igaz-gatja kised zenekarát, a miért az operánál évenkinti 800 dollár fizetéssel van alkalmazva; valamint zene-kara is minden előadásért 20 dollárt kap. Az opera előadás a német zeneegylet helyiségében történik, hol a részvényesek fele amerikaiakból áll, kiket a néme-tek ily módon mintegy bevezettek a művészetbe, s megnyertek annak számára, ámbár itt is, mint a vilá-gon mindenütt féltékenység, s czivodás szerepel, mi az amerikaiak kiléptét vontá maga után. De majd csak kibékülnek ismét, és mivel az amerikaiak nem képesek saját erejükből egy énekegyletet összeállítani, kénytelenek lesznek német testvéreikkel kibékülni, ha valami művészeti élvezetben ohajtnak részesülni.

A milwaukeei színházban, valamint Amerika minden színháza, s nyilvános mulató helyén csak egy

helyár divatozik, melyhez minden egyesnek egyenlő joga van. Itt csakugyan beteljesedik ama német közmondás : „Wer früher kommt, der mahlt früher“ (a ki előbb jön, az örül előbb). Néhány milwaukeei ur és asszonyságnak, kik egyebeknél feljebbvalóknak tartották magukat, nem tetszett az, hogy nekik vagy korábban kellett jönniök, ha az első sorokban akartak helyet kapni; vagy be kellett érniök az utolsó sorokbani helylyel, ha öltözésük soká tükrükhöz bilincselé. Megkisértették tehát ezen czim alatt „reservirte Sitze“ (lefoglalt ülések) az első sorokban néhány helyet biztosítani, s ezáltal azon kivételes jogot is tulajdonítani önmaguknak, miszerint ők a darab kezdete után is jöhetnek, s a jelenlevő közönséget talán a darab legszebb helyén, legérdekesebb pontján a legkellemetlenebbül háborithatják. Egyébiránt is ez kevés nevelésre mutat, s szembetünő bizonyosága annak, hogy mily kevéssé van sok ember tekintettel a nagy közönségre, ha felpiperézett nők, vagy neveletlen uracsok zsufolt színházban a darab közepén az összeszorult közönség közé furakodnak, s egész sor nézőt felállani kényszerítnek, s ezáltal a legkellemetlenebb félbenszakadást idézik elő. Sok ember ezt készakarva teszi, hogy a közfigyelmet ilyen módon vonja magára, miután ez más méltó uton nem sikerülhet. Az ily eljárás nemcsak kevés tiszteletre mutat, melylyel a közönség iránt viseltetünk, hanem hogy kevés nevelésben is részesültek az illetők.

És épen ezen oknál fogva nem lehete a lefoglalt ülések indítványát keresztül vinni. A milwaukeeiek

demokrata szelleme elleneszegült e célzatnak, azt hozván fel az indítvány ellen : hogy miután itt mindenki egyformán fizet, következésképp mindenkinek egyenlő joga van minden helyhez. A ki későn jön, elégedjék meg azzal a helylyel, mely üresen maradt.

E szerint a milwaukeei színházi közönség nagyon tarka vegyületben igen szép és finom arcok tüntek fel, melyeken nem látszott meg, hogy majorban (farm) nőttek fel. Hanem gyakran a rétvirágok épen a legszebbek, s leggyöngédebbek, s miután ők a természet szabad leányai, tehát a művészet által sem el nem kényeztettek, sem el nem torzítottak, épen ők a legbájosabbak.

Nekem a többek közt az tünt fel leginkább, hogy a „kedves fiatalság“ épen a földszinti bemenet legelső helyeit foglalta el, és senkinek sem jutott eszébe arra figyelmeztetni, hogy ez illetlen, vagy hogy onnan valaki elszólitani szándokozott volna. Ugy tetszik nekem, mintha a gyermekek nevelése tekintetében Amerikában épen azzal ellenkező elvet követnének a mit Európában csálhatlan és jónak tartanak. Mig ugyanis Európában szüntelen szerénységre intik a gyermekeket, s azt akarják beléjük oltani, hogy ők mindig az utolsók : addig Amerikában szabadtság engedtetik a gyermekeknek, hogy természeti ösztönüknél fogva előrehatoljanak, s mindenütt az első helyet foglalják el. A gyermekek ezáltal nem haladnak ugyan előre a szerénységben, sőt europai fogalom szerint tetemesen neveletlenekké lesznek : de már kora ifjúságukban önállókká válnak, önbiza-

lomra vergődnek, s minden helyzetbe könnyen bele tudják magukat találni. Ez az önbizalom gyakran nyegleség, és korlátlanságra fajulhat, és már többször szolgáltatott okot méltó megrovás, és panaszra: de legtöbb esetben az élet gyakorlati szükségére alkalmazzatik, a gyermekek korán elkezdenek saját lábukon járni, hasznosan foglalkozni, dolgozni és szerezni.

Színház után Landa urnál egy prágai vendéglősnél vacsoráltunk, hol két, europai módon fogolyként izletesen készített prairietyukot költöttünk el, s ezzel berekesztettük a vasárnapot, melylyel ezuttal nem volt okunk elégületlennek lenni.

XXVI.

Utazás Milwaukeeből Madisonba, Wisconsin fővárosába.

Augustus 20-ka Milwaukeebéli elutazásunk napja volt, honnan Madisonba Wisconsin fővárosába vettük utunkat. 98 mérföld állott előttünk, melyet reggeli 9 órától délután egyig megfutottunk. A vidék mindig termékenyebb lett, minél messzebb távoztunk a Michigan partjától, és minél beljebb nyomultunk az ország bensejébe, hol már halmos vidék tünedezett föl, melyet részint erdők, részint jól mivelt szántóföldek fedtek. Az erdők többnyire cserfákból állanak, melyek itt is, mint Amerikában csaknem mindenütt törpék, girbegörbék, s nagyrészen koronájuk vesztettek. Az amerikai őserdők itt sem

mutatnak benyomasos alakot. Wisconsin hús, és borongo lége melegebb öltözet előkeresésére kényszerite, és a pillangók tarka csoportja, mely derült napon videran úzi egymást, most pedig könnyű takarója nem nyujtván elegendő védelmet a közelgő september hús lége ellen, a fák lombjai alá bujt, s békétűrő önmegadással ott várta, a meleg nap sugarainak kilövellését, melyeket az ég ónszin felhős fátyola irigyen zárt el a földszínétől.

A most már nemcsak Madisonig, hanem azontul is elkészült vaspálya sebesen röpitett bennünket számos ugynevezett város mellett, melyek azonban inkább egy város első, és ép csirájaul, mint városul tekinthetők. Több elszórt, de határozott terv szerint épített, közbenközben igen csinos házalmaz, néhány templom, bolt, szálloda, községház, iskola és soha nem hiányzó ujságkiadó-hivatal képezik ezen leendő amerikai város első kezdetét.

Déli egy óra után érkeztünk Wisconsin fővárosába, hol is a Capitol-house czimű nagy, három emeletes, egészen amerikai modorban szervezett szállodába szálltunk. Ámbár északra ugy mint nyugatra, mondhatni a polgárisodás véghatárain állott ezen szálloda, semmi tekintetben sem állott hátrább Amerika legnépesebb pompás szállodáinál. Mindenütt azon pompa, azon kényelem, azon rend, mely az amerikai szállodákat minden oldalról jellemzi. Hogy ezen intézkedés előnyeit kellőleg méltányolhassuk, a polgárisodás legvégső határain, s a legjelentéktelenebb városokban fekvő ezen szállodákat ám ha-

sonlitsuk csak össze azokkal, melyek Europa legtöbb országaiban a fővárostól messze eső vidéki városokban találtnak. Ám próbálja valaki az amerikai utazást az orosz, lengyel, magyar, erdély, gács, olasz s spanyolországban utazással összehasonlítani, s hiszem, hogy pillanatig sem fog vonakodni a győzelmi pálmát Amerikának nyújtani.

Kevés időre, hogy a szállodába megérkeztünk, a chinai Gong-gonggal ebédre mennydörögtek. Amerikában ez igen kedvelt eszköz, melyet harang helyett szoktak használni. Ez mint a közelgő mennydörgés iszonyu morajjal harsog át az egész városon. Elbámultam, hogy oly kis városban mint Madison annyi vendéget találtam. Két hosszú asztal nyult végig az óriás étteremen, s mindkettő körül volt ülve. Valóban alig lehet megfogni, hol veszi magát az a sok utazó oly távol vidéken, s mi viszi oda őket? Hanem Amerika üterének legtávolabbi elágazásában is rendkívül élénk a forgalom.

Madison 5600 lelkes kis város. Ha mindjárt sikágon terül is el, fekvése még is igen kellemes. A város fekvését a Capitol oromzatáról néztük, mely egy szép kert közepén áll, hol a nagy levelű cserfák, és szép, sűrű lombozatu, s finom levelű czukor juharok sötét árnyat vetnek a gonddal ápolt utakra. A Capitolnak, mint Amerika minden Capitolának oszlopos homloka, és kupja van, mely a város egész környékére szép kilátással kínálkozik annyival inkább, mivel a Capitolium rendesen a város emelkedettebb pontján áll, és így a város többi épületét

jóval felülmulja. A Capitolium üléstereme karzattal van ellátva a közönség számára, s mint minden nyilvános ülésteremet, melyben politikai tanácskozás foly, a minden párttól egyformán tisztelt, és szeretett „pater patriae“ Washington jól vagy rosszul talált arczképe diszesíti. Ebből lépdeltünk fel a tető lapjára, honnan Madison egész vidékét nagy messziségben beláthattuk. Két tó partján fekvén, s némileg ezek közé szoríttatván, Madison házai a város széles területén fák és kertek közt állva, inkább hasonlítanak mezei mulató mint városi lakokhoz.

Madison környéke, mind a mellett, hogy széles, hegyek által meg nem szakasztott síkságból áll, meglepően kedves benyomást gyakorol a szemre. Mert a mit a természet víz és szárazföld, erdőség és buja zöld rétek, és szántóföldek czélszerű felosztása által a tájfestői szépség emelése tekintetében megtehet, itt a legnagyobb mértékben megtette, és a helyzet egyformasága daczára is a tájfestői jellem változása által oly nagy változatosság tűnik elő, hogy a szem csak édes gyönyörrel pihenhet a város, és környéke térképén.

Innen egy sétát tettem Wisconsin államnak a várostól jelenleg távol fekvő, s attól jó darab térköz által választott egyeteméhez. Mintegy $\frac{1}{4}$ óra távol-ságnyra fekszik a capitoliumhoz egy kisdud halom tetején, de a naponként terjeszkedő városhoz mindig közelebb vonul. Az egyetem két, egymással átellenben álló, egészen egyforma, három emeletes, homlokzatán 11 ablakkal ellátott épületből áll. A két épület

közül az egyik csak akkor végeztetett be, csupán a benső rendezésén dolgoztak még. Az intézet felügyelője, ki egyedül volt jelen, mert itt is szünidő volt, bevezetett abba, s megmutogatta annak minden gyűjteményét, mely összesen egy kis terembe volt összeszűfolva, s néhány természettani műszer, s egy ásványgyűjteményből állott. Villanyos kísérletekhez megkivántató néhány készülétből állott az egész természettani készülék, míg az ásványgyűjteményt nagy részint néhány földisme darab képezte, melyek az ásványok közt minden rendszer, minden rend nélkül összehányva állottak. Azonban van az intézetnek, mint hivatalos kimutatásokból kivehettem, egy rendszeresen rendezett, s meglehetősen számos állattani gyűjteménye, mely a Wisconsinban található állatok nagy részét magában foglalja. Ugy látszik, hogy legtökéletesebb a madarak gyűjteménye, mely több 100 fajt foglal magába. A könyvtár 500 kötetből áll, melyek közül a fő részt az államtörvénykönyv, és congresshatározatok alkotják, továbbá Young Encyclopediája, Cicero munkái, Shakespear Angolország története, s néhány theologiai munka. Mutatott még a felügyelő egy hallgató-teremet, melyben mintegy 60—70 hallgató él. A lefolyt évben mintegy 50 növendék látogatta az intézetet. Mint az igazgatóság jelentéséből kitűnik, nagy számu tudomány fog ugyan felvétetni a tanítási tervbe, de ekkorig csekély rész léptetett életbe, részint mert nem volt rá szükség, részint mert nem volt elegendő tanító.

Ebből az tűnik ki, hogy a wisconsini egyetem

alig egy algymnasium kívánalmainak felel meg, s europai fogalom szerint az egyetem czimet teljességgel nem érdemli meg. Legfeljebb is egy leendő egyetem csirájának lehetne nevezni, úgy mint Madison is csak egy leendő nagy város csirájául tekinthető. Ugy látszik, hogy nevek megválasztásában az amerikaiak nem igen lelkiismeretesek, és gyakran fellengző, és sokat ígérő nevek által épen azt akarják pótolni, a mi igazán és valósággal hiányzik. A mennyiben azonban ezen jelentéktelen intézetet már most egyetemnek nevezik, azzal csak azon czélt akarják kijelenteni, melyre törekednie kell, hogy a vég kívánalmának megfelelhessen. Nem kétkedem, hogy a madisoni egyetem 50 év alatt nem lesz kénytelen nevét szégyenleni, és hogy Europa legkitünőbb egyetemei mellett helyet foglalhat.

Midőn az egyetemből a városba tértem vissza. egy német szálloda mellett vitt el utam, melynek „rheinischer Hof“ volt a felirata. Belépven úgy találtam, hogy nem egyéb mint közönséges sörkorcsma, melyben német emberek, és iparosok pohár sörüket, és ebédjüket szokták elkölteni. Az itt összegyűlt németek közt egy ausztriai asztalost találtam, ki csak néhány év előtt vándorolt Wisconsinba. Ezek is mind meg valának sorsukkal elégedve, s úgy látszott, miként nem bánták meg, hogy régi hazájokat elhagyták. Munkát kapnak folytonosan, ha dolgozni akarnak, és pedig jó fizetés mellett. Egy, sőt nyáron két dollár napi dijt is kap egy mezei munkás, a mellett az élelmi szerek olcsók, úgy hogy okos háztartás

mellett kevés idő alatt meglehetősen vagyonkát lehet gyűjteni, mely független létet biztosít számukra. Miután tudtam, hogy földink Haraszti Madison közelében telepedett meg, kérdezősködtem utána, és ők meglehetősen tudósítást tudtak róla adni. Őt azon a vidéken a német telepesek nagy részint „Báró“ név alatt ismerik. Hogyan jutott azon szerencséhez, hogy Amerikában báró czim alatt létezik, sehogy sem tudhattam meg. Ők azt beszélték nekem, miként a báró Wisconsin egyik legtehetősebb embere lehetett volna okos gazdálkodás mellett. Azon egész darab föld, melyen most Prairie du Sac fekszik, s mely eredetileg Harasztnak neveztetett, az ő tulajdona volt. Ő azt apró részecskékre osztván, nagy részét igen olcsó áron eladta, míg a másik részét haszonbérbe adta, s maga a gazdasággal nem sokat törődve, üzérkedési célból ide s tova utazgatott, míg nem minden vagyonának kiment a hátán, a mikor vagyona maradékaival apjával együtt Kaliforniába költözött, hol mint mondják ismét igen jól folynak napjai. Neje elvált tőle, s jó darabig Uj-Yorkban lakott, de miután Haraszti ismét tekintély, és vagyonosságra vergődött, újra visszatért hozzá.

Már meglehetősen besötétedett, midőn a városba visszatértem, s míg egyik széles utcán a szállodába siettem, nevemen hallám magam szólíttatni. Meglepetve tekinték szélyel, s utitársamat egy Bugiban idegen ur mellett ülni pillantám meg, kit ő, mint földinket mutatott be. Mint mondá neve Toto, pesti születés, s rácznak adta ki magát. Hanem azt nem ve-

hettük ki, hogy miféle nyelven beszél, mert magyarul nagyon rosszul beszélt, németül pedig épen nem akart beszélni; mert valahányszor ezen nyelven szótunk hozzá, sohasem felelt. Egyébiránt úgy látszott, hogy Magyarországon meglehetősen jártas, és hogy jobb társaságokban is forgott. Legalább a magyar főurak nagy részét ismeri, és pedig nem csupán nevek után, hanem úgy tetszett, hogy viszonyaikba is meglehetősen avatott. Hét év előtt vándorolt ki hazájából, s állítása szerint ez idő óta tökéletesen elfelejtette a magyar nyelvet. Madison közelében egy 200 holdra terjedő majorságot vásárolt, melyen jelenleg egy Yankee daczára nagy hévvel gazdálkodik. Eleinte Harasztival volt összeköttetésben, de csakhamar elvált tőle, mert mint állítá, igen okszerűtlen gazdálkodást vitt. Az ő előadása mindenben összhangzott a rajnai udvarban talált németföldik beszédével, sőt Harasztiróli tudomásunkat egy igen furcsa, s csaknem hihetlen adomával szaporította. Harasztinak ugyan is volt egy pompás gőzöse, melyen ő a Mississippit Uj-Orleansig beszokta utazgatni. Midőn egyszer jól megterhelt hajójával Uj-Orleans alatt horgonyozott, s üzletei végzése végett néhány órára a városba távozott: az alatt hajója kapitánya az utazókkal, s mindennel együtt a mi azon volt, szedtevette a sátorfát, s a nyílt tengerre bocsátkozott, hogy így főnöke után járásától örökre megmenekülhessen. Midőn Haraszti, dolgait végezve, a Mississippi partjára érkezett, hajója elvult tűnve, és sohasem sikerült neki arról valamit hallani.

Ha meggondolja az ember, hogy a hajó kapitánya mily roppant veszélynek tette ki mind azon utazókat, kik azon hajón voltak, a midőn egy Mississipp-i gőzössel, melyet a legelső szemközt jövő nagyobb tengerhullám bizonyosan elborított volna, nyílt tengerre bocsátkozott : valóban bámulni kell egy olyan ember hihetlen vakmerőségén, ki hogy egy hajó tulajdonosává tehesse magát, saját személyét s számos utazót elkerülhetlen életveszélynek tette ki.

Totó valóságos Yankeevá lett. Dohányt rág, s brandit iszik, egy valódi amerikaihoz képest. A legterhesebb mezei munkához hozzá szoktatta magát, ámbár mint maga mondá, eleinte nehezen esett, miután egykor jobb napokhoz vala szokva. Tavasz óta egy Yankee leányát nőül is vette, s mint látszott oly tökéletesen simult az amerikai viszonyokhoz, hogy mint maga nyilvánította, szeretné ugyan régi hazáját meglátogatni, de örökre benne maradni, és ott élni épen nem kívánna.

Már napközben jelentette egy nagyszerű hirdetmény, miként „Othellót a velencei szerecsent“ egy vendég Mr. et Mss. Lyne, ki magát kitünő drámaszínésznek tartá, fogja adni estére a madisoni színházban. Nagy kedvünk lett ezen előadást láthatni, s mivel épen ideje volt, a színházba mentünk. Ezen előadás a drámaszínész javára, ki vendégszerepei sorát ezzel vala bezárandó, hirdettetett. Egy bohózat is vala kitűzve „Knox and Box“, mely Othellót követte vala. Midőn a végetlenül ronda, és rideg színházba léptünk, már akkor a bohózat kezdődött. A

ház igen gyéren vala megtelve, és a darab igen mindennapi módon vala játszva; de azért a jelenvolt közönség tulságosan el vala ragadtatva, s tetszését morgás, fütyülés, ujjongás s dobolás által nyilvánítá. Egy hozzánk nem messze ülő igen szép felnőtt leányka folyvást zsebkendőjét rágta, melylyel örömében száját tömte be. Bohózat végeztével a komikus, mint látszott a közönség kedvence kilépett az előfüggöny eleibe, s hosszú beszédben tudatta a közönséggel, miként a drámahős rögtöni megbetegülése miatt a kihirdetett darab nem adathatik elő, ennél fogva vagy néhány rögtönzött bohósággal elégedjék meg, vagy ha ez nem tetszik, pénzét mindenki visszaveheti a pénztárnál. Senki nem mozdult, egyetlen pissenés által sem mutatták elégtelenségüket, s a jelenvolt hallgatók közül egy lélek sem távozott.

Ekkor a komikus borzasztó arcfintorgatás közt két Yankeedalt énekelt, ezután egy, szerecsenné torzított Yankee mandora mellett két szerecsentánczot járt el. Ugy látszik, hogy az amerikai különös előszeretettel viseltetik ezen táncz iránt, mert nem látam előadást, hol ezen tánczot elő nem rántották volna, és az amerikai mindig kedvteléssel nézi, és a lábak összecsatogtatása által magán kívül ragadtatik. Nincs benne semmi kellem, s legfelebb is bohókásnak lehet mondani. A művész iszonyu lábügyeséget tüntet ki lábainak a rekedt mandora mértéke szerinti összecsatogtatása által, melyhez még a szerecsenek bohókás arcfintorgatási párulnak.

Miután mind az előadásra kiszemelt darabokkal,

mind a közönséggel eléggé elteltünk, odahagytuk a színházat. Azon épületben, melyben a színház áll, egy nagy, és az amerikai emberre nézve elég kényelmesen rendezett billard terem is van, melyben mar-queur nélkül játszanak, és a tekeasztal fölé drótra függesztett golyók által jegyeznek; továbbá egy pompásan butorzott társalgó és étterem.

Midőn másnap a szálloda társalgó teremébe lementem, igen udvarias s kedvkereső fogadósunk azt adta tudtunkra, hogy Chicagóból egy földink kere-sett. S alig mult egy negyedóra, csakugyan visszatért ismét, s bemutatta magát. Csinos, mintegy 26—28 éves nagyváradi születésű Kun Gyula nevű fiatal ember volt az. Ő 1851-ben Smyrnából költözött Amerikába, hol is először Hartfordon adott oktatást a francia nyelvből, s az ottani főiskolában 400 dollár fizetéssel alkalmaztatott, majd később ezen állását a chicagói banknál 800 dolláros állomással cserélte fel, hol jelenleg is működik. Ugy látszott, hogy higgadt, nyugodt s igen szilárd fiatal embernek kell lennie, miután érdemes magaviselete, szerénysége s szabatos munkaszeretete miatt, minden többi honosi közt legkitünőbbben pártfogoltatik Amerikában. Tőle tudtuk meg, hogy a kis Madisonban 4 hirlap, és 12 hetilap létezik, míg Chicagóban több mint 30 jelenik meg.

Ha ezen roppant tömeg hirlapra gondol az ember, mely Amerikában minden, még oly parányi városban is megjelenik, valóban meg nem foghatja, hogy ki tartja e sok lapot fenn, annyival inkább, hogy ki képes azokat elolvasni. Statistikai adatokkal

be van bizonyítva, hogy magukban az egyesült-államokban több ujság jelenik meg, mint a többi világ-részekben összevéve. Hanem az is áll, hogy seholsem olvasnak annyi hirlapot, mint az egyesült-államokban. Minden földmives, minden napszámos tart és olvas hirlapot, sőt gyakran 10—12 éves gyermekek kezében láthatni ujságot, melyet nagy érdekléssel olvasnak. Az amerikaiak gyakran alig van más olvasmánya mint az ujság, s az egyesült-államokban nem látszik, hogy attól tartanának, hogy az ujság olvasás veszélyes volna a népre. Miután az amerikai kormány érdekében fekszik a népnek minden politikai, társalmi, kereskedelmi s pénzügyi viszonyokról felvilágosítása, s a kormány hatalma ezen felvilágosítás által nőttön nő: a hirlapok keletkezése egyedül az aláírók és olvasók hiánya által van megszorítva.

Azonban ezen számtalan ujság lehető fennállása még is a hirdetmények halmazában rejlik, melyekkel majd minden ujság fele része betölteni szokott. Amerikában oly divatos dolog mindent hirdetni, hogy csaknem minden jelentékenyebb kereskedőnek van bizonyos ujságokban állandó rovata portékái hirdetése számára, melyeket naponként, hetenként vagy havonként hirdettet. Ugy szinte ezer egyéb dolog, melynek érdeke hirdetést kíván, naponként roppant mennyiségben jelentetik a lapokban. Ezen körülmény okozza azután, hogy nemcsak a hirlapok aránylag igen olcsók, hanem a hirdetésekért is sokkal kevesebbet kell fizetni, mint más országokban.

Egy muzeumnak, mint az óriás kiáltvány jelenté,

az „egyesült-államok leggazdagabb, legtartalmasabb muzeumának“ nagyszerű hirdetése arra csábított, hogy ezen muzeumot megtekintsük. Már előtte való nap célunk volt meglátogatni, de mindig zárva találtuk. Ma végre nyitva állott. De mennyire csalódtunk ezen nagyszerű muzeum látásában. Egy nem igen tágas teremben emlős állatok, madarak, hüllők, bogarak, csigák, kagylók, ásványok, földfajok, indiai nevezetességek s 100 féle más külön tárgy választás, s rend nélkül összehányva állott, de még is oly módon volt rendezve, hogy a felállított tárgyaknak némi benyomást kellett gyakorolni a szemlélőre. Hogy azonban a közönségnek necsak látvágya elégítessék ki, hanem füle is élvezzen, egy kintornya volt felállítva, melyet mindig nyikorgattak valahányszor vendégek jelentek meg.

Habár egy ilyen muzeum semmi tudományos belbecscsel sem bír, de mint állandó kiállítás, mely néhány centsért mindenki számára nyitva áll, nem minden haszon nélküli, a mennyiben még oly kis városban is mint Madison a természeti tárgyaknak személyes látása által mindenki tökéletesebb fogalmat szerezhet azokról, mint rajzokból, a mi nálunk még nagyobb, és népesebb városokban is ritkán lehet. Azonban reménylhető, hogy ezen gyűjtemények is jelentékenyen emelkedni fognak, mihelyt az amerikaiak izlése finomul, s az ilyenféle tárgyak iránti részvételük öregbedni fog.

A szállodába visszatértünkör felkért minket az igen nyájas fogadás, hogy a vendégek kényelme és

gyönyörüsége végett a szálloda tetejére alkalmazott térfokra sétálnánk fel, honnan a város, és kies környezete térképét egész kényelemmel beláthatjuk. Elfogadtuk ajánlatát, s a három emeletes szálloda ormáról még egyszer andalogtunk azon meglepően kies képen, melyet a város és környéke nyújt.

Miután Madisonban még egyszer megebédeltünk, délután négy órakor tovább folytattuk utunkat.

XXVII.

Madisonból Galenába és az Egyesült-államok „felső ásványtartományába.”

Szándékunk volt ugyan a Mississippi felső részét is beutazni, hogy a St.-Anthony zuhatagokhoz juthassunk, melyeknek közelében fekszik St.-Paul, s Schnelling vár. Ez a végpont, melyen túl nem haladnak a Mississippi gőzösök rendes utjokban. St.-Paul, Minesota tartomány legkitünőbb városa, Mississippi legészakibb pontján áll, a melyen a polgárisodás tanyát ütött magának. Azonban Amerikában tölthető időnk pontos kiszámítása csakhamar azon meggyőződésre terített, miként ez teljes lehetlen. Kénytelenítettünk azért első tervünkről lemondani, és vagy Minesota, s azzal együtt St.-Paul, és az Anthony zuhatagok meglátogatásával felhagyni, vagy St.-Louist, Cincinnati, Pittsburgot, Baltimoret, Washington és Philadelphiát, szóval az Egyesület legérdekesebb városait s államait feláldozni. Ily körülmények közt könnyű volt a határozat. St.-Paul, és

az Anthony zuhatagokat látni, akkor lehet érdekes, ha az ember az Egyesület többi részeit már ismeri, vagy egész bizonyossággal számíthat rá, hogy nem sokára meg fogja ismerni : de ha a választás a felső Mississippi, vagy Ohio, Pennsylvania, Maryland, Kentuki közt áll : azon esetben pillanatig sem késhetünk a határozattal. A mi az Anthony zuhatagokat illeti, különböző utazóktól oly egymástól eltérő leírásokat olvastam, hogy inkább a kíváncsiság, mint valamely nagyszerű természeti tünemény utáni vágyodás vonzott oda. Mert míg az egyik elragadtatással szól róla, s azon nagyszerű látványról, mely élénken ragadja meg a lelket : addig a másik még csak nyomát sem találja a nagyszerűnek, a magasztosnak : sőt vannak utazók kik megfoghatlan és nevetségesnek találják, hogy valaki e tünemény által elragadtathatik, azt állítván, hogy minden kissé széles, s néhány lábnyi magas zsilip épen azon látványt nyújthatja. Előre féltem, hogy az Anthony zuhatagoknál engem is hasonló érzés szállhat meg. Én nem olyan természetű vagyok ; kit minden patak moraja, vagy minden susogás könnyen magamon kívül ragad. Ha bár a szép természetnek hős barátja és igaz tisztelője vagyok is, de az azzali folytonos társalgás, s a természettudományok komoly tanulmányozása annyira kijózanított, hogy minden csekélység nem ragad meglepő bámulatra.

Miután tehát Minesotáról, minden csábító vidékeivel együtt lemondunk : azt gondoltuk, hogy legalább a Mississippi melletti Prairie du Sac, Mineral-Point, és Prairie du Chien felé való kirándulás által

kárpótlást szerezhethünk magunknak, ha a Mississippin lefele Galenáig, s Galenától vissza felé Davenportig utazunk. De ezen feltétünkkel is felkellett hagynunk, mert, nevezetesen a felső Mississippin járó gőzösök, különösen augustus vége felé, midőn az időjárás zordonabb, s az utazók gyérülni kezdenek, csak hetenként egyszer vitorláznak el a Mississipp állomásai mellett, s könnyen megeshetett volna rajtunk, hogy több napig kellett volna hajóra várakoznunk, mely lefelé röpitett volna. Hozzájárult, hogy Prairie du Sac, Mineral-Point, Prairie du Chien jelenleg még nincsenek is vasutakkal összekötve, s kénytelenek lettünk volna a lassu járatu s kényelmetlen stagekkal (bérkocsik) beelégedni. Lemondtunk tehát ezen kirándulásról is, s elhatároztuk, hogy a leggyorsabb uton a Mississipp melletti Galenába sietünk, ezen híres ásványország megtekintése végett, s innen a Mississippin Davenportba térendünk.

Mi tehát a madisoni vaspályán, mely erdős, és termékeny dombos vidékén keresztül Janesvilléig nyulik, még az nap délután négy órakor utnak indulunk. Janesvillétől Aftonig megszakad a vaspálya, s kénytelenek valánk stageba ülni, mely Aftonig szállított. Most először történt, hogy hintos kocsira szorultunk utunk folytatása végett. Idáig egész Amerikában csak gőzt használtunk tovább szállítási eszközül, s megvallom nekem nem esett zokon, hogy egy amerikai bérkocsit is próbálhattam, melyről annyi roszt beszélnek, annyival inkább, mert az egész rajta teendő ut igen rövid, s csak két óráig tartó vala.

Ugy tapasztaltam, hogy az amerikai stage egy hajszállal sem jobb, de nem is rosszabb mint a mi boldog emlékezetü bérkocsiink valának, vagy mint a mi Pest és Eperjes, Szolnok és Arad közti gyors kocsiink. Egy elég tágas üveges kocsiban hármasával egy sorban ültünk hatan, kivülem, s utitársamon kívül 4 buzgó dohányrágó, kik a kocsi nyitott ablakán keresztül jobbra s balra széles ívet formálva üritették magukból a barna dohány nedvet. Az igaz, hogy ilyen dohányrágók versenyzése épen nem tartozik a stagen utazás kellemeihez. Kiváncsiak valánk megtudni, valjon mit fog mivelni a harmadik, ki két utazó közé vala czövekelve, miután más menekvés nem maradt fenn számára mint társain keresztül köpködni. De az amerikai itt is bebizonyította, miként illendőt az illetlentől nagyon megtudja különböztetni, s egészen visszatartóztatta magát a bagózástól.

Egyébiránt a négy pompás ló, mely kocsink eleibe volt fogva, tüskön bokron keresztül a termékeny vidéken oly gyorsan röpitett, hogy már nyolcz órakor, tehát két órai hajtás után Aftonba értünk. Az amerikai kocsiutak roszaság tekintetében nem sokkal állanak a mieink fölött. Rosz időben épen oly járhatlanok, mint országutaink nagy része. Ellenben nincsenek meg Amerikában azon utak, melyeket mi országutaknak nevezünk, ott ezeket vaspályákkal pótolják, melyeken minden esetre gyorsabban lehet haladni, mint a mi országutainkon, melyeknek jószágát oly örömet magasztaljuk.

Aftonba érkezvén két óráig kellett a vaspálya

megérkezésére várakoznunk, mely minket Belvidere-be vala szállítandó, hol több pensylvaniani falusi lakost volt alkalmam szemlélni, s velök ismeretséget füzni. Ezek többnyire németek valának, de kiknek már ősapjaik Amerikába költöztek. Beszédük ámbár német vala, de annyira elváltoztatott s átalakított, hogy csak nagy nehezen lehet megérteni. Még öltözetük is olyan vala mint ősapjuké, hasonló ahhoz, minőt még jelenleg is a német szántóvetők nagy része közt találhatni. Széles karimájú szőrkalap, rövid gömbalaku fehér gombos kék öltöny, s ugyanazon posztóból készült sötét kék pantalló. Járásuk nehezes, valamint beszédük is. Mindenkit a bizalmas „te“ megszólítással illettek, mely azonban az ő szájukból nem mint a kedves bizalmasság jele hangzott ki; nem is mint a tiroloknál, régi eredeti erkölcsi tisztaság tanuságaul tűnt fel: hanem csak a szigorú, és elidegenítő cynismus modora gyanánt nyilatkozott, mely úgy látszik vallási, s politikai hitvallásukkal benső összeköttetésben áll, s mintegy attól feltételeztetik. Valamint egész külsejük kellemetlen, s elidegenítő vala, úgy társalgásuk is azon vágyat ébresztette, vajha huzamosabb ideig ne kellene velök szellemi összeköttetésben lenni. Mind kellemetlen, s taszító egyéniségek valának, kiktől örömet menekült az ember. Rövid, s száraz feleleteikből annyit még is kivethettem, miként ők Pennsylvániából Wisconsinba azért utaztak, hogy ezen kanahánnak hirdetett ország földe minőségéről bővebb, s közelebbi ismeretet szerezzenek, de úgy látszott várakozásukban nagyon

csalódva, minden esetre szebb s termékenyebb hazájukba visszatértek.

A csak este 10 órakor érkező vonat két óra alatt a kis Belvidere városba röpitett, mely Wisconsin határán Illinois államban azon fővaspálya állomásnál fekszik, mely Chicagóból Galenába vezet.

Belvidere egy kis csiraváros, mely alig 50 házból áll, de igen csinos szállodával bir, melyben igen kis szobát, de annál nagyobb, és tisztább ágyat kapunk. A szoba nagyobb részét a széles ágy foglalta el, melyben még egy mosdóasztal és egy szék is állott, s ezen nélkülözhetlen butorokon kívül alig maradt annyi tér, a min fellehetett öltözni. Itt a legszembeszökőbbben be vala bizonyítva, miként az amerikai szállodákban a szobákat csak hálókamarácul használják, melyekbe csak akkor lép az ember, ha lefekszik, s azonnal elhagy, mihelyt felöltözött. Minden más foglalatoságát hálósobáján kívül a szálloda társalgó teremében végzi az amerikai, mely itt épen oly kényelmesen s csinosan vala rendezve, mint az Egyesület népesebb városaiban.

Belvidere, bár egyetlen utczából áll, de ebben számos gazdagon szervezett boltok, s rakodákkal, több igen izletes módorban épített falusi lakkal bir, melyek itt annyival nagyobb figyelmet gerjesztenek, mivel oly távol az amerikai polgárisodás középpontjától legkevésbbé sem számít az ember ilyesekre. Önkénytelenül azon kérdés merül fel az emberben: kinek lehet kedve ezen mondhatni minden természeti kellemtől kopár vidéken oly ígész falusi lakokat épí-

tetni? azokat mindazon kényelmekkel ellátni, melyek a legpulyább fényűzéshez szokott izlést tanusítanak? Hiába keresnél valami ehhez hasonlót a mi falusi közép nemességünkénél, mely vagy nem érzi ennek szükségességét, vagy nem gyönyörködik benne. Továbbá két Dagerreotypeur is lakik Belviderében, kik kitünő mesterek az ő művészetükben. Van még Panorámája is ilyen felirással : „the first Exhibition in the united states“ (első mutatvány az egyesült-államokban). Augustus 22-én délelőtt egy sétát tévén a városon kívül, azt tapasztaltuk, hogy földe igen termékeny, s jól mivelt, melyen a szétszorva álló, igen csinos, s buja kertektől környezett falusi lakok a különben lapály, s kellemetlen vidéknek némi bájt kölcsönöztek.

Belvidere városkát (sehogysem tudtam kipuhatolni, micsoda körülménynek köszönheti nevét) az nap délután elhagyván, még esti 6 órára Galenába érkeztünk.

Minél közelebb jutottunk Galenához, annál jobban eltűnedezett a vidék szokott amerikai jelleme, t.i. az elláthatlan, és semmi halom által meg nem tört sikság. A vidék hullámszerű görbületekkel kezdett emelkedni, melyek végre kellemes csoportozatu meglehetősen halmokká dagadtak. Csaknem leírhatlan, mily örömmel üdvözl a vándor egy halmos vidéket, ha már ezer mérföldnyi térséget átutazott, és folyvást ugyanazon egy korlátlan sikság terült el szemei előtt. Uj-Yorktól kezdve csak Hudson, és Albany vidéke nyújt valami változatosságot, attól fogva a mint a

tavak hosszában utazik az ember egész Mississippig semmiféle halmot sem pillant meg, ugyanazon elkedvetlenítő látvány terül el az egész Wisconsin való átutazáson.

Az üde bokrokkal benőtt, és ezüstfehér patakoktól locsolt völgyek, és rétségek buja zöldje, melyek fölött a sziklás halmok gyakran festői alakban nyulnak fel, üdítő, és kellemes képet tár fel az elbádjadt szem előtt. Galena tözsomszédtségában a halmok csaknem hegyekké domborodnak, de azért valóságos hegyeknek, bármint erőlködjenek is azokká lenni, nem nevezhetők.

Galena egy ily két sor halom közé van szorítva, és egy jelentéktelen patakcsa által (Fever-River), mely a szűk völgyet hasítja, két részre osztatik. Igen jelentékeny város, mely 10,000 lakost számlál, s csinos lakházakkal, meglepőleg gazdag rakodák, nagy és pompás boltok, s diszes kirakatokkal büszkélkedik. Valóban megvalék lepetve, midőn ezen kis városban mindenütt gazdag ékszer, norinbergai portékatárat, nagy porcellán, üvegrakodákat, ruha, kalaptárat sat., oly különböző választékban pillanték meg, mint ezt csak nagyobb városainkban szoktuk tapasztalni. Igaz ugyan, hogy ezen raktárak az egész vidéket ellátják, de csakugyan világos tanubizonyságot tesznek a mindenütt elterjedt szokatlan jólétről, mely még a közép, s alsó osztályt is képesíti, hogy az élet finomabb élvezeteiért nagyobb összegeket adhasson ki. Ugy szinte az a szálloda is, melybe betértünk, nagy s minden kényelemmel oly pazarul ellátott, miként

az Egyesület legjelentékenyebb városai első rangu szállodáival versenyezhet.

Galena népessége leginkább németekből áll, kik bányászat, és földmiveléssel foglalkoznak, de azonkívül kereskedést is űznek, mely itt nagyon élénk.

Galena vidéke ásványgazdagságát tekintve az Egyesület legérdekesebb, s legfontosabb pontjai közé tartozik. Az igaz, hogy az itt ásott ércz, sem arany sem ezüst, sem más nemes ércz, hanem csak ólom: de az oly roppant mennyiségben találta itt, miként az abbóli nyeremény több hasznot hajt a vállalkozóknak, mint Európában sok arany és ezüst bánya, legalább nagyobb jólét s gazdagság uralkodik Galena lakói, mint Selmech, vagy Szászországban Freiberg lakosai közt.

Az ásvány vidék, melynek központján fekszik Galena, a Mississippi két partján elterül Wisconsin, Illinois és Jowa-államok egy részén, és elfoglal 80 Townshipet (városterület), vagy 51,200 holdnyi területet. Ebből a legnagyobb rész, jelesül 62 városterületnyi Wisconsinban, 8 délnyugati Jowában, és 10 északnyugati Illinoisban terül el.

Azon ásvány, mely itt ólomnyerésre használtatik, mint minden ólombányában itt is ólomfényle, az az ólomkéneg (Schwefelblei), mely itt is mint mindenütt 86,7 századrész ólmot, és 13,3 kén-t tartalmaz, és gyakran 1—2 ujjnyi nagyságu koczkává jegecedve jó elő. Ezen ásvány latin neve Galena plumbi, és hihetőleg ez szolgáltatott alkalmat a város elnevezésére.

Az ércznek nyerése a város közel környékén a

legdurvább modorban történik, és csak a bányák rendkívüli gazdagsága teszi azt lehetővé, hogy a bányászok fáradsága meg van jutalmazva. Augustus 23-án reggel egy szerezsen oldala mellett kikocsiztam a várostól két angol mérföldre fekvő aknákhöz, s azt gondoltam, hogy az ólomnak ily roppant termelése mellett, melyet évenként teremtenek, csak némileg is rendezett, s szabályozott bányászatot találok, s rendesen beépített aknákat látok. De mind ebből semmit. Néhány elszórt, gyéren lakott szegényes kunyhó, számos vakondok turásként felhányt halom fedi köröskörül a földet, azok mellett néhány láb, gyakran néhány ölnyi mély formátlan lyuk, mely az akna helyét pótolja, melyből egy vizirányos bejárás vezet a föld mélyébe, az aknaforma lyuk fölött egy egyszerű tekerőcsiga, mely körül egy kötél kanyarodik, azon egy puttony, mely a sok ezredéves álmából felzaklatott érzet napvilágra szállítja, mind azon készülétek, melyeket a galenai bányász használ. Ezen aknák nagy része azonban elhagyatott állapotban volt, részint mert a vállalkozót reményében megcsalták, részint mert annak nyári időben a szántásvetés több nyereséget ígért. A bányászok nagy része is igen mindennapi emberekből áll, kik minden bányászati ismeret nélkül, s megfosztva minden a bányászat eredménydus vitelére szükséges segédeszközöktől szánják magukat csak vaktában ezen bizonytalan pályára.

Még kevés év előtt az ezen vidékeni ásványterület az állam tulajdona volt, s mindenki bármely meg-

szorítás nélkül kénye kedve szerint turkálhatta a földet, s ott nyithatott aknát, hol természeti ösztöne legnagyobb eredménynyel kecsegtette. Miután azonban a Galena körüli egész ásványvidék a kormány eladásából magánkezekre ment át, a földnek ezen önkényes, s rendszeretlen turkálása annyiban szenvedett megszorítást, hogy minden, ki mint bányász akar szerencsét próbálni, egy darab földet, a nyert ércz $\frac{1}{4}$ vagy $\frac{1}{5}$ részének átengedéseért, csak a tulajdonostól bérelhet, s akkor kezdhet a munkához. Rendesen többen lépnek társulatba, kik egyformán segéd eszköz nélkül szükölködők, s járatlanok a bányászati ismeretben, s kölcsönösen gyámolítják egymást fáradságos munkájokban. Igaz ugyan, hogy sok balul sikerült kísérlet után gyakran csalódnak reményökben, s kényszerülnek megkezdett munkájokat abbahagyni, legalább ezt mutatják a számos füvel benőtt halmok, s elhagyatott aknák : de azért csak némileg okszerűbb eljárás mellett is nagyon nyeresémes lehet itt a bányászat, miután mondhatni, tiszta érczen dolgoznak. Több ily elhagyott aknánál számos mászára menő tiszta érczet, mint gazdátlan jószágot, őrizetlen heverni láttam; melyekből több nagy rendszeresen kifejlődött jegeczekkel benőtt darabokat magammal Európába vittem.

Azonban nagyon csalódnék ki azt hinné, hogy az egész ásványterületen mindenütt egy formán rendezetlen modorban történik az érczés. Ugy látszik, hogy ez csak Galena környékén van így. Már beljebb, különösen Wisconsin államban a szabályozott bányá-

szat ezen rendszeretlen turkálást egészen kitolta helyéből. Itt már a tudomány kíváncsiaként szerint történik a bányászat, értelmes s tudományosan képzett emberek vezetik azt, s számos gőzgép van folytonos működésben, melyek részint előhozzák, részint feldolgozzák az előhozott érczet.

Csak ily módon lehet aztán kimagyarázni, miként a felső ásványterületekeni évenkénti tiszta ólomtermelés, az összes európai szárazföld ólom előállítását már is felülhaladja. Így például statisztikai adatok szerint a felső ásványterületeken 1851-ben előhozott, s onnan szerteszéljel küldözött ólom mennyisége 33,188,050 fontra ment, holott az európai szárazföldön előhozott ólom mennyisége alig 31,500,000 fontot tett.

Ezen ólomnak nagyobb, jelesül $\frac{4}{5}$ része Galená-ból St.-Louis és Uj-Orleanson keresztül Uj-Yorkba, s az Egyesület többi városaiba szállittatik. A Fevre folyam partján mindig roppant kupeczekbe felhalmozott rakásokat láthatni, melyek ott hajókra rakatván a Mississippin lefelé egész a mexicói tengeröbölíig vitetnek.

A halmos vidék sok tájfestői kellemmel kínálkozik. Az egész vidéket bekocsiztuk, s mindenütt jól mivelt, és termékeny földet, diszes kerteket, csinos falusi lakokat sat. találtunk. Átalában amerikai utazásom alatt mindenütt azt tapasztaltam, hogy az amerikai igen sokat tart a falusi lakra, arra tetemes összegeket költ, s a legpompásabban, s kényelmesebben szereti azt rendezni. Ő tehát a természet kellemei

íránt nem érzéketlen, s a falusi lakást minden módon kellemessé óhajtja tenni, s a különben mostoháskodó természetet megkiesíti. A városban lévő girbegörbéseket elegyengetik, a város kiterjedését akadályozó jelentékenyebb halmokat, s sziklatömegeket elhordják, hogy a forgalom szabadon terjeszkedhessék, s mozgalmát se hegy, se halom gátlólag ne csökkentse.

Czélunk volt még 23-án reggel 9 órakor elutazni Galenából. A kis Fevre-Riveren, melynek gyakran alig van 3 lábnyi vize, mindig több kisebb s nagyobb gőzös horgonyoz, melyek a Mississippiből jövén ezen folyamon felfelé egész Galenáig vitorláznak, hol most utazókat, s portékákat szednek fel, majd raknak ki, s rövid ott tartózkodás után ismét megfordulnak, hogy utjokat a Mississippin vagy felfelé St.-Paulig, vagy lefelé St.-Lousig vagy Uj-Orleánsig folytassák. E szerint megy naponként gyakran több gőzös. Az augusztus 22. és 23-án ott horgonyozott hajóknak egészen más rendeltetésük volt, minthogy utunk tovább folytatására használhattuk volna. Azonban azt mondták nekünk, miszerint reggeli 9 órára egy hajót várnak, mely hihetőleg még dél előtt visszaindul. Visszasiettem ez okból az aknáktól, nehogy a hajót elszalasszam. De midőn visszatértem sem volt még ott a várt hajó, s így telt el ez egész nap folytonos hasztalan várakozásban, a nélkül hogy a ránk mért Galenában töltendő unalmas vesztegléstől bár mimódon menekülhattunk volna. Legalább huszszor kísértünk szállodánkból a partra, de mindig hiába. Végre este felé megjelent egy hajó, melyről azt mon-

dák, hogy másnap elutazand, s azonnal elhatározzánk, hogy Galenát azzal elhagyandjuk. Minthogy pedig még meglehetősen világos volt, egy sétát tettünk a város azon részében is, mely a folyam másik partján halmos térre vala építve. Midőn azonban szállodánkba visszatértünk, nem csekély boszuságunkra, azt kellett hallanunk, hogy azon hajó már ismét elutazott. A hajós kapitány kénytelenítettett előbbi határozatát megváltoztatni, s azonnal horgonyt huzni. Távíratozta is a szállodába miként Galenát fél óra alatt elhagyja, s minden-felé kerestek bennünket, de sokkal messzebb valánk a szállodától, minthogy egy könnyen megtalálhattak volna.

Szerencsénkre még azon éjjel több hajó érkezett, melyek közül egy már a következő nap reggelén elutazandó vala. Mi azért helyet váltottunk arra, s 24-én reggeli kilencz órakor elhagytuk Galenát.

Ha a Fevre folyam jelentéktelen nagyságát meg gondolóra veszi az ember, valóban bámulnia kell, mikép lehetséges az, hogy oly óriás gőzösök, mint a Mississippi gőzösök járhatnak rajta. A folyam sok helyen gyakran alig két lábnyi mély, és a rajta ügyelbajjal mozgó óriás gőzösök gyakran fenekestől felkavarják az iszapot, úgy hogy azt hiszi az ember miként inkább sűrű iszapban, mint vízben mozognak, és még is az év minden szakában akadályozatlanul jönnek mennek rajta. Galena alatt a hajók kiállásától 50 lépésnyire nád és káka tenyészik a víz közepén. Már most ha azt látjuk, hogy a mi nagy, és pompás Dunánkon gőzöscink gyakran vizapály miatt kény-

telenek fennakadni, méltán kérdezzük önmagunktól, mi oka lehet, hogy a mi folyamainkon miért nem építtetnek ilyen hajók, mint ezek melyek az amerikai folyókat oly roppant számmal, a legsekélyebb víz-állás mellett is hasogatják.

Az amerikai folyamgőzösök, az ugynevezett Mississippi gőzösök alkotásukra nézve lényegesen különböznek az európai folyamgőzösöktől. Miután t. i. legtöbb amerikai folyam, még a Mississippit, Óhiót, Missourit sem véve ki, sok helyen az ugynevezett folyamroham, vagy is medrének csekély sziklás talaja által fennakasztatik, mely fölött a folyó különösen alacsony vízálláskor, mint a patak kavicsos fenekén morogva zug el; kénytelenek valának a hajó fenekét igen laposra építeni, hogy t. i. velök még a vizroham fölött is át lehessen suhanni. Ennél fogva minden amerikai folyamgőzösnek némi teknőalakja van, úgy hogy gyakran a legóriásabb hajó is alig megy három lábnyira a vízbe. Sokkal szélesebbek is mint folyamgőzőseink, de a helyett aránylag rövidebbek, s némi tekintetben a tekenősbéka héjájához hasonlítanak. A hajónak illetén lapos építése természetesen egészen más gépszerkezetet igényel. Az amerikai folyamgőzösök gépe mind felülnyomó, ennél fogva a szétpattanás veszélyének jobban kivannak téve, mint az alólnyomó gépezetűek, mint a mi folyamgőzőseink alkotvák. Európában a biztosságnak feláldozák azon lehetőséget, hogy mindenütt minden időben szabadon lehessen vitorlázni. Az amerikai pedig kész egy kis biztosságot feláldozni, ha az által czélt érni

képes. E szerint az amerikai tökéletesen elégedett, ha ő minden folyamon gőzössel utazhatik, s keveset törődik azzal, hogy közülök egyik vagy másik légbe röppen.

Reggeli 8 órakor hajóra ültünk tehát, mely nem tartozott ugyan a Mississippi legnagyobb, és legszebb hajói közé, de azért 60 utazóra volt rajta zárka, s mint a többi folyamgőzös, az alsó hajóöblön kívül még két emelettel s oly nagy teremmel bírt, mely csaknem a hajó egész hosszát elfoglalta.

Egy óra múlva felvonattak a vasmacskák, s 14 angol mérföldet kellett a Fevre folyamon utaznunk, mire a méltóságos Mississippire értünk. A Fevre folyam halmos, és zöldfü, s buja cserje fedte partjai, s az általa itt s ott képzett dus szigetek kellemessé varázsolják a rajtai utazást. Ott pedig, hol a Mississippibe ömlik, meglehetősen szélesre terül, s számos sziget borítja, melyek zavaros vizeitükrét megszakasztják. Az egyesült-államok legnagyobb folyójának partjai azonban a Davenportig nyuló területen át kevés természeti szépség, ugynevezett regényes színezettel pedig teljességgel nem kínálkoznak. Nagy részben egészen lapályosok, sivatagok s csak itt s ott emelkednek a vizeitükre fölött alig 50 lábnyi magas zöld erdőfedte halmok, melyeknek tövében nagy részben ifju, s csirájukból csak most bontakozó telepek merülnek föl. A lapályos partokat leginkább sűrű erdőség borítja, melyet embernyom még aligha tapódott. Azt hinné valaki, hogy ezen egy hatalmas folyam partján ezrek óta eredeti vadonságukban szabadon tenyésző

erdők valami megható méltóságos tekintetet nyujtanak, hogy itt izmos égig meredező óriás fáknak kell állaniok, melyek a folyam árjával, s az idő emésztő fogával dacolni képesek. Azt hinné az ember miként ezt várni annyival inkább jogosítva van, mivel sok utazó leírása után ezt feltenni mintegy kényszerítettik. De a higgadt szemlélődő szeme mind ennek még csak árnyékát sem képes felfedezni. A fák mind aprók, semmit sem mutatók, törpék. Hasztalan keres egészes, s diszesen fejlett koronájú fát; mind száradzó, kivesző-félben áll. A futásában szabadon, s akadályozatlan hömpölygő folyam szünetlenül szagatja a partot, melyet vízbe dőlt számtalan fa élettelessen törzse fed. Ugy szinte a Mississippi vize is zavaros, és iszapos, s magától képződő nyákony zöld hártyája fedi a lomhán folydogáló folyam hullám által meg nem tördelt viztükrét. Sokat hasonlít e tekintetben a Dunának Komárom vagy Gönyőn felőli kietlen tájához; vagy a Tisza unalmas partjaihoz, a mint az lomha folyásával alsó Magyarország sivatag pusztaságai közt kigyózik.

Egyetlen gyönyörködtető kép, melyet a Mississippi partjai nyujtanak, az azokon elszórt számos uj, s életvidor telep, melyek közül néhány már tekintélyes állapotra vergődött. A Galenától Davenportig nyúló egész vonalon nem valék képes egyetlen településre alkalmas pontot találni, mely már el ne foglaltatott volna. Mindenütt, hol csak a Mississippi partjai a vizszíne fölött némileg felemelkednek, tehát az áradatnak még magasabb vizálláskor sincsenek

kitéve; mindenütt hol csak a parttól meglehetősen távolban sűrű erdőség borította halmok domborodnak, s köztük, és a part közt termékeny, s földmivelésre alkalmas síkság terül el, uj, erőteljesen fejledező telepeket lehet találni. Ezek közt legkitünőbbek, s már tekintélyes városokká emelkedtek Bellevue, Savannah Fulton, Lyons, Albany, Camanche, Le Claire, sat., melyek a két parton rendesen egymással szemközt, mint vetélkedő ikertestvérek terülnek el. Természetes, hogy mindegyiknél megállapodik a gőzös, s részint utazókat, részint portékát, butorokat sat. hol kiraknak, hol beszednek. Mert gyakran csupán a felsalá járó gőzösök az egyetlen közlekedési eszköz, mely által a nagy folyamvonal mellett fekvő uj városok, és gyarmatok egymással összeköttetésben állanak. Le Claire alatt kezdődnek a Mississippi rohamatjai, melyek a hajós kapitányok kiszámítása után némi megszakadásokkal 18 angol mérföldön át tartanak. Magasabb vizálláskor bizonyos meghatározott helyeken csak a víz kerengése, vagy a folyam sebesebb hullámozó folyása által; sekély vizálláskor pedig hallható zugásban mutatkoznak, melyet a víz okoz, a mint a folyam tükre alatt lappangó sziklagerinczek fölött sebesen elzug. Ezen Scyllák sok hajónak lettek már, gyakran sirjává, a mennyiben a víz alatt néha alig két lábnyira lappangó sziklacsucsok annak gyomrát a szó teljes értelmében felhasították. Egy szétszakadt hajó töredéke, mely mellett elhaladtunk, figyelmeztetett a fenyegető vészre, s hasonló sorssal ijesztgetett; mit hogy csak, nagy ügygyelbajjal kerülhettünk el, azon

körülmény bizonyítja, miszerint gőzösünk is a mint azon átzök kent néhány erős döfést kapott, s a kiálló sziklacsucshoz oly borzasztó morajjal dörzsölődött, hogy megrémülve mindenki felszökött helyéről. Ha néhány ujnyival sekélyebb a víz, minket is azon csapás sujt, mely néhány hét előtt azon gőzöst sujtá, melynek hullája mintegy 50 lépésnyi távolban hevert mellettünk. Ez alkalommal egy adoma ötlött eszembe, melyet nekem egy Mississipp-i gőzös-kapitányáról beszéltek. Midőn jelesül az egy ily helyen hatolt át gőzösével, s az oly hatalmas lökést kapott, hogy mindenki megrémülten a fedezetre futott, s a kapitányt azon kérdéssel ostromolta „mi történt?“ mire ő azon megnyugtató választ adta, „legyenek önök nyugodtan, a hajó csak elsülyed. Nevezetesen ő csak azt tartotta valódi veszélynek, ha hajója a levegőbe reppen.

A hajóknak sietniök kell, hogy ezen veszélyes helyek mellett előbb elhatoljanak, mint a sötétség beáll, és pedig meglehetősen homályos volt, midőn a Leclairféle szirteket elhagytuk. Nem sokára a két testvérváros Rockisland és Davenport-hoz közeledtünk, melyek már akkor a számtalan gázlámpa tündérfényében usztak, s áthaladtunk azon helyen, melyen az amerikaiak a Mississippinek hiddali átépítését elhatározták, s határozatukat azonnal életbe léptetni is megkezdették. Mert az amerikaiaknál gyorsan követi gondolatot a tett. A két parton már el is kezdtek a hidföket építeni, s a szirtszigetet (Rockislandot), melyen az Armstrong vár áll, választották az óriás

lánczhid középoszlopa legbiztosabb alaphelyéül. Ez fog lenni a legelső hid, mely a Mississippin átnyúlik. Ez fogja a Chicagóból Rockislandon keresztül vezető vaspályának a Davenportból kiinduló, ugy szinte a nyugaton Rocki-mountainsig tervezett vonallal összeköttetését helyreállítani, s így az egyesült-államok keleti felét a nyugatival összekötni. Az amerikaiak örömmel néznek e pillanat eleibe, és Scherzer kifejezése szerint „nem oly gyermekesek, és pedánsok mint a jámbor kölniek, kik a Rajnának forgalmat előmozdító áthidalását elfogultságukban azon okból nem akarják megengedni, mivel ez a Rajnapart festői tekintetét nagyon csökkentené!!! Mily kár, hogy az amerikaiaknál hiányzik ezen regényes szellem!

(Vége az első kötetnek).

TARTALOM.

	I.	
Bevezetésül		1 — 4
	II.	
Európán át		4—19
	III.	
Bucsú Európától		19—23
	IV.	
A tengeri ut		23—37
	V.	
Az új világ. Halifax. Bostoni ut		37—44
	VI.	
Amerikai szállodák		44—51
	VII.	
Boston		51 56
	VIII.	
Harwardféle collegium, Cambridgeben		56—63
	IX.	
Amerikai ebédlők. Bunker-Hill. Jégtáarak. Boston városháza. Commonpark. Fegyvertár		63—72

X.

Massachusetts állambörtöne. Vámház. Lowell . . . 73—80

XI.

Utazás Bostonból Uj-Yorkba. Amerikai vasutak.

N. Haven. Yale-College. Cholera. Uj-Yorkba

érkezés. Sz. Nicholas hétel 81—94

XII.

Uj-York 94—105

XIII.

Uj-York. Folytatás. Omnibusok. Crotonvizveze-

tés. Tüzoltócsapat 106—114

XIV.

Uj-York. Folytatás. Nyilvános épületek . . . 114—118

XV.

Uj-York szellemi élete 119—140

XVI.

Uj-Yorkból a Hudson folyón Albanyba, Uj-York

állam fővárosába 140—150

XVII.

Saratoga, Északamerika leghiresebb gyógyforrása 150—157

XVIII.

Niagara 157—168

XIX.

Niagarától Davenportig, a Mississippi partjáig . 168—182

XX.

Davenport 182—191

XXI.

Davenport. Folytatás. Europai különczök. Amerikai

jellemek. Indusok 191—202

XXII.

- Davenport. Folytatás. Iparvállalatai. Szellemi és politikai mozgékony-sága. Természettudományi kirándulások. A nép mulatatósmódja . . 203—216

XXIII.

- Davenportból Chicagon át Milwaukeebe . . . 216—232

XXIV.

- Milwaukee, Wisconsin legnépesebb városa. Német vendégfogadó. Sebes felvirágzása. Német lakossága. Népgyűlés 223—240

XXV.

- Milwaukee. Kirándulás több német gazdához. A németek életmódja. Színház 240—257

XXVI.

- Utazás Milwaukeeból Madisonba, Wisconsin fővárosába 257—270

XXVII.

- Madisonból Galenába és az Egyesült-államok „felső ásványtartományába“ 270—289

AMERIKAI UTAZÁSOM.

MÁSODIK KÖTET.

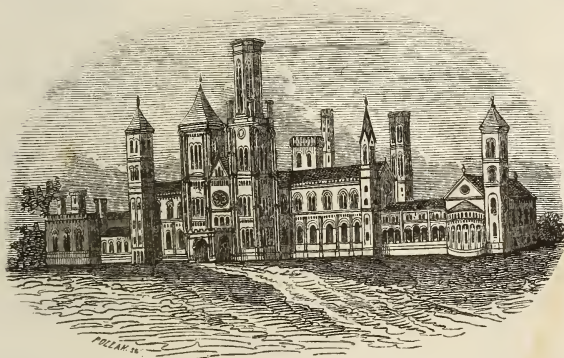
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF CHICAGO

AMERIKAI UTAZÁSOM.

Dr. Nendtvich Károly által.

Egy földabroszszal és három körajzzal.

MÁSODIK KÖTET.

Smithsonféle intézet.

PEST, 1858.

Kiadja Heckenast Gusztáv.

II. KÖTET.

MOSZKVA

1858. ÉVI KÖTET.

NYOMATOTT LANDERER ÉS HECKENASTNÁL.

1858. ÉVI KÖTET.

NYOMATOTT LANDERER ÉS HECKENASTNÁL.

NYOMATOTT LANDERER ÉS HECKENASTNÁL.

TARTALOM.

XXVIII.

Davenportból St.-Louisig	1 — 27
------------------------------------	--------

XXIX.

Dr. Engelmann. St.-Louisi és Missouri-egyetem és egyéb tudományos intézetek. Dr. Koch Albert és Börnstein	27 — 36
---	---------

XXX.

St.-Louis iparvállalatai. Vizvezetése. Fegyvertára	36 — 49
--	---------

XXXI.

Louisville	49 — 68
----------------------	---------

XXXII.

Cincinnati	68 — 96
----------------------	---------

XXXIII.

Cincinnatiből Columbusig. Óhió-állam leírása . .	96 — 110
--	----------

XXXIV.

Columbustól Pittsburgig	110 — 119
-----------------------------------	-----------

XXXV.

Pittsburgtól Harrisburgig	119 — 126
-------------------------------------	-----------

XXXVI.

Harrisburgtól Baltimoreig	126 — 140
-------------------------------------	-----------

XXXVII.

Washington. A Capitol és az Államelnök lakháza	140 — 151
--	-----------

XXXVIII.

Smithsonféle intézet. Washingtonféle emlékoszlop. Kincstár. Főpostahivatal. Patent-Office . . .	151—166
--	---------

XXXIX.

Washingtonból Philadelphiába utazás. Philadel- phia. Girard-College	166—176
--	---------

XL.

Fairmount Vizvezetés. Gazdasági kiállítás. Laurel- hill-Cemetery. Penitentiary. Nyilvános séta- térek. Virág- és gyümölcskiállítás. Philadel- phiai Opera	176—186
--	---------

XLI.

Isaac Lea. A természettudományok akademiája. Pennsylvania medical - college. Tudományos mozgalom Pennsylvániában	186—205
--	---------

XLII.

Philadelphiából Uj-Yorkbai utazás	205—218
---	---------

XLIII.

A Yankee	219—258
--------------------	---------

XLIV.

Zárszó	258—264
------------------	---------

AMERIKAI UTAZÁSOM.

XXVIII.

Davenportból St.-Louisig.

Augustus 24-én este értünk vissza a Mississippin Wisconsin államba, és a felső ásványterületekre való kirándulásunkból Davenportba. Az erre következő szombatot hazautazásunkra szükséges készüléteim, a vasárnapot pedig davenporti barátimtóli bucsuvételre szentelém.

27-én reggel a Mississippi partjára kocsiztunk, hol több barátim közt a vegytan, és természettörténet derék tanára Schelden S. Dávid is várt rám egy általa gyűjtött, nagy részint davenporti növényekkel megtöltött ládikóval, hogy vég „Istenhozzádot“ mondjon, s Európábai utazásunkhoz a legtöbb szerencsét kívánja. Majd átkeltünk egy gőzösön a Mississippi túl partjára, hol azonnal a „Chicagó és Rock-island“ vaspálya kocsijába ültünk.

Visszautazásunk vonalát úgy választottuk, hogy azon az Egyesület legjelentékenyebb városait kellett érintenünk. St.-Louis, Louisville, Cincinnati, Pittsburgh, Harisburg, Baltimore, Washington és Philadelphia valának a kiszemelt pontok, melyeket látni

határozánk, mielőtt az új világot hihetőleg örökre elhagynók, s csak három havi távollét után ismét régi hazánkba vitorláznánk.

Utazásunk első célja, melyet elérni ohajtánk St.-Louis, nyugatnak a Mississippi mellett fekvő legkitünőbb, s legérdekesebb városa vala a Missouri államban, mely Észak-Amerika két legnagyobb folyama a Mississippi, és Missouri egyesülésétől néhány mérföldnyi távolban fekszik.

Ha az ember Davenportból St.-Louisig utazik, legtöbb esetben a vizvonalt szokta választani. A Mississippi kevés csavargással egyenesen délnek folyik itt, s naponként pompás gőzösök horgonyoznak Rock-island alatt, melyek St.-Louisig $2\frac{1}{2}$ nap alatt teszi meg az utat. De mi azért a vaspályájáni utazást választottuk, részint mert utaztunk már a Mississippin, mely pedig Davenporttól St.-Louisig kevés élvét, és kevés változatosságot nyújt az utazónak, részint azon okból, mivel időt nyertünk, s azáltal alkalmat vettünk Illinois bensejéni átutazásra, mely az Egyesületnek egyik legszebb, s legtermékenyebb állama.

Illinoisban annyi, különböző társulatot illető vaspálya szeldeli egymást, hogy valóságos tanulmányozás kell hozzá, hogy az indulást úgy válassza az ember, miszerint időt ne veszítsen, és seholse kelljen huzamosabban várakoznia az induló vonatokra.

Az amerikai vasut társulatok azon aprólékos féltékenykedést, s boszantgatást gyakorolják egymás irányában, melyet mi gyakran a mi érdekes czé-

heinknél tapasztalhatunk. Ők gyakran úgy irányozzák indulásukat, hogy az őket átszelő vonatok megérkezése az övékével egy időre ne essék, s inkább némi kárt szenvednek, csakhogy az által a szomszédaik, s vetélytársaiknak is kárt okozhassanak. Saját házukat meggyújtják, csakhogy szomszéduké is leégjen, sőt gyakran egymás mellett nyuló pályák keletkeztek, melyek a szállítási bért annyira leszállították, hogy az egyik, mely a veszteséget soká nem győzte, okvetlen megbukott. Így van Illinoisban jelenleg is egy pálya, melyen az utazókat soká ingyen vitték, sőt még élelmezték is, csakhogy kellemetlen vetélytársukat válalata megszüntetésére kényszerítsék.

Rockislandtól St.-Louisig utazásunk alatt 4 különböző vaspályán haladtunk át, jelesül: a Chicagó és Rockislandin La-Salleig, onnan Decaturig az illinoisi középponti vaspályán, Decaturtól Springfieldig a Great Western pályán; végre St.-Louisig a Chicagó és Mississippi vonalon.

A Rockislandtól La-Salleig tartó vonalon ezuttal harmadszor utaztunk. Itt $1\frac{1}{2}$ óráig kellett várakoznunk azon vonatra, mely az Illinois középponti pályán Bloomingig vala szállítandó. La-Sallén tul egy pompás emelt uton (viaduct) haladtunk át, mely egy körülbelül 200 ölnyi széles kies völgyön röpitett keresztül, mely hazánk szép Garam völgyére emlékeztetett. Az ut csak fából van ugyan építve, de szokatlan hosszúságát, rendkívüli magasságát, s azon művészetet tekintve, melylyel egyes részei összeillesztvék, nemcsak pompás, hanem megható képet is nyújt.

Kőbőli emelt utak a ritkaságok közé tartoznak Amerikában, ellenben az ő faépítési modorukban kitünő mesterek, úgy hogy azok tartósság, czélirányosság, s összeállítás tekintetében szakértők ítélete szerint jóval felül mulják az ilynémű europai építményeket. Hajborzasztó látni egy vaspályavonatot, a mint szédítő toronymagasságnyira egy emelt ut gyöngye faalkotványán keresztül zug, mely épen oly széles, hogy rajta két vonat egymás mellett elhaladhat, hozzá még csak annyi czölöpön áll, mennyi a sinék megerősítésére szükséges. De még kebelfagyasztóbb, ha az ember személyesen utazik át rajta, s ama szédítő mélységet lába alatt látja, míg maga mintha a légben lebegne. Az amerikai azonban ily iszonygerjesztő jelenetekhez hozzá levén szokva, csak annyi benyomást gyakorolnak rá, mintha egy patak bürűjén lépdelne át.

Az Illinois középponti vaspálya keresztül hasítja Illinoist északi vég szélétől egész déli végéig, s mindenütt buja erdőségekkel változatos termékeny mezőségen visz át. Az ezen vaspálya építését felvállaló társulat költségei fedezésére az államtól két millio ötszázezer hold földet kapott, melyek 1—15 mérföldnyi távolban fekszenek a pálya két oldalán, s annak megnyitása napja óta eladásra kihirdettettek. Egy-egy holdnak ára különböző, a föld fekvése, és jóságához képest 5—25 dollár. Úgy találtam, hogy a föld nagyrészt termékeny, s csak itt-ott ingoványos s kárával benőtt. Sajátságos gyönyört nyújt az, midőn a mindenható gőzös szárnyas lovaitól az ameri-

kai pusztaságok virágdu sikságain órákig röpítettén, egyszerre egy buja zöld erdő közepén kies, pompás kerttől övezett mezei jószágot pillantunk meg. Ugy tetszik, mintha oda volna varázsolvá, csak nem hajlandó hinni a régi regéket, melyekben szinte sok napi pusztaság, és sivatagoni vándorlás után egyszerre tündérpalotába toppan az ember, melyben bőviben találja mind azt, a mit a legfinnyásabb fényüzés kigondolni képes. És én meg nem foghatom, mikép képes valaki Wisconsin s Michiganba vándorolni, s telepedni, míg Illinoisban oly pompás mezei birtokok kaphatók, hol a legtermékenyebb föld, melynek becsét sokszorozza a kedvező éghajlat, sokkal több csáberővel birhatna, mint Wisconsin zordon, rideg éghajlata, és a szántóvető fáradságát gyakran oly fukarul jutalmazó földé.

Decaturnál, mely épen Illinois közepén fekszik, elhagytuk a középponti vaspályát, s a Great-Western pályára tértünk, míg Springfieldnél Illinois fővárosánál a Chicagó és Mississippi pályára jutottunk, mely is Altonon át St.-Louisba vitt.

Springfieldben megháltunk. Ámbár az állam fővárosa, s több itt összefolyó vaspálya csomópontja: jelenleg még is kevés jelentőséggel bir. Azonban, termékeny sikságon terülván el, s a legnagyobb vizvonalakkal, a Mississippivel, s közvetlen a még nagyobb Missouri torkolatával a Chicagó — Mississippi vaspálya által köttetván össze, biztosan lehet várni, hogy jelentősége évről évre nevedetni fog. Lakói száma jelenleg csak 5000 rug.

Augustus 28-án reggel elhagyván Springfieldet, dél felé a Mississippi partjához jutottunk, melyen fekszik ama nagy és gazdag város St.-Louis. Altonon alul, mely a Mississippi gőzösök számára gyönyörű kikötővel bir, haladtunk el Észak-Amerika két legnagyobb folyama a Mississippi, és Missouri egyesülése pontja mellett.

A vasuti állomástól négy büszke fekete által vont omnibus röpitett a gőzöshöz, mely a Mississippi tulpartjára vala szállítandó. A Mississippi, miután egyesült a Missourival, jelentékeny szélességre nevedett itt, s megható alakban tűnik fel ellenkező partról a város, mely amphitheaterként terül el az utazó szeme előtt, számos gőzöseivel, melyek egymáshoz szorongva egy mérföldnyi hosszúságban foglalják el a Mississippi jobb partját. St.-Louis páratlan forgalmáról tökéletes fogalmat szerezhet magának az ember, ha meggondolja, hogy azon reggelen, melyen átkeltünk a Mississippin 80 szebbnél szebb, és nagynál nagyobb gőzös horgonyozott partjain. Ha mi a Duna partján Pest alatt egyszerre 6—8 gőzöst látunk horgonyozni, meglepetve már egy kis flottának tartjuk. St.-Louis alatt sohasem látni kevesebb mint 50—60 nagy gőzöst feküdni egymás mellett szorosan összesimult rendben, melyek egy angol mérföldnyi hosszúságot foglalnak el. Már ebből is lehet képzelni az amerikai folyamokon izgékonytságot, pedig még St.-Louis nem a legkitünőbb kereskedelmi város a Mississippi mellett, mert azt Uj-Orleans jóval felül haladja. De még mesészerűbben hangzik, ha azt halljuk, hogy a Mis-

Mississippin s vele kapcsolatban levő folyamokon idáig 1200 gőzös jár fel s alá szakadatlanul, melyek a forgalmat, s portéka szállítást eszközlik. Elbámul az ember ezen megmérhetlen izgékonyyságon, s ha még hozzá számítja azon szokatlan olcsó szállítási díjt, holott az amerikai gőzösök átalában költséges kiállításuak, s drága szerkezetűek; végre ha tekintetbe veszi, hogy minden két utazó számára rendes ágygyal ellátott czélirányosan rendezett zárka áll; és hogy az olcsó szállítási díjért még becsületes, s mondhatni igen jó élelmezés is adatik, valóban csaknem megfoghatlan, mikép lehető mindaz, s mikép állhatnak fenn a vállalkozók. És még is fennállnak ők, és pedig úgy látszik nagyon jól állanak, s az egészen szabad, semmi szabadalom által nem korlátolt versenyzés daczára évről évre szaporodik a gőzösök száma, évről évre nagyobb, s pompásabb alakban állítatnak elő, és a szállítási díjak mégis olcsulnak. Egykor Amerikában tartzkodásunk alatt azt beszélte egy valaki, miként egy Mississippi gőzös van épülőben, melyen 1000 utazó számára fognak zárkák lenni. Ily eredményt természetesen csak oly megmérhetlen forgalom, s oly tökéletesen korlátlan versenyzés mellett lehet felmutatni, mint az egyesült-államokban létezik, s hová Europa nehezen fog jutni. Európában roppant összecsoportosulásra csak akkor számíthatni, ha leginkább élvezet, vagy bizonyos látványságról van szó. Első május, pünköstitünnepe, s más népünnepnek szentelt napok roppant mennyiségű népet csődítenek ugyan a vasutakra. Versailles, Baden, budai svábhegy

szembeötlőleg tanuskodhatnak erről. Ilyen ünnepestélyes alkalmakkor hullámszik a néptömeg, a városok, mondhatni, mintegy megfosztvák lakóiktól, de a következő napon annál nagyobb apály áll be, és a vig ünnepnapot követő mámor az egyetlen nyerevény, mely a népre hasonló mulatságokból háramlik.

Négyes fogatu pompás omnibus röpitett benünket St.-Louis első, és legkitünőbb szállodájába. Ez egy nagy, diszes szálloda, és mint Amerika minden nagy szállodája a legfinnyásabb amerikai kényelem legtulcsigázottabb kívánalmainak a legnagyobb mértékben megfelel.

A vendégek kényelméért a nagyobb amerikai szállodákkal legtöbb esetben borotválkozó, és fürdőintézetek is vannak összekötve, mert Amerikában nem szokás, hogy az ember szobájába hívassa a borbélyt. Az amerikai időlopásnak tartja ezt, ő mindent szaporán szeret végezni, s a mellett keveset törődik a kényelemmel. Midőn a fürdőszobába léptem, kellemesen leptek meg a fehér márvány fürdőkádak. Mivel ezen márványnak nagy hasonlósága van a florencczival, nagyon kívántam tudni, honnan valók ezen szép, nagy és tömör fürdőkádak. Megkérdeztem a felügyelőt, s nagy meglepetésemre azt kellett hallanom, hogy ezen fürdőkádak mind Olaszországból vitettek St.-Louisba. Tehát St.-Louisban a Mississippi mellett olaszországbóli fehér márványfürdő kádak, melyeket Europa fürdőin hasztalan keresnél. Ha tehát az amerikai ilyen dolgokat nem tudna becsülni, és

méltányolni, ha annak értékét nem ismerné, ki jönne azon gondolatra, hogy azon roppant kiadást pusztán mint fürdőkádért megtenné.

St.-Louis nyugatnak legnagyobb, legnépesebb, kereskedelmi, iparos tekintetben pedig legjelentékenyebb városa. Lakóinak száma jelenleg többre rug 100,000-nél. Keletkeztét a francziáknak köszönheti, kik St.-Louist 1763-ban alapították. Azonban francia uralom alatt, s francia telepítéssel nem virágozhatott fel, soká bőrkereskedők jelentéktelen állomása volt, és gyors fejlődésnek csak akkor indult, miután a francia kormány 1814-ben az egyesült-államoknak átengedte. Még 1810-ben is csak 1400-ra ment a lakosság száma, kik többnyire francziák valának. 1830-ban már 7000, 1840-ben pedig 16,000-re emelkedett lakói száma. Ezen időtől fogva pedig oly meseszerű gyorsasággal fejlődött, hogy az 1850-iki összeírás szerint 82,740 lelket mutatott ki, jelenleg pedig 100,000-nél bizonyosan többre rug. Lakóinak száma e szerint tíz év lefolyása alatt ötszörösen nevededett. Ezen óriás emelkedés mellett mily kicsiny, mily törpének látszik bármely európai városnak még oly gyors felvirágzása is, kitűnik abból, ha a számok mindkét részről nevededését hasonlítjuk össze. Európának újabb korban leggyorsabban felvirágzó városai közé tartozik minden esetre Pest. Kedvező kereskedelmi viszonyai, az országnak 1830—1848-igi sebesen nevedő értelmi fejlődése különösen nagy befolyással voltak e város népessége szaporodására, és fekvése terjedésére : és még is lakóinak száma

1830—1840-ben 62,734-ről csak 66,984-re, és 1840—1848-ig 110,516-ra emelkedett.

Minden esetre igen érdekes dolog kikutatni azon okokat, miért hogy például egy város, vagy egy ország különben hasonló viszonyok közt egy nemzet uralma alatt teljességgel nem képes virágzásra jutni, s nyomasztó helyzetéből kivergődni; míg egy más nemzet uralma alatt gyors fejlődésnek indul, és sebes emelkedéssel jelentékeny virágzásra vívja fel magát. Ezen viszonyokat sehol sem lehet oly jól, és oly irányadólag tanulmányozni, mint épen Amerikában, hol az államok még mind ifjak, s hol kisebb nagyobb mértékben hasonló kedvező fejlődhetési alkalom jutott mindegyiknek. Itt láthatni legszembetűnőbben egyik faj uralmának a másikkal átmenetelét, s a városok, országok és népek változatai, s fejlődései folyamát itt lehet a legnagyobb figyelemmel kísérni.

Mult századokban a francziák számos nagy teleppel birtak Amerikában, de egy sem vergődhetett jelentőségre, s egyiket sem tarthatták meg, mert a hol az ő telepítésükkal összeütközésbe jöttek az angol fajjal, mindenütt ők kénytelenítették tágitni, s a tért oda engedni. Még oly országokban is, melyekben a francia lakó, bár az uralom az angolokra ment át, megszokott, s megkedvelt birtokát nem hagyta el, régi szokásai, s erkölcséhez hű maradt, minden újítás, sőt minden ellen, mi megszokott kényelmében zavarhatta volna, határozott ellenszenvet tanusított, sőt tevékeny, s iparkodó angol szomszédja példája által sem engedte magát arra csábíttatni, hogy az általános

haladásban, mely az új világban sebesebben fejlődött, mint bárhol, csak némi részt vegyen. Legszembetűnőbben tapasztalható ez alsó Kanadában, hol a Lorenzo folyam melletti régi franczia telepek még most is azon viszonyok közt élnek, mint letelepedésük első éveiben. Ugy látszik, hogy hűbériség, az ő földes uroktóli függőség is annyira összeforrott természetükkel, miszerint mindannyiszor ellenszegültek, valahányszor az angol kormány felakarta őket a jobbágy-ság alól menteni.

Még szembeszökőbben mutatkozik ezen nemzeti ellentét ott, hol a franczia elem, a tisztán amerikai elemmel jó összeütközésbe. Már itt legtöbb esetben teljes lehetlen vala az ő makacs conservatív, szellemével s kufárkodása által gátot vetni az amerikai folyvást haladó tevékeny szellemnek, s kénytelen lett egészen átengedni a tért, s békével visszavonulni. Még csak most pezsdült élet annak minden erében, és az Egyesület éltető intézményei alatt csak most kezdett felvirágozni, miután kereskedelem, ipar s legvégső szegeleteibe elható forgalom gondolat-gyorsasággal terjedt el az egész országban.

Még nagyobb mértékben tűnik fel az erőteljes országok alakításának, s azoknak virágzó állapotra juttatásának tehetlensége a spanyol fajban. Csak egy tekintetet kell vetnünk a déli amerikai köztársaságokra, s ezen állítás igazságáról elvitázhatlanul meggyőződhetünk. Azon szabad intézmények daczára is, melyek az egyesült-államokét gyakran felülmulják, egy kormányzat sem képes megszilárdulni, egyik for-

radalom a másiknak nyújtja kezét, s az államélet minden jelenségei elvitázhatlanul oda mutatnak, hogy a társaság tökéletes bomlásnak indult. Vallási bigottság külszine alatt minden erkölcsi kötelék felbomlott, mely egyedül a társaságot egymáshoz kötve tarthatja s rablás, gyilkolás, hitszegés léptek az erkölcsiség helyébe, melyek a társaságot okvetlenül enyészet örvényébe viszik. Mexiko, Közép-Amerika köztársaságai, Granada, Peru, Chili s Déli-Amerika spanyoloktól lakott s kormányozott többi országai, mik egyebek, mint bomlásnak indult állam-műszeres testek? melyek sohasem fognak uj életre üdülni, s melyekből azon csodatevő természeti erő egészen kihamvadt, melynél fogva minden életre való élet műszer, a mi rothadt, és megromlott, magából kiválasztani képes.

Ily körülmények közt minden emberi viszonyok virágzó fejlődését ohajtó embernek kívánnia kell, hogy az amerikai Egyesület ragyogó csillagzászlóit azon enyészetnek indult országokra mi elébb terjessze ki, s azokba uj életet, uj erőt leheljen, hogy részt vehessenek azon közös harczba, mely a polgárisodás áldásaihoz vezet, s utat tör az erkölcsi tökéletesedéshez.

Az amerikaiak e hódítást Texas, Uj-Mexiko, és Kaliforniával megkezdték, s bizton lehet várni, hogy Mexiko többi része, Közép-Amerika s Déli-Amerika köztársaságai következni fognak. Az igaz, hogy az európaiak hajlandók idegen államoknak ilyenénképi összekapcsolását kalózkodás, államrablásnak czimezni.

Ha ez illő elnevezése az amerikai eljárásnak, akkor meg kell tagadnunk a polgárisodástól azon jogot, minél fogva hódításokat tehet. Ugyan mi jogczimen birná aztán Angolország a világ minden részében s a föld minden pontján levő végetlen hóditmányait? Valjon az indiai Sikkek nagy és annyi évezred óta függetlenül fennálló országának meghódítása nem a legégbe kiáltóbb igaztalanság s durva erőszaknak nevezhető volna-e? Micsoda névvel lehetne illetni Algirnak a francziák általi kegyetlen lebilincselését? Micsoda nevet lehetne adni Oroszország hódításainak, melyekkel egy század óta szakadatlanul idegen, és független nemzeteket hatalma alá hajt? minek lehetne nevezni a Kaukazus szabad és független hegylakóinak folytonos embertelen haddali üldözését sat.?

Ehhez járul még azon körülmény is, hogy azon utmód, melylyel az amerikai Egyesület uj országokat, uj államokat szerez, lényegesen különbözik az europai eljárástól. Midőn az Egyesület sereget indított Mexiko ellen, már akkor kinyilatkoztatta Texas, miszerint ő az amerikai Egyesület tagja kíván lenni. Tehát a texasi nép szabad akarata volt a megromlott, ingadozó, s tehetlen mexikói köztársaság kormányától elszakadni, s az amerikai Egyesülethez csatlakozni : és az amerikai kormány ezen szabad akaratot csak elősegítette. És nem is tagadhatjuk, miszerint nyugalom, béke, rend s azzal együtt erkölcsösség, jólét, s tenyésztő munkásság honosul meg mindenütt, hol csak az amerikai csillagzászlók lobognak. Mindegyik szabad akarat, s közös érdek az, mely minden

egyes államot az egészhez csatol; és seholsem tapasztalható bármely erőszak, mely az egyes államot a közös államhoz bilincselné. Az amerikai középponti kormány bármely nagy és hatalmas is kül ellenség ellen: de még sem bir annyi hatalommal, hogy az Egyesület bármely részét is fegyveres erejével magával összeköttetésben megtarthatná.

St.-Louis városa térfok gyanánt emelkedik a Mississippi partja fölött, s ilyen fekvésénél fogva még a legnagyobb vizállásnál is biztosítva van a vizáradás ellen. Csak a folyam hosszában elnyuló alacsonyabb város részek vannak kitéve a pusztító áradásnak, kivált ha a városon felül 12 mérföldnyire a Mississippibe omló Missouri a Roky-Möntains (sziklabérczek) olvadó hava által megdagadt vizét vad morajjal hömpölyögteti.

Habár St.-Louis még egészen ifju és serdülő város is, de azért egy hatalmas erővel emelkedő kereskedelmi középpont jellemét viseli magán. St.-Louis forgalma, kereskedelme, s iparos működése oly nagy, oly élénk mint csak Europa legnagyobb kereskedő városáé lehet. Az utcák hemzsegnék fel s alá robogó üzerek, pompás fogatok, és nehezen döcögő terekocsiktól. Jóllehet a polgárisodás legvégső nyugati határán fekszik, de az europai művészet, és ipar minden fényüzési czikkei választékos minőségben fellelhetők benne. Gazdagon ellátott pompás boltok, zsufolt rakodák fűződnek egymáshoz elláthatlan sorral a legélénkebb utcákon, s varázs erővel büvölik magukhoz a fel s alá hullámzó tömeg tarka csoportját.

Hogy mily nagy lehet a forgalom, és üzlet : de a mellett mily roppant a kereset és nyereség St.-Louisban, már csak azon körülményből kitűnik, hogy leglátogatottabb utcáján egyetlen boltért gyakran 4—6000 dollár, az az 8—12000 ezüst forint évi haszonbért fizetnek.

St.-Louis népességének igen tarka színezete van. Itt is, mint mindenütt amerikaiak képezik a tulnyomó többséget, azonban nemcsak számra, hanem értelmiség, gazdagság, és iparos munkásság tekintetében is tulnyomók. Az amerikai elemhez legközelebb áll a német, mely igen számosan van itt képviselve. Mindenütt németekkel találkozhatni, s gyakran megüti fülünket a német hang. A német elem leginkább egy város részben központosult, melyet azonban sem a legszebbnek, sem legtisztábbnak nem lehet nevezni. Midőn azon végig kocsiztam, különösen feltűntek az apró házak, szegényes boltok, és a mindenütt hiányzó tisztaság, mely az egyesült-államok minden nagyobb városában, legalább a főutczákon fellelhető. Midőn kíséromet eziránt megkérdeztem, azt felelte, hogy ez a német városrész. Még csak most vettem észre a mindenütt látható számos német felírást, s czimjegyet. Ezt az észrevételt azonban nemcsak St.-Louisban, hanem az egyesült-államokban mindenütt lehet tenni, hol e két elem t. i. a német és amerikai szembetűnőleg el van egymástól különözve. Mindenütt jólét, fény, tisztaság van az amerikai oldalon : ellenben a németekén nyomor, korlátoltság, s azzal együtt járó tisztátalanság. Ezen körülmény annyival felőtlőbb volt előttem,

mert a német Európában más nemzetek fölött szorgalma, munkássága, s azzal összekötött módossága által tűnik ki különösen. Amerikában e viszonyok épen meg vannak fordítva, és pedig nem azon okból mintha a német ott nem oly szorgalmas, rendszerető, vagy munkás volna, hanem mivel szellemi izgékony-ság, kereskedelmi, s iparos vállalkozási szellem, üzér-kedési ügyesség tekintetében sokkal felülmulják őket az amerikaiak. A német átviszi magával Amerikába tartózkodó, kufárkodó szellemét, zsugoriskodását, s kis körben működő tevékenységét, hol aztán vállalkozó szellemű, s nagyszerű üzletet hajhászó amerikaival jó összeütközésbe. Csoda-e tehát ha ily körülmények közt elbukik, ha a tetterős amerikai mellett alárendelt szerepet kénytelen játszani?

St.-Louisban a színes lakók száma is jelentékenyebb, mint az Egyesület általunk eddig meglátogatott városaiban tapasztaltuk. St.-Louis nevezetesen a Missouri államban fekszik, egy nagy, minden kigondolható segédforrással dus államban : mely azonban még is mint szellemi, mint anyagi fejlődés tekintetében igen hátra maradt azon államoktól, melyek vele egykoruak, és természeti adományokra nézve sokkal hátrább állanak, de szabadok. A nagy, és természeti kincsekkel dus államban csupán St.-Louis vergődött némi jelentőségre, míg az állam nagyobb része pusztasivatag. Mind a mellett, hogy Missouri egyike a legnagyobb államoknak, keletre a Mississippi határozza, s közepén a nagy Missouri folyja át ; még is csak 595,140 szabad lakója, és 87,667 rabszolgája van :

holott a vele szomszédos, sokkal kisebb, s természeti adományokra nézve sokkal hátrább álló Illinois 855,384; és a csak 1848-ban állammá emelt, s minden tekintetben sokkal szegényebb Wisconsin már is 305,538; és a felényivel kisebb Ohio állam közel 2,000,000 lakost számlál. Missourit kedvező helyzete daczára kevés idő alatt nemcsak Wisconsin, hanem a még egészen gyermekded állam Jowa is tul fogja szárnyalni.

Ezen különben oly pompás állam lassu fejlődésének oka, mely helyzete, s természeti gazdagságánál fogva mintegy jogosítva van, hogy az Egyesület első és leggazdagabb államai egyike legyen, csupán azon körülményben rejlik, hogy rabszolgatartó állam. Ugy látszik, mintha átok nehezednék minden rabszolgaállamon. Ez akadályozza természetsszerű fejlődésében, s elzárja előtte a természeti segélyforrásokat.

Ennek oka igen egyszerű, és könnyen kimagyarázható. Az Egyesület legtöbb állama, mely eddig nagygyá, s virágzóvá lett, melyben művészet, tudomány, ipar és szántásvetés ritka fejlettségre emelkedett, ezen emelkedettséget leginkább az europábóli vagy az Egyesület más államaibóli tömeges kivándorlásnak köszönheti. Már pedig egy rabszolga-állambani megtelepülés bevándorló érdekével homlokegyenest ellenkezik. Mert nem tekintve azt, hogy az europainak már csupa elvből minden rabszolga-államtól undorral kell elfordulnia : annyi áll, hogy szabad munka a rabszolgamunka mellett nem állhat fenn.

Képzeljük hozzá, hogy a szántóföldnek rabszolgák általi megmunkáltatásához roppant tőke kívántatik, mivel az európai igen ritka esetben bir, de ha birna is, rabszolgákra nehezen adná ki. Ő tehát szabad államba huzódik, hol minden ember, minden munka szabad, és hol a munka több áldást hoz, mint egy rabszolga-államban.

Ez a legközönségesebb, s legkeserűbb szemrehányás, melyet az amerikai a szabadelvű, de még sokkal nagyobb mértékben a conservatív europaitól kénytelen szenvedni, hogy ő, ki államléte alaposzlopául az emberiség egyenlőségét, s szabadságát állította fel, saját országában a kebellázító rabszolgaságot fenntartja, s annak fennmaradását minden hatalmában álló eszközökkel védi, s fenntartani törekszik.

Habár ezen ügy oly sokszor volt is heves, és szenvedélyes vita tárgya, habár ellene s mellette ezer meg ezer döntő okot hordtak is fel: még is soha sem lehet róla eleget beszélni, soha sem lehet mondani, hogy minden oldalról kellőleg fel van világosítva.

Nem lehet itt arról szó, hogy a rabszolgaságot valamely államban, annyival kevésbé az egyesült-államokban védelmezni akarjuk. A rabszolgaság minden államban, minden alakban embertelenség, s annak erkölcsi durvaságát tanusítja, ki azt beviszi, vagy valamely államban fenntartja.

Hanem lássuk mit hozhatnak fel az egyesült-államokban még most is fennálló rabszolgaság védelmére.

Először. A rabszolgaság nem a szabad és független amerikaiak, hanem az angol, francia és spanyol kormány alatt vitetett be az egyesült-államokba, tehát tisztán európai ültetvény. A déli államokban minden viszony csupán arra van fektetve, és ezen államok anyagi léte jelenleg még legszorosabban összefügg a rabszolgaság fennállásával. Ám vegye el valaki a déli államoktól a rabszolgákat, s azonnal tönkre juttatta, az államok elpusztulnak, a természet megsemmisítettik.

Melyik méltányosan gondolkozó ember követelheti pedig, hogy valaki egy roszul értelmezett philanthrop elv kedvéért veszélyeztesse anyagi létét? Nekünk európaiaknak könnyű az oczeánon innen az amerikai rabszolgaság fölött okoskodnunk. A mi érdekeinket nem sérti, az amerikaiaké pedig nem fáj nekünk. Próbálja meg egyébiránt bárki, ám ajándékozzon ezen uraknak, kiknek szája tajtékzik az emberbaráti eszméktől, Louisiannában egy szép ültetvényt 200 rabszolgával, s kívánja tőlük, hogy minden rabszolgájukat bocsássák szabadon : nagyon kétkedem, hogy kiállanak a próbát, sőt ellenben lelkemből meg vagyok győződve, hogy ők sokkal roszabb és durvább gazdák lennének, mint az amerikaiak legnagyobb része.

Másodszor. Tulajdonképen nem is született amerikaiak azok, kik a rabszolgaságot fenntartják, és védelmezik. Többnyire spanyol származék, kik az Egyesület déli részét lakják. Ők az egyesült-államok valóságos vérszopói, kik semmi munkát sem is-

mernek, azt ki nem állják és mások munkája és vérverejtékéből táplálkoznak. Ők nem csupán tökéletesen jogositottnak érzik magukat arra, hogy más véres keresményét dorbézolásban pazarolják el; hanem vakmerő rablásnak tartanak, ha valaki ezen jogot el akarná venni tőlük. A valódi amerikai munkás, tevékeny, vállalkozó, s mindenki irányában szabad gondolkozásu, és senkitől sem követeli, hogy érte dolgozzék. A valódi amerikai erélyes természete egész buzgalomával küzd a rabszolgaság ellen, és ő több nyomatékka, s több joggal teszi, minthogy az európai az ellen okoskodik.

Harmadszor. Tapasztalás által bebizonyított tény, hogy a déli államokbeli ültetvényeken rabszolgák által végzett munkákra az európai faj teljességgel alkalmazhatlan, a mennyiben a déli iszapos éghajlat dögvészes befolyása miatt rövid időn elveszne. Minden természetvizsgáló, ki a viszonyokat szinről szinre kutatta, véleménye tökéletesen megegyezik e tekintetben. Azon állítás, hogy az európai faj idővel a tropusi égöv alatt meg fog honosulni, hamis alapon nyugszik. Habár azon égöv, melyen belől az európai faj egészsége veszélyeztetése nélkül megélhet, jelentékenyen szélesebb is, mint valamely állaté, vagy más emberfajé, de ezen övnek is meg van a maga határa, melyen túl az európai nem élhet, és fenntartásának szüksége, vagy a polgárisodás által vállaira rakott munkának nem felelhet meg, a nélkül hogy egészségét, sőt életét ne kockáztassa. Már most, ha azon országokat oda nem akarják hagyni, s az emberi mi-

velés alól kivonni : akkor a fekete fajt szükségkép meg kell tartani. Korunk egyik legkitünőbb, s legemberségesebb természetvizsgálója Ami Boué, ki ment minden előítélettől, és a dolgokat részrehajlatlan vizsgálódó tiszta szemével szokta tekinteni, kit sem emberbaráti rajoskodás meg nem vesztegethet, sem elfogult előítélet tévutra nem vezethet, e tárgyról ilyen formán nyilatkozik : „Mivel a természet csupán a négert alkotta úgy, hogy a tropusi égöv alatt egészsége veszélyeztetése nélkül dolgozhat : tehát örökké a fehérek szükségképi munkása marad azon országokban, melyeknek termékenysége az emberiségre nézve még sem hiába alkottatott. Vajha ezen viszonyok a legemberibb módon rendeztetnének, Afrika népei különösen négerek által polgárosítatnának, és a fekete s fehér keverékek szaporodása gátolatnák, ezt kell minden embernek kívánnia. A mi pedig a hasztalan, ember és pénzázdozatba kerülő, s rabszolgakereskedést gátolni szándokló kósza hajtóvadászatot illeti, ezt már Angolországban is, mint csupa emberbaráti rajoskodás bohó kíváнатát kezdik tekinteni.*)

Nem kell állítani, miszerint igaztalan, embertelen, s természetellenes viszony az, hogy egyik emberfaj a másiknak alárendeltje, s azt szolgálnia kell. Ha

*) Ueber die ewigen Gesetze der Natur etc. v. Dr. Ami Boué, Denkschriften der mathem. naturwissenschaftlichen Classe der kaiserl. Akademie der Wissenschaften III. Band. Wien 1851.

ezen elvet elakarnánk ismerni, akkor minden ur, és szolga közti viszonyra örökre átkot kellene mondanunk, már pedig úgy hiszem ennyire nem akarunk menni. Sőt ellenben ez igen is természetes viszony, hogy a szellemileg alárendelt a szellemileg felül emelkedettnek alávetettje legyen, és polgárisodott emberek közt csupán ezen felsőbbtség egyedül természetes, mely örökké fennállani fog, míg emberek élnek. Azon állítás, ám szolgáltatassanak csak a négernek alkalmat önmivelés s képzésre, nemsokára oda fog jutni, hol az európai áll; egészen alaptalan, s annak tökéletes nem ismerésén nyugszik, a mit természeti tehetségnek nevezünk. Sem a moralista, sem a bölcselő nem képesek az ő szempontjokból döntő ítéletet hozni e tárgyban: arra csupán a természetvizsgálónak van képessége, miután csak ez vizsgálja ok-szerűen a természetet, és tanulmányozza a különböző viszonyokat. Mint egyes emberek: úgy egyes néptörzsek is, melyek ugyanazon fajhoz tartoznak, szellemi tehetségeikre nézve végetlenül különböznek egymástól. Valamint lehetlen minden fáradság, és erő megfeszítéssel is minden emberből Newtont, Göthét, Humboldtot faragni; vagy azt egy Raphaël, Canova vagy Beethowenné képezni: ép úgy különböznek az emberfajok is egymástól szellemi tehetség tekintetében. Minden faj képes bizonyos, természeti tehetségeihez mért pontra felvergődni, de már azon felül szükségkép nem emelkedhetik. Csupán az egész emberi nemzet összevéve képes végetlen tökélyesedésre, nem pedig egyes faj. Valamint a mongol faj, a china-

iak típusában, századok óta tespedő állapotban maradt; és mindaddig mig össze nem keveredik, századok mulva sem fog haladni előbbre a polgárisodásban, sőt a már elért pontról csak alább süllyedend; valamint a lángszellemű görögök, és rómaiak, melyt az emberi művelődésnek egyéniségük által elérhető tetőpontjára jutottak: arról lassanként mindig alább alább szállottak, s a föld szinpadáról visszavonulni kénytelenítették: úgy a szerecsen számára is csak bizonyos mértékű szellemi képesség van rendelve, melyet semmi körülmények közt sem hághat át. Már pedig ezen mérték a négernél sokkal csekélyebb, mint bármely más fajnál, azért a nem elegyített néger soha, és semmi körülmények közt sem érheti el az emberi művelődés azon tetőpontját, melyet az európaiak már századok előtt elértek, a jelenlegit pedig annyival inkább képtelen elérni. Hogy itt s ott tehetségdus néger találkozik, ki a fajból némileg mintegy kiemelkedik, semmitsem változtat a dolgon, mert az sohasem lesz képes csak egy közepszerű tehetségű európai képességét is elérni. Ezek oly tények, melyek mellett a moralisták, és bölcselek minden okoskodása összeomlik. Megczáfolhatlan világossággal ezernyi tapasztalat szól e mellett, és csak nem kell az érzékeket a tények előtt elzárni, hogy ezen igazság ismeretére juthassunk.

Ha tehát végre meg is engedjük, miként fehér a feketét nem nélkülözheti a tropusi föld megművelésében, de azért jogosan kérdezhetjük: vajon a fekete nem szolgálhatná-e a fehéret úgy is mint szabad

ember, s miért kell neki a fehérrel ezen gyalázatos viszonyban mint rabszolga állania? Ezen kérdésre a távolból, s europai szempontból könnyű megfelelni, s a pálcza eleve is eltöretik az amerikai fölött. Ha nem ismerni kell a szerecsent, látni s köztük kell élni, hogy azon meggyőződésre juthassunk, miként ő bizonyos fokig gyámoltalan, minél fogva alig képes, hogy magáról és saját létéről gondoskodjék. Mindenütt, hol rabszolgákkal találkoztam, jó állapotban találtam őket, jól és tisztán valának öltözve, vig, derült kedélyűek voltak, és semmit nem lehetne rajtuk észrevenni, mi arra mutatott volna, hogy állapotjuk nyomasztónak tetszik előttük. A néger, értelmi szegénységét nagyon is érzi a fehér irányában, úgy hogy eszeágában sem fordul meg magát azzal egy pontra helyezni, vagy fölibe emelkedni akarni. Ha valahol nyomor, és rongyokban sinlő, s tökéletesen elszegényedett szerecsennel találkoztam, egész bizonyossággal ráfoghattam, hogy szabad szerecsen. A szabad négerek Amerikában a legszánandóbb teremtmények közé tartoznak, sorsuk sokkal nyomorubb, mint a legroszabb rabszolgáé. Ők mindkét részről tökéletesen elhagyatvák, elszigetelve állanak, senki nem törődik velök, míg maguknak sem kedvök, sem tehetségük, nincsen, hogy magukról gondoskodjanak. Mint szabad néger saját fajukból kizárva, igen természetes, hogy a fehérrektől undorral taszittatnak vissza. A fehér nem társalkodik velök, nem ül egy asztalhoz, gyakran egy vagonban sem szenvedik meg, sőt még a fehérnek temploma is el van zárva a fekete előtt. Már most,

ha az ember ilyen dolgot beszél Európában, ily halatlan embertelenség miatt könnyen felfogható fellázadással csapják össze kezöket, és gunyolják a gyönyörű amerikai szabadságot és egyenlőséget, mely még a legegyszerűbb, s legelső emberi jogot is megtagadja felebarátjától. Különösen gyöngé idegzetű nők, s erkölcsiséget hirdető férfiak szoktak ez ellen leplezetlen boszankodással nyilatkozni.

De kezünket szívéinkre téve, kérdek mindenkit, van-e jogunk épen ez ügyben kárhozatot mondani az amerikaiakra? Jobbak vagyunk-e mi csak egy hajszálnyival? Sőt inkább messzebb haladtunk e tekintetben. Hanem mi úgy vagyunk ez ügyben, mint a szent írásban azon ember, ki idegen szemben meglátja a szálkát is, saját szemében pedig a gerendát sem veszi észre. Valjon a velünk egy fajú, de nem ugyanazon rangú emberektől nem minden alkalommal gondosan elkülönözzük-e magunkat? Belénk európaiakba a főúri hiuság oly mélyen van oltva, hogy minden alkalomnál külön osztályokat képezünk, melybe senki nem vétetik föl, ki a társalmi lépcső nem azon fokán áll, melyet mi már jogosan, vagy jogtalanul elfoglaltunk, vagy magunknak követelünk. Valjon minden mulatságainknál, színházban, táncz-vigalomnál, hangversenyeken, gőzhajón, vasúton nem első, második, harmadik sőt negyedik hely, páholy, zártszék, padok, első második földszint, első, második, harmadik karzat sat. által különítjük-e el magunkat egymástól? Mit mondana azon philanthrop hölgy, ki oly nagy hévvel buzgott a négereknek fehérék társa-

saságábóli kizáratása ellen, ha őt egy szolgálóval ugyanazon padra ültetnék, vagy egy olyannal egy asztalnál kénytelenítették enni? És mily furcsa jelenet lenne látni, ha ily finom érzelmű hölgyeket parasztokkal, vagy épen cigányokkal egy vagonba zsufolnák. Könnyen gondolható mit mondanának hozzá. Van-e Európában társaság, mely a zsidót kebeléből ki nem zárja? Holott az képzettség s műveltségre nézve a keresztyénnel nemcsak egy vonalon áll, hanem sokszor azt felülmulja? Mit mondana a mama, ha az ifju K. egy zsidó, ki azonban értelmi, képzettségi, s ismereti tekintetben a mama mindegyik fiát felülmulja, vakmerősködnék egy tánczvigalomban az ő leányát tánczra hívni? Hallatlan szemtelenség! azt fogná mondani. Már pedig ezek mind fehér emberek, egyfajbeliek, a mi husunkból és mi vérünkben valók, és még is minden velünkki társalgásból kizárjuk. Ellenben azt kívánjuk, hogy az amerikai a tizszer utálatosabb, és huszszor undorítóbb négerrel társalogjon, s mindennemű viszonyba lépjen? Ily emberbaráti vélemények csak addig nyilatkoznak, míg oly helyzetbe nem jövünk, hogy érzelmünket tett által bebizonyítsuk. Ha véletlenül, s önakarata nélkül jön az ember ilyen helyzetbe, akkor az ily kívánságot egészen különös, sőt vakmerőnek tartanók, hogy T. asszonyosság egy szolgálóval üljön egy padon, vagy leányát egy zsidóval engedje tánczolni.

Tehát először magunk kezébe vegyük a seprűt, és saját ajtónk előtt söpörjünk, mielőtt a szomszédunk ajtaja előtt levő mindenesetre tisztességesebb

szeméthalmon fintorgassuk orrunkat. Az amerikai legalább saját fajából senkit sem zár ki, vasutain, gőzösein, színházaiban, hangversenyein, csak egyféle hely van, melyre mindenki különbség nélkül mehet. Itt azon szabály áll : a ki elébb jön, elébb örül; a ki először jön, az első helyet foglalja el, bár ki legyen, mert itt nincsenek szabadalmas külön ülések. Minden körülmény közt csupán hölgyeknek engedtetik kivétel, azonban a mesterember nejének ép ugy valamint az államelnök nejének.

XXIX.

Dr. Engelmann. St.-Louisi és Missouri-egyetem és egyéb tudományos intézetek dr. Koch Albert és Börnstein.

Azon néhány ajánló levelet, melyet Davenportból hoztunk magunkkal, még St.-Louisba érkezésünk napján átadtuk : s azonnal dr. Engelmannhoz vettettem magamat, ki néhány utleírásból ismeretes vala előttem, hogy általa a város tudományos nevezetességeit megmutogattassam magamnak. Dr. Engelmann már 25 év óta lakója St.-Louisnak, s mindazon tudományos vállalatban részt vesz, mely ezen városból indul ki, s melyeknek a szövetséges államok nyugati részén St.-Louis mintegy középpontja. A st.-louisi meteorologiai s halandósági tabellákat ő dolgozta ki kitünő gond, és pontossággal. Midőn azon bizottmány tagjául kineveztetett, melyet az egyesült-államok a csendes tenger keleti partjai vizs-

gálatára állítottak fel, a mennyiben az egyesült-államokat locsolja, a munkálat fűvészeti részét adták át neki. Dr. Engelmannel nemcsak gazdag eleven Cactusgyűjteményt, hanem azoknak számos pompásan rajzolt ábráit is volt alkalmam láthatni. Ezek irónnal oly művészi kézzel valának rajzolva, hogy hasonlókat csak Europa legkitünőbb diszművei közt találhatni. Különösen úgy tetszik nekem, mintha az amerikaiak becsületbeli dolognak tartanák, hogy minden nagyobb műveiket a legpompásabban diszítve állítsák ki. E tekintetben sem fáradságot, sem költséget nem kimélnék, s fény pompára nézve gyakran Europa legbecsebb műveit felülmulják.

Ez az eset fordul elő például Owennek Jowa, és Minesotáról földtani tekintetben irt munkájára nézve, és én ehhez hasonló tartalmu munkát nem ismerek, mely nagyobb műértéssel volna kiállítva mint ez.

Dr. Engelmann szives volt engem a st.-louisi egyetem orvosi osztályába is elvezetni. A st.-louisi egyetem is, mint Amerika többi egyetemei, rendezés, és terjedtség tekintetében lényegesen különbözik az európaiaktól. Mert míg Európában egyetem czímmel csak azon tanintézeteket illetik, melyek a 15. és 16-ik század rendezése és felosztása szerint négy facultásra osztatván, annyi dekan, és egy igazgatóval birnak: Amerikában egyetemeknek neveztetnek oly tanintézetek is, melyek legfeljebb a mi felső gymnasiumainknak felelnek meg. Négy facultásrai felosztásnak sehol még csak nyoma sem látható, és ha csak ez jellemzi az egyetemet, akkor még csak várni sem lehet, hogy

valamely amerikai tanoda valaha egyetemi rangra fog emelkedni. Az amerikaiak még csak azt sem tartják szükségesnek, hogy az ugynevezett humaniórákat a reál-tanintézetektől elválasszák. Ők azon józan elvből indulnak ki, hogy annak, ki tudományos pályára kívánja magát képezni, a reál-tanulmányok úgy nem árthatnak, valamint a műtanár az ó nyelvészeti tanulmányokat nem nélkülözheti. A kettőnek elválasztása okvetlenül egyoldalúságot, s felekezetes elkülönzést von maga után, de különösen okot szolgáltat azon örök haszon nélküli, eredménytelen vitatkozásokra, melyek a humanisták, és realisták, különösen pedig a természetvizsgálók, és bölcselek közt léteznek.

Az orvosi, törvény és hittani tanulmányok legtöbb esetben elválasztvák az egyetemektől, s többnyire magánüzletre alapított tanintézetek, melyeknek „College“ nevet adtak. Ilyen orvosi, törvény és hittani tanoda nagy számmal létezik Amerikában, sőt gyakran ugyanazon egy városban több van, melyek vagy külön felekezetek sajátai, vagy különböző társulatoktól magánczélokból alapítottak.

A st.-louisi egyetem kizárólagosan Jesuitáktól alapított, s azok által fenntartott cathol. tanintézet. Van benne 15 tanár, s mintegy 130 növendék.

Egyesült-államokban a Jesuita tanintézetek száma igen jelentékeny, s évről évre szaporodik. Ezen rend izgékonysága újabb időkben, különösen az Egyesület nyugati részén igen rendkívüli. Reményli miként itt idővel termékeny tért nyerend,

a miért is sem fáradság, sem költségtől nem iszonyodik, hogy ezen földet a jövőendő számára kellőleg elkészíthesse. Régi gyakorlata szerint a tanítási hatalmat keríti kezére, s ott hol arról van szó, hogy érdekét gerjesszen, vagy ellenök uralkodó előitéleteket kell leküzdeni, igen jól rendezett iskolákat állít. Hallgatag, s titkon működik, s csak néha emeli fejét, de a figyelmes szem mindenütt láthatja működése nyomát. Nem csuda tehát, ha a protestans amerikai ezen rend működését féltékenység, s bizalmatlansággal kíséri, s a hol lehet ellenségül lép föl ellene. Ezen ellenszenv már sok és komoly összeütközésre szolgáltatott alkalmat, s ez volt oka kevéssel St.-Louisba érkezésünk előtt, a miért a kath. papság a választási ládikóktól a nép által erőszakkal s jogellenesen elüzetett. Csak attól lehet tartani, hogy ilyen s ehhez hasonló csatarázás csak egy komolyabb összeütközés előcsatájául tekinthető, és hogy Europa válásháborúi, melyeknek elhárítása végett tökéletes vallásszabadság hozatott be, mind a mellett is Amerika földére átültetethetnek.

A st.-lousi orvosi tanintézet igen derék épülettel bir, mely az ő keletkezését egyedül John O'Fallou ur nemeslelkűségének köszönheti, ki annak építésére 80,000 dollárt adományozott. Van egy muzeuma is, de melyben a számos tárgy rendszer és választék nélkül egymásra van hányva. Azon terem, és szekrények, melyekben tartatnak, igen célirányos szerkezetűek ugyan, de a bennök tartott emlősállatok, és madarak oly rossz gondviselés alatt vannak, hogy már

is gyors léptekkel haladnak a végromlás felé. Ugy látszik, hogy a molynak minden faja tanyát ütött itt, s romboló művét akadályozatlanul folytatja. Mert alig van egyetlen tárgy, mely ezen pusztító féreg nyomait nagy mértékben ne viselné magán. Minden itt kiállított s összegyűjtött állat közt legszámosabban van képviselve az Alligátorok, az alsó Mississippi ezen lappangó lakóinak családja.

Szépsége és célirányossága által meglepő benyomást gyakorolt rám az intézet boncz, és élettani hallgatótereme. Köralaku terjedelmes szinkörleg épített terem az, melynek közepén áll a tengelyén forgó bonczasztal, mely fölött kup emelkedik, s azon át lövell be a világosság a hallgatóterembe. A terem fél magasságán karzat nyulik körül, mely üvegszekrényekkel ellátva igen becses élettani, és kórtani készületeket tartalmaz, melyek közt számos olyan találatik, mit Párisban és Londonban meglepő természet-hűségben viaszból alkottak. Ezek többnyire dr. Charles A. Pope tulajdonai, ki, mint mondják 30,000 dollárnyi tőkét fordított ezeknek megszerzésére, s ezáltal különösen az intézet érdekében kitünő érdemet vívott ki magának. A szinkört körülövező karzat könyöklőjének küloldalán e szép diák jelige áll :

„Ad caedes hominum prisca amphitheatra patebant
Ut discant longam vivere, nostra patent.“

Még egy másik orvosi tanintézet is van St.-Louisban, mely hajdan ezen nevet : „the medical department of the Kemper College viselte, de

később a Missouri egyetemmel kapcsoltatott össze. Ez lételet leginkább az érdemdus dr. T. N. M. Dowel tanár buzgalma, s szakadatlan fáradalmának köszönheti, ki különösen a természeti osztály felszerelésében szerzett magának kitünő érdemet.

Azon idő alatt, midőn épen St.-Louisban mulattam, azon terv kivitelével foglalkoztak, hogy egy harmadik orvosi tanintézetet is alakítsanak, ugyanezen városban. E célra több ifju tudóst hívtak meg Heidelberg, és Tübingából, de én nem tudom magamnak megmagyarázni, micsoda szerepet fognak játszani ezen urak, mint tanárok, oly országban, melynek nyelve tökéletesen ismeretlen előttük.

Jogosan azon kérdést állithatnók fel, valjon oly terjedelmes tudományra, mint az orvosi, kívánatos dolog-e, hogy egy oly szűk körben több ilyenmü intézet állittassék fel? Az orvosi tanulmányok, ha eredménynyel akarjuk őket taníttatni, oly roppant tőkét, anyagi és szellemi erőt kívánnak, miszerint azoknak ilyenképi eldarabolása csak a tudomány fejlődésére lehet hátrányos.

Véleményem szerint azonban a működő erőknék ilyenképi megosztása Amerikára nézve csak eredménydus lehet, mert az amerikaiak tetteje sokkal nagyobb mint bármely más nemzeté. Amerikában hasonló versenyzés, pályázás csak jótékony következésü lehet. A fejlődést mindenestre elősegíti, s előbb vagy utóbb egyik intézet a többi fölött a tudomány-szomjasok bizalmát megnyervén, a többit oda fogja kényszeríteni, hogy vitorláit vonja össze.

Egyébiránt mindezen orvosi tanintézeteket illetőleg meg kell jegyezni, hogy ezekben csupán elméleti orvosi tudományok, mint boncz, élet, kór sat. tanok adatnak elő. A gyakorlatiak rendesen kórházak, és betegápoldákkal vannak összekötve.

St.-Louis legnevezetesebb irodalmi intézetei közé tartozik a mercantil Library (kereskedelmi könyvtár) saját pompás épületében. Az igen czélszerű üveges szekrényekben tartott könyvek száma körülbelől 10—12,000-re mehet. Köztük igen becses s ritka művek, melyek többnyire magánadakozások. Az igen terjedelmes terem igen célirányosan van rendezve. A kerek olvasóasztalok a teremben elosztott oszlopok körül vannak állítva, melyeken a terem boltozata mintegy nehézkedni látszik. A teremén végig nyulik egy asztal, melyen számtalan politikai és tudományos, köztük sok európai hirlap is található. Miután St.-Louisban nagy számu németiség lakik, azt hittem, hogy ezen hirlapok közt a német tudományosságot is kellőleg képviselve találandom. De vizsga szemem egyetlen lapot sem tudott felfedezni, mely ezen nyelven íratott volna. Az idegen országokból lapok többnyire angol, és franczia vala. Ez minden esetre jellemző, és a német politikusok s tudósoknak elég gondolkozási anyagot szolgáltatathat, miként egy városnak irodalmi intézetében, hol a német elem számosabban van képviselve, mint a legtöbb más amerikai városokban, a német irodalom, és tudományra oly csekély ügyelet van. Azon ellenszenv, melyet az amerikai ezen, vele rokonnemzet iránt érez,

oly nagy, miszerint rendesen a német nyelv az utolsó minden nyelv közt, melyet az amerikai megtanulni igyekszik.

Különösen az amerikai kereskedői testület tünteti ki magát dicséretes iparkodása által, miszerint tudományos ismeretet kíván magának szerezni, s erejéhez képest nem csekély áldozatra is kész a tudomány gyámolítására. Nagyon hajlandók ugyan az európaiak más indokból származtatni ezen a tudomány iránti hajlamukat; de azt kérdem, miből lehet a jelenségek indokait jobban megítélni, mint épen a jelenségekből? Az Egyesület minden, némileg jelentékeny városában találhatni kereskedők által alapított könyvtárakat, olvasó egyleteket, melyeket szorgalmasan látogatnak, és könyvtáruk tudományos műveit pontosan használják.

Ezután dr. Albert Kochot kerestem fel, ki, mint tudva van, a tudományt az őskori óriás állatok egy új igen érdekes, a Hidrarchos, vagy Zeuglodon nemével gazdagította. Ugy látszik, hogy ezen állatok alkotásukat tekintve a hüllők vagy krokodilnemű és a tengeri emlős állatok közt állanak. Dr. Albert Koch ezen a Missouri és Alabamában talált állatnak igen tökéletes csontvázát adta el a berlini királyi természeti csarnoknak, mely, minden eddig ismert őskori állatok közt, szokatlan hosszúságát tekintve, legjobban megérdemli: az „őskor óriás vízi kigyó“ nevét. Egy másik példányt a „british muzeum“ vett meg. Egy harmadikkal beutazta Koch ur Europa nagy részét, és soká tartózkodott Bécsben, hol „Zeuglodon

Macrospondylus“ név alatt herczeg Razuwovszky palotája lovagiskolájában volt kitéve. Azonban ezen példánynyal nem volt oly szerencsés, mint a két elsővel, mert tudományos szempontból azt vetették szemére, hogy ő a csontvázat belecsempészett mester-séges hátgerincz csigolyák által nyújtotta természet-ellenes hosszúságra; jöllehet Koch ur azt állítja, hogy ő a csontváznak csak hiányzó, és fel nem talál-tatott hátgerincz csigolyáit saját belátása szerint és semmiféle tisztátalan célból pótolta ki. Elég az hozzá, miként ezen tudományos emberektől szemére lobban-tott gyanusítás, mintha ő találmánya becsét az igaz-ság róvására kívánná emelni, volt főoka, minél fogva a csontváz megvétele végett több természeti csarno-kokkal már folyamatban levő alkudozások balul ütöt-tek ki. Dr. Koch kénytelenített a különben igen érdekes csontvázat ismét Amerikába visszavinni, hol is dr. Mc. Dw. írásbeli szerződés következtében tőle átvette, vele az amerikai egyesült-államokat beutazta, s miután tetemes pénzt összeszedett, ismét haza tér-vén, azt Koch urnak visszaadta, a nélkül, hogy a szerződésben kikötött összeget, vagy a több hónapi használatért aránylagos kárpótlást fizetett volna. A szerződés, sajnos! nem úgy vala szerkesztve, hogy amerikai törvények szerint fizetésre lehetett volna kényszeríteni, e szerint Koch Albert urat Mc. Dw. igazán amerikai módon csuffá tette.

A St.-Louisban élő, s több év óta ott telepedett európaiak közt van, a legalább Ausztriában, de kü-lönösen Pesten ismert, s némi tekintetben nevezetes

szerkesztő Börnstein, ki néhány kevésbbé vagy jobban sikerült drámai aprólékosságairól, és ily czimű „Saphir gefasst von Bernstein“ röpiratáról lett ismeretessé. Ő megszokott munkáját üzi Amerikában is, s úgy látszik több szerencsével mint Európában: Egy német lapot szerkesztet ott, mely a német elem érdekeit képviseli, s ezáltal már meglehetősen vagyont szerzett magának. Azonban gonosz nyelve itt is sok kellemetlenséget okozott neki, s hátát az amerikai bambusnáddal már többször szorosabb érintkezésbe hozta, mint neki tán kedves volt.

XXX.

St.-Louis iparvállalatai. Vizvezetése. Fegyvertára.

Dr. Pollák urnak, egy értelmes és iparkodó, s egész St.-Louisban jó hirben álló, s becsült orvosnak szívesességéből a St.-Louisban nagy mennyiségben található iparos-műhelyekbe bebocsáttatási jegyeket kaptunk.

Egy nagy vasöntöde, mely évenként ezer meg ezer kájhát, s takaréktűzhelyt készít, a város nyugati végén áll. Ez dolgozza fel egy nagy részét az Iron-Mountainsban találtató vasnak, s készítményei nagy mennyiségben terjednek el a sík föld minden részébe, nyugatra úgy mint délre. Mint mindenre, úgy ezen czikkre nézve is általánosan elfogadott, s kedvelt alakot vettek föl, melyek nagy mennyiségben gyártatnak. Az Amerikában téli fűtésre használt kájhák,

igen kicsinyek, s alig képesek a szobákban megkiváncsoltatni a meleget kiadni. Azonban általánosan elismert dolog is, hogy Amerikában a szobák igen rosszul vannak fűtve. Nem különben általánosan bevett szokás a hálószobát, mely a legszegényebb osztálynál is el van választva a lakszobától, a leghidegebb télen is fűtetlen hagyni, s alig lehet képzelni, hogy ezen gyöngye s aszkóros hölgyek mikép képesek oly hideg szobában, melyben a víz megfagy, sőt a légmérséklet több fokkal a fagypontra alatt áll, télen is meghálni. Bremer Friderika az „új haza“ (die neue Heimat) szerzőnéje egy született svédnő, kiről bizvást feltehetjük, hogy hazájában meglehetősen megszokta a hideget, keservesen panaszkodik azon hideg ellen, melyet télen az amerikaiak hálószobáiban ki kellett állania, és hogy sokszor a nagy hideg miatt egész éjjel át nem alhatott, míg kájhát nem állítottak hálókamarájába. Ily nagy hatalma van a megszokásnak, hogy a leggyöngédebb, s más tekintetben elkényeztetett test is képes testi nélkülözést eltűrni, melyet még az erősebb, de szokatlanabb sem tud kitartani.

A vasipar különösen St.-Louisban, de az egész Missouri államban is rendkívüli jelentőségű, s napról napra terjed. Ezt szokatlanul gazdag vasásványoknak köszönheti, melyet, mondhatni, tömör vasból álló két hegy szolgáltat. Az egyik, Iron-Mountain, egy a körüle elterjedő síkságból 200 lábnyi magasságban kiemelkedett halom, mely mintegy 1□ mérföldnyi területet foglal el, és egy kereskedelmi társulat tulajdona. A másik Pilot-Knob. Ez 500' emelkedik

fel a völgy fölött, s körülbelül 2—3 mérföldnyi körzetű. A hegynek cserjével benőtt tetején mindenütt 20—40' magas vastömegek nyulnak fel, melyek sajátos alakjuknál fogva már távolról feltűnnek, és a vándornak Missouri pusztá sivatagain mintegy utmutatóul szolgálnak, s innen nyerte nevét a hegy Pilot-Knob. (Piloten-Knopf).

Az Iron-Mountain, és Pilot-Knob kimerithetlen vastömegét hihetőleg csak a következő nemzedék fogja kellőleg méltányolni, s igénybe venni. Még most csak igen durva modorban használtatik fel, s csak néhány hámor által zsákmányoltatik ki. Az Iron-Mountain jelenleg több mint 3500 tonna, az az 70,000 mázsa tiszta vasat szolgáltat minden évben. Egy amerikai mérnök kiszámítása szerint az Iron-Mountain annyi vasérczet tart magában, hogy belőle 600 millio tonna tiszta vasat nyerhetni. Ezen roppant vas elégséges volna*) az egész világ meghódítására, s még azon kívül minden élő lény számára egy lánczfűzért lehetne kovácsoltatni. És pedig lehet is várni, hogy az amerikaiak megteszik ezt: azaz, az ő Iron-Mountain, és Pilot-Knobjuk vasát a világ meghódítására fogják fordítani, de nem Nagy Sándor, a római császárok, vagy egy Napoleon vérfertőztette fegyverével; hanem a polgárisodás, ipar és földmívelés sokkal hatalmasabb, és győzhetlen fegyvere, a szántóvas, közlekedés tökéletesített eszközei, sokféle gőzgépek, korunk ezen hatalmas óriásai által, melyek előtt mind az, ki

*) Mint Scherzer mondja.

fegyveres kézzel hódításra indul, előbb vagy utóbb hüvelyébe kénytelen kardját rejteni.

Ezután meglátogattuk Belcher és Brother urak a vasöntő-gyártól nem messzefekvő, s jó hitelben álló nagyszerű czukorgyárát. Ez négy-emeletes nagyszerű épületben áll, benne négy óriás ürkészület (Vacuumapparat) dolgozik, melyek légszivatyuk által tétetnek légmentekké, s mindegyik 10,000 dollárba kerültek. Mint magától értetik, csak amerikai czukrot dolgoznak fel benne, melynek csak egy része öntetik megfinomítva czukorsüvegekbe, a többi mint megtisztított czukorliszt megy kereskedésbe, miután az amerikaiak annyira hozzá vannak szokva, hogy azt mindenütt feljebb becsülik a legfinomabb czukornál. Csak a legelső rangú szállodákban használnak finomított süvegczukrot, de tisztaság, és izletesség tekintetében ez is sokkal hátrább áll Németország, és Ausztria finomított cukránál.

A finomítóban leginkább németek foglalkoztak, sőt maga az igazgató is német volt. Azon kérdésünkre, miért nem alkalmaztatnak itt rabszolgák, azt a feleletet nyertük, hogy ez azért nem történhetik meg, mivel részint a finomítás munkája több értelmiséget kíván, mint mennyi egy négerben feltalálható; részint mivel oly üzletbe, melyben feketék dolgoznak, a fehér nem birható rá, hogy munkát vállaljon.

A gyár sokat szenvedt a szükséges víz hiánya miatt, s hogy ezen bajon segítve legyen, magában az épületben furtak egy ártézi kutat, melyből 600 lábnyi mélységről bőséges vizsugár lövellt fel, de

melyet nagy kénbüze miatt teljes lehetlen használni. A 600 lábnyi mélységből felszökő víz 65° F. az az 18,3° C. mérsékletet mutat.

Belcher és Brother urak firmája azelőtt való évben a déli tartományokban rosz czukortermelés miatt megbukott. De azért a hitelezők továbbra is átengedték ezen firmának a gyárkezelést, hanem azon kikötéssel, hogy minden évben számot adjon a hitelezőknek. Ezek az évi fölösleges jövedelemből ki-elégittetnek, s mihelyt követelésük ki lesz egyenlitve, a czukorgyár azonnal visszaesik régi tulajdonosára.

Méltányosabban és gyöngédebben nem bánhatik valaki az adósával, már pedig az ily eljárás általánosan bevett szokás Amerikában; ott ha az adós kimutatja, s kiviláglik, hogy bukása nem világos csalás, nem egyenes lopás, s nem is üzleti ügyetlenségből származott, az emberséges hitelezők nem ütik egyszerre agyon, hanem inkább alkalmat nyujtanak neki, hogy ujra összeszedhesse magát.

Egy nagy sörét-gyárt is meglátogattunk, mely a czukorgyár közelében áll. Ez ugyan ugy van szerelve mint az europaiak, csakhogy még is némi célirányos módosítással. Azon torony magassága, melyből a megolvasztott ólomesöppök lehullanak 175'. Egy golyó öntöde is van vele összekötve, melynek célszerű felszerelése, minden látogató figyelmét a legnagyobb mértékben képes magára vonni.

A városon kívül, nem igen messze azon városrészről, melyben épen most mulattunk, állanak azon nagy vízmedenczék, melyek a várost ivóvízzel ellát-

ják. Mississippi viz az, melyet a folyamból éjjel nappal szokatlanul működő gőzgépek által hajtott nyomószivattyúk nyomnak fel ezen jelentékeny magasságra, melyen a medenczék állanak. A vízmedenczék egymással olyan forma összeköttetésben állanak, hogy a viz az elsőből a másodikba, s ebből a harmadikba folyhat, s míg mindegyikben hosszabb ideig megállapodik, azalatt a benne levő finom iszapnak egy része leüllepedhetik. Így tehát csak a harmadik medenczéből megy a viz a vezetőcsökbe, melyek azt a város minden részébe elszivárogtatják : de azért mindig zavaros, s kivált nyáron zavaros limonádéhoz hasonlít. Ahhoz járul még azon körülmény is, hogy ezen Mississippi viz, a medenczékben naphosszat ki levén téve a nap égető hevének, mondhatni, undorító meleg : de azért St.-Louis lakói igen izletesnek tartják ezt a vizet. Meleg ellen van ugyan az amerikaiaknak egy kitűnő eszközük, t. i. a pompás, s kristálytisza jég, melynek használata St.-Louisban is oly általánosan elterjedt, hogy egyetlen pohárvizet sem költenek el a nélkül. Így kihűtve még nyáron is kellemes a Mississippi viz, legalább elvész azon poshadt ize, mely Dunavizünkön nyáron oly sokszor érezhető. De zavarodottsága még is kellemetlen italuvá teszi. Azonban a Mississippi viznek nem igen ajánlatos színe nem igen feszengetett minket. Egész utazásunk alatt, azon cholera miatt, mely utitársaimat uj-yorki utunkban meglepte, annyira megszoktuk a jéggel vizesített champagnit, miszerint azt hittük, hogy dél-

ben épen nem nélkülözhetjük. A bornak italát a Mississippi partján annyival tanácsosabbnak tartottuk, miután talán egy utazó sem dicsekedhetik azzal, hogy ezen folyam partjáni nyári tartozkodása alatt teste alműszerei sértetlen maradtak. Epés hasmenés, és váltóláz azon közönséges kórok, melyek a Mississippi mellett csaknem minden utazót megszoktak lepni.

Szállodánkbai visszatértünkkor betekintettünk egy kertbe is, melyet a St.-Louisiak mint nyilvános mulatóhelyet szoktak látogatni. Ez meglehetősen terjedelmű, de a művészetnek még nagyon sok dolga lesz a kicsinosításával.

Midőn a Mississippi partja hosszában a horgonyon nyugvó hajók elláthatlan sora mellett elhaladtunk; nem állhattunk ellent azon vágyunknak, hogy egy ily amerikai csodát színről színre láthassunk, s az ott horgonyozó hajók közül a legnagyobb, s legpompásabb gőzöst választottuk ki e célra. Ennek a neve May-flower (májusvirág) vala, s szerkezete pompáját, s fényét tekintve tökéletesen meg is felelt nevének. Alkotása, s rendezésére nézve tökéletesen hasonlított azon gőzöshöz, mely minket Galenából Davenportba vitt, csakhogysokkal nagyobb, és fényűzőbben butorzott vala. Épen midőn meglátogattuk, kiigazítása, s benső felszerelésével foglalkoztak. Midőn st.-louisbani bolygásunk után szállodánkba visszatértünk, és az étterembe léptünk, a pompás terem egész hosszán végig nyuló két asztal körül oly számos vendéget találtunk, mennyit Europa egyik szállodájában sem, s legfőlebb néhány fürdő helyén

lehet találni. A véletlen épen az orosz államtanácsos, és tudós Du Hammel tőszomszédságába hozott, ki mint már megélemedett öreg utazta be Észak-Amerika szabad államait. De úgy látszott, hogy a Mississippi melletti éghajlat nem igen jól esett neki, legalább Philadelphiában ismét találkoztam vele, hol azt mondta, miként sietett, hogy a Mississippi dögleletes levegőjétől, mihelyt lehetett, menekülhessen.

Ebéd után egy nagy gyárt látogattunk meg, melyben ólomfehéret (Bleiweiss), gyártanak, és melyet itt egy francia amerikai tőkéből állított fel. Az ólomfehéret itt hollandi módszer szerint készítik, a menyinyiben a kis rácsalaku öntött ólom fazékokba tétetik, melyek lóganaj közé rakatván, mindaddig abban tartatnak, míg az ólom nagy része ólomfehérré nem változott. Az ilykép nyert ólomfehér megöröltetik, azután megtisztittatván, gőztől hajtott kis örlőmalmokon olajmázzal összedörzsöltetik, majd mintegy 25 fontos kis hordókba öntetvén kereskedésbe adatik. Az ólomfehér igen keresett, és sokfélekép használt árucikket képez Amerikában. Hajók, házak, s ezernyi kisebb s nagyobb eszközök ezzel szoktak befestetni.

Egy kőfűrészmalom mellett is haladtunk el. Ezek igen elterjedtek az egyesült-államokban, mivel általános szokás a téglából épített házak homlokzatát kőlapokkal rakni ki. Márvány, mészhomok, sőt gránitköveket is elfűrészelnék ilyen módon vékonyabb, vagy vastagabb táblákká. Ez itt tömör nummulitamészke vala, melyet különböző nagyságu igen szép lapokká fűrészelték.

St.-Louisnak fegyvertára is van. Ez az egyesült-
 államok fegyvertára, s legjelentékenyebb nyugaton.
 Nem akartuk St.-Louist elhagyni a nélkül, hogy ezt
 is meg ne tekintsük. Ez a város déli végén a Missis-
 sippi partjához oly közel fekszik, hogy falait nagyobb
 vízálláskor e folyam locsolja. Ennek alacsony fekvése,
 s a Mississippi által képzett számtalan mocsár, me-
 lyek kivált nyáron dögvészes kigőzölgést terjeszget-
 nek, nem a legegészségesebbé teszik a helyet, de hi-
 szem az ágyuknak, haubiczoknak, puskáknak sat.
 nem sokat árthat ez a dögvészes levegő.

A Mississippi itt igen rendetlen folyást vett ma-
 gának. Főmedrén kívül több apró ágra oszlik, melyek
 kisebb vízálláskor számtalan zátonyt képeznek. Mi-
 helyt pedig a hatalmas Missouri feldagadt hullámai
 miatt megárad a Mississippi, mindezen ágak a záto-
 nyokat és szigeteket elborító dühös folyammá egye-
 sülnek, mely akkor felesleges vizét két partja terjedt
 síkjára omlasztja.

Már meglehetősen alkonyodni kezdett, midőn a
 fegyvertárt övező falakhoz értünk. De azért kényte-
 lenek valánk az egész terjedelmes épületet megke-
 rülni, mire a bemenetelhez jutottunk. S mivel e köz-
 ben sötét lett, azt gondoltuk, hogy a bemeneti ajtót
 hihetőleg zárva találjuk, és így hiába fáradtunk ki a
 város legvégére: azonban csodálkozásunkra nyitva
 volt, s azt vettük észre, hogy sohasem is szokták
 bezárni.

Belől a bejárat két oldalán ott áll ugyan két
 őrház, de őrt nem láttunk, s a mint a körüle fel-

verődött fű mutatta, hihetőleg sohasem is tanyáztott benne.

A bejárattól mintegy 100 lépésnyire állott egy csinos házikó, melyben hihetőleg a bejárat felügyelője, vagy őre családjával együtt otthonos kényelemmel költötte el esti theáját, a nélkül, hogy velünk legkevesebbet törődött volna. Ezután átbolyongtuk a széles terjedelmű tért, mely mintegy 35—40 holdnyi lehet, s melyen részint a tisztek lakásai, részint más rakodák elszórva állanak. A fegyvertár fűvel gazdagon benőtt pusztaságaini bujdosásunk alatt egyetlen lélekkel sem lehetett szerencsénk találkozni, ki legalább felvilágosítást adott volna az egyes épületek tartalmáról, miután a jól bealkonyodott idő miatt e nélkül kilátásunk sem lehetett, hogy azt magunk szemügyre vehessük. De néhány tisztén kívül, kik lakásuk erkelyén családjuk körében theáztak, egy lélekkel sem találkoztunk, pedig sovárogyva ohajtottuk, vajha egy marczona káplár, vagy őrmesterrel találkozhatnánk, ki zordon hangján megszólítana, hogy mit keresünk. Néhány szabadon heverő, egészen új, s még használatlan ágyun, s vetágyun kívül semmitsem láttunk, mi arra emlékeztetett volna, hogy mi a világ egyik legnagyobb, s leghatalmasabb országának államfegyvertárában állunk. Még csak egy egyenruhával sem találkoztunk, s az egyesült-államokbani vándorlásunk egész ideje alatt sehol sem találtunk alkalmat ezen állam egyenruhájával megismerkedhetni. Az amerikaiaknak ugy látszik oly hátrározott ellenszenvük van minden egyenruha iránt,

hogy a tüzoltó csapatot kivéve, melynek sajátos öltözködési öltönye van, egyéb egyenruhával nem találkozunk. Vagy is a mi azt illeti, egész Amerikának egyforma egyenruhája van; az az : minden ember kivétel nélkül az Európában divatozó frakk vagy rokkban jár, különös, s a polgárisodás ezen általánosan bevett öltözetétől eltérő viseletet nem ismer az amerikai.

A terjedelmes, s mintegy 12' magas faltól környezett téren elszórva fekvő rakodák mind erősen épített, vas ajtók, és ablaktáblákkal ellátott épületek. Midőn a fegyvertárt épen elhagyni akaránk, s már a kijáráshoz igen közel voltunk, a véletlen akkor hozott előnkbe egy 10—12 éves leánykát, s az lett a mi kalauzunk. Ettől tudtuk meg, hogy az 1. számú épület lőportár; a 2-ik mütár; a 3-ik ágyurakoda, és a 4-ik puska rakhely sat.

Europában valamely állam hatalmát, s jelentőségét állóserege nagysága; fegyvertárai száma, és felszerelése; várai száma, és ereje; tüzérsége, vagy hadihajói nagyságához szokták mérni. Ha ezen mértéket az egyesült-államokra is akarnók alkalmazni : akkor Hessen-Kassel mindenesetre hatalmasabb, s jelentékenyebb állam lenne, mint Észak-Amerika egyesült-államai; mert álló serege számosabb, s hihetőleg sok tekintetben egyéb hadikészlete is. És még is, nincs jelenleg a föld színén állam, mely azt hihetné, hogy az észak-amerikai államokat sikeres kiemenetű haddal megtámadhatná. Miben fekszik tehát az egyesült-államok ereje? Az ő békeintézményeiben,

a kereskedés, ipar, mesterségben, a nép általánosan elterjedt értelmiségében, s intézményeihezi határtalan ragaszkodásában, melyek neki minden órán kimeríthetlen segélyforrást nyitnak, s oly erőt kölcsönöznek, melynél fogva gyöngék, s erőtlének ugyan támadó harcra, de a helyett annál győzhetlenebbek az önvédelemben. Amerika ereje, s államjövendelmének nagy részét békeintézmények, s országa beruházására fordítja, és ez teszi őt nagygyá, erőssé, gazdaggá, s győzhetlenné.

A szállodába visszatértünk egy népmulatságnak lehattunk tanui. Szállodánk közelében egy angollovagtársaság ütötte fel óriás sátorát, melyben roppant dobpergés, és trombitaharsogás közt korán reggeltől késő estig folytonosan játszottak. A látvány közönség a kiállhatatlan forróság daczára folyvást ki s behullámozott. Az ily mulatságok iránti hajlandóság az amerikai népben még nagyon éber, míg Európában a közönséges kötél-táncz, s ugrámozás iránti vonzalom legalább a nagyobb városokban nagy részben kihült. De az amerikai alig ismer egyéb mulatságot, mert még kevésbé kifejlett szép iránti izlése izgatóbb szereket kíván, hogy nála gyönyörködést ébresszen. A fel s alá hullámozó tömeg moraja, a zene hangja késő éjfélig tartott ablakunk alatt, úgy hogy elalvásra gondolnunk sem lehetett. Csak éjféli után tünt el a tömeg, s lett csöndesség.

St.-Louist aug. 30-án reggel hagytuk el, átkelven a Mississippin, hogy a part átelleni oldalán a Terre-Haute vaspályára juthassunk. Mialatt a

Mississippin átkeltünk, feltűnt nekem a hófehér kócsagok roppant sokasága, melyek a folyam partjain, és homoktorlatain kedélyes nyugodtság, s félelem nélkül fel s alá büszkélkedtek. Meglátszott rajtuk, hogy zsákmányszomjas vadász ritkán szokta csendükből felzavarni. Szerencsájukre St.-Louisban nem ismerik a fehér kócsagforgókat, melyek egykor a magyarok, és lengyelek kalpagját diszesíték, s e szerint, mint a mi gólyáink sértetlen maradnak, s félelem nélkül egészen megközelitik az embert.

A termékeny Illinois déli részén St.-Louistól Terre-Hauteig kereszt vonalban még egyszer áthaladtunk, mely Illinois határszélén épen Indiana szomszédságában fekszik. Innen a terra-haute-richmondi pálya még az nap este Indianapolisba, Indiana fővárosába vitt, mely annak középpontján fekszik, s az athenei Parthenon modorában épített pompás államházzal ékeskedik. Ez számos itt összesarkaló vaspálya csomóját képezi. Ezen kellemes városkát, melynek széles egyenes utczáit mindenütt czukorjávorfasorozatok prémezik, csak éjfél tájban értük el, s a következő nap rövid pihenés után a Jeffersonvilli vaspályán azonnal tovább utaztunk, hogy minél előbb Louisvillebe Kentucki állam legkitünőbb, s legnépesebb városába juthassunk, mely az Óhió bal partján fekszik, és mint Missouri szinte rabszolga-állam.

Indiana a déli határát képező Óhió folyótól északra egész a Michigantó déli csucsáig terjed. Ezen állam déli része igen termékeny, s igen lanyha délies

égghajlata van. A platanok, és a pompás tulipánfák (*Lyriodendron tulipiferum*) hazája. Az állam 21,637,760 holdnyi területéből jelenleg még csak 5,019,825 van mivelhetővé téve, és az állam sokkal nagyobb részét még sűrű őserdők, s elláthatlan terjedtségű pusztaságok fedik. Kőszén gazdagsága rendkívüli; kőszénbányái területe 7700 □ mérföldnyi tért foglal el, s ki van számítva, miszerint a föld rétegei alatt rejlő ezen égőszer összes mennyisége 1100-szor többet tesz, mint egész Britannia összes évi kőszén termelése. Ezen állam rendelkezésére álló segélyforrások után ítélve mind iparos, mind gazdasági tekintetben kedvező jövődőnek néz eleibe, kivált ha azon nagyszerű vaspálya hálózat, mely részint tervezve, részint kivive van, tökéletesen befejeztetik.

XXXI.

L o u i s v i l l e.

Augustus 31-kén délután két órakor értünk Louisvillebe, hol is egy Amerika többi szállodáihoz hasonló pompás és nagy Galt-House czimű szállodába tértünk. Louisville Kentuki-állam legkitünőbb városa, s az Óhió balpartján fekszik, melyet itt először pillantánk meg. Miután tehát a Jeffersonvilli vaspálya az Óhió jobb partjára vitt, kénytelenek valánk rajta átkelni, hogy Louisvillebe juthassunk. Az óhioni átjáráson alól mintegy angol mérföldnyire esnek annak ugynevezett esései, de a melyek mint a Mississipp Anthonyesései csak vizrohamok, melyeken

nagyobb vizállásnál egész kényelemmel lehet áthaladni. Amerikában mindent igen örömezt tuloznak, s valamely dolog becsét, vagy érdekét azáltal kívánják emelni, hogy sokat jelentő nevet ruháznak rá. Amerikában mindent, „a világ legszebb s legnagyobb”-jának neveznek. Ha csak egy pillanatot vetünk is az ujságok hirdetményeibe, minden lapon azt tapasztalhatjuk miként egészen jelentéktelen dolgokat, mint a világ legnagyobb s legfontosabb találmányait, magasztalják. Ennélfogva nem is tartottuk fáradságra méltónak az Óhió esései megtekintését, annyival is inkább, mert azt hallottuk, hogy jelenleg a magasabb vizállás miatt alig láthatók.

Louisvilleben senkihez sem volt ajánló levelem, s nem is volt ismerősöm, kihez fordulhattam volna, hogy a város nevezetességei megtekintésében utasítást adjon. Szerencsémre, azonban Louisvilleről még Európában tett jegyzeteim közt dr. Gross mint igen barátságos és szivélyes férfiú nevére akadtam, s elhataroztam azért, hogy tüstént őt fogom felkeresni.

Miután megebédeltünk, este felé Gross urhoz indultam. Kevés ide s tova járogatás és kérdezősködés után megtaláltam a házat, melyben az lakik, és mely a Wallnutstreetben (diófa-utca) fekszik. Az utcától alacsony vasrostély által elválasztott kis kertből több lépcsőn felvergődve, a nyitott ajtón keresztül egyenesen a doctor dolgozó és fogadó teremébe léptem. A meglehetősen tágas szoba falait padlótól padlásig fedő gazdag orvosi könyvtár, több hírneves europai orvos arczképe, valamint a bécsi orvosi

kar tanárainak ismert összes képlapja diszesité. Miután a szobában senkit sem találtam, sőt egy kis várakozás után sem jelent meg valaki, egy folyosón keresztül másíkba léptem, onnan egy harmadíkba : de végre is kénytelenítettem a dolgozó szobába visszatérni, s nyugodtan bevárni, míg valaki megjelenik. Végre jött egy fekete, kitől megtudhattam, hogy ura nincs ugyan itthon, de azonnal haza érkezendik. Rövid várakozás után csakugyan haza is jött dr. Gross egy nagy sovány, de csontos, délies arcszínű férfiú, valóságos kentuckii, ki engem megelőző barátsággal fogadván, mindenről, a miről csak tudakozódtam, ki-elégítő felvilágosítást, s utasítást adott, sőt nagy részvéttel tudakozódott az európai tudományos különösen orvosi tanintézetek valamint az orvosi tudomány terén több kitűnő egyéniségek iránt is, s végre megmutatta két önirta munkáját. Egyik általános kórtan két nagy kötetben, a másik ellenben egyetlen roppant kötetben értekezik a vizellőszerek betegségéről, s annak gyógyításáról. Mindkét munka már másodík kiadást ért, mi meglepő tanúságot tett arról, hogy Amerikában az ilyen munkáknak is nagy olvasó közönsége lehet. Kérdezősködött a legkitűnőbb pesti orvosok neve, a pesti egyetem szervezése, s rendezése felől; el kellett neki mondanom azon tudományokat, melyek abban előadatnak, s a tanárok számát; s utóájára megkért, hogy utóbbi munkájának egy példányát a gyakorlati sebészet tanárának, másíkat pedig az egyetem-könyvtára számára hozzam el magammal. Együttal megkért, hogy némi megbízások-

kal egy levelkét a pesti orvosi társulatnak, s egyet B. tanárnak adjak át.

Azon kérdésére, hogy B. tanár a sebészet mezén micsoda műveket irt, azt feleltem, hogy ő széles kiterjedésű gyakorlata által oly annyira igénybe van véve, miszerint kevés ideje marad fenn terjedelmes munkák írására. Ő azt felelte nekem „műveim írására én is csak az éji órákat használtam, de mi igen szorgalmas, és folyvást működő nemzet vagyunk, s habár Európában gyakran azt vetik is szemünkre, hogy tulságosan szeretjük az amerikai dollárt, azért a tudományt sem feledjük, hanem ápoljuk, s elősegítjük azt, a mennyire körülményeink engedik. Igaz, ugyan hogy általán véve többet tesznek Európában a tudományért mint Amerikában: de méltánytalan dolog is volna Amerikától annyit kívánni, a mennyit Europa tesz e tekintetben, mely annyi, s oly nagy igénybe nem vett erővel bővölködik. Amerika jelenleg még erejének nagy részét mindig saját léte megalapítására kénytelen fordítani, s e mellett kevés marad fenn a tudomány, és művészet ápolására. Azok pedig, a kik ennek ápolására szentelik magukat, csupán az iránti szeretet, és hajlamból teszik, s ritkán van mellette nyereségük. Csak hadd essünk át létünk megalapításán, szeretem reményleni, miszerint nem fogunk többé Európának okot szolgáltatni, hogy nekünk szemrehányást tegyen, miként tudományos és szépműtani tekintetben nem állunk vele egyenlő fokon. Hanem műipari s kereskedelmi, valamint sok más tekintetben is, a mi egy állam anyagi érdekével

benső összefüggésben áll, már is tulszárnyaltuk Európát. Ugy látszik, mintha Europa nem várhatná, hogy Amerika tudományos, és művészeti tekintetben is tulszárnyalja őt. Hajlam, szeretet, tagadhatlan, hogy nem hiányzik, csak hogy még az erők vannak más részről nagyon igénybe véve.

Ilykép a doctor ellen semmit sem hozhattam fel, sőt ellenben kénytelen valék igazat adni, mivel állításai saját meggyőződésemmel csak nem összevágtak. Dr. Gross nagy előzékenységgel szabad rendelkezésemre ajánlotta fel magát a következő napra, Louis-ville csekély nevezetességeit megmutogatandó.

Dr. Gross Pennsylvániábólli német szüléktől szármozott, de a töredezve beszélt német nyelven kívül semmi sem maradt meg benne a németből. Bár senki által sem valék neki ajánlva, mégis oly barátságos, s előzékenynek mutatkozott, mint hasonló körülmények közt Európában ezt bajos volna bárkitől isvárni. A legalaposabb orvosi ismeretekkel megnyerő egyenesszivűség párosult benne, s még csak árnyékát sem vehettem észre rajta azon nyegleségnek, melylyel Európában oly gyakran vádolják az amerikai orvosokat. A vizelőműszerek nyavalyáiról irt kimerítő munkája műértők ítélete szerint tökéletesen az europai tudományosság színvonalán áll.

Midőn el akarék tőle bucsuzni a legszívélyesebb barátsággal meghítt, hogy az estét családja körében töltsen. Azzal mentvén magam, hogy utitársam a szállodában várakozik rám, felkért hogy írjak neki néhány sort, melyben őt az ő nevében szinte hívjam

meg. Azonban a szolga nem találta Cs. urat a szállodában, s így kénytelen valék az estét csak magam tölteni dr. Gross családja körében. Nejének, s két felnőtt leányának bemutatott, ez utóbbiak magas gyöngéd alakok valának, s ámbár Louisville már meglehetősen délre, csaknem mint Nápoly, fekszik: de oly finom fehér, s átlátszó arczbőrük volt, minőt nálunk csak a magasabb ranguaknál találhatni, hol kedv, s idő is elég van annak minél nagyobb gondali ápolgatására. Ugy szinte oly válogatott öltözkében jelentek meg, milyenben nálunk rendesen csak társaságban szokás megjelenni. Amerikában jó házbóli nők közt ez közönséges szokás, mert alig van egyéb foglalkozásuk, mint az öltözkük, olvasmányuk, és házi munkájokról gondoskodás. Igen udvarias nyájasság, és oly finom modorral üdvözöltek, minőt Európában csak igen művelt társaságban találhatni: de magukviselte nem volt oly feszes, és szertartásos, mint ez hasonló körökben Európában szokás. Társalgásuk szabad, erőltetés nélküli volt, a nélkül, hogy a női szerénység határait legkevésbé is átlépték volna. Azon bizonyos zavarbajövést, melyet Európában most serdülő leánykáknál kivált idegenek irányában oly gyakran tapasztalhatni, Amerikában seholsem vettem észre. A félelmet, az alárendeltség nyomasztó érzetét, melyet egyik ember gyakran a másik magasabb állásu irányában érez, Amerikában nem ismerik.

A két ifju hölgy igen jól beszélt francziául, és épen most kezdtek foglalkozni a német irodalommal

is, mert előhozták nekem Schiller költeményeit, s elbeszéltek, hogy épen most tanulmányozzák a harangróli dalt. Ők az europai művészet, és színészet iránt élénk hajlandóságot tanusítottak, s most ezt, majd amazt kívánták arról megtudni. Hanem europáról ismeretük csak nagyon is általános és felületes vala, és nem igen sokkal több, mint hölgyeinknél az ismeret Amerikáról lenni szokott.

Theához ültünk. Azon fényes tisztaság, melylyel az asztal terítve volt, és a thea kiszolgáltattott, kellemesen lepett meg. Könnyű volt észre venni, hogy az rendes házi szokás, és nemcsak az idegen kedviért volt rendezve. Theán s kávé kivül igen jó friss becsinált gyümölcs, különösen pompás dinnye, baraczk, vaj és süteménynyel is kedveskedtek. A szolga egy fekete rabszolga volt, ki mindent a legügyesebben, s legnagyobb nyugodtsággal végzett.

Esteli végeztével a salonba sétáltunk, mely igen szépen, s gazdagon vala butorozva, de feltűnő volt előttem a mieinktől igen különböző rendezése által. Szönyeg helyett most nyáron igen finom gyékények fedték a pallót. Nagy pompás zongora állt egyik fal mellett, míg a terem közepét egy asztal foglalta el, melyen több, szép virágokkal ékes drága virágcserep, diszkiadásu angol, francia, és német művek, ásványok és csigák állottak.

A két ifju hölgy játszott a zongorán részint négy kézre való, részint kétkézre való classicus szerzők műveit. Látszott rajtuk azon buzgalom, s iparkodás, hogy magukat minél inkább tökéletesithessék,

s valami kitünőt mutathassanak elő. Az európai classicus zeneszerzemények legjobb darabjaival birtak, melyeket nagy szorgalommal tanulmányoztak. Midőn én az asztalon heverő ásványokat nézegettem, néhány darabra figyelmetessé tettek, melyek a Kentuckiban Louisvilletől nem messzelevő Mammutbarlangban találtattak. Előre is feltették rólunk, hogy ezen híres barlangot meglátogatandjuk, s szinte meglepettek, midőn azt mondtam, hogy teljes lehetlen, mivel időnk igen rövidre van szabva, és Amerikában még sok érdekes látni valónk van. „De a Mammutbarlang — felelek — Amerikában a legérdekesebb tárgyak közé tartozik, mert az a világ legnagyobb, és legszebb barlangja.“ Én kentucki Mammut barlangjáról utazási leírásokból már olvasgattam, e szerint nem volt előttem egészen ismeretlen. Utazók, kik látták, minden körülmények közt előbb valónak tartják az adelsbergi üreget. „Hogy a legnagyobb barlang, az meg lehet, mert nem ismerem a kiterjedését; de hogy a legszebb is, azon kétkedem : — azt felelém nekik — mert Európában nemcsak nagy, hanem csudálatos, s ábrándos csepegő alakjaikról nevezetes, s világhírű barlangjaink vannak, ilyen az adelsbergi üreg, s az én hazámban levő, kevésbé ismert ugyan, de az adelsbergit terjedelme és csepegőkövei nagyszerűsége által sokkal felülmuló aggteleki barlang Torna megyében.

Egyet nevettek rajta, lehetlennék tartván, hogy a világnak lehet barlangja, mely a kentucki üreget terjedelem, s szépségre nézve felülmulná. Az azon

barlangból került ásványok, nem egyéb, mint téjfehér szivacsos mészkövek (Kalksinter) valának sárgásbarna vasoxyd csikokkal áthatva.

Későbbkét ur jelent még meg a társaságban. Az egyik minesotai kormányzó, a másik amerikai hadsergebeli tiszt vala. Mindkettő igen fiatal ember volt, ez utóbbinak semmi katonai megismertető jele nem volt, s a többi amerikaitól csak kisdud szőke bajuszával különbözött.

A társaság 11 óra felé oszlott el, s én a legszívesebb szerencsés utazás kívánás közt váltam meg tőle, a doctornak többször ismételt felhívása mellett, hogy másnap reggel utitársammal együtt látogassam meg, hogy Louisville nevezetességeit közösen megmutogathassa. Abban egyeztünk meg, hogy míg ő betegeinél reggeli látogatását végzi, addig mi fia társaságában néhány iparműhelyt látogatunk meg, onnan pedig a louisvilli orvosi tanodába kocsizunk. Fia, egy 18 éves ifju, szinte orvosi tant hallgat, s atyjának az a szándéka, hogy ha az Amerikában tanulmányait végzendő, Europa legkitünőbb orvosi tanodáiba, nevezetesen a bécsibe küldi, mely Amerikában is jó hírben, és nagy tekintélyben áll.

Egyébiránt az orvositan tanulása egészen más-kép van rendezve Amerikában, mint Európában. Az, ki orvosi tudományra szenteli magát, rendesen mint segéd áll be egy gyakorló orvoshoz, honnan néhány évi gyakorlat után megy valamely orvosi tanintézetbe tanpályára. A tanpálya rendesen két évig tart, mely alatt boncz, élettant, s minden gyakorlati orvosi tu-

dományt hallgat, és azután, csak a kiállott szigorú vizsgálat után kap orvosi oklevelet.

Midőn másnap dr. Gross háza előtt megállapodtunk, fia az ajtóban várt, s legelsőben is olyan gyárba kocsiztunk, melyhez hasonló tudtommal nem létezik Európában. Jelesül bagó vagy rágni való dohánygyárba. A dohány először valami illatoszerű szörppel bepáczoltatik, azután sajtóval kemény kalácsformává préseltetik, mely ezután akkora forma szeletekre, mint egy csokoládészelet vágatik, s ekép mint az amerikai száj becses nyalánksága, kereskedésbe vitetik.

A másik, melyet meglátogattunk, kötélgyár volt. Kentucki ugyan is nagy mennyiségű kendert tenyészt, s e szerint ezen állam jelentékeny jövedelmét a kötélgyártás alkotja.

Kilencz óra lett, mire az orvosi tanintézethez értünk. Mivel azonban dr. Gross még nem érkezett meg, ezen időközt a meglehetősen nagy könyvtár megtekintésére használtuk. Én néhány igen érdekes tárgyat találtam benne. Jelesül az „Annales de chimie” 1789-től kezdve, lehozva a legujabb időkig. Az első füzetek, mint tudva van, az örökké halhatatlan Lavoisier, Guyton de Morveau sat. által adattak ki. Megvolt még a könyvtárban az „edinburgi Review” 1667-től teljesen az ujabb időkig; továbbá Cuvier és Gmelin Leopold művei angol, és Mitscherliché francia fordításban; végre még Regnault vegytana eredeti kiadásban.

Midőn dr. Gross megérkezett, bevezetett ben-

nünket a muzeumba, melyben az állatok országából, és összehasonlító boncztanból igen kevés természeti tárgy, továbbá valamivel több élet- és kórtani készítmény vala felállítva; melyek közül a viaszból alkotottak nagy részint Párisból származnak.

A vegytani műterem itt is, mint Amerikában mindenütt igen hiányosan van felszerelve. A vegytan tanára ifjabb Silliman nem volt jelen. A szünidőt kirándulás, és apróbb utazásokra használta. Hanem a hallgatóterem igen czélirányosan vala rendezve, a padok térfokulag emelkednek, s szinkörileg veszik körül a tanár kísérletasztalát. Az előadásban gyakran városi közönségből hallgatók is vesznek részt, de csak addig, míg az az oxygen és hydrogenről tanít, a mikor a kísérlet útján előidézett pompás tünemények nagyobb számú hallgatóságot csábítanak össze.

Ezután dr. Gross azt a szivességet tette velünk, hogy elvezetett Yandel tanárhoz, ki a louisvilli orvosi tanintézetben a kórtan tanára ugyan, de szenvedélyesen buvárkodja az őslénytant, különösen a „Crinoideák” családját, melyre nézve kentucki bő anyagot szolgáltat neki. Yandel tanár igen tartalmas gyűjteménnyel bír ezen érdekes családból, azonban hogy állítása szerint az a világ legszebb, és legnagyobb gyűjteménye-e, (the largest, and most beautiful foule collection of the world) nem tudtam meghatározni, de meg lehet, ezen állítás alapjául az amerikaiak általános tévedésük szolgálhat, miszerint mind az a mi Amerikán kívül van, jelentéktelen, s gyakran úgy tekintetik mintha nem is léteznék. Egész vilá-

guk gyakran csak Amerikára szorítkozik, s gyakran az alatt csak az egyesült-államokat értik. Ennél fogva könnyű megfogni, ha valamely dolgot a világ legnagyobb, legszebb s legkitünőbb tárgyának tartanak. Az amerikaiak igen ritkán fáradoznak annak megismerésével a mi határukon kívül esik, minél fogva az Európát illető dolgokróli ítéletök többnyire egyoldalú és félszeg.

Miután még a louisvillei kórodát meglátogattuk, miről azonban semmi nevezetést sem mondhatok, azon helyiségbe mentünk, melyben épen az nap gyümölcskiállítás nyitvatartott meg. A sokféle szép gyümölcsfaj közt, mely itt látható vala, bizonyos narancssárga színű barackfaj tűnt fel, mely színe, mint nagysága miatt különösen meglepett. Ezen faj Amerikában nagyon el van terjedve : Azonban akár ízét, akár illatát tekintve sokkal hátrább áll az európai finom fajoknál. Egyébiránt barackon kívül csak körtve, dinnye, alma, szőlő, s más ilyesek valának kiállítva. Egyetlen egy csak Amerikában otthonos gyümölcsfajra sem emlékezem. A mi a szőlőt illeti, abban nagyon is szegények az amerikaiak. Az egyetlen, csaknem mindenütt található faj az Izabella, melyet különös, és feltűnő ízeért Európában itt s ott diszkeretekben, mint sajátságos fajt tenyésztének ugyan, de nem igen kedvelnek. A mi azt illeti egyéb gyümölcstenyésztésében is az amerikaiak még nagyon hátra állanak.

Elhatároztuk, hogy a Louisvilletől Cincinnatiig vivő utat az Óhíón gőzösön tesszük meg, s erre a

délben induló gőzöst fogjuk felhasználni. Dr. Gross ki minden tekintetben oly barátságosan, s előzékenyen viselte magát, mintha háza több éves baráti, s meghittjei volnánk, nem pedig átutazó idegenek; megtette azt a szivességet is, hogy elkisért a gőzösig, hol már eleve két helyről gondoskodott számunkra.

Oda való menetelünkkor azon véres zavargás üszkös romai s főhelye mellett kocsiztunk el, mely Louisvilleben egy választás alkalmával megérkezésünk előtt néhány héttel történt. Több ház közt egy nagyszerű sörház, mint a németek, és irföldiek közönséges tanyahelye is leégett akkor, és számos ember, különösen irföldi esett áldozatául a kitört népdühnek.

Természetes, hogy a véres csatahely látása, s ott történt pusztulás, amaz embertelen tett emlékét költé fel a lélekben, s nem tartóztathattam meg, miként azon észrevételt ne tegyem, hogy a népszenvédély ilyszerű kitörése az amerikai nép megfoghatlan durvaságát, s embertelenséget tanusítja; s hasonló tapasztalatok képesek minden, még az amerikaiak iránt barátságos hajlammal viseltető europaira is azon meggyőződést erőszakolni, hogy a mi utazási leírásokban az amerikai nép durvaságáról elmondott, nem mind tulzott dolog. Az amerikaiak annyira büszkék politikai s vallási szabadságra, hogy mind azon népekre, kik azzal nem birnak, mint gyámság alattiakra lenézéssel tekintenek: de micsoda biztosítékot nyújt az amerikai törvény egy vallás, vagy az annyira magasztalt politikai egyenlőség gyakorlatára,

ha egy hatalmas párt oda törekszik, hogy az egyesült-államokba vándorlóknak csak ott lakásuk 21-ik éve után engedtessék meg a politikai jogok teljes élvezete; vagy egy durva, műveletlen pórnép vak választógyűléte bigottsága ártatlan áldozatait minden pillanatban korlátlanul, s büntetlenül marczangolhatja. Mit tarthatni egy országban oly vallási szabadságról, hol a nép dühe, mint Buffalóban, templomokat levegőbe vetteti. Vallásom papjait merész szemtelenséggel a választószekrénytől visszaveri; vagy mint Louisvilleben több hitsorsosomat, mert az amerikaiak szemtelen támadásainak ellenszegült, vértanui halálra szenteli? Csuda-e tehát, ha Európában az annyira magasztalt politikai, s vallásszabadságot, melylyel az amerikaiak annyira pöffeszkednek, csak agyrémnek tartják; és nagyon is könnyű lenne egy ily szabadságot gyanuba hozni, annak birtoklását utálttá tenni, miután egy durva, neveletlen nép önkénye, s vad szenvedélyének minden perczben zsákmányául eshetik az ember.

Az amerikai egy igen művelt, és emberszerető férfiú így felelt: „Az igaz, hogy a louisvillei eseményeket emberiség szempontjából tekintve semmi esetre sem lehet menteni; s egyetlen művelt amerikai sem fog találkozni, ki azt menteni is próbálná. De, ha politikai elvekről van szó, akkor fájdalom! az emberiséget nagyon is sokszor félrelökik; és a közel vagy távol eső anyagi érdekek azok, melyek legtöbb esetben irányadólag hatnak a politikára. Az európaiak csaknem minden az amerikaiaktól követelt kívánal-

maikban igaztalanok, mindig többet kívánnak azoktól mint a mennyit maguk tettek, vagy még most is tesznek. Europa mindig hajlandó Amerikának keserű szemrehányásokat tenni, mihelyt egy rész, vagy egy párt, vagy gyakran csak egy durva népcsoport az emberiség, s önzéstelenség elveit megsérti, s valamely bünt követ el, mely a szigorú igazság, s emberiség szempontjából ítélve nem menthető. Valahányszor Amerika egyes pontjain népkicsapongások történtek; valahányszor a nép gyűlése valamely hitvallás ellen csordultig telik, s az egy durva népszenvedély egész kitörésével azon felekezet vallói ellen önti ki magát: Európában mindjárt hajlandók az emberek a durva népszenvedély kitörését az összes népnek, vagy az amerikai alkotmánynak tulajdonítani, s mint szükségkép abból folyót tüntetni fel.“

„Hanem ne higgye ön mintha mi Europa történetét nem ismernők, vagy nem tanulmányoznók. Az amerikai alkotmány épen az európai történet tanulmányozásának eredménye. Azon amerikaiak, kik az amerikai alkotmányt tervezték, az európaiak tapasztalatait használták fel, s mindent szigorúan eltávolítottak, a mi jövőben a viszály, és belháboruk magvát magában melengethetné. Nagyon jól emlékezünk mi a Franciaországban XIII. Lajos, és IX. Károly alatt történt dragonádákra; az angol, s skottországi vallási üldözésekre, a spanyol inquisitio korára; Németalföld elszakadása okaira, és a németországi hajmeresztő vallási háborukra sat.“

Ennyiben igaza van önnek — felelém — de azok

mult századok eseményei, oly időé, midőn sötét vakhit, s vakbigottság lobogtatta az üldözés fáklyáját : de a 19-ik században, melyben a felvilágosultság napja a társaság minden rétegét kisebb vagy nagyobb mértékben áthatotta, többé ilyes eseményektől épen nem félhetünk.

„Akkor tévedésben van ön, ha azt hiszi — felelé ő nekem — legalább a legujabb idő épen az ellenkezőjét bizonyította be annak. Ha mindjárt a népdüh nem mindig vallási bigottságban tör is ki : de azért elég gyakran talál más indokot, hogy szenvedélyét szabad kényére bocsáthassa. Gondoljon csak ön a párisi borzasztó utczaí harcra, s azon sok iszonyjelenetre, mely 1848—1849-ben különböző változatokban Europa csaknem minden államában dühöngött; továbbá a zsidók elleni kicsapongásokra, melyek ugyanazon években Europa több pontján kitörtek, midőn az annyi századok óta nyomott, s szolgaságban tartott zsidóknak valahára ismét politikai jogokat, s üzlet szabadságot akartak adni. Micsoda dühvel rohanta meg akkor a népszenvedély ezen eltaszított, s üldözött fajt? Képes-e ön Amerikában hasonló dolgokat felmutatni? egy párisi utczaí csatát, vagy az 1789-iki forradalom borzalmait? A nép béke, s egyetértésben él nálunk egymás közt, s nagyon sok gyuanyagnak kellett összegyűlni, hogy itt s ott szelölő lyukat törjön, s az erő fölöslegét kiüritse. A mormonokkal eseményt nagyon sokszor szemökre vetik europaiak az amerikaiaknak. Pedig jogtalanul! Mert hiszen rossz néven lehet-e venni valamely nép-

nek, ha egy tulábrándos társulatot, mely minden szokása, erkölce, magaviselete, vallásos és erkölcsi elveiben oly lényegesen különbözik az általánosan bevett és elismertektől, maga közt nem szenved, s mint mételyes kinövést kimetsz?“

„Látja ön az amerikai minden politikai, s vallásos elvnek tökéletes szabadságot enged. Semmi felekezetnek, ha még oly esztelen, sőt a józan emberi észszel ellenkező is, sem gördít akadályt utába, míg az az amerikai néptől közönségesen bevett s megkedvelt államelvekkel, politikai intézményekkel homlok-egyenest nem ellenkezik. Ugy tekinti azokat mint kísérleteket, melyeket az emberiség a társalmi intézmények mezején megpróbál. Az amerikai szabad államok elég tért, s alkalmat nyújtanak arra, s ha valami gyakorlati eredmény mutatkozik, az előbb vagy utóbb a társaság közös vagyonává válik.“

„Azonban nem tür az amerikai semminemű törekvést, mely oda irányoztatik, hogy államot képezzen az államban : valamint minden gyökeresedni kezdő hatalomnak, mely nyiltan vagy titkon az amerikai nép fennálló intézményei ellen tör, minden hatalmában álló törvényes, vagy ha az nem elégséges, törvénytelen eszközzel ellene küzd. A német bevándorlottat több okok mellett épen azért gyűlöli, és utálja, mert köztük legtöbb, politikai kiskorusága daczára, kizárólag s kiválólag német irányt követ, s azon sehonnai ábránddal rajoskodik, hogy az amerikai szabad államok közepette uj egyetemes Németországot alakítand ez, mely sem a zsidót, sem sem-

minemű keresztyén felekezetet nem üldöz, a katholicus irföldiekkel, minden alkalommal érezteti ezen gyűlöletet, s ellenségül lép utába minden törekvésüknek, mert a hierarchiai elvekre épített cath. egyház minden köztársasági intézménynek elvileg ellensége, mivel ezen egyház érdeke, és sulypontja, mely felé hajlik s nehezedik, az államon kívül, az oczeánon túl fekszik.

„Az amerikai látja, miként ezen törekvések leg-szélső eredményéig csigázva, hová fognának vezetni. Mindenek előtt polgárháborura, azután az Egyesület feloszlására, és a déli amerikai köztársaságokéhoz hasonló állapotra. Innen a mélyen gyökerezett gyűlölet, mely minden lehető alkalommal kitör, s melyet különösen ezen párt meggondolatlan fellépése, s roszul leplezett törekvései által folytonosan szit, ott kivált, hol magát erősebbnek érzi, s azt hiszi, hogy eredményt aratva léphet küzd sorompóba.“

Lehetlen volt az amerikait okokkal czáfolnom meg, s nézetei félszegségéről tényekkel győznöm meg : s így kénytelen valék hallgatni.

Ezalatt az Óhió partjára érkeztünk, s a doktor felvezetett az ott horgonyozó gőzösre, mely minket Cincinnatiba vala viendő, azonkívül sziveskedett engem Cincinnatiba és Philadelphiába több ajánlólevéllel ellátni, s egyszersmind a hajó kapitányának ajánlani. Lehetlen még egy vonást meg nem emlitenem a doktorról, mely önzéstelen barátságának egyik tanúsága, s azt bizonyította, hogy europai idegen kártársaiért is képes egy kis áldozatot tenni. Kevéssel

azután, hogy heves kézszorítással megváltunk egymástól, visszatért a hajóra, és a mint tárczáját öltönye zsebéből kivette, ezt mondá nekem : „Azt nem helyesen cselekedte kartárs ur, hogy ma az önöket délelőtt hordozó bérkocsist kifizette. Ez az én kötelességem volt, s ön a bérkocsisnak fizetett három dollárt tartozik visszavenni.“ Mentegetőzés, ellenkezés mit sem használt, azt mondá, hogyha ő is Európába jön, s engem hazámban felkeres, akkor hasonló kívánand tőlem. Elég az hozzá, semmi ellenszegülés sem használt, s hogy neveletlennek ne láttassam, kénytelenítettem a 3 dollárt visszavenni, de csak azon feltét alatt, hogy ő is nekem Európában alkalmat szolgáltatson, miszerint barátsága valódi tanuságait, melyekkel elhalmozott, visszonozhassam. Abban maradtunk, s a legbarátságosabb köszöntéssel váltunk meg egymástól, mintha évek óta a legszorosabb összeköttetésben állottunk volna. Ez alkalommal egyuttal az amerikai bérkocsis becsületességét is csudáltam, kitől egyedül tudhatta meg, hogy már mi kifizettük. Az mellőzte a kedvező alkalmat, miszerint kétszer kaphatta volna meg a három dollárt, miután tudatta a doktorral, ki őt ki akarta fizetni, hogy ő már megkapta a három dollárját. Az ilyen eseteket örömet felhordom, mivel Európában az amerikai szeretik született csempész, és csalónak keresztelni, kinek nincs egyéb hivatása, mint embertársát minden lehető alkalommal megcsalni, s vagyonát eltulajdonítani. Hogy az amerikai a kereskedés s üzérkedésben sokat néz a nyereségre : tagadhatlan; hogy nyeresége

gyakran ellenfele bukására van építve, az is igaz: de seholsem tapasztaltam, hogy aljas csalásokra vete-mednék. Melyik európai bérkocsis lett volna képes ezen kísértetnek ellentállani?

XXXII.

Cincinnati.

Azon gőzös, mely minket Louisvillből Cincinnatiba vitt, az Óhió egyik legnagyobb, és legszebb gőzöse volt. A gőzös-terem, a hölgysalont bele nem számítva, 87 lépésnyi hosszú, és legalább 9 láb magas vala. Ezzel közvetlen összeköttetésben állott a 25—30 láb hosszú hölgyterem, mely pompás butorzata által különbözött a férfi teremtől, és bár csak egyetlen lépcsővel volt ettől elválasztva, még is egy férfi sem mert bele lépni, hacsak a jelenvolt hölgyek közül valamelyiknek be nem mutattatott. Mihelyt az utazók közül valamelyik azt a szabadságot vette, hogy a korlátot átlépte, azonnal ott termett a felügyelő, s megkérte, hogy vonuljon vissza. A terem mindegyik oldalán 40 zárka nyult el, melyek a teremre nyiltak, míg ablakaik a folyam felé a hajó karzatára dőltek. Mindenik zárkában két utazóra volt hálóhely, úgy hogy e hajó 160 utazót láthatott el zárkával. A hajó legvégében állott egy a teremre nyíló pompásan butorzott fülke, melyben egy szekrény mögött a hajó ügyvivője ült, ki az utazók különféle ügyesbajáról gondoskodott és azoknak kívánságait meghallgatta. Ez a hajó első emelete. Ez alatt van az alsó, de még

a vizekre felett álló hajó üres, mely a hajólegénység számára van rendelve. A hajó első emelete fölött, mely egyszersmind fedezetes sétatérül szolgál, áll a második emelet, melyben többnyire csak a hajó hivatalnokai számára rendelt zárkák építvél; még e fölött a torony, melyben a kormányos ül, s abból a hajót igazgatja. E szerint a hajó nagy része, még gépezete is a víz színe fölött áll.

Az Óhió igen szép, széles s vizdus folyam. Partjai változatosabb természeti tüneményekkel kínálnak, mint a Mississippié. Buja fák üde zöldjével koszoruzott hullamzó hegycsoportoktól körveezve az örökké egyforma pusztaság által kifárasztott szemnek felelevenítő, s üdítő tájképet nyújtanak. Azonban a halom csoportozat sehol, még csak középserű magasságra sem emelkedik, s megközelítőleg sem éri el azon hegyek magasságát, melyek a felső Duna partját prémezik. A fák között tulnyomólag diszlenek a platanok, bükkök, és tulipán-fák, s lombjuk különböző jelleme ígéző szín és csoport-változatot játszik. Az Óhió vize, akkor midőn rajta utaztunk, igen zavaros, s iszapos volt a felvert sárga agyagtól.

Az Óhió partját számos, csinos fekvésű városka élénkíti. Mindnyáján világosan látható az ifjúság élet-teljessége, s szembetünően észrevehető rajtuk az életöröm. A folyam jobb partján az őserdők termékeny ligetei közül, Utica, Herculanium, Bethlehem, Uj-London, Madison, Brooksbürg, Vevay, Florencz; bal partján pedig Westport, Milton, Car-

olton, Warsó emelkednek ki. Tehát az ó világ hires nevei itt is nagy mértékben képviselvék.

Ezen most viruló ifju városok közt vannak olyanok is, melyek már is munkás élet, s eredménydus tevékenységre erősödtek. Mindenütt látható a partokon a hangyaszorgalom. A fel s alá járdaló gőzösök igen sok ponton megállanak, s ott számos utazót, és portékát tesznek ki, és vesznek fel. A fel s alázugó gőzösök élénk közlekedést eszközölnek az Óhió partjának közel, és távol fekvő pontjai közt.

A fellegtelen holdvilágos éj nevelte éjji utazásunk kellemét, és csak sept. 2-án éjfél után értük el ama nagy és népes várost, az uj világ sok csudája egyikét, nyugat királynéját. Azonban kényszerülve valánk reggeli 5 óráig zárkánkban vesztegelni, hol a nyomasztó hőség, és az Óhió vitzükrét elborító számtalan szunyog igen nagy terhünkre vala. Csak miután a népes városban megpezsduült az élet, és mozgalom, akkor hagyhattuk el hajónkat, hogy Burnet-Houseba, Amerika egyik legnagyobb s leghatályosabb szállodájába kocsizzunk. A szállodának oszlopokon nyugvó térfokos kapuzata van, mely alatt az üzérkedő amerikaiak naphosszat mulatnak, ujságot olvasnak, a nap eseményeiről beszélgetnek, s egymás közt üzleti egyezkedéseket kötnek. Nagy teremei gazdagon, s pompásan diszesítvék, drága zongorákkal ellátvák, s minden tekintetben egy fel s alá hullámzó népesség forgalmához alkalmazvák.

Cincinnati Óhiónak nem politikai fővárosa ugyan, de kereskedelmi, ipar, és irodalmi tekintetben nem-

csak Óhió államnak, de egész nyugatnak legkitünőbb városa, és épen ezért nevezik az amerikaiak „nyugat királynéjának.“ De bir még egy másik nem annyira hizelgő melléknévvel „a sertések városa“ (Porcopolis) az itt évenként megöletni szokott rop-pant számu sertésről. Cincinnatiba érkezésünk napja vasárnap vala, e szerint ezt csak a város megtekintésére használhattuk. Miután Cincinnatit nagy számu németiség lakja, a vasárnap megünneplését nem oly szigoruan tartják meg, mint az uj angol-államokban, sőt a város utczáin még ezen napon is mutatkozik némi élénk derűltség. Ennélfogva egy kocsit béreltünk, s a város környékén ide s tova kocsiztunk. Azon számos szép falusi lak közül, mely több útleírás szerint Cincinnati környékét diszesíti, igen keveset fedezhattunk fel, s azok sem tarthattak igényt a szép czimre. Hanem a várost mindenfelül termékeny föld, környezi, s késő nyár daczára is buja, és gazdag vala a tenyészet.

Az egyesült-államok általam látott városai közt Cincinnatinak van legkiesebb s legszebb fekvése. Nem fekszik ez elláthatlan sikságon, mint az Egyesület legtöbb városa; hanem kellemes, és meglehetősen magasra emelkedett hegysor tövénél, még déli oldalát az Óhió locsolja, mely azt Kentucki két városa Covington, és Newporttól választja. Az ezen városok-kali közlekedés gőzkompok (ferry) által tartatik fen, melyek folytonosan fel s alá járnak. Az Óhió partjától, mely gyakran van áradásnak kitéve, térfo-kulag emelkedik a város észak felé. Két utczája a

folyam partjától egyenes irányban nyulik befelé, és mivel ezek Covington, és New-port utczáinak a folyamon keresztül megfelelnek, ezáltal iszonyu hosszúságot nyernek. Meglepő látványt nyújt, ha az ember egy ilyen utczában megállapodván a folyamon keresztül Covingtonnak hasonló irányban nyuló utczáján végig tekint.

Cincinnati számos terjedelmes, s nagy épülettel, hatalmas rakodákkal, portéka-lerakó helyekkel gazdag, a fényüzés minden tárgyával ellátott, dusan szervezett boltokkal bir ugyan : de valódilag szép, megható nyilvános épületekben szegény. Gyors, és rögtönzött alakulásának nyomait nagyon észrevehetőleg viseli magán, úgy hogy gond és izléssel emelt nagyszerü épületekre nem is lehet benne számítani. Itt is mint Amerika legtöbb városában a számtalan felekezet templomai tartoznak a város legkitünőbb, legnevezetesebb épületei közé. Ezek közt a cath. főtemplom tűnik ki leginkább, mely nagyszerüen, de izlés nélkül van építve. A templomokon kívül igen kevés jelentékeny középület van. Ezek közé tartozik a cincinnati bank, (Merchants Exchange) Odd Fellows-Hall, Óhió-medical-college sat. Mindenütt romot, építésben levő félig felépített házakat láthatni az utczákon : de örömmel tapasztalhatni, hogy az ujabb időben emelt épületeken a szép izlésnek több nyoma látszik, mint hajdan, midőn csak az jött tekintetbe, hogy valakinek fedele legyen maga, és portékája számára.

Cincinnati, mint az Egyesület sok más városa,

csak hogy nagyobb mértékben, világos példáját mutatja a gyors emelkedésnek. Tanuságát adja, hogy egy természetes, s a nép érdekeinek megfelelő kormányzat alatt mily gyorsan, és gazdagon fejlődnek egy ország anyagi, mint szellemi segélyforrásai; és hogy minden korlátozó, és akadályozó körülményt csak el kell távolítani, s az akadályozatlan forgalom minden közlekedési eszközeit fel kell állítani, ha azt akarjuk, hogy egy munkás, és tevékeny népesség minden ereje kellőleg fejlődjék. Cincinnati 1800-ban csak 750; 1820-ban 9602; 1840-ben 46,383; és 1850-ben már 120,000 lakossal birt. Itt is mint legtöbb egyéb esetben 1840—1850 mutatkozik a népességnek legnagyobb, és leggyorsabb szaporodása; részint azon okból, mivel ezen években történt Európából a legtömegesebb kivándorlás; részint mivel a megjavított közlekedési eszközök, mint vasut, gőzhajó életbelépése ezen évekre esik; már pedig ezen eszközökkel a világ egyetlen állama sem bír oly nagy mértékben mint Amerika. Cincinnati a vasut hálózatok, s nagy vizutak által az Egyesület legnagyobb, és legjelentékenyebb városaival áll közvetlen összeköttetésben, és szoros forgalomban. Így például Boston, Uj-York, Philadelphia, Baltimore, Pittsburg, Cleveland, Toledo, Chicagó, St.-Louis, Uj-Orleans, Charlestown, Savannah s a többivel.

Már ebből kiviláglik, hogy Cincinnatiak az Egyesület minden részéveli forgalma, és kereskedésének igen jelentékenynek kell lenni. Még szembe-
szökőbb Cincinnati forgalmának nagyszerűsége, ha

tekintetbe vesszük, hogy 1848-ban Uj-Orleansból 319, Pittsburgból 728, St.-Louisból 278, és más kikötők-ből 1924, összesen 3229 gőzös érkezett Cincinnatiba; azelőtt való évben pedig mintegy 4000, úgy hogy minden napra egyremásra 10 gőzös esik. Egyenlő viszonyban áll az ipar nagyszerűsége a forgalom mértékével. Már ebben a tekintetben Cincinnati, bár az Egyesület egyik legifjabb városa, igen kevés mulja felül. Vasgyáriparára nézve csak Pittsburg áll előtte, mégis mindennemű gépek, azok közt évenként 200 gőzgép készíttetik benne. Számos vasöntődéje, különösen számtalan kájha, s czélszerű takaréktűzhely készítésével foglalkozik, melyek az Egyesület minden részébe szétküldöztetnek. Gyári művei kitünőségét tekintve Birmingham, és Sheffield legjobb gyárainál nem áll hátrább. Azt hallottam, hogy egy Cincinnati-ban a Greenwoodgyárban készített szabóolló Angolországban 75 dollárért kelt el. Cincinnati az ipar ezen ágában 4500 munkást foglalkoztat, és a készítmény bece körülbelől $3\frac{1}{2}$ millio dollárra rug. Van Cincinnati-nak azonkívül igen jelentékeny hajó-gyára, melyben egyéb számtalan vízi jármű mellett évenként 45—50 gőzös, sőt vitorlás-hajó építtetik. Még nagyobbak s jelentékenyebbek asztalos- és csizmadia-műhelyei, melyeknek terjedelme a hihetlenséggel határos. Ezek közt legnagyobb Clawson ágykészítő műhelye egy öt emeletes épületben, melyben naponként 100—130 ágy készíttetik dél, és nyugat legelőkelőbb szállodái számára. Egy másik, nagyszerűségére nézve ehhez hasonló műhely Johnston szé-

gyára, melyből egy uj-orleansi ház évenként 30,000 széket vitet el. Épen oly nagyszerű Filley és Chapin csizmaműhelye, melyben 8 nagy teremben 200 légeny, azonfelül számos nő, és gyermek dolgozik, s mely minden europai csudálkozását, ki az ilyen gyári ágakra nézve csak kisebbszerű europai műhelyekre van szokva, igen nagy mértékben felkölti. Ebben évenként 30,000 marha bőr, 20,000 juh, és 3000 darab borju bőr dolgoztatik fel.

Azonban minden tekintetben sajátságos, nagyságát s terjelmét tekintve, felülmulhatlan a sertésseli üzérkedés Cincinnatiban, és a nyugat büszke királynéja ennek köszönheti tiszteletes Porcopolis nevezetét. Itt évenként több mint 500,000 sertést vágnak le három hónap alatt, s az Egyesület nagyobb részének sonkagyárául Cincinnati tekinthető. A sertések vadon koborolnak fel s alá a tölgyfa erdőkben, s csak sept. vége felé bocsáttatnak a kukoricza földekre, honnan azután nagy csapatokban behajtatván, tiz nagy vágószékben november közepétől fogva martiusig feldolgoztatnak. Legtöbb vágószékben csak a sonkákat vágják el a testről, s bepáczolják, míg az állat többi része nagy kazánokban, melyek közül egy 15,000 fontot befogad, a feszített gőzhatásának kitétetvén, egészen egy lágy tömeggé változik. A zsirt leszedik róla, s a többit ganaj gyanánt eladják. Ebből látható, hogy mily nagy bőség van az élelmiszerekben, s mily kevés becse lehet ott, ha azon ránk europaiakra nézve oly becses anyagot, csak trágya gyanánt tudják nyereséggel felhasználni. Legnépe-

sebb városaink lakói közül, hány ezer, kik egész éven át hust alig látnak, találna ebben izletes tápláló ele-
delt? A cincinnati sonka hire, mely nemcsak jósága,
hanem izletes külseje által is kitünő, nemcsak az Egye-
sületben van elterjedve, hanem áthatott már Európába
is. Így például 1847—1848 Covingtonban egyetlen
vágószék Europa számára 11,740 sertést készített el,
s hozzá még 3000 darab ökröt. sat. A sonkák na-
rancssárga vászonba varrva adatnak kereskedésbe.
Zsirja az ugynevezett Lard Oil műhelyekben nagy-
részt Stearingyertyává gyártatik, s égő olajjá ké-
szítetik, melyek közül egyetlen műhely hónaponként
140,000 font zsirt használ fel, már pedig ilyen gyár
több létezik Cincinnatiban harmincznál. Statistikai
kimutatás szerint évenként 25,000,000 font sonkát,
16,500,000 font szalonnát, és 180,000 tonna füstölt
hust szállít szerte Cincinnati.

Mindezek után, azon 106,000,000 dollárnyi
összeg, mely ki, és bevétel által már 1848-ban for-
galomba tétetett, nem fog tulzottnak tetszeni; mely-
hez kell még számítani 20,000,000 dollárnyi tőkét,
mint Cincinnati kereskedésbe fektetett tőkéjét, mig
a különböző gyártmányok ára 25,000,000 dollárt
tul halad.

Így áll Cincinnati anyagi tekintetben. Hanem
„nyugat királyné“ja szellemi tekintetben sem maradt
hátra az Egyesület kitünőbb városaitól. Mindenütt,
hol az anyagi érdekeknek szabad fejlődés engedtetik,
a szellemi versenyt szokott azzal tartani. Az egyik
szükségkép feltételezi a másikat. Hol ipar, kereske-

dés, s földmivelés virágoznak, hol a forgalom élénk, hol egy állam népességének, különösen pedig különböző államok, és népfajok kölcsönös érintkezése sok oldalu : ott a szellemi fejlődés nem maradhat hátra; kereskedelem, ipar és forgalom pedig csak a matematikai, és természeti tudományok gondos ápolása mellett virágozhatnak fel, mert ezek fejtik, és érlelik az emberi szellem legfőbb, s legszebb tehetségét, azáltal hogy önállóságot kölcsönöznek neki, mely mindig mentten maradván minden külszellemi befolyástól, saját lábán egész biztossággal halad, és idegen támaszra nem szorul. Ebben fekszik a matematikai, s természeti tudományoknak a 19, és következő századokra nézve elutasíthatlan hatalma, azon soha többé el nem távolítható befolyás, melyet az emberi nem fejlődésére gyakorolnak. Jogosultságuk az eltávolíthatlan szükségökben rejlik, s azon pillanatban, midőn a természettudományok lassan előkészített uralmukat megkezdték, az emberi nem egy új, fejlődésének legjelentékenyebb korszakába lépett. A természeti tudományoktól e már egyszer maguknak kivivott hatalmat ravaszul elragadni akaró minden kísérlet, minden erőlködés, mint valamely nyugtalan morajjal csergedező hegyi patak habjai a granit szikla rendíthetlen szilárdságán szerte loccsanni, s könnyű, minden szélfuvalom által meglebbbenthető köddé szétoszolni fognak.

Cincinnati saját gyermekei szellemi fejlődéséről igen kitűnően gondoskodott, legtöbb tehetségét iskolák s nevelő intézetek emelése, s fenntartására for-

ditja. Ambár Cincinnati tanintézeteit, tantárgyaik nagyszerűségét tekintve, az európai szárazföld fővárosai tanintézeteivel nem is lehet hasonlítani, s az Európából jövő tudósokra gyakran gyermekes, lehetne mondani, szegényes benyomást gyakorolnak : de azért az elért eredmények összehasonlítva a ráfordított eszközökkel, mindenesetre nagyobbaknak mondhatók, mint azok, melyeket az európai szárazföld legnagyobb tudományos intézeteiben érnek el. Ezen eredmények nem az irt, és nyomtatott munkák roppant halmazában s számtalan tudós értekezésben állanak ugyan : hanem állanak azon előnyökben, melyek azokból a polgár erkölcsi életére, s anyagi jólétére hárámlanak. Már pedig mindig ez marad a fődolog, ám szónokoljanak egy gondtalan, s nélkülözéshez nem szokott élet szószékéről a magasabb szellemi élvezetek mellett, a mennyit akarnak; ám kárhoytassák ezen jólét polczáról a jelen anyagi irányát, a mint akarják. Oly embernek, ki koplal, s annyival sem bir, hogy testének a szükséges tápot megadhatná: fogalma sincs a magasabb szellemi élvezetről. Ő egy tele tál ételt, melylyel kinzó éhét elűzheti, többre becsül, mint Beethoven legpompásabb dalát, vagy Schakespeare Macbetjét, midőn azt a legkitünőbb művészek adják elő. Cincinnatiban azon osztály, melyet mi alsónak nevezünk, minden tekintetben jobban él, jobban ruházkodik, kényelmesebben lakik, s több részt vesz az élet gyönyöreiben, mint a párisi, vagy londoni alsó vagy dolgozó osztály. És a mellett nemcsak, hogy nem rosszabb, de erkölcsileg minden te-

kintetben jobb, kihágás, rablás s lopásra kevésbé hajlandó, mit Cincinnati története, s egy tekintet annak statistikai rovataira, eléggé tanusít.

Cincinnati számos nyilvános és magán tanintézettel bir. Az elemi iskolák közül 13 a catholikusoké, melyek közül néhányban jezsuiták tanítanak, s azon ügyesség miatt, melylyel a gyermekek azokban oktattnak, számos látogatójuk van. Ugy szinte a jezsuiták vezetése alatt álló három fő-tanoda közül a St.-Xavier nevezetű a legkitünőbb, mely minden szükséges tantárggyal tökéletesen el van látva. Igen jelentékeny könyvtárral, természettudományi muzeummal, s a természet, és vegytanhoz megkívántató készülétekkel bir. A logikán, ethikán, s rhetorikán, s ó és több újabb nyelven kívül taníttatnak benne mathesis, természet- és vegytan is, és ezen intézet nemcsak az Egyesület catholikusai közt, hanem a külföld előtt is oly kitünő nevet vivott ki magának, hogy havannai, és mexicói növendékek is látogatóják.

Orvosi tanintézet négy van Cincinnati-ban. Ezek közt a „medical college of Ohio,” és „Miami medical college” a legkitünőbbek. Dr. Blakmann, ki csak kevéssel azelőtt hivatott meg Uj-Yorkból mint sebészet tanára a medical college of Ohio-ba, sziveskedett az intézet minden egyes helyiségét, valamint gyűjteményeit, s készülékeit is megmutogatni. Hozzá Louisville-ből dr. Gross által valék ajánlva, ő maga pedig tudományos kiképzése végett huzamosb ideig tartózkodott Európában, jelesen Párisban, és Londonban. A boncz, és élettani hallgatóterem itt is egy

nagy kerekde (rotunda) vala, melynek közepén állott a kísérleti mozgatható asztal, mely körül kanyarodtak a padok. Világítását felülről nyerte, s mintegy 500—600 hallgatóra való térséggel birt. A boncz, és élettani csarnok még igen hiányosan van szervezve. A meglévő készülétek közt legkitünőbbek voltak a párisi viaszbóliak, melyek közt első helyet érdemelnék azon készülétek, melyek az emberi mag fejlődését, annak különböző fekvését, továbbá a tyuktojás fejlődését ábrázolják. Az intézet könyvtára alig néhány száz kötetből áll. A vegytani hallgatóterem szinte nagy, és célirányosan épített, de vegytani műteremnek, s készüléteknek még csak zsengéje sem látható. Miután az intézet szigoruan csak orvosi tudományok kedviért alapittatott, tehát a természettörténeti gyűjtemények tökéletesen hiányoznak belőle.

Az intézet szolgálja, egy született német átvezetett ezután a „mercantil hospitál“ba, mely a „medical college of Óhió“val összeköttetésben áll. Dr. Blakman ur ajánlatára a kóroda igazgatója, s helyettese igen barátságosan fogadott minket, s a legkülönösebb kóreseteket megmutogatta. A kórodában külön osztály van a nők, s külön a férfiak számára. Azonban ez intézetet nem lehet a célirányosság mintájául állítani fel, a mit annyival inkább csudáltam, mivel Amerikában az emberiségi intézetekre különös figyelem szokott fordittatni. A „mercantil hospitál“ból a medical college of Óhió famulusa a „mechanic institution“ba vezetett. Azon véleményben valék, hogy itt

műszer és szerszám gyűjteményt fogok találni. Demind annak nyomát sem találtam, s e helyett egy terjedelmes teremet egy szószékkal, s számos más székkal. Ebben gyülekeznek össze minden vasárnap Cincinnati iparosai, részint, hogy kedvencz tárgyak fölött értekezletet tartsanak, részint, hogy olyanokat hallgassanak. Kevés nappal azelőtt egy megszállt (inspirirt), hölgy tartott ilyen értekezletet az asztal mozgás, asztalkopogás, s hasonló dibdabságról. Ez letérdelt, segítségül hívta jó szellemét, mialatt szemét mint valamely részeg forgatta, és iszonyu pofákat vágott, s ezen előzmény után folytatta említett tárgyról átszellemült értekezletét. Ebből látható, hogy az amerikai gyakran ilyen fanyarságokban is kedvét leli. De az ostoba műveletlen köznép mindenütt egyforma marad. Minél természetellenibb, minél kalandosabb valamely dolog, annál nagyobb hitelre talál nála.

Cincinnati legkitünőbb intézetei közül való a csillagda. Ez a város keleti részén áll egy jelentékeny halmon, mely a városra, s annak környezetére pompás kilátást nyújt. 1843-ban tette le annak alapkövét az egyesült-államok hires elnöke John Quincy Adams. Keletkeztét leginkább N. Longworth urnak, ki az ahhozi telket adományozta, s Cincinnati többi polgárai adakozásának köszönheti. Különösen készen találja az ember az amerikaiit minden órán bármely jelentékeny anyagi áldozatra, mihelyt arról van szó, hogy egy hasznos intézetet, vagy valamely közjót elősegítő művet kell létesíteni. Az európaiaktól dollárszomjasoknak kikiáltott amerikai kufárok készsége

adakozásra a hihetlenséggel határos e tekintetben, s ha azon összegeket, melyeket nálunk hasonló czélokra aláírnak, az amerikaiakéval összehasonlítjuk, valószínűleg azok nem nagy becsületünkre válnak. Oly eset, midőn egy amerikai kufárszív egy iskola, vagy egyéb hasznos képző-intézetre 25—30,000 dollárt aláír, nagyon gyakran fordul elő: de éppen azért él egyszerűen, s a mivel bír, azt saját munkássága, és szorgalma által szerzette. Európában is kiadnak ezreket, sőt milliokat, de egészen más dolgokért. Hogy gazdagságát fitogtathassa, a tudatlan tömeg által bámultassék, százezereket is szélnek szór az európai holmi haszontalanságért. De ha arról van szó, hogy egy hasznos képző-intézetet kellene állítani: akkor nagyon hasonszenvi adagban hullanak az aláírások, s mellette még azon is panaszkodik az aláíró, hogy mindig alkalmatlankodnak a nyakán. Mennyi fáradság, s erőlködésbe kerül jelentékeny segélyforrásokkal rendelkező városokban is csak egy nyomoru iskolát állítani, melynek fenntartása évenként néhány ezerbe kerülne, pedig ez saját gyermekei képzésére, s oktatására szánt intézet lenne. Hanem Európában megszokták már ezt csak mellékes dologul tekinteni, és az európai polgárság nagy része fölöslegesnek tartja, hogy vagyona, polgári méltósága, és tekintélye örökösének tökéletes képzést adjon, vagy azt magasabb tudományokra oktattassa, mert hiszen ezek mit sem használnak, ezekből semmi hasznot sem lehet huzni.

Elég az hozzá, hogy a cincinnatii csillagda aláírások, és a polgárok önkénytes adakozása utján épít-

tetett, s egyéb műszer mellett $17\frac{1}{2}$ lábnyi hosszú 1400-szor nagyító látcsővel láttatott el, mely Münchenben Mentz és Mahlernél készült, s 10,000 dollárba került. *)

Cincinnati egyik Livery-Stablejéről egy Bugin felkocsiztunk az Óhió viztűkre fölött mintegy 3—400 lábnyi magasságnyira emelkedett halomra, melyen a csillagda áll. **) A tömör épület, mely egy három emeletes középdarab, és két kétemeletes szárnyból áll, s doriai kapuzata van, csinos kert által öveztetik.

*) Mint tudva van, Nagy Károly hazánkfia gr. Battyányi K. egykori jószág igazgatója Bicskén Pesthez nem messze egy csillagdát építtetett, s ezt a legkitünőbb műszerekkel ellátta. A leghiresebb mesterektől nemcsak csillagászati, hanem természettani, és matematikai műszerekkel is bir ezen intézet. Eredeti célja az vala, hogy ezen intézetet a magyar akademiának hagyományozza. Hogy azonban a magyar akadémia fenntartási költséggel is el legyen látva, 100,000 ezüst forint tőkét is akart mellé adományozni: de az utóbbi évek eseményei meggátolták nemes, és nagyszerű terve kivitelében.

**) Amerika minden kisebb, s nagyobb városában megvan azon igen czélszerű intézkedés, hogy béristállóknak, ugynevezett „Livery-Stable”-ben minden perczen találhatni egy vagy két lovas könnyű kocsikat, melyeket az ember kénye szerint fél vagy egész napra is felvehet. Legsajátságosabb azonban azon körülmény, hogy kocsis nélkül kapja az ember, s maga hajtja a lovakat. A kocsisért különösen kell fizetni. Feltűnt tehát, hogy nekünk, kiket az első pillanatra fel lehetett ismerni, hogy mi nemcsak idegen ország, hanem idegen világrészből valók vagyunk, vonakodás nélkül, minden kocsit mindenütt azonnal átengedtek, és az irántunk bizalmatlanságnak sehol semmi nyomát sem tapasztaltuk.

Midőn a kertbe léptünk, az épület egészen őrizetlen, s minden ajtó nyitva állott. Az épület nagy részét, s több lakszobát átboldogtunk, míg végre a csillagvizsgáló toronyban a segédre bukkantunk. Mitchell a csillagda igazgatója éppen Uj-Yorkba utazott el. Teljes készséggel mutogatott meg minden műszert, valamint minden egyéb segédeszközt, melyet Mitchell tanár működése közben használ. És ha bár ez intézet nincs is oly gazdagon szervezve, mint Europa több fővárosa csillagdája; nem szabad felednünk, hogy ez magán-intézet, mely magánosok adakozásából tartatik fenn. A fődolog az, hogy ezen csekély eszközök mellett is a tudományos eredmény oly nagy, sőt gyakran sokkal nagyobb, mint a melyet a cincinnatii csillagdát gazdagság és szervezetre nézve sokkal felül haladók képesek felmutatni.

Cincinnatiban az egyházi élet is igen élénk, és sok tekintetben mozgékony. Mivel az egymással szemközt ellenségkép álló felekezetek meglehetősen egyforma erejűek, itt is gyakran került már a dolog véres összeütközésre. Az egymást ingerlő vallásos iratok nagy mennyiségben jelennek meg itt. Itt is a németek azok, kik ellenkező irány vitatása által nem a legkiméletesebb színben tüntetik fel magukat. Egyébiránt a szigorú puritán vallásosságnak, mely az új angol-államokban a legvastagabb képmutatással határosan gyakoroltatik, Cincinnatiban nyomát sem találhatni. A vásárnapnak sokkal élénkebb színe van mint Bostonban, Philadelphiában, sőt Uj-Yorkban is, és Cincinnatiban nem ritka eset, hogy vig zene és

táncz mellett egy-egy vasárnapestét derült társaságban töltenek el. Mindenütt, hol a németiség nagyobb száma miatt elég erősnek érzi magát, arra, miszerint hiheti, hogy az amerikaival eredménynyel tűzhet össze, ott a többi közt erélyesen ki kel a vasárnap puritán modorbani megünneplése ellen, melyről erősen, s makacsul hiszi, hogy inkább mulatság, és gyönyörködésre, mint sanyaru vallásos elmélkedésre van a teremtőtől rendelve.

Azon számos templom közt, melylyel Cincinnatiban minden hitfelekezet oly bőséggel bir, nagysága és terjedelmére nézve a cath. főtemplom tűnik ki a többek közül. Mindenütt a legszebb helyeket foglalta el főegyházai számára, melyeket megható, habár nem is izletes modorban szokott felépíteni. Az egyházi szertartásokat nagy pompa, és ünnepélyességgel végzi, a mi mint könnyü belátni a többi apróbb, semmit mutató imaházak, szétszaggatott hitfelekezetek, azok egyszerű, s csöndes szertartása ellenében megható alakban tűnik fel. Ezzel hatnak a tömegre, már pedig a hol tömeg van, ott sok erő is rejlik.

A cincinnatii fő-egyház nagy, tömör épület, mely tömege, s nem pedig alakja által gyakorol hatást. Kapuzata tömör, márványból durván faragott oszlopokon nyugszik. Az egyszerű, carrariai márványból faragott oltár Florenczből került, mely fölött az olasz Murilló művész keze által készített olajfestvény, mint drágalátos oltárkép emelkedik. Az oltárral szemközt álló óriás orgona is, mely a templom méltóságát nagyon emeli, egyházi szertartásoknál mindig előidézi

az általa czélt hatályt. A templom melletti többi épület is, mely leginkább az egyház szolgáinak, különösen a püspöknek szolgál lakásul, igen terjedelmes helyet foglal el.

Gyakran halljuk ezen kérdést felmerülni, hogy a cath. egyház az Egyesület nyugati részén honnan veszi ezen roppant eszközöket, melyeknek segítségével oly nagy eredményeket képes kivívni? A cath. egyház hivei nagy részint a munkás osztályból, irföldiek és bevándorolt németek egy részéből állanak. Ezen eszköz nagy részét tehát Amerika irföldi, és német lakói adják össze. Nincs irföldi munkás, legyen bár még oly szegény is, mely heti munkadíjából egykét fillért az egyház céljaira ne tartoznék adózni. Azonban a sokkal nagyobb rész más forrásból szivárog, melynek eredete nagy részint az oczeánon tul van. Ezernyi gyűjtő működik ezen egyház érdekében Európában, kik az igaz hit emelése, és terjesztésére megkivántató tőkét mindenünnen összeteremtik, s ezernyi buzgó s hívő lélek találkozik, ki kezét és erőszényét szívesen megnyitja ilyen szent célra. Ehhez járul még azon számos rejtett millio, mely szent célok elősegítésére minden pillanatban szabad rendelkezésre áll.

Ebből könnyen megmagyarázható, hogy azon roppant ellenszenv daczára is, melylyel az angolamerikai a cath. egyház iránt viseltetik, ez az Egyesületben, különösen nyugaton még is napról napra mélyebb gyökeret ver, s mindig jobban terjeszkedik.

September 3-án este az unalom a szerecsenek

színházába üzött. Ez a „Melodion-Hall“-ban, mely a kereskedelmi társaság védelme alatt áll, tartatik. Az ebben működő szemfényvesztőket, s bohócokat „Minstrel“-eknek nevezi az amerikai; miből az sül ki, hogy a minstrelek Európában kihalt rendje Amerikában egy uj, hihetőleg nem javított kiadásban támadt fel. Ezen minstrelek feketére mázolt bohócok, badar hajfodrással, fekete frakk, fehér mel-lény, fehér nyakravaló, fehér keztyübe öltözködve, kik az amerikai közönséget minden kigondolható bohóczsággal mulattatják. Legelsőben is hegedü, mon-dola, és trombita kíséret mellett egy dalt énekeltek, erre nevetésre ingerlő énekes párbeszéd következett, melybe az énekkar belebele rikkantott. A fellelkesült közönség ordítás, ujjongás, s fütyülés által adta tet-szése jelét : Ezt követte a „celebrated A. W. Wyatt“ által előadott magánhegedü játék. Én olyan fülha-sogató borzasztó nyikorgást még soha nem tapasztaltam, a mellett ez ünnepelt zenevér (virtuoz) oly borzasztó pofákat vágott, mintha a tarantel szurta volna meg. Szerencsére jókor elszakadt a hurja, s a zenevér egy ügyetlen bókot csapván a közönségnek, mint valamely kötél tánccos, furcsa ugrándozás közt el-távozott. — Az amerikaiaktól annyira kedvelt, s min-dig lelkesedéssel fogadott négertáncz is adatott, me-lyet rendesen az amerikai nemzeties „Jankee dudle“ szokott kísérni. Nem állhattam ki tovább. Elég volt ennyit látnom, hogy fogalmat szerezhessenek a cincin-natii közönség izlése, és képzettségéről. A terjedel-mes teremben padokon, és székeken legalább 4—500

hallgató ült, kik egy durva pórnép legvadabb kitöréseiben nyilvánították tetszésüket. Én meg nem foghatom, hogy egy olyan közönség, mely csak némi igényt tart is a jó ízlésre, mikép képes ily fanyarságot nemcsak meghallgatni és megnézni, hanem még meg is tapsolni? Azonban én azt hiszem, hogy Cincinnati csak salak népe gyült össze ebben a musáknak szentelt csarnokban; legalább a szépnem dicséretére meg kell vallanom, hogy az egész társaságban csak két, az alsó osztályhoz tartozó nőt láttam.

Mint tudva van, Amerikában a felekezetesség, s társulati szabadság tökéletesen féketlen, semmi államtörvény által sem korlátolt, sőt még csak nem is figyelemmel tartott. A kormány ebben semminémű fenyegető veszélyt sem lát, de hogyan is látna? Miután Amerikában a kormány mindig csak a nép közvetlen kifolyása, tehát a törvény által meghatározott időköz után annyiszor változtathatja, valahányszor oka van azzal elégedetlennek lenni. Azonban nagyon csalódónék, a ki azt hinné, hogy a kormányzat, s igazságszolgáltatás sat., ennek következtében tökéletesen hiánytalan, s egy művelt, s igazságszerető ember igényeinek teljességgel megfelelő. Egyesült-államokban sem ment a kormányzat igazságszolgáltatás fogadásoktól, mint mindenütt, különösen mint minden emberi intézmény. Számtalanszor nem szolgáltatnak igazság annak, kinek részén az igazság áll, és a kormányzat épen úgy nem ment megvesztegetéstől, mint más államban. De a nép még sem nyugtalankodik azon, és ritkán támad fel saját kormánya

ellen. A szabad és korlátlan sajtó ezen szabadalmát nagyon is zabolátlan modorban használja fel, és a pártok különböző érdeke szerint egy vagy más magas és legmagasabb hivatalnok ellen nagyon is vértess gunybeszédet szoktak tartatni : de ezek többnyire viszhang nélkül enyésznek el, mint egy fuvola hangja az esti légben. Csak ritkán viszik azokat a megizgatott lég hullámok vihar sebességgel a messze távolba, és viszhangzanak akkor a felbőszített tömeg kebelében. Elég az hozzá, egyesült-államokban a felekezethesség, és társulati jog teljes és korlátlan szabadságában az államra nézve semminémű veszélyt sem éreznek. Veszélyesekké csak azok válhatnak, melyek az ártatlan s igénytelen bárány öltönye alatt a tigris körmeit, és a képmutatás álarcza alatt a róka ravaszságát rejtegetvén néma alázatosságban, és hunyászkodásban sunnyognak, és mint törekvés már mutatkozott az államra egy államvallást felerősztokolni, és tanaikat a miniszteri hivatalokban állandósítani, és uralomra vergődni erőlködni. Ha ez megtörténhetnék, akkor oda lenne az állam nyugalma, örök viszály, egyenetlenkedés, és véres harcz lépne a nyugadt és természetes fejlődés helyébe, és az egyesült-államok a legszomorítóbb zürzavar, és rombolóbb rázkodás képét tüntetnék fel.

Amerikában mindent megkísértenek. Schol sem tesznek oly számos, de annyi haszontalan, s félig az örülettel határos kísérletet, mint az egyesült-államokban. Ám gondoljon csak valaki a „Shäkerek“ felekezetére, a „mormon“ok képmutató ábrándosságára,

s egyéb számtalan egyesületre, mint a beteges ábrándosság, s vallásos rajoskodás csuda szülötteire. Ezek elébb vagy utóbb elkallódnak, s az élet szinpadáról eltűnnek, míg helyöket más talán épen oly nevetséges, vagy legalább különös egyesületeknek engedik át. Hanem a tapasztalás okosokká szokta tenni az embereket, s botlás után jutunk az igazság nyomára, s minden bár még oly esztelen kísérletnek is meg van a maga haszna, s a tömeg javára szolgál. Egy oly nagy országban, mely annyi felhasználatlan térrel kinálkozik, hol nemcsak egyesek, hanem még nagy társulatok is tökéletesen elszigetelhetik magukat, hasonló kísérletek a többi társaság veszélyeztetése nélkül megtörténhetnek, valamint a nélkül is, hogy azokat erejük kifejtésében akadályozni kellene: de már benépesített, s bizonyos elvek szerint szervezett államokban ez teljes lehetlen.

Amerikában van néhány társulat, mely átalános elterjedése miatt fontosabbá vált, mint sok más, mely csak szoros határok közé van szorítva, s szervezete esztelensége, s természetellenessége miatt nem is fog ezen határon túl emelkedhetni. Az egyesült-államokban legtöbb társulat társalmi czélt tűzött ki magának, s nem egyebek jótékonyági egyesületeknél, melyek a segélyre szorultak gyámolítását tűzték feladatukul. Politikai egyesületek, titkos társulatok, minők Európában mint maradandó fenék, s folyvást enyekesedő fekélyek rágódnak sok állam testén, nem léteznek az egyesült-államokban. Itt megvannak a nagy politikai pártok, melyek egymással szabadon

akadály nélkül küzdhetnek, s nincs okuk, hogy elveiket, mint az államra nézve veszélyeseket, titkolgassák. A két nagy politikai párt, tudniillik az „Abolitionisták“, és ellenfelük, az az: azok, kik a rabszolgafelszabadítás ellen, és mellett vannak, két egymást halálosan gyűlölő ellenségkép küzd egymás ellen, és nemcsak biztossága, hanem élete is veszélyben forogna, ki egy rabszolga-államban a felszabadítás mellett bátorzkodnék szót emelni. Épen olyan volna az, mintha valaki a Muhamed vallása hirdetése végett Rómába menne. De várni, s az emberiség érdekében kívánni lehet, hogy az egyesült-államok ifju, erőteljes, életerős szervezete ezen krizist is szerencsésen kiállja, és hogy erős egészséges emberré fog nőni, és erősödni.

Az Amerikában leginkább elterjedt, s a társaság csaknem minden rétegét átható egyesületek közé tartozik az „Odd-Fellow“ vagy a „különcz testvérek.“ Ezen egyesület tagjai az egész Egyesületben elterjedvék, s alig van jelentékeny család, melynek egy vagy több tagja ahhoz ne tartoznék. Tagjainak száma már is több százezerre rug, s mivel annak célja csak jótékonyság, s a nyomorral küzdők kölcsönös segélyezése, tehát ohajtandó, hogy ezen nemes, s emberbaráti egylet, az egész világon elterjedjen.

Az ezen egyletbei felvétel nem minden formaság nélküli. Azonban ezek nem pusztá szertartásokban állanak, hanem képezik az egylet lelkét. Jelesül különösen megkívántatik, hogy a felveendő tag elismert erkölcsileg tiszta jellemű, és szenytelen életpályájú ember legyen. Ha egyetlen egy tag is a föl vétel ellen

nyilatkozik, s a mellett meggyőző indokot képes felhozni, a fölvétel nem történhetik meg. Azonban a társulatbai felvétel nem jelentéktelen pénzbeli áldozattal van összeköttetve, úgy hogy bomlásnak indult vagyoni állapotú emberek nem is léphetnek abba. Azért ezen testület tagjának lehetni, nagy előnyére szolgál bárkinek. Annak mindegyik tagja úgy tekinti magát mint egy nagy család tagját, mely őt mindazon előnyökben részesíti, melyeket egy tehetős családtól várhatni. Ha ennek valamelyik tagja saját hibája nélkül nyomasztó vagyoni állapotba jut, bizvást számíthat a legtevékenyebb, s legszivesebb gyámolításra, és pedig nemcsak jelentékeny pénzsegély, hanem azáltal is, hogy őt minden módon gyámolítják vállalataiban. Ha a rend tagja valami üzleti utazást akar tenni az iparos keleten, vagy kereskedelmi összeköttetéseket eszközölni : teljes biztossággal számíthat a legszélesebb hitelre, mihelyt mint e rend tagja mutatja be magát, vagy a rend más tekintélyes tagjai által mint ilyen mutattatik be.

Azt hinné az ember e szerint, hogy ezen rendet ily nagy jótékonysága miatt az iparlovagok kizsákmányolják, vagy az üzérkedő amerikaiak mint nyereszkes üzlet tárgyát gyakran felhajhásszák. Erre sohasincs eset. Ez ellen részint a fölvétel föltételei által van eléggé gondoskodva, részint az egyesület tagjainak nagyobb része az Egyesület olyan polgáraiból áll, kiknek vagyoni állásuk oly biztos alapon nyugszik, miként elszegényedésre még csak gondolni sem lehet.

Hogyan lehetne tehát tagadni, hogy ilyen egy-
leti összeköttetésekől roppant haszon háramlik,
és hogy kívánatos volna, vajha ily jótékony egy-
letek, melyek a sors boszantásait a polgártársak közt
kiegyenliteni hivatvák, az egész földkerekségén elter-
jednének. Ki merné tagadni, hogy ily egyletek csak
az emberi kébel legnemesebb érzelméből fakadhatnak,
s mikép lehető tehát egy oly nemzettől idegen szen-
vedés, idegen szerencsétlenség iránti minden részvé-
tet elvitatni, mely saját ösztönéből, benső ellenállhat-
lan kényszerüségéből, az emberi nyomor enyhítésére
oly nagyszerü egyleteket alakít? Hol itt azon durva
önzés, azon dollársovár anyagiság, melylyel oly
gyakran vádolják az amerikaiit az atlanti oczeán in-
nenső partjain? És ha ezek az amerikai anyagiság
eredményei, akkor az emberiség jóléteért semmi sem
ohajthatóbb, mint hogy az ilynemű amerikai anyagi-
ság karjaiba vessük magunkat, mely ily nemes ered-
ményeket szül.

Hanem, hogy igaztalan vagyok, azt fogják mon-
dani, mivel én egy országnak látszólagos fényoldalát
tüntetem fel, míg a másik valódi fénypontjaira kész-
akarva fátyolt vetek. Lehet-e azt tagadni, hogy Eu-
ropában is végetlenül sokat tesznek az emberi bajok
enyhítésére? Valjon nem fordittatnak-e évenként
százezerek jótékony célokra? Mily nagy számmal
vannak a jótékony nőegyletek? sat. Hanem gondol-
juk csak jól meg mily marós ingerszereket kell min-
dig használni, hogy az európai erszényét valamely
jótékonsági célra megnyithassuk? Az ily egyle-

tekre megkivántató összeg nagyobb, és jelentékenyebb részét nem színielőadás, hangverseny, tánczvigalom, társas körök útján szoktuk-e összeteremteni? Valjon akármely idegen művészt, művésznőt és bűvészt nem veszünk-e rögtön adózás alá, s nem kívánjuk-e tőle, hogy bevételeinek egy részét egy előtte ismeretlen város, s közönös népiség jótékony intézeteire engedje át?

Azonban az Odd-Fellow társulat más előnyvel is bir. A nemes czélokra alakult ily nagy s szerteágazó testületek nemes közérzületet költenek, és táplálnak; míg a kufárkodó szellemet, s aprólékos kenyéririgységet, mely az Egyesület német népisége közt oly gyakran otthonos, száműzik, s azt nemes világ polgáriságra buzdítják.

Cincinnatiában ezen együletnek több tagját volt szerencsém megismerni. Ez még a tudosok közt is számosan van képviselve.

Az Odd-Fellow együlethez sok tekintetben hasonlít a „szabad kőművesek“ (Freimaurer) egylete. Amerikában ez is nagyon el van terjedve, s csaknem minden nagyobb városban bir gyűldével (Loge). Európában üldözött a szabad kőművesek rendje, mert részint politikai irányzata is van. De Amerikában ezen célzott egészen mellőzi. Mindenki nyíltan politizálhat ott, a mennyit akar, s politikai nézeteinek egészen nyilvánosan gyűjthet követőket, a mennyit akar, a nélkül, hogy abban bárki által is akadályoztatnék. Tehát semmi ok sem létezik titkos politikát üzni, és ez az oka, hogy az amerikai szabad kőműve-

sek működése nagy részint csak a segélyre szorultak gyámolítására szorítkozik. A társulat minden tagját összekapcsoló szabad szellem daczára sem tudtak bizonyos rejtélyes szertartásokat levetkőzni. A cincinnati szabad kőmivesgyűlde egy lapot is ad ki, melynek ezen rejtélyes czimet Triangel (háromszög) adták. Ezen hirlap tartalmát testvéri szeretet, és egyetértés, becsületes és erényes életrei buzdítások, más gyűldékrőli értesítések, azok működése, közben-közben némi rejtélyes szójátékok képezik. Ezen rend rendkívüli aggkort tulajdonit magának, s csaknem az emberi nem őseredeti képződéséhez megy vissza. Minden időben, minden nép és nemzet közt, minden vallásban voltak egyéniségek, s egyletek, kik az ő rendjükhöz tartoztak, vagy legalább annak szellemében működtek sat. Így fedeztek fel kevéssel ezelőtt néhány szabad kőmives gyűldét a mohamedánok között is.

Odd-Fellow, és szabad kőmives, ugy látszik a lényegben megegyeznek. Csakhogy az Odd-Fellow-rend csupán az egyesült-államok földére terjed, míg a szabad kőmiveseké az egész föld kerekiségén el van terjedve, ámbár jelentőségük az újabb időkben a hajdanihoz képest nagyot csökkent. Az is tapasztalható, hogy Amerikában a szabad kőmivesek rende leginkább a németek közt fészkelte meg magát, míg ellenben az Odd-Fellow kizárólag amerikai.

Jellemző az, hogy minden egyletet, mely a közös emberiség érdekeire van alapitva, még ezeket is, melyek csak jóttesznek, s céljuk csak közös segélyezés,

ha nem tisztán katholikusok, vagy nem katholikus papoktól származnak, ezek kárhoztatnak, és ezt annyira viszik, hogy saját vallásokbeli rendtagoktól a kath. temetőbe való eltemetést megtagadják.

XXXIII.

Cincinnatiből Columbusig. Óhió-állam leírása.

September 4-én esti 6 $\frac{1}{2}$ órakor hagytuk el nyugat büszke királynéját, s azzal a „little miami“ és „Xenia-Columbus“ vaspályán Óhió-állam fővárosába Columbusba utaztunk.

Óhió-állam rövid fennállása daczára valamint iparos, és kereskedelmi, ugy irodalmi és tudományos tekintetben az Egyesület 3-ik állama, s csak Uj-York, és Pennsylvania mulja felül.

Az Erietó déli partjától, mely északra határozza Óhiót délre az Óhió folyamig terjed, mely déli és délkeleti határát képezi. Keletre Pennsylvániával, és nyugatra Indianával határos. Északi határának egy része Michigan-állammal ütközik össze. Az északi szélesség 30° 24' és 42° közt, és a nyugati hosszúság 80° 34' és 84° 42' közt fekszik. Geog. szélessége e szerint 3° 42' tért foglal el, s egész területe 39,964 □ angol mérföldet. Óhió-állam tehát ugyanazon égöv alatt áll, mint Olaszországnak déli része Róma és Palermo közt. Mind a mellett is Óhió éghajlata sokkal zordonabb, mint Olaszországé, s csaknem Magyarországénak felel meg. Valamint nálunk ugy Óhióban is a különböző geog. szélesség, s más éghaj-

lati viszonyokhoz képest a levegő igen különböző. Mig északra az Erietó körül meglehetősen zordon, és a tél néha oly kemény mint északi Németországban; addig az Óhió déli része lanyha, mint Magyarország déli része.

Ha valamely állam kézzel fogható tanuságát adhatja annak, hogy egy népszerű, valamely népnek kereskedelmi, ipari és szellemi érdekeit előmozdító kormányzat alatt, egy ország csaknem hihetlen gyorsasággal teljes, és dus virágzatra fejlődhetik; akkor az ifju, s minden tekintetben erős, és élénk Óhió-állam az. Azon ország, melyet jelenleg mindenfelé vaspályák és csatornák szeldeknek, melyet nagy számú népes, és iparos város fed, hol kereskedés, mezőgazdaság és mesterség úgy virágoznak mint Belga vagy Németország iparüző részeiben, melynek vizdus folyamain a számos zugó gőzös izgékony sürgölődéssel folytonosan fel s alá füstölög : még 80 év előtt nagy részben elláthatlan posványok által vala borítva, melyeken számtalan vadbival-csorda kóborolt; nagy részben korlátlan, s áthatlan őserdőkkel vala benőve, melyekbe a száguldó induson kívül polgárisodott europai sohasem tette a lábát. Habár néhány merész kalandor már régibb időben is felmért az Óhión hajókázni, vagy az Erietó lakhatlan partjain kikötött is: de az 1788 előtt valamely jelentékenyebb telep nem vethetett magának állandó szállást a mostani Óhió-állam határain belül. 1781-ben született az első fehér gyermek az Óhió őserdeiben, és 1788-ban alapította mintegy 40 telepes az Óhió partján még

most is fennálló Marietta várost. De az új jövényeknek huzamosabb ideig sok véres harczot kellett kiállaniok a vad indusokkal, kik minden talpalatnyi földért megviaskodtak velök. Csak azoknak tökéletes legyőzésük után 1794-ik után élvezhették azon nyugalmat, mely szükséges vala arra, hogy kis telepüket terjeszthessék, és sok évi kitartásuk, s nélkülözésük gyümölcsét békében élvezhessék. 1802-ben, miután az állam népessége a törvény szabta mennyiségre szaporodott, felvétellett a többi állam szövetségébe, s alkotmányt nyert. De azért az ország még soká miveletlen vadon maradt, melyben a sok nélkülözéssel küzdő ültetvényes, minden lépten nyomon ezernyi akadályra bukkant. De mily hamar megváltoztak ezen viszonyok! Egy oly országban, hol a természet oly kimerithetlen segélyforrásokkal bir, egy munkás és szorgalmas népesség, ha annak kedvező alkotmánya van, ha értelmes, s a nemzet érdekeit felfogni képes kormány által buzdittatik, rövid idő alatt csudákat képes mivelní. Ezt Óhió népessége a legszembeszökőbben bebizonyította.

Lakosainak száma 1800-ban 45,375-re rugott, míg az 1850-diki összeírás már 1,980,329 lelket mutat fel. E szerint Óhió népessége fél század alatt 43.6 szoros mennyiségre szaporodott.

Fekvése, és geog. viszonyai a kereskedelemre nézve igen nagy előnyöket; valamint gazdag földje a földmivelés, és iparnak biztos jövőt ígérnek. Partjait északra az Erietó locsolván, zsibongó forgalom él rajtuk, és Cleveland, Sandusky, és Toledo tanusít-

ják annak élénkségét, melyet számtalan gőzös szit. Délre, és délkeletre az Óhió képezi az állam nagy vizi útját, mely azt a keleti tartományokkal köti össze épen úgy, mint a Mississippi által az Egyesület nyugati és déli tartományaival. Ez mintegy felét övezi az állam határainak. Ezen fő életeren kívül még számos kisebb s nagyobb folyam szivároghat át az államot, melyek részint az Óhióba, részint pedig az Erietóba ömölnek. Az elsőbbek közé tartozik a Miami, Scioto, Hockhoking és Muskingam. Mindezek kisebb s nagyobb mértékben hajókázhatók, s gőzösök szeldelik. A kisebb rendűek közé tartoznak Portage, Cuyahoga, Sandusky, s több jelentéktelen folyam.

Hanem csudálkozásra méltó a csatornák, és vas-pályák rendezése, melyek az államot minden irányban szeldelik, és hálóként borítják. Az elsőkhöz tartozik a Miami-csatorna, mely összeköttetésben lévén a Wabasch-Erie csatornával az Erietó nyugati csucsát az Óhióval, vagy Toledót Cincinnati-vel köti össze. Hosszasága Defienceig 178 mérföld, hol a Wabasch-Erie-csatorna kezdődik; és az erietóbai ömléseig 87 mérföldnyi hosszúsággal bír. Továbbá az Óhió-csatorna, mely az előbbenivel párhuzamosan nyulván, szinte Óhiót az Erietóval, csakhogy Cleveland és Portsmouth közt köti össze. Hosszasága 334 mérföldre terjed, s az összes csatornák hosszúsága 900 mérföldre rug. 1852-ben már 828 mérföldnyi vas-pályája volt készen, és 1829. épülőben, melynek nagyobb része már szinte elkészült.

A természeti termények gazdagsága Óhióban rendkívüli, és ezen ifjú állam e tekintetben az Egyesület legáldottabb országainál nem áll hátrább. Kitiünő gazdagsága fekszik a kőszén és vasban. Kiszámitották, hogy Óhió kőszénkészlete 16,000,000 ember számára 10,000 évig elégséges. Nem csekélyebb vaskészlete is, és reményleni lehet, hogy a már jelenleg is magas polczra emelkedett vasipar jövőjében igen nagy jelentőséggel fog birni az egész Egyesületre nézve.

A földmivelés termékei már jelenleg is rendkívüli jelentőségűek Óhióban, pedig évről évre nevedő arányban emelkednek. 1850-ben junius 1-én 9,851,493 hold föld volt mivelés alatt, mely is 143,887 tanyára, vagy gazdaságra vala elosztva; ellenben 8,146,000 hold miveletlenül állott, melyben 358,758,603 dollárnyi érték feküdt, míg a földmivelésnél alkalmazott gépek, és eszközök ára 12,750,585 dollárra becsültetett. A lovak, szamarak és öszvérek száma ebben az évben 467,000, az összes marha száma körül belül 1,400,000 rugott. A juhoké 4,000,000 és a sertéseké közel 2,000,000 darabra.

1850-ben 10,196,000 font gyapjut, 34,500,000 font vaját; 20,800,000 font sajtót; 14,500,000 mérő búzát, 59,000,000 kukuriczát és 13,500,000 mérő zabot hozott elő Óhió. Ellenben a rozs mennyisége csak 425,000 mérőre rugott, és különös, hogy ezen a rozsra nézve kedvezőtlen viszonyt az Egyesület csaknem minden államában feltalálhatni. Az amerikai nem kedveli a rozsot, s az egész Egyesületben csak

buza-lisztből sült kenyeret láttam. A mi rozst az egyesült-államokban aratnak, az többnyire német kéz természetménye. Burgonyát 5,000,000 mérőt sat.

Kézműipar készítmény tekintetében is igen díszes helyet foglal Óhió az Egyesület kitűnő műiparos államai közt. A különböző gyárakba befektetett tőke kerek számmal 26,000,000 dollárt tesz, melyek évenként 34,600,000 dollár értékű nyers anyagot dolgoznak fel, és 62,650,000 dollár áru műiparcziket készítenek. A számos gyár közt 130 gyapjagyár, 229 vashámor, és 706 timár-műhely található. Azonkívül Cincinnati, Cleveland, Dayton és egyéb városok nagy és számos gépgyárral bírnak.

Óhió kereskedése csupán az Erietón 1851-ben 88,470,000 dollárra rugott, melyből 62,064,000 a bevitelre, és 26,406,000 a kivitelre esik. Ellenben az Óhió folyamoni kiviteli, és beviteli kereskedés értéke 150,000,000-ra megy. Ehhez járul még ama roppant kereskedelmi forgalom, mely az állam számos vaspályáin eszközöltetik.

A mi végre a tudományok művelését, és szellemi fogalmat illeti, e tekintetben is Óhió mint világító lámpa halad sok nála jóval idősebb testvérei előtt. Mig Europa legtöbb államában a nevelésügyi-ministeriumnak rendelt költség-tárcza, az összes állam-bevételnek, csak parányi töredékét alkotja; Óhióban az általános nevelésügy, és tudományos czélokra rendelt kiadási összeg felülmulja a többi kiadás összes mennyiségét. Ezen körülmény világos tanuságát adja, hogy az óhiói kormány mikép fogta fel hivatását.

Az állam bevétele 1850-ben 3,091,993 dollárra, a kiadás pedig ugyanazon évben 2,960,627 dollárra rugott, melyből csupán az oktatás, és tudományos célokra 298,3000 dollár fordított, holott az iskolalapítványok 1,683,996 dollárra rugnak. Ellenben a hadügyi költség annyi mint semmi, és Óhió katonai költségvetése, valamint az Egyesület többi államai is = 0.

Óhiónak nyilvános elemi iskolája volt 1850-ben 11,661; 12,886 tanító, és 484,153 tanulóval, és 743.073 dollár évi jövedelemmel. Ugynevezett akadémiaja 206; 471 tanító, 15,052 tanuló és 149,392 d. évi jövedelemmel; végre 26 egyeteme, és collegiuma 180 tanító, 3651 tanuló és 125,792 d. évi jövedelemmel.

Annyi igaz ugyan, hogy itt a tanítóknak aránya, tanítványaikhoz az európaihoz képest nem kedvező: jelesül, ha vesszük, hogy 26 collegium és egyetemen összesen 180 tanító van, s e szerint egy egyetemre körülbelül 7 tanító esik: valóban ez nem képes bennünk az amerikai egyetemekről valami magasztos fogalmat ébresztetni. Azonban nem szabad soha megfeledkeznünk, hogy legtöbb esetben az amerikai collegiumok csak egyes fakultásoknak felelnek meg. De azért a gyakorlati eredmények a népségre nézve sokkal kedvezőbbek mint Európa igen sok államában. Amerika keleti államaiban bajos lenne egy fi- vagy leány-gyermekeket találni, ha még oly szegény szüléktől volna is, ki jól olvasni, hibátlan írni, és pontosan számolni ne tudna. Európában pedig a középosztály-

ban ritkán találhatni kivált a szép nemben oly egyént, ki e három elemi tudományból csak egyben is kellő képzettséggel bírna. Az anyanyelv hibátlan írásmódjáról pedig még csak szó sem lehet. És még is azt hisszük, hogy a felsőbb műveltség minden lehető kívánalmainak eleget tettünk, ha a kisasszony egy pár mindennapi francia szóvirágot betanult.

De azután ennek a természetes következménye is, hogy az egyesült-államokban nincs oly sok tudós tanár, és doctor mint Európában; hogy talán a tudósok egy része nincs oly alaposan kiképezve mint Európában : de a nép sokkal felvilágosodottabb, s a mi földolog, a maga érdekeiről sokkal jobban értesített, mint Európában : már pedig ez a dolog veleje. Az egyik oldalon nagy tudósokból álló akademia; a másikon pedig sok milliókból álló néptömeg, mely nem sokkal áll feljebb a baromnál; mint például Oroszországban, hol tudomány, képzettség, s tanulás egy végetlenül parányi kisebbség kizáró szabadalma, míg a nép nagyobb tömege tudatlanságban tartatik, s benne államnézeti elvekből a bigott babona szittatik. Lehet-e nagyobb anomaliát gondolni? s lehet-e oly államról elmondani, hogy mint állam teljesíti kötelességét? ha, mint minden erkölcsstanban olvasható, az erkölcsi és szellemi műveltséget tekintjük legfőbb czélul, mely felé e földön minden embernek törekednie kell? Hogy pedig az erkölcsi művelődés csak a szellemivel kezet fogva haladhat, senki sem fogja tagadni, ki a tudománynak a lélek nemesítése és finomításárai befolyását tapasztalásból tanulhatta

meg, vagy pedig készakarva szemet nem huny a tények előtt.

. . . . Didicisse fideliter artes

Emollit mores, nec sinit esse ferus. —

A könyvtárak száma Óhióban 1850-ben 352 rugott, 186,726 kötettel. Ezek közt 65 nyilvános, 13 iskolai, 248 a vasárnapi iskolát, 22 a collegiumokat, és 4 az egyházakat illette.

1850-ben 361 folyóirat, és politikai lap adatott ki Óhióban, 415,109 példányban. Ezekből 26 naponként, 201 hetenként, 10 három hetenként, 23 félhavonként, és 1 évnegyedenként jelent meg. Továbbá ezek közt 34 irodalmi és vegyes, 6 független 192 politikai, 21 vallásos, és 5 tudományos tartalmu. E mellett még azt sem kell feledni, hogy mind ez nem egészen 2,000,000 lélekből álló népesség számára.

Ilyen körülmények közt könnyen kimagyarázható, hogy az észak amerikai szabad államokban minden 4.9 lakosra 1 egyén esik, ki iskolába jár, mely arányt Európában csak egyetlen állam, jelesül Dánország halad felül, melyben minden 4.6 lakosra egy tanuló esik. Szászországban 6.0, Poroszországban 6.2, Svédországban 5.6, Angolországban 8.5, Franciaországban 10.5, Ausztriában 13.7, Oroszországban 50 és Portugálban csaknem hihetlen 81.7 lakosra esik egy tanuló.

Már most, ha azt kérdi valaki, mi idézte elő ezen eredményeket, mi volt azon vezér elv, mely azon az Erietó, és Óhió folyam közt fekvő sivatag földterületet félszázadnyi időköz alatt eredeti vadonsági álla-

potából oly országgá varázsolta, mely földmivelés, kereskedelem, és ipar tekintetében a tizenkilencedik század bármely polgárisodott államával bizvást versenyezhet; mi volt azon izgató erő, mely egy durva polgárisult élet legelső szükségleteivel is küzdött népet, polgárisodott, sőt a jelen század finomabb élvei iránt sem fogékonytalan néppé változtatta; mely a polgárisodás minden kívánalmának teljes készséggel megfelelni törekszik? Valóban alig képes az ember mindezen csuda tünemény okát másban feltalálni, mint a törvények szellemében, azon alkotmány szellemében, melynek szárnyain Óhió, s annak népe oda ragadtatott, hol azt a 19-ik század első felének végén találjuk. Ezen alkotmányt 1802-ben adta magának Óhió, s illetetlen, s változatlan maradt 1852-ig, a mikor tétetett benne az első változtatás.

Óhió alkotmánya az egyesült-államok minden alkotmánya közt a legszabadabb, s készakarva azon czélból adatott, hogy kísérletet tegyenek, mennyire állhat fenn oly állam, melyben a hatalomnak legparányibb része engedtetik a kormánynak. Ennélfogva minden férfi, ki életének 21 évét elérte, adóköteles, s ha egy évig az államban lakott, szavazat képes. Ezen jog alól kivételnek a színesek, kik a mellett hivatalt nem viselhetnek, esküttek nem lehetnek, és fehér ellen nem tanuskodhatnak. A törvényhozó testület két kamarából áll, jelesül a képviselők, és senatorokéból. Az első száz tagot számít összesen, kik két évre választatnak. A tanács harminczöt tagból áll, melynek fele évenként kilép. Minden képviselőnek

legalább 25, s minden senátornak 30 évesnek kell lenni. Ugy szinte a kormányzó is tartozik 30 éves, 12 év óta egyesült-állami polgár, és négy éves óhiói lakos lenni. Sem a senator, sem a képviselőnek nem szabad meghatalmazása ideje alatt más hivatalt viselni. A kormányzó nem bir vetóval a két kamara határozata ellen, s csak 1200 dollár évi fizetést huz. Neki csak néhány alsóbb állomást van joga betölteni, a két kamarához indítványt nyújtani, a tisztviselőktől jelentést követelni, s kegyelmezési jogot gyakorolni.

A legfőbb államhatalom ily nagy mértékben megszorított jogaihoz képest az óhiói polgárok jogai, mondhatni, tökéletesen korlátlanoknak tekinthetők. Teljesen korlátlan sajtó, és vallásszabadság, nyilvános törvényszéki eljárás, és eskütszék. Nem szabad senkit adósságért elfogni, ha vagyonát becsülettel feladja; nem szabad senkit számüzni, nincs testi büntetés, beszállásolás, állósereg, minden polgár egyformán tarthat fegyvert, s békés gyűléseket korlátlanul tarthat sat.

Ugy szinte a törvény által csak a népnek megadva van azon jog, hogy az állam alkotmányát változtathatja, átalakíthatja, eltörölheti, valahányszor azt jónak látja. Azonban, hogy a nép ezen szabadsága könnyen fejetlenséggé ne fajulhasson, azon határozat alapított meg, hogy csak akkor lehet szó az alkotmány változtatásáról, ha a két kamarának legalább $\frac{2}{3}$ -da szükségesnek tartja. És csak akkor főlebbeznek a választók tömegéhez. Ha annak több-

sége a változtatás mellett szavaz, akkor a törvényhozó hatalom egy külön bizottmányt nevez ki. A mit ez határoz, törvényerejűvé válik, a nélkül, hogy többé a népre történnék hivatkozás.

A népszeszély változó ingatagsága után ítélve, azt kellene hinni, hogy ily korlátlan szabadság mellett valamely alkotmány, annyival inkább annak kormánya soha sem képes magát megállandósítani, s megszilárdítani. Mind a mellett is ötven év leforgása alatt Óhió népe soha még csak árnyékát sem mutatta, hogy ezen alkotmányt változtatni ohajtaná, vagy oly kormánynyal elégületlen volna, melyet a közigazgatás élére az általános bizalom választott. Cincinnati népe conservativabbnak mutatkozott, mint Europa bármely népe, s ha meggondoljuk, hogy Europa néhány nemzete ennyi idő lefolyása alatt mily számtalan változásnak volt alávetve; Francia-, Spanyol-, Német- s Olaszország hányszor változtatta kormány-formáját; hányszor sujtotta azokat a forradalom rettenetes ostora: valóban csak csudálhatjuk Óhió népe páratlan önmérsékletét; s nyugalma, rendszeretete, s egyszer megalkotott alkotmányához szigoru ragaszkodó jellemeért csak szerencsét kívánhatunk neki.

Innen magyarázható Óhió óriásszerű fejlődése is. Azonban nagyon csalódnék a ki azt hinné, hogy hasonló viszonyok közt mindenütt hasonló eredmények előidézhethők. Ha ez állana, azon esetben nem volna egyéb tenni való, mint egyetlen alkotmány-mintát készíteni, s azt kivétel nélkül minden népnek

kiosztani, hogy azt a földi boldogság tetőpontjáig emelje. Hanem egészen máskép áll a dolog. Minden alkotmánynak, hogy az céljának megfeleljen, a nép minden erejét egyhangulag fejlesztésre irányozza, ugyanazon nép szelleméhez mértnek kell lennie, s megkivántatik, hogy azzal nőtt, s annak vére, és testébe átment légyen. Legalább úgy látszik, hogy így áll a dolog ezen alkotmány alapelveire nézve. Semmi, valamely népre erőszakkal rátukmált, s annak szelleme, szokásai, viszonyai, nézetei, s előnyeivel ellenkező alkotmány sem képes magát fenntartani, vagy legalább folytonosan szítja azon vágyat a népben, hogy azt lerázhassa magáról. Az ilyen alkotmányokat Procrustesféle ágynak lehetne tekinteni, melyen senkisék fekehetnék kényelmesen.

Mi történnék, ha Óhió alkotmányát Europa valamelyik népének kölcsönöznék? Meglehet épen úgy használná fel azt, mint gyermek a borotvát. Az 1848-ik év elég tanuságát adja ennek. Egyetlen egy nép sem tudta a neki adományozott szabadságot okosan felhasználni. Kénytelenségből visszavették tőlük, mint gyámoltalan gyermekektől elszokták venni azon játékszert, mely nem életkorukhoz való, s melyet korán adtak kezökbe.

Óhió alkotmányánál azon szempontból mulattam huzamosb ideig, s szólottam róla kimerítőbben, mivel Óhió, mint a többek közt legifjabb állam, legkézzel foghatóbb bizonyyságát adja, hogy mire viheti egy nép, ha szeretettel csüng alkotmányán, s az ország törvényeinek megtörhetlen hűséggel hódol, me-

lyeknek védelme, s gyámolítása alatt minden erejét egyformán fejlesztheti, s tehetségét minden irányban eredménydusan gyümölcsöztetheti.

September 4-én éji 11 $\frac{1}{2}$ órakor értünk Columbusba, Óhió fővárosába. Ez is messze elterülő síkságon fekszik, s lakóinak számához képest nagy terjedtséggel bír. Lakóinak száma 19,000-re rug, de legalább 100,000-re való utca, és házhely van, oly elszórva állanak az épületek. Columbus gazdag nagyszerű, nyilvános állam-épületekkel, azok közt több jótékony intézettel. Azon szálloda, melybe betértünk, a város főterén áll, melynek közepén az állam capitoliuma, egy rovátkolt oszlopokon nyugvó homlokzatu, s kupos fehér márvány, nagyszerűen hatályos épület, már több év óta épittetik. Kiszámítás s terv szerint mind építési modorát, mind terjedelmes nagyságát tekintve az Egyesületnek legszebb, s legtekintélyesebb épülete lesz. Mind nagysága, mind különcz építési modora miatt feltűnő a vakok-intézete, egy ódonnémet modorban igen gazdagon, s szilárdan emelt épület 100 növendékkel. Ugy szinte a tébolyda is, melynek homlokzata 370 lábnyi hosszu, 440 szobát foglal magában 300 beteggel; a siketnémák intézete 130 növendékkel. Ugy hiszem nem is kell emlitenem, hogy mindezen jótékony intézetekben a betegek, és növendékekkel a legemberibb módon, s a legcélszerűbben bánnak, minek eredménye is igen kedvezőnek mutatkozik. Az államfogház, a Sciotó folyam partján óhiói márványból emelt nagyszerű épület, mely ugyanazon terv sze-

rint van építve, mint a bostoni vagy albanyi, s van benne 700 fegyenczre való zárka. Terjedelme hat holdnyi földet foglal el. Egyébiránt majd csak később fog Columbus jelentékenynyé válni, mert ez képezi az óhiói belforgalom középpontját, és az Óhiót minden irányban szeldelő vaspályák itt találkoznak.

XXXIII.

Columbustól Pittsburgig.

September 5-én reggeli tizedfél órakor folytattuk utunkat Columbustól Pittsburgig. Vaspályánk egész nap Óhió kebelében vitt Pennsylvania határáig. A hullámzatos halmos vidéket most buja erdőség, majd termékeny szántóföldek, s üdezöld rétek fedték. Alig hinné az ember, hogy ezen széles területen, mely jelenleg munkás mivelés képét tünteti fel, ezelőtt 50 évvel hozzáférhetlen rengetegek nyultak el. Az erdőség mondhatni mind csupán kellemes bükkfákból áll. Az amerikai platán csak mint alacsony bokor tünt fel az erdők szélein, vagy a garádokon, s nagy látszik, hogy egyéb fa közt sűrű erdőségben nem igen tenyészik. Már régen besötétedett, midőn Óhió határát átléptük, s a szép Pennsylvaniába jutottunk, hol Pittsburg, iparos tekintetben az Egyesület egyik legérdekesebb városa fekszik.

Csak esti tíz órakor érkeztünk Pittsburgba, s annak Monongahela-house című, hasonnevű folyó

partján épült legpompásabb, s legnagyobb szállodájába szállásoltunk be.

Pittsburg a Monongahela, és Aleghani folyamok összeszakadása által képezett földnyelven fekszik, mely két folyam egyesüléséből származik az Óhió. Amerika eddig látott városai közt, legalább európai fogalom szerint Pittsburgnak van legkiesebb fekvése. Két folyam partján fekvén, melyeknek kristálytisztá tükrét fel s alá zugó gőzösök hasogatják, kies, és buja zöld hegyláncztól körítettik, mely azonban igen csekély magasságra domborodik, úgy hogy csak az alacsony középhegyek osztályába sorozható.

A város maga nem a legkedvezőbb benyomást gyakorolja az utazóra. Mint Angolország nagy gyárvárosait vastag füst-felleg köre borítja, mely a számtalan vashámorok, és üveggyárak sugár kéményeikből tolakodik fel. Az épületeket mind fekete füst fogta meg, a mi igen feltűnő ellentétben áll Amerika különben nagyon tiszta, néha fehér fénynyel ragyogó házaival.

Pittsburg legjelentékenyebb épületei közé tartozik a városháza (Courthouse) egy csinos, izletes az amerikai capitoliumok modorában emelt épület, mely a föld felett három ölnyire emelkedett talapzaton áll, oszlopokon nyugvó kapuzattal, míg kupját 8 oszlop tartja. A tető párkányzatáról, hová felmentünk, Pittsburg egész környékére gyönyörű kilátás kínálkozik. A Courthousetől nem messze fekszik a cath. főegyház, egy nagy, és gothmodorban emelt épület, mely talán az egész Egyesület egyik legnagyobb s legte-

kintélyesebb vallásos műemléke, s melynek építési költsége alapítványok, s buzgó adakozásokból gyűlt, s csaknem 2,000,000 dollárra rugott.

Az amerikaiak szeretik Pittsburgot amerikai Birminghamnak nevezni és habár jelenleg Angolország orias iparosműhelyekkel gazdag gyárvárosánál hátrább áll is, de reményleni lehet, hogy hatalmas vetélytársát elébb vagy utobb utoléri, sőt tul is haladja. Egy nagy gyárvároshoz megkívántató eszközök és segédforrások kimerithetlen mértékben vannak meg Pittsburgban. A fa, szén és vas, egy hatalmas ipar e három főtényezője kifogyhatlan mennyiségben találtatik.

Pittsburg gyárai közt a vashámorok foglalják el az első helyet. Van benne 18 nagy vashámor, melyek közt Mr. Lyonnak a Monongahela bal partján fekvő Slégoworkja a legnagyobb. Egy 180 lóerejű gőzgép folytonos mozgásban tartja a számtalan kereket, hengert és egyéb gépet. Számtalan kemencze és hengergép éjjel és nappal szakadatlan tevékenységgel működik és a roppant rakodákban 4—5000 tonna 700 különböző nagyságu és alaku elkészített vas áll rakásra halmozva. Itt láttam először, hogy a tisztázott (gepudell) vasat nem hatalmas pörölyökkel kalapálták kovácsolható vassá, hanem az ugynevezett Croisetben salakjától megtisztittatván, forrasztották kovácsolható vassá. A munkások dija egyremásra 75 censtől $2\frac{1}{2}$ dollárig megyen egy napra. A tulajdonos által számukra építettett lakokban épen oly olcsó, mint egészséges és kényelmes szállást kapnak. Minden munkás egy egyemeletes két ablakos

házikóban lakik, mely előtt kisedet kert áll, s azért 30—84 dollár évi lakbért fizet, a szerint a mint az épületet vagy részben, vagy egészben használja.

A vashámorok mellett nagy jelentőséggel bírnak Pittsburgban az üveghuták, mely 14 van a városban. Legtöbb azok közül csak finom üveget készít, még pedig épen úgy, a mint az üveget Angolországban gyártják, jelesen jelentékeny mennyiségű ólomoxyd pótlékkal. Ez némi szürkés színt kölcsönöz a gyártmálynak, úgy hogy Birmingham üveggyártmányai sokkal hátrább állanak Angol, Franczia, különösen pedig Csehország kristály üvegjeinél. A Monongahela jobb partján gazdag és óriás rakodák hosszú sora nyulik végig, melyekben a vas és üveggyártmányok dúsz választékban vannak rakásra halmozva.

Hires továbbá Pittsburg nagy hajógyárairól is, melyekben évenként 50—60 gőzös építtetik, s csaknem a mesével határos, ha látja az ember, hogy mily gyorsan halad itt a hajók építése. A sűrű erdő borította közel hegyek a legkitünőbb anyagot szolgáltatják ehhez. Számtalan ács folytonosan a gőzös egyes alkatrészeinek készítésével foglalkozik. 14 nap alatt a hajó alja elkészül, Pittsburg gyárai kész gépezetet szolgáltatnak, úgy hogy csak bele kell helyezni, ezután jó a festő, s 14 nap alatt az egész hajó készen áll. Innen a Monongahela partjai, bármily csekély is a folyam, folyvást számtalan gőzössel vannak prémezve, s én Pittsburgban tartózkodásunk ideje alatt harmincznál többet számláltam meg.

Pittsburg számtalan hid és gőzkompp által van

összekötve a várost környező két folyam átelleni partjaival. A hidak közt a drótfüggő hid a legérdekesebb. Ez Pittsburgot a Monongahela bal partjával és a gazdag kőszénterülettel köti össze, mely ezen város izgékony iparának oly hatalmas lökést ad. A két folyam átelleni partjai ipari tekintetben épen oly fontosak, mint maga Pittsburg. A legterjedelmesebb gyárak nagyobb része e két folyam partján van felállítva, és az amerikaiak Pittsburg ezen ipartelepeinek Angolország legnagyobb és legkitünőbb gyárvárosainak nevét kölcsönözték. Például a Monongahela bal partján fekvő városkát Birminghamnak, az Aleghani jobb partján építettet Manchesternek nevezték, ezzel közvetlen összeköttetésben áll Aleghani, végre még egy negyedik Lawrenceville nevezetű városka. Ezek mind csak Pittsburg külvárosaiul tekinthetők, és mintegy kiegészítik azt.

Jóllehet Pittsburgnak a mindennapi kenyér és az élet anyagi érdekei utáni küzdése, s fáradozása mellett kevés ideje marad is a lélek nemesebb hajlamai számára: de azért a szellemi művelődés és gyermekei alapos oktatása iránt nem maradt fogékonytalan. Pittsburg számos irodalmi és nevelési intézettel bir. Van benne egy 1820-ban alapított egyetem, egy könyvtár, több hittanászi tanintézet, egy muzeum, közhasznú ismereteket terjesztő 12 egyesület, melyek mind nép könyvtárral is ellátvák és több felső tanintézet. Továbbá azon kilencz kerület közül, melyekre a város osztva van, mindegyiknek van nagy nyilvános, szükséges tanárokkal ellátott iskolája. Ezekben

is ingyen van a tanítás és különös figyelem fordítottatik a gyakorlati tárgyakra.

Délután kísértáltunk a város alatt fekvő halomokra, melyeken állanak a várost tiszta Aleghani vízzel ellátó nagy vízmedenczék. A víz óriás gőznyomógépek által a víz tükre fölött meglehetősen magasságyra felnyomatik, s innen oszlik el a város minden részébe. Ettől nem messze áll egy egészséges és kies téren fekvő szép nagy épület, a kóroda és a folyamomon túl szinte kies halom tetején egy papnövelde. Hazatértünkben a Pensylvánia csatorna mellett vitt el utunk, mely néhány ölnyi szélességben, s 6—8 ölnyi magasságon egy fa mederben fut át az Aleghani folyamon. Valóban igen különös benyomást tesz az emberre, midőn látja, hogy a hajók egymás fölött átvitorlázván, az ember feje fölött elhaladnak.

Pittsburgtól nem messze fekszik az Economy nevű falu, mely egy communistikus társulat telepje és melynek társai Rapp alapítójuk nevére rappistáknak neveztetnek. Rapp György egy württembergi polgár 1832-ben alapított egy nőtlenség és vagyonközösségre szerkezett községet, mely eredetileg 800 tagot számlált, jelenleg azonban, mivel kívülről nem szaporodott és a nőtlenség következtében, melyre a tagok magukat kötelezték, meg nem ifjulhatott, csak 300-ra olvadt össze. Ezen telep az Ohio jobb partján, egy termékeny emelt síkságon fekszik és a község szorgalma s munkássága által az Egyesület egyik legvirágzóbb, s legtermékenyebb vidékévé vált. Birtokuk 3000 adósságmentes holdföldet tesz és a község 2 millió

dollárnyi közös vagyonnal bir. Azon 130 ház közül, melyből a falu áll, legfeljebb felének van lakója, nagyobb rész pusztán, s elhagyatva áll, s egy öreg özszeesett, lassanként elhaló község szomorú képét mutatja. Maga Rapp, mint 90 éves agg 1847-ben halt meg. A rend leányai közül legtöbben 70—90 évesek, a fiak többnyire 50 éven felüliek.

A rend leány és férfi tagjai többnyire elkülönözve laknak. Feltűnő, hogy ily közelségben, különben elválasztatlan vagyon, s közös életmód mellett sem működött, s gondoskodott a paradicsom csábító kigyója, hogy e kedves község ki ne haljon, vagy legalább némi gyér szaporadékokat nyerjen —!

A rappisták községe elegendő gondolkozási anyagot nyújthat mind a lélek, mind az erkölcstanászok, valamint a politikusoknak is.

Egy felől alig megfogható, hogy létezhetnek emberek, kiknek szellemük annyira el van tompulva, miszerint tudják hinni, hogy egy oly társulat, mely természetellenes elvekre van alapítva, létele céljának megfelelhethet, vagy kézzel fogható eredményre juthat. De még jobban lehet csudálni, hogy ily elferdített elvek utánczóira találunk, s vannak emberek kik azokat követik. Azonban az emberi nem története gazdag hasonló tévelygésekben, s gyakran találhatunk egész népeket, vagy bizonyos korszakokat a történetben, melyekben ezen tévelygések gyakrabban előfordulnak, s nemi tekintetben valóságos járvány-nyá fajulnak. Mert hiszen mi volt egyéb az Anachoretak vak buzgósága, mi volt egyéb a keresztes

hadjáratok fanatismusa, mely az államtól, a munkától, a haladó polgárisodás tenyésztő munkásságától milliónyi hasznos polgárt elrabolt, s virágzó tartományokat elpusztított és sivatagokká változtatott?

Más részről azt kellene hinni, hogy egy oly társulat, mely anyagi tekintetben oly nagy eredményeket képes felmutatni, oly jelentékeny vagyoni állásra vergődött, s oly nagy bőséget képes előidézni : elvileg még sem birhat rossz szerkezettel miután a nemzeti gazdaszatnak még ugyan el nem ért, de közönségesen ohajtottcélja az, hogy a társaság minden tagjának nélkülözés és szükségtől ment életet teremtsen.

Ha az életnek nem volna egyéb célja mint az evés, ivás, alvás és munkálás; ha a legfőbb, s elérhető cél a puszta gondtalan anyagi lét volna : akkor bizonyosan az emberi Economyi község az emberi társaság eszményképe volna. Hanem ily körülmények közt mi lenne a szellemi emberből, arról az Economyi társulat elég világos, de szomoru példát nyújt. A munkásság célja nem a nyereségben, nem az élelmszerek elhasználhatlan bőségének halmazában; hanem az életgyönyörök finomitása és megnemesítésében rejlik. Oly társulat, mely az emberi szükség első lépcsőjén megállapodik; mely nem ismer egyéb vágyódást, minthogy egyszerűen táplálkozhassék, a legdurvább ruhában járhasson, egyszerű lakással birjon; melyből minden ék, sőt a legkedvesebb disz számüzetett, mely semmi szellemi élvezet nem ismer, semmi után sem sóvárog; nemes emberi irányban sem szépizlési, sem erkölcsi, sem vallási lelkiületét nem igyekszik kiművelni;

mely szellemi táp után nem vágyódik; egy oly társulat nagy mennyiségű gabonát, répát és burgonyát halmozhat össze : de az emberiség magasztos céljától távol marad, hiányzik belőle a testi, mint szellemi és erkölcsi élvek javítása, nemesítése és tökélyesítése utáni küzdevág. Az ilyen társulat a pusztán anyagi ember legalsó fokán maradt, vagy mivel semmi kül inger sem hat rá, tulajdonkép mindig mélyebben kell süllyednie a durva anyagiságba, hol napról napra jobban eltompul.

Az Economyi társulat elég világosan bebizonyítja ezt. Házaik ma is azon terv, azon minta szerint építvék, azon módon butorozvák, mint 50 év előtt. Ruházatuk ugyanazon durva vászonból és felöltőjük ugyanazon kék posztóból, ugyanazon szabással készítették, mint azt 50 év előtt Sváборszágból magukkal hozták. A mi a szellemi életből velük átvándorolt, idő folytával a teljes szellemi nélkülözés következtében lassanként egészen semmivé lett. Gyér könyvtárunk nemcsak hogy nem szaporodott, de mint víz a homokban elapadt, vagy minden használat nélkül lassanként elkorhad. A sajtót, melyet csak szent énekek és vallásos iratok nyomtatására használtak, mint nélkülözhetőt csakhamar félre vetették; néhány zeneműszerük, mely az első években még néhány derült pillanatot idézett elő az unalmas vér bus egyformaságába, porleple hallgat, némán áll, s évek óta használatlan hever valamely porlepte kamrában sat.

És ez, ennek kell lenni minden magába zárkózott társulat sorsának; mely a szellemi forgalmat és a

külről jövő ingert nem veszi kellő igénybe; mely minden verseny előtt nem tár ajtót, s életének minden üté-
rébe nem szivárogtat ekkép életet és mozgást. Az ilyen
társaságnak el kell törpülni, elhalni, semmivé lenni.
Ez a sorsa minden communistikus ábrándra és nem
izgékony forgalomra, s az emberi tevékenység szabad
háborítlan fejlődésére alapított társaságnak.

Ámbár nem ide tartozó, de még is érdekes kér-
dés az, mi fog történni a rappista közönség roppant és
mindig nevekedő vagyonával, ha az utósó rappista
is kihal. Kihalásuk fölött bizonyosan nem fog a világ
sopánkodni; de az itt a kérdés: van-e az utósónak sza-
bad joga a társaság hátrahagyott vagyonáról tetszése
szerint rendelkezni, vagy nincs? Első esetben bizo-
nyosan számtalan fogadják az utósó rappistát roko-
nokul, s ki tudja, még nem jókor érkezik-e egy wür-
tembergi vérrokon, ha csak valamely furfangos Yankeé
idő előtt el nem kaparítja orra elől a kedves falatot?
Utosó esetben ki legyen az örökös? Azonban, hagy-
juk ezen transzcendental kérdés megvitatását az ameri-
kai jogtudósoknak, ők bizonyosan találnak egy kibuvó
ajtót.

XXXV.

Pittsburgtól Harrisburgig.

September 7-én reggeli 7 órakor hagytuk el
Pittsburgot, s az Alleghany heglánczolatán keresztül
Harrisburg, Pennsylvánia fővárosa felé folytattuk
utunkat. Ezen heglánczolat délről a mexicói tenger-
öböltől a St. Lorenzo folyamig terjed, s az Egyesü-

let keleti részén végig nyulik az atlánti tengerpartja hosszában. Ez képezi azon megmérhetlen folyamterület keleti határát, mely a szabad államok bensejében a Roky-Mountainsig terjed, és a nagy folyamokat apró szakadékaikkal magába fogadja. Az Alleghanyyn való utazás mindenesetre a legkiesebb és igézőbb mind azok közt, melyek utazónak az egyesült államok ropant területén kínálkoznak. Mert bár az Alleghanyk nem tartoznak is azon hegysorok közé, melyek ezer sokféle, s festői természeti tüneményekkel bővölködnek, mint Ausztria, Stayerország, Tyrol hegyei, s a milyeneket Európában szám nélkül találhatni; de a végetlen komor síkságok után, melyek az Egyesület $\frac{5}{6}$ részét borítják, a szemet, s képzelő tehetséget el-lankasztják; ezek némi kedves, üdítő képet nyújtanak. A Pittsburg és Harrisburg közti Alleghanyk a közép-hegyek közé tartoznak, s alig 2500—3000' emelkednek. Lassanként emelkedő, széles hátgerinczü, mindenütt sűrű erdőség borította hegysorok. A vaspálya meglehetősen magasságon vonul itt, s bár annak építése távolról sem hasonlítható Sömmering építményeivel, még is sok nehézséggel járt, s vannak egyes pontok, melyek Európa legmerészebb építményei mellé oda állíthatnak. A vaspályának sok helyen jelentékeny emelkedése van, de azért oly észrevétlen jut az ember a hegyvonat csucsára, hogy csak borzadálylyal tekint le a szédítő magasból az alatta elterülő völgy tátongó őr-vényébe. Ezen emelkedés sok ponton oly jelentékeny, hogy a mozdony az egész vonattal együtt csak gépek (Station engines) által vonatik fel a csúcsra és eresz-

tethetik le onnan. A keleti részen való emelkedés 1398 lábat, a nyugatin való pedig 1172 tesz, s annak legmagasabb pontja a Philadelphia legalacsonyabb vizállása fölött 2700'. Azon vonal, melyen a vaspálya vonatokat gépek által kell felvontatni $30^{69}/_{100}$ mérföldföldnyi hosszúságot tesz és Portage-Rail-Roadnak neveztetik. Johnstonnál kezdődik, s tart Holidaysburgig. Egész utunkon át 4 alaguton haladtunk keresztül, melyek közül egynek 870 láb hosszúsága van, szintugy több emeltuton, ezek közül egy 80 láb hosszúságnyi boltívvel. Az alagutak durván valának kivágva a pálakőszikrékből, s csak a végök van kitéglázva. Ezen vaspálya összes költsége 1,850,000 dollár, vagy 3,600,000 ezüst forintra rugott. Hanem az amerikai mindennél többre becsüli az időt, neki az idő pénz, (times is money) s ezért mindent szívesen feláldoz. Ezen roppant befektetett tőke daczára is szándékoznak ezen vonalt a sok idővesztés miatt megszüntetni és a Station engines idő rabló használatát egy 9 mérföldes kerülővel egészen mellőzni.

Midőn ezen vaspálya 1834-ben megnyitvatott, nagy részint vadon erdőségeken vonult át, melyeket itt s ott elszórva hevert faházikók törtek meg. Mily egészen máskép áll most a dolog. Igaz ugyan, hogy most is vannak szélesen elterjedt erdőségek, melyekbe ritkán tette a lábát polgárisodott amerikai, s melyeken átzúg a tüzetszóró mozdony: de ezen erdőségek a vaspálya mentében meg vannak irtva, s virágzó telepekké alakitva. Igaz ugyan, hogy ezen telepeknek különböző jellemük van a kizárólag amerikaitól, hiányoznak t. i.

mindenütt a ragyogó fehér házak, melyek utazóval önkénytelenül a benlakók jólétét s kényelmét hitetik el : ellenben nagy számmal találhatók azon füstös, durva faderekakból összeüjtött házak, melyeneket Európában a parasztok közt gyakran láthatni. Pennsylvaniának ezen részét nagy részben német telepesek lakják, kik régi szokásaik, életmódjuk, valamint régi hibáik s fogyatkozásaikkoz mai napig hivek maradtak. Ezen kunyhókban pizok, rendetlenség, parányiskodás, hozzá még quäkker cynismus lelke uralkodik. A hol pedig amerikai települ le, ott megnyílik a láthatár, minden viszony nagyobb, széleseb alakot nyer, mindenütt gazdagság, messzeható tervek, merész vállalatok tapasztalhatók. Különösen meglepő volt az, midőn vaspályánk az Alleghany lakatlan erdőségei közt zugván el, hirtelen a hegyek közt egy meglehető magas téren dél tájban megállapodott, hol a tér nagyszerű és kedves helyzete, a forgalom élénksége s nagysága, s a legválogatottabb fényűzés tűnvén fel a meglepetett utazó előtt, s képzeete annyira elkábult, miszerint csaknem elhitte, hogy egy jótékony tündér varázsa az őserdők rengetégéből hirtelen a tündérek világába bűvölte át. Ez az Altona állomás Holidaysburg és Huntingdon közt.

Az Alleghany tenyészete igen üde, mondhatni buja, s annak bensőbb téreiben lombos fák, cser, bükk, amerikai dió, saját gesztenye faj található, mely mint nálunk is épen oly pompás fát képez. Minél magasabbra halad az ember, annál jobban eltűnnek a lombfák, s fenyűszerű fák mutatkoznak helyettük,

melyek az európaiakhoz nagyon hasonlítanak. A fenyvesek feltüntével nagy számu ragyabura (Rhododendron) is mutatkozik, melylyel az erdők a szó teljes értelmében elborítvák és 2—3 ölnyi magasságra is felnyulnak. Ugy tetszett nekem, mintha ezek azon fajhoz tartoztak volna, melyet az angol kertekben nagy mennyiségben, szabadban miveltetve láttam. Ugy látszik, hogy az Alleghanyk ezen Rhododendron valódi hazája, s virágzásuk időszakában oly nagy díszére szolgálnak ezen hegységnek, minél kiesebbet alig képzelhetni. Ugy tetszik, hogy a Phitholacca Decandranak (Alkermes) is ez a hazája, legalább nagy mennyiségben található itt.

Azonban az Alleghanyk kőszénbányákkal is bővölkednek. A pompás, világhírű pennsylvaniai anthracit (szénle) nagy mennyiségben ásatik itt, s a merre csak mentünk, ezen drága tüzelő anyagot rop-pant rakásokba halmozva találtuk.

Harrisburghoz közel a Susquehannán 2876' hosszú hidon haladtunk át, s esti 7 órakor érkeztünk Harrisburgba.

Harrisburgnak, Pennsylvánia pol. fővárosának igen kedves, és ígérő fekvése van. Termékeny síkságon terülván el, kellemes, erdőborította hegyek és halmoktól környeztetik, melyek annak sokkal nagyobb változatosságot nyújtanak, mint ezt az Egyesület legtöbb városánál tapasztalhattuk. A pompás Susquehanna folyam mellett fekvén, a Pennsylvániát minden irányban átszeldelő vaspálya és folyam hálózat középcsomóját képezi.

Harrisburg kicsiny ugyan, de csinos, kedves város. Lakóinak száma 8200-ra rúg. A középületek közt Pennsylvánia államháza vagy capitoliuma tűnik ki leginkább. Egy domborodáson fekvén az egész környék fölött uralg, innen minden utazó igénybe veszi, hogy teteje párkányzatáról a Harrisburgot környező kies térség szemléletét élvezhesse.

Mint Amerikában mindenütt, ugy itt is nyitva áll a capitolium párkányzatára menetel mindenkinek, s mindenféle idegennek, s az amerikaiak ezen bőkezűségét mindenki korlátlanul igénybe is veszi.

A pennsylvániai capitolium, egy kupos fő és két mellék épületből áll. A fő, valamint a két melléképület homlokzata oszlopokon nyugszik, s széles lépcsősorozaton juthatni fel az oszlopcsarnokba.

A senátorok üléstereme egyszerű, de izletesen s czélszerűen rendezett. Az elnök ülése magasabb állványon nyugszik, széke piros bársonnyal van bevonva, s mellette két oldalon kissé alantabb a titkokok ülései; félkörben pedig a senátorok székei állanak. Mindegyik senator saját a szükséges írószerekkel ellátott zárható asztallal bir. Washington és Penn Vilmos, az állam és Philadelphia első alapítójának arczképei diszesítik a teremet, melyet egy karzat folykörül a hallgatóság számára. A ház szolgálja, ki mindenfelé meghordozott, szivessége jeléül felszólított egész méltósággal, hogy valamelyikünk üljön bele az elnöki székbe.

A képviselőktérme, a senátoroké mellett áll, s ahhoz tökéletesen hasonló oldalterem. Még butorzata is

egyenlő. Itt mutatták nekünk azon széket, mint az amerikaiak szent ereklyéjét, melyről a gyűlés elnöke 1776-ban jul. 4-én az északamerikai egyesült államoknak az anyaországtól függetlenségét kihirdette. Ugy szintén az elnök balján ott csüng rámába foglalva üveg alatt a függetlenségi okmány eredetije a 13 állam képviselőinek eredeti aláírásával; valamint Franklin Benjamin egy eredeti levele szinte rámában és üveg alatt. Oldalt ott áll az állam könyvtára, mely azonban nagyobbára csak törvénykönyvekből áll. A kapitolium előtt csinos kies diszkert terül el, melyet a város lakói nyári meleg napokban esti sétahelyül használnak. Egyébiránt egész Harrisburg igen falusias benyomást gyakorol az európaira, mert az utcák mindenfele a kedvelt finomlevelű czukorjuharral vannak beültetve, melyek sötét árnyaikat a fényesre fehérített házsorokra vetvén, a déli nyár tikkasztó hevét némileg enyhítik.

A Susquehanna kies partjain levő sétatéren a nyomógépezet közelébe jutottunk, mely a Susquehanna krystálytisztá vizét a medenczékbe szivattyuzza, s onnan az egész várost iható vízzel ellátja. A gépek tisztasága, és egyszerűsége, valamint a gépház kellemessége mindig kedvező hatást gyakorolnak a látogatóra. Szállodánkban visszateértünk azonnal meggyőződhettünk az amerikai vízvezetések pompás rendezése és gyakorlati használata felől. Mintegy 30—40 lépésnyi távolságban kisdud négysegek vannak a járdába süllyesztve, melyek könnyedén felemelhetők, miáltal a vízvezető sróf végéhez férhetni. Erre egy tömlő sró-

feltatik, s a mint a csap megnyittatik, a tömlő réz végén ujjnyivastagságu vizsugár tolakodik ki, melylyel a járda megmosatik és a ház külseje megtisztittatik.

Sept. 8-án délután két órakor hagytuk el Harrisburgot, s a Baltimore és Susquehanna vaspályán Maryland fővárosa, Baltimore felé indultunk.

XXXVI.

Harrisburgtól Baltimoreig.

Már azon kételkedni sem lehet, hogy az Egyesület északi államai közt Pennsylvánia mindenesetre a legszebb és legkiebbebb, és a quäkker Penn Vilmos, ki ezen pompás földterületet atyjának az angol kormány elleni adósság követelése fejében II. Jakab királytól 1681-ben kapta, távolról sem gyanította, hogy ezen állam 150 év rövid leforgása alatt ős eredeti vadonságából azon jelentőségre fog fejlődni. Egy olyan vidéket, melynek nincsenek hegyei, hol a szem korlátlanul szerte kalandozhat a messze látkörön, a nélkül, hogy valami jelentékeny halom, vagy hegy s völgy változékossága által akadályoztatnék, megszokás után megkedvelhet az ember, de soha nem találhatja szépnek. Az arabs rajoskodhatik pusztaságaiért, mert minden gondolata, egész eszményköre az égetőmeleg, száraz homoktengerrel van ugyanazonulva; a magyar és besszarabiai ingoványok vándor és nyugtalan lakója, nem csuda ha ezen ingoványokon kívül nem érzi magát boldognak, mert kalandor képzetének minden képe ott valósul meg, s itt nyer megtestesülést. De azért

az arabs száraz élettelen hona, s az ingovány lakó nesztelen, legfeljebb a szerte kószáló nyáj egyhangu kolompja által megzavart magánya nem nevezhető szépnek. Az ily vidékeket megkedvelheti az ember, természetünkkel oly bensőleg összeforrrhatnak, mint az északi tenger jégbércei a jegesmedve természetével, vagy az égető homok sivatag a tevéével, de azért szépnek sohasem nevezhető. Így áll a dolog az amerikai Egyesület sokkal nagyobb részével. A megmérhetlen mezőségeket, melyeket a szem nem képes belátni, a határtalan erdőket, melyek sötétzöld szőnyegként változéktalan egyformaságban terülnek el a szem előtt, nem lehet szépeknek mondani.

Hanem egészen másképp van a dolog Pennsylvániával, hol hegy s völgy váltják egymást, hol a halmos vidéket bujazzöld és termékeny síkság cseréli fel. A vidék jellemének sokfélesége, és a tenyészet különbözősége, melyet a különböző földviszonyok idéznek elő, sajátságos bájt kölcsönöznek Pennsylvániának, s különösen a bevándorolt európaira nézve nagy mértékben vonzóvá teszi. Ehhez járul a tökéletesen kifejtett földmívelési ipar, a mindenféle ültetett fák, gyümölcs- és vetemény-kertek, melyek bizonyos tekintetben ott-honossá teszik Pennsylvániát, mert sokszorosán emlékeztetnek a honi vidékekre.

Pennsylvániának azon része is, melyen a Harrisburgból Baltimoreba vezető vaspálya nyulik, sok tájfestői kellemmel kínálkozik. Halmos, buja lombfákkal benőtt térség képezi a vidék legnagyobb részét. Sok helyütt a vaspálya átmeneti mész vagy csil-

lámpála (Glimmerschiefer) rétegekbe van mélyen kivágva. Baltimoréhoz közel szép fehér márvány tűnik ki rétegenként a csillámpalából. A csillám bősége, melylyel a fehér márvány át van hatva gyaníttatja a csillámpala szomszédságát, de ez nem gátolja Baltimore lakóit, hogy épületeik, különösen azok küldiszesítéséhez nagy mértékben ne használják.

Egyik közép állomáson rögtön mint valamely játszi vándor madárcsapat, fiatal leánykák csoportja lepett meg bennünket. Lehetek mintegy huszonöten, mind az ifjuság viritó korszakában. A mennyire ki-lehete venni, valamely philadelphiai leánynevelő intézetből valók voltak, s mezei kirándulást tettek. Alig néhány évvel idősebb számos fiatal ember kísérte őket ujjongató beszélgetés közt a vaspálya vaggonjaihoz, hol a kézszorítás és „Good by“nek (Isten önnel) vége hossza nem volt. Ugy látszott, hogy mind egyetlen egy és pedig nem idős, hanem tekintélyes férfiú felügyelete alatt állottak, ki hihetőleg az intézet tulajdonosa vala, s komoly, méltóságos magaviselete által mindenkiben tiszteletet tudott gerjeszteni. Nem vettem észre, hogy ezen úron kívül még egy nő lett volna jelen ezen sok leány felügyelése végett. A vigtársaság, mely a vaggonon kívül nagyon élénk és hangos vala, mihelyt a vaggonba lépett egyszerre lecsöndesült, s úgy tetszett mintha kicserélték volna. Csak itt ott lehetett egy két szóváltást hallani, s úgy látszott, mintha mindegyik közülök a vigan töltött nap édes emlékezetén gyönyörködnék.

Már egy helyt említém, hogy Amerikában áta-

lános szokás a leányokat olyan éves korukban adni nevelőintézetbe, midőn nálunk már régen kikerültek az iskolából, s szülők inkább arról gondoskodnak, hogyan kerithessék fejkötő alá. Falusi vagy kisvárosi leánykákat e célra kelet nagy, népes, művészet és irodalom tekintetében a többit feljülhaladó városaiba, nevezetesen Uj-York, Boston, Philadelphia és Baltimoreba szokták küldeni, hol 1—2 évre valamely nevelő intézetbe adatnak, épen úgy mint Európában a falusi ifju urakat a főváros egyetemébe küldik. Itt nyerik aztán neveltetésük teljes mértékét, taníttatnak zene, ének, táncz és divatos nobel világ egyéb magasabb művészete és tudományaira, sőt néha tudori oklevelet is nyernek és azután haza mennek, hogy... egy férfinak nevévé legyenek. Ezen leányok szabad és korlátlan magokviselete, s annak daczára, hogy sokkal kevesebb vigyázat van reájuk mint bár akárhol, azok erkölcsi hirneve szeplőtlen, s oly esetek a ritkaságok közé tartoznak, vagy alig hallható kivételek, hogy egy leány magasabb rendeltetéséről megfelejtkezvén, elesnék. A leány a nő az amerikai előtt illethetlen szentség, s ezen érzület a legdurvább amerikaival, úgy mint a legmiveltebb és neveltebbel közös.

Baltimoreba érvén a „Barnum“ vagy City szállodába, Baltimore egyik legnagyobb s legpompásabb szállodájába szálltunk. Ezen város házai kül diszitményeik által különböznek az Egyesület többi városaitól. Ezen diszitmény, azaz ablak párkányzatok és ház kapuzat fehér márványból áll, ami a háznak többnyire téglavörös alapszínétől nagyon elüt. A kapuzat

többszörre oszlopokon nyugvó ereszt képez, úgy hogy 4—8 márvány lépcsőzeten juthatni az igen csinos és pompás készületű bejáró ajtóhoz. A baltimorei lakházak másik sajátossága abban áll, hogy többszörre igen finom öntött vasból erkélylyel bírnak. Ezek az egész ház szélességében végig nyulnak és akkor azután annak két oldalán a párkányzattól egész a földig érnek, úgy hogy ezáltal az épület előtt egy finom vasrostélylyal elzárt s futó növényekkel s más virágokkal ékesített tér alakul, s úgy látszik mintha az csipkével volna befoglalva.

Egy, szállodánkhoz épített ház előtt, fényesre világított erkélyen, melyen ezen felírás volt „Museum of the fines arts“ éji zene tartatott, de az oly nyomorult volt, milyent alig lehet hallani koborló cseh bányászlegényektől, vagy falusi csapszékekben.

Mivel az alkonyatot hasznosabbra nem fordíthattuk, egy sétát tettünk a város nagy, széles s fényesen kivilágított utcáin, melyeken tarka zűrzavar uralkodik, s pompásan díszített boltok büszkélkednek, melyek megszakadatlan sorral fűződnek egymáshoz. Egy idegen város, mely kellemeinek legingerlőbb részét fényesre világított esti zsibalyban tünteti fel az utazó előtt, kétszeresen szépnek, kétszeresen ígézőnek tetszik.

A következő nap sept. 9-e ismét egy vásárnap volt. Ezt csak a város kül alakja megtekintésére és templomok látogatására lehetne használni, melyek pedig nagy számmal vannak Baltimoreban.

Baltimore egyik legkitűnőbb kereskedelmi városa

az Egyesületnek. Mindjárt reggelre kelve egy sétát tettem a város kikötőjébe, mely a Patapsco északi partján a Chesapeake öbölben fekszik. Kereskedőhajók borították azt, de a szent vasárnap miatt igen gyér elevenség vala látható. A tengeri városok közt Baltimore kitűnő gyorsvitorlázói és a sekély vizre nagyon alkalmas Clipperjei miatt. Baltimorenak 1752-ben egyetlen egy 152 tonnás Briggje volt, 1850-ben a hajóinak 123,084 tonnatartalma lett, azok közt 29 gőzös. Jóllehet az északi szélesség $39^{\circ} 17'$ fekszik, tehát $1^{\circ} 35'$ jobban dél fele mint Nápoly, még is gyakran megesik, hogy kikötője befagy. 1729-ben azon helyen, hol később ezen hatalmas város emelkedett csupán egyetlen kunyhó állott, 1745-ben a falucska Baltimore nevet nyert, s csak 1798-ban vétetett fel az érdemes Cityk sorába. 1775-ben 5936 lakója volt, s már 1840-ben 102, 513, jelenleg pedig több mint 200,000.

Baltimore Amerikában ezen sokatjelentő czimet viseli „Emlékek városa,“ jóllehet, a mennyire én tudom csak három emlékekkel bir. Egyik közülök a „Battle-monument“ a Barnum-szálloda közelében áll, mely az angolok megtámadása ellen a város védelmében Rosz tábornok alatt 1814-ben elesett polgárok emlékére állíttatott. Ez fehér márványból van faragva és egy 20' magas kissé kup alakulag emelkedő talapzathból áll, mely 18' magas romai Fascia-alakú oszlopot emel. Ezen nyugszik Baltimore város alegoriai alakja, mely kinyújtott jobbujában egy borostyán koszorút tart. Az emlék összes magassága csak 52'. Egy másik

mind nagysága, mind annak dicsősége miatt, kinek nevét halhatatlanítja, sokkal jelentékenyebb emlék a Washington emlék. Ez egy szép bujazöld diszkerttől körítve a Washington-téren áll. Mintegy 20 lábnyi magas talapzatról egy 160' magas fehérmárvány oszlop nyulik fel, melynek átmérője 20', s tetején a „szabadító“ 13' magas szobrát emeli. Csiga lépcsőzet vezet egész Washington szobraig, melyet karzat foly körül. Innen, mint a város középpontjából, eltekintettük annak térképét, s gyönyörű halmos környékét a Chesapeakebay egy részével. A Washington kert négy oldalát ugyan annyi sor izletesen építettett lakház veszi körül, melyek a londoni Westende, vagy Grosvenor Square épületeivel versenyeznek. Lehetlen oly kisded lakházakat, mint a baltimori Washington-téren állók, szebben, izletesebben, s tetszetősebb modorban építeni.

Mivel vasárnap volt, s mindenki a nyitva állott templomokba sietett, hogy az áhítatos hívőknek osztandó egyházi áldásban részesülhessen, felhasználtuk mi is az alkalmat, hogy néhány amerikai templomot láthassunk, részint pedig azért, hogy megtudjuk mily modorban végzik az amerikaiak isteni tiszteletüket. Azonban nem oly könnyű volt ez, mint első tekintetre látszott. A különböző hitfelekezetek templomai, melyek pedig nagy számmal vannak Baltimoreban is, többnyire részvényekre építették, s csak az egyház beigtatott tagjaitól látogattatnak. Jelesül Amerikában divatozik nemcsak egy meghatározott felekezethez tartozni, hanem azonkívül még egy különös egyház

tagja is lenni, épen úgy mint valamely kör, vagy társaság tagjai vagyunk. Valamely egyház részvényesének minden embernek kell lenni; . . . valjon melyiknek? . . . azzal általában keveset törődnek, valamint keveset bajlódnak más hittársak hittanaival. Azon kíváncsi vagyok, melyet az amerikai minden embertársától követel, ennyiből áll, hogy az valamely hitfelekezethez tartozzék és a templomot szorgalmasan látogassa. Egy ilyen templomban, minden belépő idegen, egyszerre feltűnik, s minden jelenlévő szeme azonnal a belépő idegenre villan, a mi annál feltűnőbb, mert a templomok többnyire kis belterületűek, s minden mig oly parányi változás is könnyen zavart okoz. Megkísértettük tehát néhány templomban az isteni tisztelet megtekintését : de mihelyt beléptünk, azonnal felszólítottak, hogy üljünk le, s vegyünk részt a szertartásban, mit midőn illedelmesen visszautasítánk, egész illedelemmel megkértek, hogy a templomot hagyjuk el. Ez történt velünk egy methodista templomban, hol az isteni tiszteleten annál szivesebben jelen lettünk volna, mivel vallási bigottságukban minden többi közt ezek a legeszeveszettebbek. Isteni tiszteleten kívül minden templom zárva áll, s a közönség nem látogathatja. Ellenben egy unitarius templomba bejuthattunk, mivel az isteni tisztelet még nem kezdődött el. Ez egy nagy, egyszerű, disztelen, de izletes építészeti modorban emelt, karzattal ellátott terem volt. Hátterében, mint valamely távol, oszlopoktól emelt, fülkében veres bársonnyal bevont szószék állott, a székek is piros bársonnyal valának bevonva és szá-

molva. Nehány hívő, kik az isteni tisztelet kezdete előtt megjelentek, székeikről oly fesztelen módon társalogtak egymással, mintha valamely hangversenyteremben lettek volna. Utitársam nem tudott egy ily egyszerű, disztelen templom eszméjével megbarátkozni. Ő ifjúságától fogva pompás oltárokkal, képek s faragványokkal, s aranyozásokkal díszelgő templomokhoz szokott, s benne ezen egyszerű, disztelen ház nem volt képes áhitatos érzeményt, s Istenimádást ébreszteni.

Ellenben a kath. templomok a korlátlan szabadság elvét követték. Ajtajaik éjjel nappal tárva állanak a hívők előtt, kik akadály nélkül beléphetnek, bármely nemzet, vagy bármely fajhoz tartozzanak is. Baltimore legtekintélyesebb utcájában a Cathedrale-Streetben áll a katolikusok főtemploma, egy terjedelmes épület, melynek bensejesok fény, pazar aranyozás és mesterséges faragványokkal van díszesítve. Mivel Amerikában minden bucsujárás, s mindennemű vallásos körmenet a nyilvános utczákon számüzve, ezt azáltal potolják, hogy az isteni tiszteletet nyitott ajtóknál, s bizonyos feltüntetéssel tartják. A misét mondó lelkész ezen eljárást mindig teljes diszruhában, fején püspöki főveggel végzi, s mise alatt urvacsoráját is osztja. Midőn mise alatt a templomba léptünk, zsufolva volt az, s az egész tömeg áhitattal térdre omolva imázott, s fogadta a pap áldását. Az egyházbóli hazamentünkkor egy csapat 8—12 éves leánykával találkoztunk, kik egyformán veres s fehérben öltözve néhány apácza kíséretében párosával templomba

mentek. Ezek valamely egyházi nénik intézetéből valók valának.

A Baltimoreban déli órákban uralkodó hőség — Baltimore 55' jobban délre fekszik mint Madrid és 1° 15' jobban mint Nápoly — kényszerite, hogy szalodánk árnyában keressünk menhelyet, s kényelmes othonossággal ott várjuk be az ebédet. Este fele, midőn a nap égető heve meglehetősen csillapult, s a tengerről hűs szél lengedezett, indultunk neki a város széles, s vasárnaponként néptelen utcáinak; midőn egyszerre egy ifju, de már Yankeévá vált ember hazai nyelven szólita meg bennünket. Ez valamely Polatschek nevű unghi születésű ifju vala, ki 1850-ben készakarva vándorolt Amerikába, s Baltimoreban egy nagykereskedő háznál szolgálatba állott. Meghallotta hogy az utcán jártunkban a távol haza édes nyelvén szólunk, s nem állhatta meg, hogy meg ne szólítson. Ez annyival kedvesebb volt ránk nézve, hogy a véletlen egy emberrel hozott össze, ki ha egyéb által nem is, de a közös haza tág köteléke és a hazai egy nyelv által össze vala velünk kapcsolva: miután Baltimoreban senkink sem volt, a kihez fordulhattunk volna. Mily hatályosan működnek ilyen indokok, s idegen országban mily hamar ismerkedik az ember földijeivel; mily benső bizalommal közelitenek egymáshoz az emberek véletlen találkozásuk első orájában, kiket pediggyakran semmi egyéb kötelék nem vonz egymáshoz, mint az egyforma haza, mint az egyforma honi nyelv; csak az ítélheti meg, ki valaha hasonló helyzetben volt, s kit honától távol egy idegen országban

egyszerre a feledhetlen anyanyelv édes hangján szólitának meg. A távol hon minden régfelejtett képei egyszerre feltámadnak, s üde, újra éledt színben tűnnek lelkünk elé.

Polatschek ur igen megelőző, barátságos volt irányunkban, minden tekintetben kezünkre működött, s mindent elkövetett, hogy Baltimorebani mulatásunkat oly kellemessé tegye, mint csak lehet.

A baltimorei közönség legkitünőbb közhelye, s kedvencz sétatere a Franklinsquare, egy a város közepén álló kies angol kert, melyen az esti szürkület hűsében a baltimorei közönség nagyja és kicsinyje tarka vegyületben zsibongott. Valamint nálunk szükségesnek tartják minden sétatér bejárásánál a bemenőket egy tábla által arra figyelmeztetni, hogy a fákat, bokrokat és virágokat meg ne sértsék, vagy a gyepre rá ne hágjanak: ugy a Franklinsquare bejárásánál is találtunk egy táblát, mely a sétálókra nem arra figyelmeztette, hogy a kert fáit és ágyait ne rongálják, mert az amerikaiak nem szükség erre emlékeztetni; hanem arra, hogy ne pipázzanak. Ez az európaiak előtt különös, s csaknem hihetlennek tetszik, hogy az amerikai, ki közönségesen zabolátlannak van kikiáltva, s ki nem szereti ha szabályokat irnak eleibe, egy ilyen tilalmat képes eltűrni, s át nem hágja. De az világos tény, hogy az illedelem már egyszer elismert parancsának vasszigor és ritka lelkiismeretességgel aláveti magát. Egész bizonyossággal lehet rászámítani, hogy a Franklinsquareban sohasem fogunk szivarozó amerikaival találkozni és ha

az valamelyik csakugyan szájában feledné a szivart, első amerikai, kivel találkozik, figyelmezteti őt.

A mint szállodánkba visszaindultunk, egy igen csinos, és kedves falusi lak mellett haladtunk el, melyről vezetőnk azt mondá, hogy azon amerikai mérnök tulajdona, ki az orosz vasutakat építette. Ezen vasutak építése tetemes vagyont jövedelmezett neki, mely képessé tette őt nemcsak azon kedves falusi lak építésére, hanem azonkívül néhány nagy és jövedelmező gyár tulajdonosává is tette.

Szolgálatra kész és barátságos földinktől azon ígérettel váltunk meg, hogy következő reggel főnökei Fitter és Zane urak üzlethivatalában felfogjuk keresni. Ez alatt ő bejelentett bennünket, s midőn azon helyiségbe érkeztünk, megelőző szivességgel fogadtattunk. A nagykereskedőház üzlethelyiségeiben mindenütt meghordoztak, mi által alkalmunk lett láthatni azon különböző tárgyakat, melyekkel a Fitter és Zane ház oly kiterjedt kereskedést üz. Ezen üzlet legjelentékenyebb cikkét teszik a különböző alaku és minőségű férfilábbelik és nőcipők, melyek tuczetenként ládikokba valának málházva. Mivel az amerikaiknál mindennek nevének kell lenni, tehát minden fajtájú csizmának különböző elnevezése van. A többek közt láttunk ilyen elnevezést is, „Hungarian boots“ (magyar lábbelik). Ezen csizmák és cipők legnagyobb részét Boston adja. Ezen cikkeken kívül roppant mennyiségű kalap, sapka s női bundák sat. is voltrakodájukban. Üzletük évenként 500,000 dollárnyi mennyiségre is felrug. Ezen üzletnél az a mi földink, a mit nálunk

commisnak neveznek. Nem győzte előttünk magasztalni azon viszonyt, melyben ő főnökei, s azok családjával áll. Ő mint izraelita egy puritán házában is szívesen fogadtatott, hol nem mint szolgát, (subject) hanem mint a család tagját tekinték, ki annak ünnepélyeiben is résztvett. Jelentékeny évi díja mellett, azonkívül is sok gyöngéd figyelmet tanusítanak iránta. Így például születése napján megajándékozták egy egész öltözet ruhával, s új évkor fizetésének 150 dollárral önkényes felemelésével lepték meg.

Tőle tudtunk meg igen sokat főnöke családi viszonyairól. Atyja, ki nagy szigorúsággal, s lelkiismeretességgel ragaszkodik a régi szokások tisztaságához, évenként több száz dollárt fordít vallásos és térítési czélokra. Ritka nap mulik el, melyen hason czélokra meghatározott összeget ne írja alá. Ugy szinte meg nem tűri házában, a kitől csak egyszer káromkodó szót hallott.

Fitter ur, ki egyébiránt igen komoly, s nem nagyon teketóriás ember, segédjének földijeit iránt oly barátságosnak mutatkozott, miszerint ajánlkozott, hogy délelőtt a városban meghordoz bennünket, s annak látni való nevezetességeit megmutogatja.

Ő volt szíves a Washington emlék karzatára is felvezetni, hova előtte való nap, vasárnap lévén nem juthattunk fel. Onnan Baltimornak nevezetes temetőjébe kocsiztunk. Ez, „Green-mount Cemetery” nevet visel, egy igen kedves és kies hely, mely ha siremlékei által arra nem emlékeztetne, hogy az örökre elaludtak porhanyó maradványait rejti bájoló rendezésénél fogva

a legvonzóbb mulatóhelylyé válhatnék. Diszes, gothizléssel épített kapu vezet a temető bensejébe, hol a méltóságos fák árnya alól a szép márvány emlékek fehérülő fényükkel, a homlokkő emlékek vörösbarnás bádjadtszínével kellemes változatosságot játszva ragyognak elő, míg a szorgalmasan tisztogatott utak a sűrűleveles facsoportozatok és hullámzatos domborodások közt kigyóként kanyarognak.

Egytagu vezetők minden áron kívánt bennünket azon amerikai lakába is elvezetni, ki az orosz vaspályákat építette, s mely a város legkitűnőbb nevezetességei közé számíttatik. Ámbár igen kedves, csinos, s bonyolodott modorban épített falusi házikó is, melyet ritkanemű virágok és csemetékkal gazdag kised, de kies kert körít: de nevezetességnek nem mondható. Ilyenféle még Amerikában is mindenfelé található.

Elhatároozánk, hogy Baltimoret még az nap délután elhagyjuk, s ama híres capitolváros Washingtonba utazunk. Barátságos kísérőnk igen sajnálta, hogy e miatt saját házában meg nem vendégelhet. Mivel azonban Washingtonból Philadelphiabai visszatértünk, Baltimoren ismét keresztül kellett utaznunk, házát egész szíveséggel ajánlá fel, ha kedvünk lenne Baltimoreban még egy napot tölteni. Hajlandók valánk ezen meghívást csupa udvarias modornak tartani, de földünk biztosított, hogy az amerikaiak ilyes udvariassághoz nem értenek. Ha az valakit meg hív, meggyőződhetik arról, hogy komoly szándoka van, s szívesen is látja, mert a ki legkevésbé is terhére van, azt nem hívja meg.

XXXVIII.

Washington**A Capitol és az Államelnök lakháza (White house).**

Két óra alatt a washington vaspályán Baltimoréból az egyesült államok fő és az újabb világ capitol-városába érkeztünk.

Igen csalódnék, a ki azt hinné, hogy az egyesült államok, azon nagy és hatalmas államösszeg fővárosa nagyság, fény, gazdagság, s ipari élénkség és társalmi forgalom tekintetében az Egyesület minden többi városait feljül-haladja. Európában többnyire így áll a dolog, hol az ország fővárosa egyszersmind az egész ország gazdagsága, fénye, ipari és kereskedelmi tevékenysége középpontja is. Franciaország minden vidéki városa a maga kincsét, legjobb erejét szolgai alázattal rakja Paris, a városok királynéja lábaihoz, attól fogadnak el parancsokat, s az mindegyiknek csak annyi életet, annyi éltetőléget juttat, a mennyit jónak lát sat. Századok óta kitüntetett székhelye Franciaország királyainak, kik itt az ország nagy és hatalmas vazalljaival együtt székelvén, fény és pazarlás tekintetében egymással versenyeztek. A mely mértékben nagyság, gazdagság, jelentőség, s befolyásra nézve Páris nevedekett; az ország közel eső városai azon arányban hanyatlottak; és míg az ország fő és székvárosa természet ellenes testi bősége miatt csaknem megpukkad, addig a kerületi városok elgyöngítő éhlétlenségben szenvednek.

Nem így áll a dolog Washingtonnal. Az észak-amerikai egyesült államok fővárosa egy szép és nagy-szerű terv szerint van ugyan megalapítva, de a kivitelben nagyon hátramaradt a tervtől. Az oriás utcák, melyek terv szerint mérföldekre nyulnak, üresen állanak, s nem is várható, hogy a nagy hézagok, melyek mindenféle mutatkoznak, valaha betöltsenek. Amerikában minden város a természetes viszonyok kedvezősége, vagy kedvezőtlenisége szerint fejlődik. A föld gazdagsága, vagy a forgalomra nézve különös kedvező közlekedési eszközök azon általános emeltyük, melyeknek segítségével az ország számos városa gazdagság és jelentőségre vergődött.

Ámbár Washington az egyesült államok elnökének székhelye, ebben tartatnak évenként a congress tagjainak ülései, ebben székelnek az egyesült államok minden középponti hatóságai : mind a mellett is fejlődésében hátramaradt és sohasem fog oly jelentőségre vergődni, mint több testvérváros, melyek a természeti viszonyok kedvezőségénél fogva arra hivatvák. Washington helyzete sem kereskedelmi, sem ipar és mesterség tekintetében nem különösen kedvező. Az elnök udvarköltsége oly csekély, hogy abból tisztességesen megélhet ugyan, de fényes udvart nem tarthat. Épen úgy vannak fizetéssel ellátva a többi államhivatalnokok is. Ők fáradtságukhoz mért, de épen nem igen fényes díjt kapnak. A mellett az alsóbb hivatalnokok aránylag jobban vannak díjazva, mint a felsők. Még az évenként közönségesen csak három hónapig tartó congressus sem képes nagyobb oda köl-

tözködési ingert ébresztteni, miután minden éltető elem hiányzik. E szerint Washington, míg az egyesült államok fővárosa, hihetőleg félben szakadt mű marad, mely valószínűleg soha sem fog bevégeztetni. A sok költséggel és drága pénzen emelt állam épületeken kívül alig van néhány jelentékenyebb magán-épület, melyek közt a szállodák a legkitűnőbbek.

A város csomópontjának főépülete, melyből a város minden utcája sugárként kiindul, s mely minden többi épület fölött magasan kiemelkedvén az idegennek szemét mindenek fölött magára vonja, a Capitol. Mihelyt Washingtonba érkeztünk, mi is ezt látogattuk meg legelőször.

A washingtoni capitolium két homlokzattal bír. A hátsó homlokzat előtt, mely a város beépített része fele néz, egy diszkert áll, melynek fái annyira felnőttek, hogy az épület egy részét egészen elfedik.

Ezen megható épület építése 1793-ban kezdetett meg, s 1815-ben végeztetett be. Az eredeti terv szerint 352' széles homlokzattal bíró főépületből, s két 121' homlokzatu szárnyépületből áll. Négyszeg homokkőből építettetett és az építési költség 1828-ig egy millio 800,000 dollárra rugott.

Mivel azonban a nevedő szükség, s a szaporodó levéltár sat. az épület nevelését igényelték, a congress 1851-ben megszavazta és két új 140 és 234 láb hosszú homlokzatu szárnynak építtetése elhatározott. Ezen két szárnyépület építésével már jól előre haladtak Washigtonban tartozkodásunk alatt, s mindkét szárny fehér márványból emeltetett. Ezen szárnyak bevég-

zése után e terjedelmes épület $4\frac{1}{3}$ holdnyi területet foglal el.

A capitolium keletre néző főhomlokzata előtt áll Amerika s minden amerikai által mélyen tisztelt és imádott honatyja Washingtonnak fehér márványból faragott szobra. Egy granitból faragott talapzaton ülve, s arczezal a kapitól fele fordulva baljával a római kardot nyújtja, míg jobbával az égre mutat. A talapzaton ezen felírás olvasható : „First in war, first in peace, first in the hearts of his country men.“ (Első a harcban, első a békében, első honosi szívében.)

Innen az épület egész homlokzata áttekinthető. Az épület nem gyakorolja idegenre azon benyomást, melyet nagyságához képest gyakorolnia kellene. Az épület talapzata kevésbé emelkedik fel a föld felett, úgy hogy az épület mintegy nyomott, s részint sülyedtnak látszik, míg kupja aránytalan magasságra nyulik fel. Széles granit lépcsőzeten fel 40' magas corinthiai oszlopsorozattól emelt kapuzaton keresztül juthatni az épület köröndjébe (rotonda). A kapuzat két oldalán márvány csoportozatok állanak, melyek közül egy a polgarisodást ábrázolja, a mint az a vad indiait megszelidíti, az anyai szeretet kívánalmaival és a polgárisodott európai hű kísérelésével, a kutyával, oldalánál. A másik csoportozat Columbust ábrázolja, a mint baljában a földgolyót tartja, s mellette egy indus nő áll, ki elcsudálkozva bámulja a különös idegent.

A kapuzat fölött a szabadság nemtője áll, a mint jobbával paizsára és kelevészére támaszkodik, s baljával az igazság istennőjére mutat, mely jobbában az

egyesült államok alkotmányát tartja. Lábainál a borostyánágakon nyugvó amerikai sas, s balján a békeistennője a hajózás eszközeire támaszkodva, s jobbjaival az ég fele mutatva.

A körönd átmérője 96 láb, s ugyanannyi a magassága is. Falait 8 nagy olajfestvény diszesíti, melyek az amerikai történet legfontosabb pontjait ábrázolják mint : Columbusnak első hajókázása az új világba. Az első zarándokok hollandiai hajókra szállásuk (1620.) A függetlenségi okmány aláírása (4. jul. 1776) Washington leköszönése (dec 23. 1783) sat.

Ezen köröndből egy felől a képviselők, más felől a senatorok teremébe juthatni. Első az épületnek déli végén áll, s egy nagy félkör alaku csarnokot képez mely fölött 60 lábnyi magas kup boltozódik. Ezt 24 corinthisi színes márványoszlop emeli, melyeket fehér olasz márványból készített lombos fejezetek (Capitälér) diszesítnek. Az oszlopok mögött emelkedik a terem karzata, s annak mélyében az elnök egyszerűen diszesített, szinte félkör alaku ülése. E fölött áll a szabadság óriás szobra, lábainál balra egy fatörzs körül kanyargó kigyó, mint a bölcsesség jelképe; jobbra az amerikai sas. Az elnök ülésével átellenben a terem bejárása fölött van a történet muzsája egy diadal szekéren állva és a nemzet történetét jegyezve, míg a koci szárnyas kereke egy óra lapot mutat, az idő sebes futására emlékeztetve.

Az elnök mellett két felől csüng Washington és Lafayette arczképe.

A teremben 224 tag fér el, kiknek ülése oly cél-

szerűen van elrendezve, hogy a képviselőknek egymással közlekedésük igen könnyű, s egymáshoz jöhetnek mehetnek a nélkül, hogy bárkit is háborítanak.

A résztvenni kívánó közönség számára a karzatra szabad bejárás engedtetik, sőt az ülésteremben is vannak padok az állam hivatalnokok, volt képviselők, s idegen nevezetességek számára. Egyébiránt semmi elkülönített hely valami diplomatiái osztály kedvéért, sat.

Az ülésterem tőszomszédságában vannak a képviselők számára rendelt üdítő és öltözködő teremek.

Washingtonbani tartozkodásom épen az ülési szünnapokra esett, s e szerint nem lehettem tanúja a képviselők ülésének. Ennélfogva szabad legyen nekem idéznem, a mit egy kitűnő utazó dr. Scherzer Károly mond: „A congressus tagjai végetlenül barátságosak, s megelőzők minden idegen iránt. Nem egészen egy óra alatt már több tisztitársaiknak bemutatnak, s mindegyik igyekezett valami szivességet tüntetni ki irántunk. — Valamint a tetszés, úgy a nem tetszés jelenségei is eltiltatvák, sőt a hallgatóság is tartózkodik minden indulat kitöréstől. Washingtonbani tartozkodásunk ideje alatt oly tárgyalásoknak voltunk tanúi, melyekben egy emelkedett beszédnek velős erélye által az egész hallgatóság megrázó hangulatba ragadtatott és még is az előadás a legtisztességesebb hallgatás közt, s minden felkiáltás nélkül végződött. Itt sincs szükség valamiféle rendőri felügyeletre, minden néptiszteletet, népfelsőséget lehel. A képviselők többsége nem annyira magas értelmi

képessége, mint egészséges gyakorlati esze által tünteti ki magát. Mind a két házban kevésbé tulnyomó szellemek a többség vezérei. Átalán véve a washingtoni capitoliumi gyűlés átalános szellemi műveltségi fogyatzkozása daczára is tekintélyes benyomást gyakorol. Mintegy érzi az ember, hogy mindegyik tag valamit rejteget kebelében, mit ő többre becsül minden önző magánérdeknél, vagy bármily forrón ohajtott pártczél elérésénél, jelesül a közös szabadság szerelmét és az Egyesület épségben tartását.“ *)

Hasonlólag, csakhogy sokkal egyszerűbben és

*) Dr. Scherzernek a képviselők háza tagjairóli ezen nyilatkozatával igen sok homlokegyenest ellenkezik, a mit mi az európai hirlapokban az amerikai washingtoni képviselők féktelensége, s faragatlanságáról annyiszor olvashattunk. Azonban soha ne feledjük, hogy ezek csak egyes esetek, melyek utóájára is oly különböző tagokból álló bármely társaságban megtörténhetnek, s nem nagy fáradságba kerülne hasonló eseteket az európai kamarák képviselői közt is felkutatni; ámbár itt a választóság és választhatóság, a hol az létezik, az amerikai teljes és korlátlan szabadsághoz képest igen korlátoznak mondható. Másodszor ily eseteknél mindig eszünkbe kell jutni, hogy különösen az angol sajtó könnyen felfogható okokból minden eseményt némi kárörömmel ragad meg, mely képes a Jonathán testvért Európa szeme előtt megalacsonyítani, s őt úgy állítani elő mint faragatlan kamaszt, mely valamely erkölcsös társaságba be sem vehető. Ha mindjárt meg kell is engednünk, hogy az amerikai átalán véve olyan salonias műveltséggel nem bír is, a mi Európában oly lényeges részét, sőt gyakran egész velejét teszi bizonyos körök műveltségének : de annyi bizonyos, hogy az amerikai az udvariasság [átalános szabályaira mindenki irányában egyenlően ügyel, míg Európában némely osztályok azt hiszik,

diszertlenebbül van építve a senatorok ülés tereme. Ez szinte félköralakot képez s kúppal van fedve, csak-hogy terjedelme valamivel kisebb. Az elnök igen egyszerűen diszesített ülése fölött van a csillagpaizson ülő amerikai sas és a terem végében Wahsington a „honatya“ arczképe. A senatorok üléseül különösen mahagoni fából készített pompás éscélirányosan emelt székek szolgálnak, és a karzaton egy elkülönzött hely van a hölgyek számára.

A könyvtár egy 92' hosszú, 34' széles és 36' magas teremtet képez. Alapját tette Jefferson elnök 7000 kötetből álló gyűjteménye, mely 1815-ben 25,000

hogy csak egymás irányába kötelesek udvariasság, s tisztelettel viseltetni; ellenben egészen feleslegesnek tartják, a többi osztályok iránt is hasonló tekintettel lenni, melyek, bár az európai divatos társaság lépcsőzetén nem állanak ugyan oly magasan, de valódi szellemi s erkölcsi műveltségre nézve amazokat gyakran jóval feljűmulják. Csak emlékezzünk a porosz kamarákban történetekre hol 185⁵/₆-ban egy porosz lovag rangosztályosai helyeslő jóváhagyása közt nemcsak a polgári tiszt társainak, hanem az egész nemzetnek a legszemtelenebb durvaságokat oly mélyen sértő gunyorral szeme közé szórta, hogy valójában alig tudja az ember meghatározni, valjon azon urfi mélyen sértő cynismusát, vagy egy nemzet alig magyarázható türelmét csudálja-e jobban, melynek ilyen dolgokat büntetlen lehet szemébe mondani.

És ilyen dolgok történnek a porosz kamarákban, egy oly nemzet kamaráiban, mely azt képzei magáról, hogy a világ legműveltebb nemzete, még pedig az ország főtisztjei szeme előtt, sőt védelme alatt, a nélkül, hogy csak egy dorgálást is vont volna maga után.

Mik ehhez képest az amerikai képviselők legtulságosabb kicsapongásai.

dolláron vásároltatott meg. 1851-ig körülbelől 50,000 kötettel birt, de azon év december havában egy tüzi vész csaknem egészen szétrombolta. A mit meglehetett keríteni, új kiadásokban kipótoltatott, úgyhogy a könyvtárnak, az által, hogy csupa új, s szépen kötött könyvekből áll, igen szép és tetszetős külalakja van. Igen természetes, hogy abból a mit a tűz megemésztett, igen sokat nem lehet megteremteni.

Valamint mindenben kitüntetik magukat az amerikaiak, a mi a rendezés czélszerűségére vonatkozik; úgy kitűnők könyvtáraik rendezésében is. Minden rendelkezésükből a páratlan rend és tisztaság mellett bámulatos idő és erővel gazdálkodás sugárzik ki, mi által csak nekik sikerülhet oly rövid idő alatt és oly kevés erőfeszítéssel oly sok és oly kitűnőt teremteni.

Mielőtt az új világ capitoliumát, melyet az amerikaiak hihetőleg az egykori világmentesség előérzetében neveztek így, elhagytuk volna, felhágtunk annak kupjára. Egy meglehetősen öreg ember, kinek nagy terhére eshetet minket annak párkányzatára vezetni, haladt előttünk, s nyitogatta előttünk az oda vezető ajtókat. Végre annak tető pontján állottunk, s elnéztük azon nagy részben pusztá várost, mely emlékei fénye, gazdagsága és szépsége tekintetében sokkal hátrább áll őskori hatalmas testvérénél, de nem hatalom és területre nézve, mely fölött uralgani hivatva van. A mint én ezen méltóságos s világtörténeti épület párkányzatáról az új világ Rómájára alátekinték; melynek van ugyan senatusa, de nincsenek patricziusai, s csak népszószólókkal bír, kik az egy szövetséggé ol-

vadt államokból évenként közös tanácskozásra összesereglenek; nem tudtam azon gondolatot elnyomni, hogy lélekben végig netekintsek azon országok tömegén, melyek fölött az új világ e capitolium városa uralkodni? nem, nem uralkodni! hanem melyeknek képviselőit közös világ boldogítási tanácskozmányra öszszegyűjteni hivatva van. Az ő s Róma fegyvere, hatalma, politikája s ármánya által három világrészt hódított meg; s három világrész rablott kincseit halmozta össze falai közt, s consulai, s császárai diadal-szekerei előtt vonultak be a meghódított országok és tartományok békóba vert királyai s fejedelmei, az emberiség nemtőjétől lesütött fővel kísértetve. Mily egészen más oszlopokon nyugszik az új világ Romájának hatalma? A béke hatalmas és győzhetlen fegyverei, az eke, gőzgépek, s merkur varázsbotja azok, melyekkel a világot meghódoltatja, s a népeket, és nemzeteket az emberiség legszentebb érdekeinek közös védelmére egyesíti. Nincsenek itt proconsulok, kik a Romában dobzódó patriciusok érdekében a népek velejét kiszivják, s a virágzó városokat és országokat pusztá sivatagokká változtatják. Az amerikai csillagászlókra irt jelszó az, mely a petersburgi kabinst, ezen az új korba illet Róma politikáját sohasem engedik érvényességre jutni. Oroszország tehet hódításokat Asia mocsárjai s vad csordái közt, de az emberiség érdekében hiszem, hogy soha nem oly nemzetek közt, melyek mint a polgárisodás, s emberi mivelődés képviselői, s előmozdítói a többi előtt világító lámpaként haladnak.

Midőn a capitolium párkányzatáró leértünk, a

hátsó kapun keresztül az épület mögötti oszlopos emelttére jutottunk, honnan a széles lépcsőkön a kertbe haladtunk le. Én pedig azon fehér márványhulladékaiból, melyből a capitolium két nagy oldal-szárnya építettett, néhány darabot eldugtam azon czélból, hogy azt mint az új világ hatalmas capitolvárosa emlékét magammal Európába hozzam.

A capitolium után Washington legnevezetesebb épülete az úgy nevezett fehér ház. (White house). Ez sem nem nagysága, sem nem pompája miatt hanem arról nevezetes, mivel az egyesült államok elnökök székhelye.

Meglehetősen alkonyodni kezdett már midőn e ház kertje és udvarába jutottunk. Nyitott ajtók vezettek mindkettőbe, s mivel senki sem állta utunkat, elég időnk volt az egész épületet környezetével együtt háborítlanul megtekinteni. Fehér homokkőből egészen disznélküli modorban van építve, s igen csekély terjedelmű, úgyhogy mind két tekintetben jóval tultesznek rajta a mi főuraink falusi lakai. Déli homlokzata, mely a kert és Potamac partjai felé néz, jóniai oszloptól emelt félkör alakú térfokkal bir, melyre földszintről két félkör alakú lépcsőzet vezet; északi homlokzata négy jóniai oszloptól emelt csarnokot képez mely alatt a fogatok szoktak megállani, s az épület főbejárása nyílik.

A ház körítő kertnek kedves fekvése, s kies rendezése van. Az egész épületet, s kertet keresztül-kasul jártuk, a nélkül, hogy bárkivel is találkoztunk volna, ki nekünk némely érdekesebb tudni-

valóról felvilágosítást adhatott volna. Még kevésbé lehe-
te itt őr vagy csendőrnek színevilágát is látni, ki
a kíváncsi vándorra a nyers „arretez vous, il n' est
pas permi d' entrer (megálljon, nem szabad bemenni)
megszólítással mordult volna. Akadályozatlanul ju-
tottunk a bejáró ajtóhoz, s ha oly késő nem lett volna
— épen gyújtogatták a lámpákat — az épület bense-
jébe is belépünk, a nélkül hogy valakivel találkozunk,
ki csak azt kérdezte volna, mit akarunk. Mig minden
amerikai polgár a maga lakába elzárkozik, az egyesült
államok elnökének ajtai minden időben mindenki
előtt nyitva állanak, s szabadon beléphet. Szerénysé-
günk nem engedte, hogy ezen engedékenységgel ily
későn visszaéljünk, s mivel Washingtont másnap reg-
gel elhagytuk sem időm, sem alkalmam nem volt, hogy
az elnöki ház bensejét, vagy Polk elnököt magát lát-
hattam volna.

XXXVIII.

**Smithsonféle intézet. Washingtonféle emlékosz-
lop. Kinestár. Főpostahivatal. Patent Office.**

Nemcsak Washingtonnak, hanem az összes Egye-
sületnek legkitűnőbb intézetei közé tartozik a „Smith-
sonian Institution“ Ez az amerikai egyesült álla-
mok tudományos középpontja.

A Smithsonféle intézet az angol Smithson, az
első northumberlandi gróf fia adományozásának kö-
szönheti keletkeztét, ki 1829-ben Genuában gyermek
nélkül halt el. Eredetileg egész, mintegy 100,000 font

sterlingből álló vagyonát még halála előtt több évvel a londoni „Royal Academy”-nak rendelte azon kikötéssel, hogy ezen összeg kamatai tudományos ismereteknek az emberiség közti terjesztése, s előmozdítására forditassanak, s ezen alapítvány örök időig az ő nevét viselje. A Royal Academy ezen szép alapítványt azon okból utasítá vissza, mivel magához illetlennek tartá, hogy magát az alapító bármely feltételének alávesse. Az ez által megsértett alapító egész vagyonát nagy hazája, a hatalmas Albion legveszélyesebb vetély társának, jelesen az északamerikai Egyesületnek hagyományozá, mégpedig azon feltételek alatt, melyek alatt hazája intézetének ajánlá.

Bár az alapítvány 1835-ig onokaöccse sir James Hungerford használati birtokában maradt, ki azon évben Pisában meghalt : de 1838 jul. 1-én nemi törvényes formaságok betöltése után 515,169 dollárnyi összeg a washingtoni tanácsnak csakugyan átadatott.

Az alatt több év elfolyt míg megtudtak egyezni azon ut mód felett, melylyel az alapító szelleme és céljának legjobban megfelellhetnek. Csak 1846-ban, miután a tőke kamatai által 757,298 dollárra nevedett, jöttek tisztába az intézet szervezésére nézve, s fogtak annak építéséhez. Bár az intézet építésére 250,000 dollár szavaztatott meg, de mivel egyszersmind azon, az intézet célját hátráltató határozatot hozták, hogy évenként csak annyit forditsanak az építésre, a mennyi kamatot hoz a tőke; igen természetes, hogy az építés nagyon lassan haladt előre. Azonban 1855-ben, jelesen Washingtonbani tartózkodásom

ideje alatt nagy részint bevolt végezve, s a nemes alapító céljának teljes mértékben megfeleltetett.

Az épület a város déli végén, annak lakott részétől meglehetősen távolságban áll, s nagyon badar modorban van építve, mely legközelebb áll a normanni építési módhoz. 450' hosszú és 140' széles. Különböző alaku kilencz tornya van, s inkább több különböző idoszakban emelt épületek halmazának mint egy összefüggő egésznek látszik. Ezt az alakot készakarva választották, mert ezt legkönnyebb lesz szélesíttetni.

Ajánló levelemet, melyet az intézet titoknokának J. Henry urnak Európából vittem, személyesen nem adhattam át, mert J. Henry ur elutazott : tehát egy másik hivatalnok egy némethez utasítottak, ki az intézetben légtüneti kísérletekkel foglalkozott. Ő ezen szavakkal mutatta be magát: „nevem Európában történetesen igen ismert, engem Diebitsnek hívnak.“ Szíves volt az intézet helyiségeit, s gyűjteményeit megmutogatni. Elsők az épület csekély területéhez mértek, nagyok, s meghatóknak nem neveztethetnek. Egy szép és pompásan butorzott hallgató terem a congressus alatti felolvasásokra szolgál, hová mindenki bebozsáttatik, ki a titoknoki hivatalnál e végre jelentkezik, s előadása tárgyát bejelenti; az előadásbani részvétért semminemű díj sem fizettetik.

A könyvtár természetesen csak most van alakulóban. Több ezer válogatott különösen természettani tartalmu könyvgyűjteményből áll, jóllehet a többi tudományok is kellőleg képviseltetvék. Midőn azon vitatkoztak mi módon kezeljék az intézet jövedelmét,

hogy az legcélszerűbben, s a nemes alapító magas-
 tos szellemének legjobban megfelelőleg használtassék
 fel; legnagyobb tetszést nyert azon indítvány, hogy
 a tőke kamatjának legnagyobb része, mely mintegy
 30,000 dollár, azaz 60,000 pengő forintra rug, egy
 könyvtár alapítása, s folytonos szaporítására fordítas-
 sék, mely ily módon aránylag rövid idő alatt a világ
 legnagyobbkönyvtáránakneveztetethetnék. Mert az ame-
 rikai szeret mindenről a mivel bír, s a mit tesz super-
 lativban beszélni. Hanem ezen indítvány, az intézet
 alapítása céljának komolyabb felfogása, s világosabb
 kitüntetése után az intézet titoknok J. Henry ur in-
 dítványa következtében elvettetett; ki világosan be-
 bizonyította, hogy a legnagyobb, s legkitünőbb mű-
 veknek egy szűk körben, s oly helyen mint Washing-
 ton orias tömegbei rakásra halmozásából néhány tu-
 dós a maga különös céljára jelentékeny hasznót húz-
 hat ugyan : de a hasznos ismeretek általános terjesz-
 tése, s tudományosság előmozdítása nem eszközöltetik
 azon mértékben, mint az az alapító célja és nézete
 volt; sőt inkább azt hiszi, hogy ezen cél sokkal ha-
 marább el lehet érni, ha az intézet jövedelmének egy
 nagy része tudományos kísérletek, s az ország kibu-
 várlására fordittatik. Sikerült is neki ezen nézetét
 érvényre juttatni, s ezáltal az ország természettu-
 dományi kísérletei nagy kiterjedést nyertek, me-
 melyek eredményei az intézet által kiadott számos
 iratban foglaltatnak, melyek közül több, oly disz-
 kiadásban jelent meg, hogy nemcsak Európa
 legkitünőbb könyvnyomdai jelességei mellé oda

állitathatik, hanem azokat sok tekintetben feljül is mulja.

Hogy mily hévvel, s mily erőmegfeszítéssel működnek Amerikában e tekintetben is, már azon körülményből is kiviláglik, hogy épen azon időben, midőn én Amerikában mulattam, L. Agassiz tanár egy munka megjelenését hirdette, melyet ő a Smithson intézet paizsa alatt szándékozik kiadni; s mely 10 negyed-rét kötetben foglalja magában mind azon vizsgálódás eredményét, mely újabb időben a természet tudományok mezején az északamerikai szabad államokban felmutattatik.

Ugy szinte az intézetnek nemcsak könyvtárát; hanem egyéb természet tudományi tárgyak gyűjteményét is csak bölcsőben szendergőül kell tekinteni. Igen tartalmas hüllők gyűjteményét láttam benne, de az, valamint a madár gyűjtemény is ládák és szekrényekbe zsufolva áll, s így nem csak a szemtől, de a tudománytól is elvonva vannak.

Egy természettani tára is van az intézetnek, melynél tartalmasabbat az egyesült államokban sehohsem láttam.

Továbbá ezen intézet legalább 300 légtüneti állomással áll összeköttetésben, melyek az Egyesület megmérhetlen területén elszórva, évi vizsgálódásaik eredményét beküldik. Ezen vizsgálódásokra részint az Egyesület határain és az indus kerületek mellett állomásoló tisztek használtatnak; részint az egész országban elszéledt tudósok. Sőt a vizsgálódók névsora közt még több hölgyet is láttam szerepelni, oly áta-

lános ott a közhasznú dolgok iránti érdek, hogy azért sem fáradság, sem munkától nem iszonyodnak. Csak így lehet azt megmagyarázni, hogy Amerikában a légtüneti vizsgálódások hálózata oly tökéletesen ki van terjesztve és hogy egy országtól sem birunk oly kimerítő és pontos vizsgálódásokat, mint Északamerika Egyesült államaitól. Ezen vizsgálódások számos évek óta szakadatlanul, s egyenlő szorgalommal folytatnak, s az amerikaiak e tekintetben is tulszárnyalták Európa legtöbb országát. Hasonlitsuk csak össze például hazánkat, melyről még is feltesszük, hogy itt a tudományok iránti nagy hajlam uralkodik és hogy ebben számos tudós és író honol; s arczpirulással kell megvallanunk, hogy e tekintetben nagyon hátra vagyunk. Alig néhány éve, hogy hazánk egy két pontján időjárási vizsgálatok tételnek és ezek is oly tökéletlenek, s gyakran nem érdemlik meg azon hitelt, mely megkivántatik, hogy ilyen vizsgálatokból általános érvényes következményeket lehessen húzni. Pedig a legnagyobb pontossággal vitt időjárási kimutatás egyedül az, melyből valamely országnak meteorologiai viszonyaira követkeezést lehet húzni. De mi megelégszünk a naptárak és a száz éves kalendárium időjóslatával, s íróink nagyobb rokonszenvvel viseltetnek az asztal mozgás és asztalkopogás kísérletei iránt, s annak nagyobb fontosságot tulajdonítanak, mint az időjárási vizsgálatoknak, melyeknek semmi gyakorlati becsét sem képesek belátni.

A Smithsonféle intézet mindent elkövet, hogy az ország tudományos általános mibenállásáról is pon-

tos és alapos ismeretet szerezhessen. Jelesül saját táblákat készíttetett, s azokat az ország minden könyvtárához megküldte, hogy illető könyvtárak hivatalnokai vagy elnökei annak rovatait betöltvén, az intézethez ismét visszaküldjék. Ezen rovatok következőket tartalmaznak: A könyvek számát, azoknak tudomány szerinti osztályozását; az újonnan szerzett művek számát; és az elolvasott könyvek mennyiségét a minőség kijelentésével, azaz: valjon regények, vagy politikai, tudományos, történeti és szépirodalmi tartalmuak-e? És csak ilyen módon képes valaki egy nemzet szellemi iránya felől igazságos ítéletet hozni.

Hogy mily nagy azon tudományos forgalom, melyben a Smithson intézet egyéb tudományos, jelesül európai intézetek, tudos társaságok, valamint egyes tudósokkal áll, azon számtalan nyomtatványból kiviláglik, mely valamint maga a Smithson intézet által úgy [annak] közbenjárására egyéb amerikai intézet által 1854-ben európai czimekre szerte küldöztetett. Jelesül dr. J. G. Flüglhez Lipcsébe Német, Holland, Svéd, Norvég, Dán, Orosz, Belga országok és Helvecziabani elosztás végett 990 csomag. Bosange Hectorhoz Párisba Francia, Olasz, Portugáls Spanyolországban elosztás végett 449 csomag. Ezek közt Portugalliába annyi cím szól, mint Irlandba, jelesül egy, Spanyolországba négy. A Royal society-hez és Henry Stevenshez Londonbani elosztás végett 423 csomag. Végre egyéb czimek alatt 114, tehát összesen 1976 csomag 737 cím alatt 263 külföldi intézethez.

Már most ha a Smithson intézet létezésének így rövid ideje alatt képes volt oly jelentékeny eredményre jutni, ezen körülmény csak reményre jogosíthat bennünket, hogy hatása nemcsak Amerikára, hanem az összes emberiségre nézve évenként nevedezni fog, s az emberi nem szellemi fejlődésére nagy befolyást gyakorol. Tanuságát nyújtja ez az amerikaiaknak tudományos tekintetbeni rendkívüli izgékonyságának is; és hogy a tudomány magas jelentősége, s pótolhatatlan becse, mint az emberi lélek legfőbb célja által, mennyire át vannak hatva.

A Smithson név e szerint az emberiség művelődési története évkönyveiben örökké fog ragyogni egy oly intézet alapítása miatt, mely kitünőleg arra van hivatva, hogy tudományt, világot, s felvilágosodást terjesszen az összes emberiségre. Reményleni lehet, hogy itt az amerikai törvény védpaizsa alatt a tudomány is szabad menhelyet talál, melyből szabadon, s akadályozatlanul harsogtathatja szavát és hogy a világnak semminemű fanatismusa, annyival inkább valamely magán érdek nem lesz képes meghomályosítani azon ragyogó világot, melyet mindenféle terjeszget.

Azonban Washingtonban csekély népességéhez képest még sok számos egyéb tudományos intézet is létezik : ide tartoznak a Columbia-College, Columbian Institute, the american historical Society, egy 7000 darab könyvvel bíró városi könyvtár; és végre egy nemzeti intézet „for the promotion of Science“ s a többi.

A Smithson intézettől nem igen távol áll a nagy

Washingtonemlék, melyet az amerikaiak nagy hazafioknak, Washington Györgynek, a honatyjának emelnek. Költségei szabad adakozásokból folynak össze, s magassága a jelenkor minden épületét feljúl mulja. Magassága 600' van számítva. *)

A meglevő terv szerint, mind építészeti tekintetben, mind terjelmét tekintve a legnagyobb és legmagasztosabb emlék lenne.

Az emlék alapját egy 100' magas és 250' átmérőjű kör alakú oszlopzat képezi, melyről egy 500' magas Obelisk emelkedik, melynek átmérője az alapjánál 70' leend.

A kör alakú köröndöt 30 tömörrovátkolt oszlop emelendi, melyeknek mindegyike 12' átmérőjű és 45' magas. Ezek fölött egy 20' magas párkányzat (Fries) emelkedik, melyet 15' magas karozat (Balustrade) koszoruz.

Az oszlopcsarnokba való bejárást egy hármas oszlopsorozattól (mindegyik sorban négy oszlop áll) emelt pompás kapuzat képezi. Számos széles és szép

*) Mint tudva van a kölni főegyház tornyai lennének az ó világ legmagasabb épülete, ha t. i. valaha elkészülnének. Magassága 500' van téve. Mikor érik el ezen magasságot, ki merné azt meg határozni. Valószínű azonban, hogy a Washington emlék régen készen fog állani, midőn még az egyik torony is messze álland még magassága tetőpontjától.

A Sz. Péter kuponi kereszt csúcsa 487 lábnyira emelkedik fel a tér fölött, melyen a templom áll. Az István torony 428' és a legmagasabb Piramis Egyiptomban jelenleg nem nagyobb 456'-nál, holott eredetileg 800' magas lehetett.

lépcsőkön juthatni ezen kapuzathoz, mely fölött négy lótol vont diadalkocsi büszkélkedik, s e kocsiban Washington mint győző, de nem mint az ős Rómában legyőzött népek, hanem egy nagy megszabadított és teljesen önálló nemzet győztes bajnoka ül, körülvéve a béke, harcz és szabadság jelvényeivel.

Ezen kapuzaton keresztül juthatni a körönd bensejébe, a szentélybe, melynek közepén egy 70' átmérőjű oszlop, mint az Obelisk legalsó vége, emelkedik. Ezen körönd az egyesült államok dicstemploma. A magas boltoszlopoktól környezett fülkékben azon hősök márvány szobrai diszelegnek, kik a függetlenségi háborúban magukat kitüntették.

Az Obelisk csúcsa alatt ötven lábnyira egy egyszerű fényesen ragyogó csillag fénylik, „mint Washington dicsőségének jelképe, melynek fénye épen oly kevésbé mulékony, mint az ég boltozatán ragyogó siriusé.“ !!

Ezen legnagyobb s legmagasztosabb emlék, mind azok közt, melyeket valaha egy tábornoknak polgártársai emeltek, ki fegyverét csak azért vonta ki, hogy nemzete függetlenségével annak örök békét teremtsen, mint mondják, csupán önkénytes adakozásokból fog emeltetni. Az Egyesületnek nemcsak egyes államai, társulatai és polgárai versenyeznek ajánlataiknak ezen nemzeti emlékrei benyújtásában; sőt több európai fejedelmek, így például az orosz czár, török sultán, s ő szentsége IX. Pius pápa is kimutatták az amerikai nemzeti emlékiránti rokonszenvüket, s tiszteletüket tetemes ajánlatuk által. Az üres Obelisk

falába márványtáblák lesznek mélyesztve, melyekre az egyes adakozók nevei vésvék, hogy ekép adassanak át az örökkévalóságnak.

A Washingtonemlék építése gyorsan halad előre. Azon idő alatt, hogy Washingtonban tartózkodtam, a rotondának már nagy része készen állott, és mivel az ajánlatok az Egyesület minden részéből gyorsan folynak be, reményleni lehet, hogy annak befejezése kevés évek alatt befog következni és a Washingtonemlék egész dicsőségében állani fog, mint egy nagy és szabad nemzet méltó emlékoszlopa, melyet hálája hangosan szóló jeléül legnagyobb s legönzéstelenebb polgárjának örökítő emlékül állított. Washington nem volt lángszellem, s talán nagyvezéri tulajdonokkal sem birt, hanem a legtisztább, s legönzéstelenebb jellem volt, mely valaha egy nemzet sorsát igazgatta.

A Washingtonemléknek olyan állása van, hogy mind az elnöki ház, mind a capitól homlokzatával szemközt áll, azért mind az elnöknek, mind a képviselőknek állandó emlékeztetésére szolgál, hogy őket a halhatlan polgártárs magas érényekre intse.

A Washingtont díszesítő több kitünő államépületek közül kiemelendők még :

A kincstár. (Treasury) egy fehér márványból épített két emeletes hatalmas épület. A 170 láb hosszúságú főhomlokzatán két fehér márványból készült oszlopsor áll, mely az Athenei Minerva Polias temploma mintájára van készítve. Keleti homlokzata ellenben 340' hosszú. Az egész homlokzat hosszában

42 fehérmárvány oszloprólemelt fedezetű térfok nyulik el. A bejárásokhoz vezető lépcsők is mind fehérmárványból faragvák, s az egész épületet diszes vasrács övezi. Ezen épületben honol a pénz, had, kül és belügyminiszterium osztálya. Feltűnő volt az, hogy az épület és osztályok őrizetére felállított őrt seholsem lehet látni, sőt még a hadügy osztályában sem látható csak egyetlen egyenruha is. Az amerikai katonai amerikai polgár, s szolgálaton kívül mindig polgári öltönyében jelenik meg. A *Porte au épée* nem ad más polgár fölötti előjogot, annál kevésbbé nagyobb tekintélyt. Alig találom szükségesnek említenem, miszerint a hadügyi osztály mindig a polgári hatóság alá van rendelve és az csak végrehajtó keze azon parancsolatoknak, melyek a polgári hatóság hivatalából kijőnek.

A főpostahivatal (*General Postoffice*) az előbbi épülettől nem messze egy szintén fehér márványból emelt két homlokzatu épület, melyek közül az egyik 204' és a másik 102' hosszú, s mindegyik corinthusi modoru oszlopsorzattal van diszesítve. A földszint fölött két emelettel bir, mindegyikben 27 hivatal, melyek mind a folyosóra nyílnak, s utasító felirattal ellátvák. Az Egyesület minden részéből itt gyűlnek össze azon levelek, melyeket bármely okból illető czimökre nem lehet kézhez szolgáltatni, valamint azok is, melyekről a postajegy (*Briefmarke*) hiányzik. Ha két hó alatt vissza nem követeltetnek, azon esetben felnyittatnak, s ha nyomába lehet jöni írójuknak, visszaküldetnek, ellenkezőleg elégettetnek. Az ame-

rikai levélforgalomról könnyű fogalmat szerezni, ha meggondoljuk, hogy a washingtoni főpostahivatalnál minden évnegyedben legalább egy millio ilyen levél gyülik össze, melyet a czimzettnek nem lehet kezehez szolgáltatni. Az Egyesült államokban csak egyetlen 3 cents levéldíj divatozik.

A Patent-office egy szintén tömör gránitból épített pompás és meglepő épület. Fő homlokzatán az Athenei Pantheon modorában épített kapuzat áll, melyen keresztül nagyszerűsége által elragadó márványcsarnokba jut az ember. Innen egy kettős lépcsőzet az épület felső emeletébe vezet, mely az épület két szárnyát elfoglaló roppant két teremből áll. Az egyiknek nemzeticsarnok (National-Gallerie) a neve. Ha belép az ember, valósággal nem tudja: valjon természeti, régiségek, vagy ritkaságok csarnokába lépett-e. Gyakran a legkülönbözőbb tárgyak ugyanazon szekrényben egymás mellé s egymásra zsufolva találhatók. Ásványok, csigák, kagylók, klárisok, héjjasok rend, és rendszer nélkül; majd indiai, egyiptomi, kínai, neuseelandi mű- és természeti termékek és régiségek, madarak, emlősállatok és állattani tárgyak a leg-tarkább vegyületben egymásra halmozvák. Számos ősvilági elefántfog, mammuth és rinoczeroscsont egymásra hányva, s zsufolva, mint valamely özönvíz előtti állatok csontházába látható itt.

A második teremben szabadékos műszerek, gépek és szerszámok mintái tartalmas gyűjteménye található. Azon szekrények, melyekben felállítvák, czélszerűen vannak ugyan szerkeztve, s két sorban nyúl-

nak át a teremén, habár a kiállítás a tárgyak módnélküli zsufoltsága miatt meglepő s benyomásosnak nem nevezhető is. Ugyszinte e gyűjtemény czélszerű használata azon szempontból is hátrányos, mivel nem rendszeresen, hanem időkor szerint van rendezve, miáltal a tárgyak áttekintése nehezítettetik. Ezenkívül a teremmet még egy nagy s széles karzat is follyá körül, melyen hasonló szekrények állanak, melyek szinte különböző nemű mintákkal vannak megtöltve. Miután a magában véve oriás épület a szabadékos minták évről évre mértani fokozattal szaporodó száma miatt szűk lett, egy új szárny fog hozzá építtetni. Annyi igaz, hogy ezen intézkedés minden szakemberre nézve igen nagyon érdekes. Hű képben állítja szem elé az amerikaiaknak műszerek és gépek kitalálása és javításábani izgékony munkásságát, melyeket nagyszerű iparuk fejlesztésére használnak.

Megjegyzésre méltó, hogy mindezen államhivatalok meglehetősen számos tisztviselői csak négy évig, azaz : csak az elnök koronkénti hivataloskodása ideje alatt maradnak hivatalukban, s annak változtával mindnyájan kilépnek. Azt hinné az ember, hogy mindezen államhivatalnoknak egyszerre változása jelentékeny hátramaradást eredményezhet, a mennyiben a kormányzat mesterségét is csak gyakorlat és tapasztalat által lehet betanulni. Habár ezen állítás Europa legtöbb államában érvénynyel birhat is, de Amerikára nem alkalmazható. Egy oly államban, hol a municipal rendszer oly magas fejlődési fokon áll; hol az összes kormányzat az egyes helyhatóságoktól kezdve az

Egyesület központi kormányáig a nép kezében van; hol minden a nép szeme előtt, s annak jóváhagyásával történik : ott minden időben, s a nép minden rétege közt található elegendő egyén, kik bármikor kormányra léphetnek, s azt igazgatni képesek. Ehhez járul még a kormányzatbani nagy egyszerűség és az amerikai hajlékonysága, s Proteustermészete, minél fogva ő a legrövidebb idő alatt minden új helyzetbe, új üzletviszonyba bele tudja magát alkalmazni. Ő fiatal korától fogva hozzá van szokva a különböző keresetágak hajhászásához, ennél fogva sohasem jó zavarba, ha egy új üzletpályára lépni kényszerítettetik.

A város többi intézeteit, mint például a nemzeti csillagászda, hajógyárak, Columbia-College; ugyszinte a közel fekvő Georg-town és Alexandria; továbbá a Washingtontól 15 angol mföldnyire távoleső „Mount-Vernon“ Washington György egykori birtoka, most nyughelye, melyhez minden amerikai szent borzadálylyal zarándokol, hogy azon egyszerű siremléket láthassa, mely azon férfiú földi maradványait fedi, ki Amerikának szabadságot adott — mind ezeket látni s meglátogatni időnk rövidsége, mely Amerika fővárosábani mulatásunkra jutott, nem engedte.

De azért, mielőtt az amerikai szabadság székvárosát elhagynám, lehetlen azon megjegyzést nem tennem, hogy az Egyesület egyetlen városában sem gondoltam oly kinos érzettel az amerikai szabadság szégyenfoltjára, a rabszolgaságra, mint épen Washingtonban, a szabadság bölcsőjében, melyre oly büszke

az amerikai. Seholsem találtam annyi rabszolgát mint itt, s bár derült arcukon, jóltáplált, erős, jólruházott testükön nem viselték is a nyomor vagy durva bánásmód bélyegét : de azért a rabszolgaság csupa gondolata lázító érzeményt költ minden emberszerető kebelben. Valójában guny gyanánt hangzik, ha látjuk, s halljuk, hogy az új világ Capitolvárosában, honnan Amerika szabad polgárainak határozatai a világ minden szögletébe sebes szélszárnyakon terjednek, a rabszolgaság az amerikai polgárisodás és amerikai emberség szégyenfoltja törvény által szentesítettik, s azon politikai tulnyomóság minden eszközeivel, melyet az Egyesület dele észak fölött érvényesíteni képes, életben tartatik. Habár bizonyossággal jósolhatjuk is, hogy ily természetellenes, s az emberi érzést teljes mértékben sértő állapot tartósan nem állhat fenn : de azért végét mégsem láthatni be, s attól lehet tartani, hogy a rabszolgaság kérdése, mint idáig, úgy jövőben is jelentékeny összeütközésekre szolgáltat ürügyöt dél és észak közt, mi által Északamerika államléti egysége komolyan veszélyeztethetik.

XXXIX.

Washingtonból Philadelphiábai utazás. Philadelphia. Girard-College.

1855 szeptember 12-én reggeli 7 órakor hagytuk el Washingtont, hogy Philadelphiába utazzunk, mely város mint nagyság, úgy gazdagság, forgalom és ér-

telmiség tekintetében jogosan tartatik az Egyesület második városának.

Azon vaspálya, mely Philadelphiába vitt, még egyszerátröpített Baltimorén. Az egész vonalon észre vehető, hogy huzamosabb idő óta mivvelés alatt álló földön utazunk : ámbár sok helyen igen terméketlen és száraz vörös homok s kavicsborította, s ezért széles területen csak fenyvest, és hangafát lát a szem. Ugy látszik, hogy ezen homokkő csillárpálakövön terül, mely itt hosszú területen tünedezik föl, s több vagy kevesebb mennyiségű ősmeszet (fehér márvány) rejt magában. Igen csilladús, s ugy látszik, hogy a baltimori és philadelphiai lakházakhoz nemcsak elegendő diszesítési, hanem építési anyagot is szolgáltat.

Philadelphia Uj-York után elvitázhatlanul az Egyesület legnagyobb és legszebb városa, s pompa, népesség, s nagy városias élet tekintetében kevésbé áll ennél hátrább, s a Hudson folyam partjáni vetélytársa csak az újabb időkben szárnyalta túl. Amerika minden nagyobb városa közt Philadelphia van legszabályosabban építve. Minden utcája egyenes szegleten metszi egymást, s elegendő tágas, hogy a legélénkebb forgalom is akadály nélkül mozoghat. A város Schuylkill és Delaware folyamok mellett szélesen terjedő síkságon áll, mely folyamok közül az utóbbi hasonnevű öbölíig terjed. Philadelphia lakóinak száma az 1850 évi összeírás szerint 408,000 lélekre rugott.

Az Egyesület legnagyobb és legpompásabb szállodájába, a Girard-house -ba szállottunk. A szállodának mind nagyszerű csarnokában, mind az utcára

néző térfokán szakadatlanul zsibongó élet nyüzsgött, s folytonosan jövő menő embertömeg hullámozott. Ez a város leglátogatottabb s élénkebb részében, a kilenczedik és az úgy nevezett Chesnutstreet utcza szögletén fekszik, mely Philadelphia Broadwaya (széles utcája). Mindjárt megérkezésünk után a Chesnut utcán tett sétánk alatt nemcsak az ott zsibongó forgalom élénksége, hanem kitünőleg az ott lévő boltok nagyszerűsége és pompája különösen meglepett bennünket. Elálmélkodik az ember az óriás rakodák zsufoltságán, s gazdagságán. A legszebb pipere és ékszer művek, minőket a legkeresettebb párisi izlés nyujthat, szobrok, tartalmas képtárak, műkereskedések, minőket London és Uj-Yorkon kívül seholsem láttam, nagy mennyiségben találhatók itt. De legjobban feltűntek a túl gazdag és óriás szőnyeg rakodák, melyek közül egyetlenegyben több portéka van, mint a mennyit Magyarország minden kereskedése együtt véve képes felmutatni; s úgy hiszem, hogy tulzás nélkül kimondhatom azon állítást, miszerint Philadelphia csupa szőnyegre nézve sokkal nagyobb üzletet tesz, mint az összes ausztriai birodalom. Mindenütt a hova csak a szem villan, végetlen gazdagság, pénz-eszköz bőség, s határtalan világforgalom szóló tanuit látja az ember. Hogy mily nagy lehet a város nevedése, s Philadelphia népességének naponként dagadó szaporodása, azon körülményből kiviláglik, hogy a városnépessége 1800-tól 1850-ig 70,000-ről 400,000-re szaporodott, tehát csaknem meghatszorozódott.

A következő nap, september 13-a, a város ki-

tünő épületei, s nevezetességei megtekintésére vala szentelve.

Lépteinket legelsőben is azon magasztos, s emberbaráti intézet fele irányoztuk, melyhez hasonlót a világ nem képes felmutatni. Azon nevezetes s pompás árvaintézetet gondolom, mely alapítójáról „Girards-College“ nevet nyert. Kissé a városon kívül esik, s mintegy 45 holdnyi tért foglal el. Bizonyos Girard István nevű philadelphiai emberséges polgár alapította, ki 1831-ben halt meg, s e célra 2,000,000 dollárnyi tőkét hagyományozott. Ezen tőke egy része a megkívántató épület emelésére határoztatott, a másik fele tőkésítettett, hogy azon tőke kamataiból az intézet kiadásai, s idővel netalán megkívántató szükségai fedeztethessenek. Azonban minden emberbarátra nézve igen érdekes lehet megtudni, hogyan járt el a végrendelet foganatosítására kinevezett bizottmány, hogy a végrendelkező nézetének kellőleg megfelelhessen. Amerika egyik legkitünőbb nevelője, mint egyszersmind az intézet megválasztott elnöke azon megbizással Európába küldetett, hogy ott azon országokat beutazza, melyek tudományos, tan, de leginkább nevelési intézeteik tekintetében az első helyet foglalják el. A választás Dallas-Bache Sándorra esett, ki e célból Angol, Francia, s egész Németországot beutazta, azoknak minden nevezetesebb intézeteit meglátogatta, az ott divatozó tanítási és nevelési elveket szoros vizsgálat alá vette, s három évig tartó Európábani tartózkodása után így fogalmazott megbizói számára egy értesítvényt, mely nyom-

tatásban vastag kötetet képezett és az intézet szervezésének alapköve lett. És csak ezután fogtak a terv kiviteléhez, felépítették az intézetet, kinevezték az intézetbe megkivántató tanító személyzetet, s vettek föl növendékeket.

Az egész intézet egy fő és négy mellék épületből áll. A főépület fehér márványból a Pantheon legizlesebb modorában van építve. Mélysége 218', főhomlokzata 160', melynek magassága 97'. Mind a négy oldalán 34 rovátkolt pompás, corinthiai fejjel ellátott márványoszloptól van körülvéve. Homlokzata áll 8, az oldalak 10 oszlopszatból. Mindegyik 55' magas 6 láb átmérővel. Az épület többi része is tömör fehér márványból építettett, s teteje szintén tömör márványtáblákkal van fedve, úgyhogy fehér márványon kívül egyéb anyag az egész épületen nem látható.

Ez a középépület csupán a tanításra van szentelve. A hallgató termeken kívül ebben áll az intézet könyvtára, a tanárok üléstereme és az iroda.

Midőn az intézet bejárásához értünk, egy ajtón álló fogadott bennünket, ki belépti jegyet nyújtott át, melylyel midőn az intézet falain belől jutottunk, azt mindenféle keresztülkasul bolyonghattuk, mindent tetszés szerint megtekinthettünk, a nélkül, hogy valaki kérdezett, vagy feltartóztatott volna.

A legfelső emeletben vannak a hallgató teremek, melyek a szó valódi értelmében teremek, mert nagyok, tágasok, magasak, világosak és szellősek. Ajtaik, ablakaik oriásiak és a terem a szükséges taneszközökkel gazdagon fel van szerelve. Minden tanítvány számára van

egy zöld posztóval bevont különösen elkülönözve álló, kifényesített mahagoni íróasztal. Több ilyen íróasztalt kinyitottunk, hogy tartalmukat láthassuk, s fiokjukban békés egyetértésben feküdtek a gyermekek tan-ir-eszközeik és játékszereik egymás mellett. Könyvek, tollak, irón, vonalzó a lapta, faragvány, skatulyák és almák mellett. A mellékteremben, mely a másiktól csak egy szárnyajtó által vala elválasztva, s melynek egyik szárnya nyitva állott, épen tanítás tartatott. Benézhattünk, s láttuk a mint a kicsinyek ott ültek íróasztaluk mellett, míg egy nő oktatta őket. Egyszer már figyelmeztettem olvasóimat, miszerint az egyesült államokban közönségesen bevett szokás a kis gyermekeket leányok vagy asszonyok által taníttatni. Nevelési szempontból ezt én igen czélszerű intézkedésnek tartom. A nők gyöngédebb s szelidebb lelkülete, kiknek természetszerű hivatásuk különben is a gyermeknevelés, kikre eredménydusabban lehet hatni érzelem, mint értelem által, sokkal hivatvább e célra, mint a férfi nyersebb és zordonabb természete.

Innen az épület tetejére lépdeltünk fel, mely szintén fehér márvánnyal van fedve, s gyönyörű kilátással kinálkozik a nagy városra, s közel környékére.

A főépület két oldalán a négy melléképület áll. Ezekben a növendékek, tanítók, tanítónők, és többi személyzet lakai vannak. Az egész háztartásról csak nők gondoskodnak. Egy azok közül körülvezetett bennünket az épület azon részébe, mely a növendékek szobáit foglalja magában. A gyermekek mindegyik háló kamarájában négy ágy áll, s ezen kívül semmi

egyéb butor, mert ezek csak alvásra, nem pedig nap-pali tartózkodásra szolgálnak. Még a felöltözőkódásra is közös terem van, melynek egész fala hosszában két nagy medencze nyulik el, mely vízzel meg töltetvén közös mosdó edényül szolgál.

A gyermekek ruhái és fehérneműi tartására különös ruhatárak szolgálnak. Az azokban lévő szekrények rekeszekre vannak elosztva, melyek számokkal ellátvák, ugyszinte a gyermekek ruhái és fehérneműi, melyek mind egyformák, egyszerűk, de finomak és tiszták. Ünnepek és vasárnapokra sárga nyomott gombokkal ellátott buzavirág színű finom posztó felöltőjük van. Az intézet elfogadó tereme igen pompásan van butorozva, s finom szőnyegekkel bevonva.

Az épület felosztása 500 növendékre van számítva. Azonban látogatásunk ideje alatt csak 320 gyermek volt benne. A mellék épületekkel összekötve terjedelmes kertek nyulnak el, melyek részint a gyermekek testgyakorlati leckeikre rendelvek, részint virág, gyümölcsfa és konyhanövényekkel beültetvén, s a növendékek ápolására vannak bízva. Midőn az intézetet elhagytuk, a ház kapusától magunkkal hoztuk az intézet történetét s leírását, egy kisdud vörös angolvaszonba kötött könyvecskét, melynek első lapján Girard István az emberséges philadelphiai egyszerű polgár arczképe diszeleg, ki ezen emberbaráti intézet alapítása által nagyobb érdemeket tett az emberiségre nézve, mint sok ezren, kiknek neve a világtörténetben feljegyezve áll, a nélkül, hogy csak egyetlen tettét követték volna el, mely az emberiség jólé-

tére szolgált. Egy második Filep, s annak hadvezére Alba, egy XIV. Lajos sat. az emberiség történetében mint nagy férfiak ragyognak, holott egyetlen egy tetteteket sem tudunk, mely az emberi nemre áldást hozott volna; ellenben eleget, mely nyomort és inséget és kétségbeesést árasztott egész földterületekre, s virágzó városokat pusztá sivatagokká változtatott.

Girard árvaintézete Philadelphiában a legszebb legmagasztosabb emlék, melyet egy egyszerű polgár valaha az emberiség nemtőjének állított.

Girard István egy déli Franciaországból közönséges tengerész a múlt század vége fele vándorolt Amerikába, hol is Uj-Orleansban telepedett meg, hol a nyugati Mississippi melletti indusokkal való cserekereskedés és egyéb szerencsés üzletek által magának jelentékeny vagyont gyűjtött. Idővel Philadelphiába huzodott, hol mind takarékosága, mind okos számítása által már eddig is meglehetősen vagyonát oly rendkívülileg megszorította, hogy midőn 1831-ben örökösök nélkül elhunyt, 8,000,000 dollárnyi adósságment vagyont hagyott hátra. Ezen vagyon legnagyobb részét jótékony alapítványokra hagyományozta, azok közt 2,000,000 dollárt az árvaintézetre.

Ezen intézetnek gyakran szemére lobbantották, hogy szegény árvákra nézve, kik a közéletben igen szerény állapotra tarthatnak igényt, igen fényűzőleg van rendezve, miáltal ezek kényelmes, részint fényűző élethez szokván, majd mikor a gyakorlati életbe lépnek, csak vonakodva vetik alá magukat a nélkülözéseknek, melyek rájuk várakoznak, s ezáltal csak a

jövő elégtelenség csirája gyökereztetik meg bennük. Én részemről teljességgel nem osztom e véleményt. Amerikában, hol minden embernek annyi az értéke, a mennyit tud, a mennyire képes, csak arra ügyelnek hogy alkalom szolgáltatassék az ifju embernek valaminek alapos megtanulására, és hogy magát gyakorlati használható emberré képezhesse; és az az életben s polgártársai közt bizonyosan azon állásra fog vergődni, melyre tehetsége s ismereteinél fogva hivatva van. Én nem láthatom be, hogy egy szegény árva miért ne részesülhetne ugyan azon nevelés és oktatásban, melyben minden más. Hogy Girard-College növendékei el ne puhuljanak, s naplopó élethez ne szokjanak, arról gondoskodva van. Az intézetbeni életmodjuk tisztességes ugyan, de egyszerű, s idejük a tanulás, munkálódás és szórakozás közt célirányosan van felosztva.

A végrendelet egy különös záradéka, melyet több oldalról megtámadtak, s többször eretneknek mondtak, minden, bármely különös vallásfelekezet hittana tanítását kizárja az intézetből, s eltilt minden lelkészt, bármely vallásu vagy felekezetű legyen, az intézetnek még csak meglátogatásától is.

Bármily különöz, bármily kárhozatosnak lássék is a mi (európai) szempontunkból ez a végrendeleti záradék : de a kizárolagosan amerikai viszonyoknál fogva alaposan menthető.

Miután jelesül Amerikában minden keresztyén vallásfelekezet teljes joggal bir, s egyik a másik fölött előjogot nem bitorol : tehát Girard tökéletesen a tör-

vény szellemében cselekedett, a midőn bármely felekezet különös vallástanítását az intézetből kizárta. Más nyilvános intézetekben a vallástanítás a szülék gondoskodására van bízva és a gyermekek az iskolában csak a keresztyén moral általános elveire, s Krisztus tudományának alapvonalaira taníttatnak az új szövetség alapján. Ez Girardnak végrendeleti akarata is. Ő csak valamely felekezetnek különös, egy oldalu, gyakran a valódi keresztyénség emberbaráti szellemével összeütközésben álló tanait zárja ki, ellenben azt kívánja, hogy a növendékek a valódi moral alapelveire, mely legszilárdabb s egyetlen alapja minden vallásosságnak, valamint a tiszta keresztyénség főtanaira, melyek a különböző felekezetek pártczéljaiktól tisztítvák, oktattassanak, hogy akkor, ha értelmük kellő érettségére jutottak, előítélet, s szellemi elfogultság nélkül azon felekezethez csatlakozhassanak, mely meggyőződésük, segyéni hajlamukkal legjobban megegyez. Ugy szinte azon tilalom által, mely egyetlen lelkésznek sem engedi meg bármely felekezethez tartozzék is, az intézetnek csak meglátogatását is. Ez által csupán a térítgetés mérgének akart Girard gátot vetni, mely annyi különböző keresztyén hitfelekezet közt annál nagyobb bigottsággal üzetik, minél szabadabb a hatáskör, melyben a különböző felekezetek hitvallói mozoghatnak. Leheletlen volna gátolni, hogy azon hajlékokban, melyek a védtelen ifjúság nevelése és erkölcsi kiképzésének szentelvek, a különböző felekezetek képviselői közt örök harcz villongjon, mely az ifju keblek fölötti győzelemért küzdjön. Valjon ez

a növendékek úgy erkölcsi mint vallásos kiképzésére előnnyel birna-e? annak megítélését tapasztaltabb és előítélettől ment emberekre bízom.

XL.

Fairmount Vizvezetés. Gazdasági kiállítás. Laurelhill-Cemetery. Penitentiary. Nyilvános sétatérek. Virág és gyümölcs kiállítás. Philadelphiai Opera.

Girard árvaintézetétől azon nagyszerű vízművekhez mentünk, melyek Philadelphiát, valamint ezen város minden házát a Schuylkill kristálytisztá vizével ellátják. Ezen vízművek neve Fairmount Waterworks, s a város tőszomszédságában állanak. A víz, a helyett, hogy másutt gőzgépek, itt magának a Schuylkillnek vizereje által nyomatik a folyam felszine fölött 100'-ra emelkedő nagy vízmedenczékbe, melyek 6 holdnyi területet foglalnak el. A Schuylkill mozgó ereje az által eszközöltetik itt, hogy egy ágnak vizét egy zárgátról hat óriás vizi kereken zuhogtatják, mely forgató ereje által a nyomószivattyukat mozgásba hozza. A vízművek 450,000 dollárnyi költségbe kerültek, mely kiadás azonban dusan visszafizetetik azon nagy előny által, melyet a város lakói e vízvezetés által élveznek. Egy vezetősőért 5 dollárt fizetnek, melyért egész éven át a mennyi tetszik annyi iható folyamvizzel láttatik el minden ház. Minden philadelphiai házban van legalább két, legtöbben 4=5 veze-

töcső, melyért évenként 20—25 dollár fizettetik a Fairmount vízvezetésnek.

A víztartók 100 lábnyi magasságban emelkednek fel a Schuylkill vízszine és 60'-ra a város legmagasabb része fölött, s egy halom szinlapján állanak, mely térfokulag elegyengetve környékével együtt kellemes sétatérül szolgál Philadelphia lakóinak. Ez ugyanis szabályos kies kertté alakított, hol a buja levelű fák hús árnya alatt, és a közel vízművek zugó moraja közt andaloghat és a tulforró nyári napokat eltöltheti az ember. A számos vízmű, mely a sétáló tömeg élvezetét emeli, a nyári nyomasztó légnak kedves hüst s nemi éltető nedvességet kölcsönöz. Azon sziklacsoportok, melyek itt csaknem függőlegesen emelkednek a vízmedenczék széleig, s nagy részint bujazöld kúszó növényekkel boritvák, emelik a kellemes sétatér festői szépségét; és egy fehér márványból készült szép emlék, melylyel Philadelphiának gyermekei valódi érdemeit s polgári erényeit mindig nagyra becsülni tudó községtanácsa, hálából ezen vízművek pompás játékan andalgó philadelphiai polgárt, folytonosan azon férfit érdemeire emlékezteti, ki a várost legjobb viz bőségével látta el.

Fairmount vízműveitől a Schuylkillen keresztül egy lánczhid vezetett azon helyre; melyen a „Pennsylvania Agricultural Society“ által rendezett gazdasági tárgyak kiállítása vala látható. Ezen kiállítás után fogalmat lehetne szerezni azon nagyszerű mérvről, melyben Amerikában minden űzetik. A kiállítás területe legalább is negyven holdnyi térföldet foglalt

el. Közepén egy versenypálya, mely körül a földmívelés és háztartás különböző eszközei tulságos mennyiségben és választékkal valának kiállítva. Nemcsak a földmívelés, kertészet, gyümölcsfa-tenyésztés minden kigondolható terményei; nemcsak a mező-gazdaszatban előjöhethő minden állat, számtalan fajuk különböző fokozatával; lovak, tehenek, bikák, juhok, mindennemű szárnyasok : hanem minden gondolható mezőgazdasági és háztartási eszközök, a legbonyolultabb cséplő-géptől kezdve le a főzőkanálig, rendszeres sorozattal valának egymás mellett felállítva. Egyszersmind ugy vala intézkedve, hogy több bonyolult gazdasági gép egymást váltva, folytonos munkásságban volt : úgyhogy, mind a használati módról, mind az ereje képességéről szemlátomást meg lehetett győződni. A látogatók részvétét egy rögtönzött futtatás is emelte lovon mint kocsin, de leginkább csak trappban.

A kiállítás lajstroma, mely egyszersmind a hely térképét is mutatta, a különböző tárgyak 2599 számaig ment. Sept. 11—14 tartott, s évenként ismételtetik.

A gazdasági kiállítástól a vízművekhez tértünk vissza, hogy onnan a Schuykillen fel s alá zugó számtalan gőzös közül valamelyiken kirándulást tegyünk a várostól mintegy $3\frac{1}{2}$ angol mérföldre fekvő nevezetes „Laurel-Hill“ temetőhöz. Ezen folyam partjai valósággal kieseknek nevezhetők. Csak alig észrevehetőleg emelkedő halmok szakadatlan láncolata, melyet buja zöld fed és sűrű lombozatu méltóságos fák nőttek be, melyek különböző színű árnyéklatauk

által emelik a vidék kiességét, meglepőleg nyulik a kristálytisza folyam hosszában, melynek sötét kékje szinte versenyez a fellegettelen égszínével. A pompás rendezése által elhirhedt temető 20 holdnyi tért foglal el, s földje halmos fekvése különösen alkalmassá tette, hogy a legszebb kertet alakítsák. Óriás fák melyek tömött levelű lombjaikat árnyékolva terjengetik a szép fehér márvány, vagy vörösesbarna homokkő siremlékekre, némi ódon tiszteletes, ünnepies alakot kölcsönöznek e helynek. Az egyes családot illető pompás vasráccsal körözött emlékek a fák sötét árnya alól komolyan intve csillámlanak elő, míg a példásan tisztán tartott, s minden lehullott faleveletől tisztogatott utak kigyócsavargással kanyarognak a halmok lejtőin. Valóban nem lehet mást mondani, mint hogy a halál elveszti itt ama borzasztó, ama idegenszerű hatását, mely akaratlanul meglep, ha a mi temetőinkbe lépünk, hol keresztérdőnél, s gyakran nem régen nyugalomra helyezett holtak ujonnan felhányt, s nagy részben dudvával benőtt elláthatlan sirsoránál egyéb alig tűnik fel. Itt az elhunytak földi maradványait kellemes társaságban, kies és a szépség minden bájaival felpiperézett természetből ölelt szemléljük. Nem gondolunk itt az elporladt holtestek hamvai, s csontvázaira, csak egy számos szoborral ékitett kert nyájas képe tűnik elénk. Ez a halál ujdonszerű költészete.

Mig azon uton visszatértünk, több jégrakoda mellett vitt el utunk, melyek a Schuylkill partján állanak, s tartalmuk tovább szállítás végett közvetlen a

hajókba szállíttathatik. Ismét azon kikötőben szállottunk ki, melyben felültünk, s lépteinket ama hirneves pennsylvaniai államfogház felé irányoztuk (The Eastern Penitentiary). Utunkban roppant mennyiségű kitűnő, s világhíres pennsylvániai szénle (Anthracit) mellett haladtunk el. Ezen ásványnemű köszén, mely Pennsylvania állam megbecsülhetlen gazdagságát képezi; a régi világ minden eddig ismert gyantátlan köszénén tultesz jelességére nézve, ha oda nem gondoljuk is azon kimerithetlen mennyiséget, melyet gazdag bányái nyujtanak. Egy szinte érdekes sajátsága ezen pennsylvániai szénlének abban áll, hogy rajta akövér, skátrányos szénbei lassankénti atmenetet szemlátomást fel lehet mutatni, és hogy utóljára azon határtalan köszéntelevé válik, mely az Aleghany hegyeknél nyugatra Pittsburgig húzódik. A pennsylvániai szénle a gőzhajók legközönségesebb fűtőanyaga, még azon nagy gőzös is, mely Amerikából Európába visszahozott, folytonosan ezen tüzanyaggal fűtött.

Midőn a pennsylvániai államfogház kapujához értünk, annak kapusától minden vonakodás nélkül bebocsáttattunk, csak hogy mindegyikünknek egy jegyet adott, melyet kiléptünkör ismét visszavett. Egyszersmind figyelmeztetett arra, hogy a belépti jegynek jól gondját viseljük, mivel a nélkül az épületből ki nem bocsáttatunk.

Mint tudva van, a pennsylvániai államfogház nevezetes, vagy tulajdonkép elhírhedt a fegyenczeknek egyes zárkákbai szigorú elkülönzéséről, valamint

a kemény hallgatási rendszerről, mely itt a fegyenczeknél gyakoroltatik. A fegyenczek sohasem látják egymást kölcsönösen és csak a börtön hivatalnokaival valamint az intézetet gyakorta látogató idegenekkel beszélhetnek.

Az épület erősen s tűzbiztosan van építve, s szókéssre mondhatni még a lehetőség gondolata is el van véve. Annak terve és a zárkák szerkezete hasonlít Amerika többi fogházaihoz, azon egyetlen különbséggel, hogy az épület középpontján egy köralakú csarnok áll, melyről a folyosók zárkáikkal együtt mint sugarak indulnak ki, úgy hogy az, ki ezen csarnok közepén áll, egy tekintettel minden zárkát végig láthat. Ezáltal a felügyelő mindig azon helyzetben van, hogy minden fegyenczet szeme előtt tarthat, láthatja a mi a fogház körében történik.

Az egyes zárkák épen úgy vannak szerkesztve mint a többi fogházakban. Mindenütt példátlan tisztaság és rend uralkodik, s minden zárkával kisedel kert áll összeköttetésben, mely a fegyencz testmozgására szolgál, s melyet az maga mivel, virágokkal beültet sat. Ezen kívül köteles mindegyik a maga szobájában dolgozni. Azonban minden zárkát üresen találtunk, s azon kérdésünkre, hol vannak a fegyenczek, azt felelték, hogy a dolgozó teremekben vannak. Ropant mennyiségű szék és egyéb asztalos készítményt is láttunk, melyet lehetlen lett volna a fegyenczeknek saját zárkájukban készíteni; de sem foglyot, sem közös dolgozó termüket nem láthattuk, mind a mellett hogy az egész fogdát keresztülkasul barangoltuk. A

zárkák általában kissé tágasabbak, mint a többi állam-fogházakban, igen tiszták, sőt némelyik némi fényüzéssel van rendezve. Így egy németnek ügyesen s izletesen kifestett zárkájába vezettek, mely képek s egyéb diszitményekkel vala ékesítve. Ez' ismételt lopásért volt elzárva. Ugy látszott, hogy zárkájának kifestése s felczifrázása nagy gyönyörűségére szolgálhat. Azon zárka, melyben jelenlétünk alatt lakott, már harmadik tanyája volt melyet kifestett. Mihelyt egyet bevégez, azonnal másikat kér, s ott újra kezdi a festést. Minden zárka vízvezetéssel van ellátva, úgyhogy a fegyencznek csak a srófot kell megnyomni, hogy minden perczen friss vize legyen. A büntető háznak egyik egészségi szempontból czélirányos és emberi szerkezete az, hogy a fegyenczek számára tágas fordóintézetten van ellátva.

A nőzárkák általában nagyobbak, sőt gyakran egy személy számára kettő is szolgál, melyek egy ajtón közlekednek. Sok női zárka példátlan tisztasága s gondos felszerelése kellemesen lepott meg bennünket. Az ágy szép hófehér, finom gyolccsal volt bevonva, minőt nálunk csak jobb módu polgárházaknál találhatni, hol a tisztaság életszükséggé vált és a teteszetős iránti hajlam nagyobb mértékben ki van fejlődve, mint közönségesen tapasztalni szoktuk. A zárka ezen kívül tükör, rézmetszés és más diszitményekkel vala ékesítve, s az öltöző asztalkán több könyv állott. Azon kérdésünkre, hol veszik mind e tárgyakat, azt felelték, hogy hetenkint asszonyok jönnek látogatásukra, kik az erényre buzdítják őket, s oly tárgyak-

kal ajándékozzák meg, melyek gyönyört okoznak azoknak. Ezenkívül az intézet saját könyvtárral bír a fegyenczek használatára. Már most ha ilyen fogházakat látott az ember Amerikában, pedig csaknem mind ilyen, lehetlen a legmélyebb tisztelettel nem hajolni meg oly nemzet előtt, melynek egyes, még elesett, s gonoszságuk miatt az emberi társaságból kitaszított tagjai is birnak oly tulajdonokkal, melyek a javulásnak ép csiráját, s tagadhatlan jólétét tanusítják. Ha pedig összehasonlítjuk ezen fogházakat Európa legtöbb állama fogházaival, mely magát oly szívesen tolja fel Amerika udvar- és tanítómesteréül, valóban lehetlen, hogy szégyenpir ne follya át arcunkat; és az emberiség nemtője sajtó fájdalommal tekint azon népek vigasztalan erkölcsi állapotára, melynek börtönei még ma is inkább haramia barlangok, mint javítóházakhoz hasonlitanak, s melyekből a fegyencz, kiállott büntetése után rendesen megromlottabban lép ki, mint lépett be.

Midőn a fogházat elhagytuk, már jól dél felé járt az idő és a mint haza felé siettünk a város keleti részén több Squaren (nyilvános sétatér) vitt át utunk, mely Philadelphiában nagy mennyiségben találhatik. Mind ezek szép árnyékos fákkal beültetvék, melyek közt az utak kigyótekergéssel kanyarognak, közepükön többnyire vizdus vízmedenczék állanak egy vagy több fellökődő vizsugarakkal, melyek nyomasztó nyári melegben, miről pedig híres Philadelphia, a Square levegőjét hűssé és nyirkossá varázsolják. E nyilvános sétatérek többnyire az Egyesület érdemdus

férfiaik nevét viselik, mint Washington-, Franklin-, Penn-, Logan-Square s a t. Midőn ezen Square egyikén haladtunk át, nagy számu szép szürke mókust pillantánk meg, melyek részint a fákon, részint a kert fűvén a körülfutósó gyermekek raja közt gondtalan s bizalmasan ugrándoztak, a nélkül, hogy egyik a másikat zavarta volna. Azon féltékenységből, melylyel ezen különben riadós állatkák a gyermekek kezéből ettek, azt lehele következtetni, hogy az ő nyugalma sohasem zavartatott meg. Ugy hiszem, hogy nem tulzom, ha ezen a Squaren ugrándozó állatkák számát 200-ra teszem. E kert az ő világuk, itt élnek, itt szaporodnak a nélkül, hogy életfolyamukata szerte szibongó embertömeg kellemetlenül zavarná. Ugy hiszem, hogy ilyen kísérletet nálunk hiába próbálna az ember. Nálunk a köz helyeken s utak melletti legszebb fáknak s ültetvényeknek sem hagynak békét, annyival kevésbé hagynának nyugalomban ilyes állatokat. Bármily jelentéktelen s kisszerű is ezen dolog, de azért jellemző árnybélyeget nyom valamely nemzet lelkületére. Valamely nemzet legelső polgár erénye a köz, második a magán vagyon iránti tisztelet.

Este felé meglátogattam a virág és gyümölcskiállítást, melyet a Broadwayon a „pennsylvániai horti cultural Society“ rendezett. Igen terjedelmes volt ugyan, de nem voltak benne sem alakjuk, sem fajukra nézve valami különös tárgyak, mint Amerikában gondolná az ember, mely a legszebb növények hazájához oly közel fekszik. A gyümölcsosztályból volt néhány szép alma, barack és dinnyefaj kiállítva, de ezek is

igen korlátolt mennyiségben valának képviselve, sőt körte alig volt valamire való. De a közönség részvéte mind a mellett is igen nagy volt és a kiállítás helyiségei a fel s alá hullámzó nézőtömeggel zsufolva valának. Mint mindenütt, hol Amerikában valami látni való van, itt is zene volt a közönség füle jóltartására, de ez is csak azon közönséges s márannyiszor elmondott vélemény megerősítésére szolgált, hogy az amerikai nem bír még a zene hangzatos hangjához eléggé kifejlett hallási izléssel. Ezen állítás igazságáról még jobban meggyőződtem, midőn az nap este a philadelphiai dalszínházat meglátogattam. Micsoda vakmerőség! Mayerbeer „Északcsillagát“ adták, de annyira eltorzítva, hogy lehetlen volt belőle kivenni, valjon dalmű, énekesdarab, tüneményes bohózat, vagy népszinmű-e, mert dalműnek csakugyan senki nem tartotta volna e darabot. A zenekar alig húsz egyénből állott, s néhány dallamon kívül, melyet az első énekesnő énekelt, a többi csak szóvali elmondás volt. A mi még kellemetlenül hatott rám, azon körülmény volt, hogy az öltözék nemcsak hogy nem a darabhoz illő, de sőt általában igen nyomoru és rendetlen vala. Ez az Egyesült államokban jellemző, hogy míg magánéletben igen nagy figyelmet fordítanak az öltözékre, s a körül semmi költségtől sem iszonyodnak; e tekintetben a a szinpad kívánalmait egészen háttérbe szorítják. Épen úgy feltűnik az minden vizsgálódónak, hogy míg a szállodák és egyéb nyilvános s magánházak építésére s ékítésére a legnagyobb gondot fordítják, a legpazarabb fényüzést s pompát fejtik ki, minőt sehol nem, s

a legpontosabb tisztaságra ügyelnek : a színházak minden egyéb épületek közt legkevésbé tetszetősek, belszerkezetük elhanyagolt, s tisztaság tekintetében kitünő megmagyarázhatlan kivételt tesznek.

Ezen intézkedés okát semmi más módon sem tudom megfejtetni, minthogy a színház-intézet az amerikai komoly puritán szellemével nem hangzik össze, innen van, hogy sem a nép, sem a műveltebb osztály nem csüng azon olyan részvétellel, melyet ezen intézet követel, hogy magas hivatásának, mint az izlés és szellem képzőintézete teljes mértékben megfelelhessen. Amerikában egy színjátszó hivatása még most is oly alárendelt természetű, hogy az, ha csak szellemet és tehetséget nem érez magában, senkire nézve sem hat oly csábítólag, hogy ezen kevésbé becsült és pártolt pályára lépjen.

XLI.

Isaac Lea. A természettudományok akadémiaja. Pennsylvánia medical college. Tudományos mozgalom Pennsylvániában.

September 14-én valahára alkalmat találtam Isaac Leával Amerika egyik kitünő tudósával összejöhetni. Ő ugy földészeti művei, mint az állattan körében tett buvárlatai által elhírhedt és nem csupán Philadelphiában, hanem az egész Egyesületben mint tudós nagy tekintélyben áll. Ajánló levelem volt hozzá Európából Haidinger Vilmos híres ásványtanász, és

Ausztria egyik legkitünőbb tudósától. Isaac Lea is mint Haidinger igen szeretetre méltó, barátságos és kedves agg férfiú, ki semmi fáradságot sem kimélt, hogy nekem mindent megmutathasson, s a mit kívántam utasítást adhasson, s engem tudományos munkásságának minden szüleményével gazdagíthasson.

Kitünő szárazföldi és édes vizi kagyló-gyűjteménnyel bir, s különösen az „Unio“ nemet tette vizsgálódása részletes tárgyává. Ő sok ezen nemhez tartozó fajok fejlődésének egyes fokozatait különös szorgalommal tanulmányozta, s abból bebizonyította, hogy ezen állatok nagy száma, melyet az európai szerzők külön fajnak tartottak, nem egyéb, mint ezen állatok fejlődésük különböző fokozatin, vagy különböző nemben. E czélra fáradatlan szorgalommal az Unioosztály minden ismert faját fokozatos fejlődése korszakaiban nagy mennyiségben gyűjtötte össze, hogy nézetének alaposságát ezáltal bebizonyíthassa. Jelesül gazdag volt az ő gyűjteménye Északamerika édesviz puhányaiban, melyek közül az Óhió és Mississippiből valók leginkább erősségükstömörségük által tűnnek ki, annyira, hogy e tekintetben közel állanak a tengeri kagylókhoz.

Isaac Lea ezen kívül több vörös homokkő palalappal is bir óriás őskori gyíkok lábnyomataival, mikről ő különös értekezéseket irt, melyek közül több diszkiadásban jelent meg. Azon kérdésemre, hogy ki veszi Amerikában az ily különösen természettörténeti tartalmu műveket, miután az ilyen munkák olvasókörének nagyon korlátoitnak kell lennie, azt felelte ő,

hogy minden ilynemű mű aláírás útján jelenik meg, s akkor többnyire tudományos intézeteknek ajándékoztatik el. Valahányszor jelesül egy jó hirben álló tudós valamely munkát szándékozik kiadni, mely a tárgyalt tudomány különössége, s részletessége miatt csekély olvasó-körre számíthat, mindannyiszor megkísérli a kiadáshoz szükséges pénznek ismerősei közt való összegyűjtését. És aláírókban soha sincs fogyatkozás, kik a kiadandó munka nagysága és terjelméhez képest tetemes összeggel járulnak. Kereskedők, gyárosok sat. mindig késznek mutatkoznak az áldozatra, mert becsületbeli dolognak tartják, oly művek kiadását, melyek által hazájuk irodalmi híret alapítják meg vagy emelik, elősegíteni vagy lehetővé tenni.

Mily különböző tekintetben az amerikaiak, azon kikiáltott „dollárférfiak“ hazafiusága, ha összehasonlítjuk más nemzetek hazafiuságával, kiké csak nemi tartalmatlan regény, és naptárirodalomra szorítkozik, ellenben minden tudományos tartalmu műveket, bár tartozzanak azok a történet, mathesis, természettudomány körébe, figyelem nélkül hagy, s igen lanyha pártolásra érdemesit. Az amerikai nem jelentéktelen külsőségekben keresi a maga hazafiuságát, hanem mind azon dolgok hő pártolásában, melyek erkölcsi értelmi és anyagi tekintetben a nemzeti dicsőség alapköveit alkotják; tehát tudományos és emberiségi intézetek gyámolításában, melyre ő mindig nagy mértékben áldozatkész.

Isaac Lea igen jól bírja magát. Igen szép házzal bir Philadelphiában, s egyik legerősebb részvényese,

s elnöke a „Dauphin and Susquehanna Coal Company-nak“ és a tudománynak tiszta előszeretetéből él, melyet ő nem mint műkedvelő, hanem mint szakférfi a legnagyobb buzgósággal ápol. Nemcsak Amerikában, hanem Európában is jó névvel bír, s Európa számos tudósával folytonos irodalmi összeköttetésben áll.

Isaac Lea nem elégedvén meg azzal, hogy csak azon világrészt ismerje, melyben hazája fekszik, egész családjával körében utra kelt Európa felé, hol is a tudományos és művészeti tekintetben érdekesebb országokat, jelesen Angol, Francia, Német, Olaszországot és Helvetiát beutazta. A legnyugatibb pont, melyet Európában utazása alatt ért, Bécs és a legdélibb Róma volt. Jelentékeny vagyona, melylyel bír, képessé tette őt olasz művészek munkái megszerzésére, s nem kevéssé bámultam el, midőn parlourját (fogadó-teremét) pompás metszetű, ősnémet művészek diszes bútorzataival találtam ékesítve. Ő ezeket Németországban drága pénzen vette, honnan az oczeánon keresztül Philadelphiába szállíttatta. Valamint egykor minden, a mi szépet és nagyszerűt a görög művészet és lángész teremtett, Rómába vándorolt; úgy félni lehet, hogy egykor, ha a művészet iránti vonzalom s rokonszenv tüzesen feltámad az amerikaiakban, az európai művészet sok kitűnő remeke át fog vándorolni az oczeánon az új világba, követvén a polgárisodás útját keletről nyugatra.

Ha Amerika tudósaiban átalánvéve megvan azon áldozatkészség, hogy európai tudományos barátaik-

nak idejök nagy részét a legszívélyesebb barátsággal feláldozzák, s a hazájokbani mulatást azokra nézve minél kellemesebbé varázsolni igyekeznek : ez a legnagyobb mértékben elmondható Isaac Leáról. Miután egy délelőttet házánál a legkellemesebb mulatságban töltöttem, délután egy órára találkozási időt határozott szállodámba, honnan engem és társamat a természettudományi társulat muzeumába (Academie of natural Sciences) vezetett.

Philadelphia gazdag nemcsak emberiségi, hanem mindennémű tudományos intézetekben is. E tekintetben legelső helyen áll az északamerikai Egyesült államok minden városa közt. Az „Academie of Natural Sciences“ mellett van Philadelphiában „American Philosophical Society“ „The Philadelphia library“ „The Atheneum“ „The mercantil Library“ „The Franklin Institut, s több eféle.

Az „Akademie of natural Sciences“ keletkeztét köszönheti 7 fiatal ember hő tudományos buzgalmának, kik 1812-ben egy ifju gyógyszerész John Speckman lakában összegyűlvén, azon tanácskoztak, hogy szünidejüket hogyan használhatnák fel legcélszerűbben tudományos buvárlatokra. E 7 barát közül egy volt Dr. Troost a később annyira elhíresült ásványtanász, s Louis Napoleon hollandi király barátja is. Tanácskozásaik közben csakhamar azon eszmére bukkantak, hogy természettudományi társulatot alakítsanak, mely feladatául tűzze ki a természet-tudomány minden ágai ápolását s elősegítését. Hogy ez eszme mily hamar viszhangra talált Philadelphia

tudósai közt, mutatja a következés. A résztvevők száma naprólnapra szaporodott, s az intézet terjedése minden évben növekedett. Tartalmas természettörténeti könyvtárt, a természettudomány minden ágaibóli természettörténeti tárgygyűjteményt, természettani kabinetot, sőt habár csekély vegytani műtermet foglal magában jelenleg a magán eszközeiből keletkezett, s azok által gyámolított intézet.

A gazdag gyűjtemények ez egyszerű épülete a Broad és George-Street sarkán áll, s mivel a gyűjtemények hirtelen kezdtek szaporodni, kénytelenítették mostanában egy harmadik emeletet is építtetni rá.

Az „Akademie of natural Sciences“ gyűjteményei érdekében leginkább 3 philadelphiai polgár tette magát nevezetessé. Mr. Maclure, Dr. R. E. Griffiths és Dr. T. B. Vittson. Az első alapította a természet-történeti könyvtárt, mely jelenleg a legkülönbözőbb s ritkább természettörténeti művekből 26,000 kötetet foglal magában. Humboldt nagy műveit, továbbá Audubon disz műveit Amerika faunájáról, angol természet-történészek legnagyobb s legritkább művei gyönyörű képekkel képviselve találhatók itt.

A gyűjtemények három osztályba sorozvák, u. m. állat, fűvész és ásványtaniakra. Az utóbbiakhoz sorozvák egyszersmind a földészeti, őslénytani gyűjtemények is. Minden gyűjtemény közt leggazdagabb a madarak gyűjteménye, mely több mint 25,000 példányt foglal magában, s mint Lea mondá nekem, a világ leggazdagabb s legtökéletesebb gyűjteménye.

Mindezen gyűjtemények egyetlen orias terembe

zsufolvák, mely az egész épület terjedelmét elfoglalja s földszinttől egész a harmadik emeletig nyulik. Az egyes emeletek csak karzatok által vannak elkülönözve, melyek egyik oldalról a másakra nyújtózó keresztkarzatok által állanak egymással összeköttetésben. A falak mellett elnyuló üvegecsszekrényekben az állattani gyűjtemények állanak, melyek közt a madarak a többit nemcsak számra, hanem ügyességre nézve is, melylyel kikészítvék, jóval felülhaladják. A meglevő fajok többnyire több, néha 6—8 példány által is képviselvék, s ezen gyűjteménynek jogosan azt lehetne szemére lobbantani, hogy sokkal zsufoltabb, minthogy kellemesen s kényelemmel át lehetne tekinteni. Az ásványtani valamint az állattani gyűjteménynek azon része, mely a gerincztelen állatok osztályát foglalja magában, asztalszerű szekrényekben van felállítva.

Az „Academie of Natural Sciences“ gyűjteményei közt különösen kiemelendőnek tartjuk Dr. Morton 918 emberkaponya gyűjteményét, mely alapul szolgált neki érdekes „Crania Americana“ című munkájához.

Egyébiránt az egész gyűjtemény, valamint a felállítás egész modora épen nem gyakorol a nézőre kedves benyomást. Azonban az épület utólagos tágitásának kényszerűsége, mely csak felfele vala kivihető, nem engedett másszerű felállítást.

Valamint az „Academie of Natural Sciences“ csak néhány tudos segélye s adakozásából keletkezett, úgy annak fenntartása is tagjai folytonos gyámolítása

által eszközöltetik. Tudományos értekezéseik, s vála-
lataik tudományos értéküket tekintve, nemcsak min-
den amerikai, hanem minden kitünőbb európai társu-
lat és tudós egyesület elismerését is teljes mértékben
kivívták. Szellemi termékeik kicserélése által Európa
legtöbb tudós egyletével kölcsönös összeköttetésben
állanak.

Másik, már csak története kedviért is érdekes
irodalmi intézet az amerikai bölcsészeti társu-
lat (American philosophical Society.). Érdekes és el-
hírhedt különösen azáltal, hogy egykor Franklin
Ben ő szelleme lelkesítette; s az soká mint annak el-
nöke vezette azt. Ezen társaság legelső csirája már
1727-be letétetett. Abban az időben „Junto“ nevet
viselt, s tagjainak száma csak 12-re szoritkozott. Ké-
sőbb 1743-ban egy Franklin által dolgozott terv kö-
vetkeztében jelentékeny módosításon ment át, de
csak 1780-ban vétetett föl az államtestületbe „Ame-
rican Philosophical Society for promoting useful
knowledge“ (amerikai bölcséleti társulat a hasznos
ismeretek terjesztésére) czim alatt.

Azon épület, melyben az Egyesület gyűjtemé-
nyei tartatnak, s üléseit tartja, annak sajátja, telkét
1785-ben maga az állam ajándékozta, s 1789-ben
emeltetett arra a most fenálló épület.

A társulat könyvtára 20,000 kötetre rug és a
társaság titoknoka, ki egyszersmind könyvtárnok is,
meghallván, hogy magyar vagyok, megmutatta nekem
a „Magyar tudós társaság évkönyveit“ melyet cseré-
ben kaptak. Egyuttal azon kérést intézte hozzám,

hogy abból valamit olvassak fel neki, hogy legalább azon nyelv hangzását megismerhesse, melyen ezen tudós értekezések írvák. Ezután valamelyik szekrényből egy kis kézi távcsövet vett elő, melynek tokjára „Nagy Károly“ név vala nyomva az év éshó-számmal. Nemesszívű földink, midőn az új világot, s abban ama híres Quäkkervárost meglátogatta, valami emléket kívánt hátrahagyni, s hihetőleg mivel egyéb nem volt nála, azon látesövet tartotta legméltóbb tárgynak, mely hosszú utjában kísérője vala.

Midőn az ülésterembe léptünk, melyben a társaság tagjai a hónap minden első és harmadik péntekjén üléseiket szokták tartani, szíves kísérőm Lea Isaac felszólított, hogy üljek bele az elnöki székbe. Nagyon feltűnt nekem, hogy a különben pompásan és kényelmesen butorzott ülésteremben az elnöki szék kemény fából igen durva ácsmunkával vala készítve. Vonakodásomra tovább is biztatott Lea, s midőn végtére beleültem, ezt mondá: „őn most azon székben ül, melyben Franklin Benő annyi évig elnökölt.“

Ugyanazon ülésteremben őriztetik egyszersmind a függetlenségi nyilatkozat eredeti okmánya. Ezt az idő foga annyira megemésztette, hogy azon lappapírt, melyre ezen nevezetes okmány írva van, hogy a további pusztulástól megóvják, üvegtáblára ragasztották, s ezen fénymázzal bevonták. Az üveg rámába van foglalva, sablak fele állítva, hogy a lap áttetszővé tétessék. Azon észrevételemre, hogy én már a függetlenségi nyilatkozat eredeti okmányát Harrisburgban láttam, azt felelte nekem Lea: tökéletesen igaz, mind

kettő eredeti, ez itt Philadelphiában eredeti fogalmazás, a mint azt egyik képviselő kidolgozta, s a gyűlés által változatlanul elfogadtatott; a harrisburgi ellenben az eredeti fogalmazás másolatát foglalja magában a jelen volt képviselők eredeti aláírásával. Könnyen megfogható, hogy amerikai oly okmányokat, melyek történetének legragyogóbb pontjait tanusítják, mily büszkén mutogat az idegennek.

Dr. Gross Louisvillében oly szives volt hogy Dr. Lydeihez a „Pennsylvánia medical Collegének“ boncztan tanárához ajánló levelet adott. Isaac Lea úgyintézte el a dolgot, hogy már az „Academy of Natural Sciences“ben találkozunk, s dr. Lydeivel már itt megismerkedhettem. Benne nemcsak alapos tudomány, tudományának tökéletesen tetőpontján álló, hanem igen kedves és barátságos férfit is találtam, ki a tudomány komolyságát egy élet vidor, állása s hivatásával teljesen megelégedett ember vidámságával, szépen tudja egyesíteni. Lydei több évig tartózkodott Európában, így jelesül Bécsben is, hol Hyrtl tanár alatt, kinek hire az amerikai boncztanászt az ausztriai székváros főiskolájába csalta, bonczászati tanulmányait tökélyre vitte.

Dr. Lydei született pennsylvániai, s a mint nekem megvallá, német szüléktől származott, kiktől, mint magát kifejezé, a német ledérségnek tetemes részét még érzi magában, mi a komor puritánok és quäkkereknek oly gyakran boszankodásra ad alkalmat.

Lydei elvezetett engem a bonczterembe, melyet nagy számú boncztani és élettani készítményekkel,

melyek alapos'oktatásra megkivántatnak, ellátva talál-
tam. Sok tárgy papírtésztából óriás alakban volt ábrázolva, és habár azon finom élettani készülétek nagy részben hiányzanak is, úgy mint Európa néhány műtermében feltalálhatók, de azért minden nagy mennyiségben volt kéznél a mia boncz és élettan elemi oktatásához szükségeltetik. Sok európai „alma et celeberrima Universitas“ boldognak vallhatná magát, ha azon boncz és élettani készülétek csak ötöd részét is műtermében birhatná, a mivel részvényekre alapított, s magán segélylyel fentartott „Pennsylvania Medical College“ bir. Nemcsak az ember bonczolása, hanem az összehasonlító boncztan segédeszközei is oly dús mértékben képviseltetnek itt, mint csak az elemi oktatásra nézve kívánható. Az emberi csontváz minden részei fejlődésük különböző fokozatain, valamint az egyes csontok keresztvágása különböző irányzatokban, hogy ne csak alakjuk, hanem alkotásukat is tanulmányozhassa mindenki az ő különböző fejlődési korszakaikban, a kezdő tanuló orvosok használatára ki vannak itt téve. Ugy szinte nem hiányoznak a híres párisi viaszkészítmények és a legkitünőbb bőrkórok a leghiresebb angol viaszidomító által jelentékeny számmal vannak képviselve.

A mi azonban a boncz és élettani műterem szemléténél engem leginkább bámulatra ragadt, a még egészen ifju, s az intézet élén csak néhány év óta álló tanár rendkívüli szorgalma volt. Azon készítmények legnagyobb részét, melyekkel ez intézet oly gazdagon van ellátva, maga Lydei saját erejéből terem-

tette elő. Egy ügyes segéd és minták segítik őt működésében.

Könnyen felfogható, hogy egy magánintézet mi-kép képes oly kevés idő lefolyása alatt ily nagyszerű eredményeket felmutatni; ha meggondoljuk, hogy a tanuló orvosok száma Lydei szavai szerint azon tan-folyam alatt 300-ra rugott, s minden tanuló félévi tan-folyamra (nyári hónapokban megszűnnek az elméleti előadások) 80 dollárt fizetett. Az iskola jövedelmei a közös pénztárba folynak, s a közös költség levonása után az illető tanárok közt működésök terjedelméhez képest osztatnak el.

Miután az intézetben csak szorosan orvosi tudománnyok adatnak elő; tehát mindenféle természettörténeti gyűjtemények hiányoznak, ellenben; van egy, habár gyéren szerelt vegytani műterem nagy és szép hallgató teremmel. Ugy szinte a hallgató terem a boncztan számára, tökéletes szinkör alakú, melynek közepén egy tengelye körül forgatható asztal áll, mely körül a padok összközös körökben felállítvák, míg a világosság feljülről lövell a terembe.

Azonban a „Pennsylvania Medical College“ nem egyetlen orvosi tanintézete Philadelphiának, ezenkívül van ezen városban „the medical departement of Unversity of Pennsylvánia“ továbbá „Medical College“ „the medical Institute of Philadelphia“ „thel Philadelphia College of Medicine“ „the homoeopathic medical College of Pennsylvánia“ s végre még egy orvosi tanintézet nők számára „the female medica College of Pennsylvánia“ melyben nők, kik hivatást

éreznek magukban, ugyanazon tudományokra hason módon oktattatnak, s okleveleztetnek épen úgy mint a férfiak. Ez egyetlen ilyenmű intézet az egész világon. Ez 1849-ben alapított, s egy értesítő kifejezése szerint leghőbb pártolói legvérmesebb reményeit tulhaladta.

Mind ezen Pennsylvania fővárosát diszesítő orvosi tanintézetekhez járul még „Eclectic medical College of Pennsylvánia és „Philadelphia College of pharmacy.“

Ebből látható miként Philadelphia szokatlan, mondhatni természetlen nagy mennyiségű orvosi tanintézettel van ellátva. A honnan e városnak ezen nevet is adták „the medical Metropolis of the United States“ (az egyesült államok orvosi fővárosa) és Philadelphiaiban nemcsak Pennsylvániából sereglenek össze az orvostanulók, hanem az egész Egyesületből ide vándorolnak Aesculap tanítványi az orvosi tudományok e székvárosába, hogy az utósó kenetet itt nyerjék. Hogy azonban mily nagy lehet ezen intézetek becse, nem ítélném meg. Arra huzamosabb ott mulatás, s alaposabb tanulmányozás lenne szükséges.

Egyébiránt a mint| orvosi tekintetben első városa Philadelphia az egyesült államoknak, ugy tudományos izgékonytság tekintetében is átalában felette áll még Uj-Yorknak is, s csupán Boston tesz tul rajta. Jelesül mig az 1850-iki összeírás szerint Uj-Yorkban 517,000 lélek lakos mellett az iskolák száma 199, a tanítóké 332 és a növendékeké 35,164-re rugott, Bostonban 135,000 lélek lakos mellett az iskolák száma

200, a tanítóké 331 és a tanítványoké 22,000-re emelkedett : Philadelphiában az ugyanazon évi összeírás 409,000 lélek melletti 256 iskolát, 721 tanítót és 45,383 tanulót mutat ki. E szerint Bostonban 675 lélekre egy iskola, és 407-re egy tanító, 6,5 lélekre egy tanítvány; Uj-Yorkban 2600 lélekre egy iskola, 1557-re egy tanító és 11-re egy tanítvány; Philadelphiában 1600 lélekre egy iskola, 362-re egy tanító és 9 lakosra egy tanítvány esik.

De egész Pennsylvánia is, melynek értelmi fővárosa Philadelphia, iskoláinak száma miatt, valamint azon gondoskodásról is, melyet polgárai értelmi és erkölcsi képzésére fordít, előnyösen kitűnik az Egyesület többi államai közül. Így 3,048,325 lélek lakosság mellett 18 collegium, 11,580 elemi iskola és 887 akademia és magániskolával bir Pennsylvánia.

Ugy szinte hirlap, irodalmi és tudományos folyóirati tekintetben is oly nagy mozgékonyságot mutathat fel Pennsylvánia, hogy e részben is az Egyesület kevés állama haladja felül. Jelesül 71 szépirodalmi és vegyes tartalmú, 12 közönös és független ujság, 198 politikai tartalmú, 28 vallásos és 1 tudományos, tehát összesen 310 hirlap jelenik meg Pennsylvániában, míg Massachusettben 209; Uj-Yorkban pedig 428 különböző tartalmú lát napvilágot. Ellenben Boston (Massachusett) e tekintetben az Egyesület minden egyéb városát tul szárnyalja. E városban ugyanis 135,000 lakosság mellett 113 vegyes tartalmú ujság jelenik meg, míg Uj-Yorkban 517,000 lélek mellett csak 104 és Philadelphiában 409,000 lélek mellett csak 51 hirlap.

A mi végre azon könyvtárak számát illeti, melyek közhasználatra nyitva állanak, az Pennsylvániában 393-ra megy, összesen 363,400 kötettel. Ellenben Uj-York államban a könyvtárak száma 11,013-ra megy, 1,760,800 kötettel, végre Massachusettben 1462 könyvtár létezik 648, 015 kötettel.

Ha ezen számokat összehasonlítjuk azon könyvtárak számával, melyek Európa legelső rangu államaiban léteznek : bizonyára óriás különbséget találunk, nem ugyan a nyomott kötetek mennyiségét, hanem inkább a könyvtárak számát tekintve. Így például Franciaországban 186 könyvtár létezik 5,510,295 kötettel; Nagy-Britanniában és Irlandban 34 könyvtár 1,771,483 kötettel; Poroszországban 58 könyvtár 2,040,450 kötettel; Bajorországban 18 könyvtár 1,268,500 kötettel; Oroszországban 12 könyvtár 852,090 kötettel sat., melyből csak magára a pétervári könyvtárra 446,000 kötet esik, míg a többi háttartalán birodalomra csak 406,090 oszlik szét. E szerint a kis Uj-York állam, melynek területe 47,000 angol mérföld, s népessége 3,048,325, még egyszer annyi könyvvel bír, mint a megmérhetlen Oroszország, melynek földterülete csak Európában 2,120,397 angol □ mérföldet tesz, s lakóinak száma 60,315,350 terjed.

Sept. 14 estéjét a barátságos Isaac Lea családja társaságában töltöttük. Szives volt ugyan is engem s utitársamat theára meghívni. Midőn az amerikai tudós szép háza eleibe kocsiztunk, amerikai szokás ellenére, a ház kapuját tárva nyitva találtuk. Ugy látszott mintha eltérnének a közönséges szokástól akkor,

ha vendéget várnak, s szorosan azon példaszóhoz kötnék magukat : „a ház kapuját tárva nyitva lehet találni.“ Még az elfogadó terem ajtaja is nyitva volt, s mi bejelentés nélkül léptünk abba. Az öreg Lea családján kívül, mely állott neje, egy leánya és két fiából, még a háznak néhány barátja is volt jelen. Természetesen igen sokszor beszéd tárgya volt az Európa és Amerika közti különbség. Kérdeztek bennünket, hogyan mulatunk Amerikában, s hogyan tetszik az Amerikábeli utazásmód. Utitársam állította, hogy az Amerikábeli utazás épen nem olcsó, és hogy Európában úton többet költ ugyan, de azután pénziért úgy utazik az ember „comme il faut.“ Erre a házinő azt felelte, hogy e szerint Európában csak kevés ember lehet azon helyzetben, hogy „comme il faut“ utazhatik, míg Amerikában minden ember a ki utazik „comme il faut“ utazik. Hanem elborzadva hallották utitársam azon állítását, hogy a Rajna esése sokkal több természeti bájjal kinálkozik, mint a Niagara zuhatag. Az egész család szinte látta Európában a Rajnaesést, s ezen állítás hallattára bizonyosan azt gondolta, hogy mi a szó teljes értelmében vadorok vagyunk. Ők Helvetzia pompás Alpeseiről közönösen s részvétlenül szólottak, mint oly tárgyról szokott az ember, melyet naponkint lát, s melyen semmi rendkívüli sem tűnik fel.

Elbucsuzásunkkor számos megjelent művei, s különböző természettani tárgyakról irt értékezéseivel, valamint több faj folyamkagylóval ajándékozott meg engem Lea. Az első közt volt egy ősvilági gyik lábnyomá-

nak leírása, mely Pottsvilli vörös homokkőben találtatott fel. Azon kiadás, melyben ezen leírás foglaltatik, nemcsak drága mondhatni fényűző kiállítása, hanem alakjának roppantsága által is különösen feltűnő. E műnek ugyan is a legnagyobb angol hirlap alakja van, s a legszebb papírra a legszebb betűkkel nyomtatott. Ezen óriás alakot azon okból választotta, hogy a homokkő lapok nyomatai természetes nagyságban adatathassanak.

Philadelphiából elutazásom előtt meglátogattam még két németet. Az egyik egy úgy nevezett „classikus magániskola“ tulajdonosa, s utasítást kívántam tőle nyerni azon természettani tartalmu munkákra nézve, melyek Amerikában az elemi és népiskolai oktatásra használtatnak. A jó ember eleinte büszkén felfutta pofáját, a mint kívánságomat előterjesztém, de beszéd folytában mindig szerényebb lett, s hangját lejebb szállította, mignem végre megvallá, hogy nem képes nekem felvilágosítást adni kívánságom szerint. Hanem a helyett nemi utasítást adott különösen a nőnem oktatása és nevelésére nézve, a mint az az Egyesület városaiban történik. Azt állította ő, hogy a leánykák nevelésére és oktatására sokkal nagyobb gondot fordítanak az egyesült államokban, mint Németországban, úgyhogy az amerikai nők általában nemcsak a földleírás, történet, természettörténet, természet és vegytanban, hanem a mathesis alapelveiben, sőt a bölcsészeti tudományokban is sokkal jobban oktatvák, mint sok a mi tanáraink közül. Az is gyakran előfordul, hogy leányok a bölcsészeti tudományokból

tudorságot tesznek le, és magukat optima forma a szép művészetek és bölcsészet tudorává szenteltetik.

A második német, kit Philadelphiában Lydei tanácsára meglátogattam, egy vegytanár volt, ki Philadelphiában magán vegytani műhelyt állított fel, hol tanítványait a bonczolati vegytanra oktatja. Ő Liebig tanítványa és Bunsen tanuló társa. Azt reménytettem, hogy felvilágosítást fog adni a vegytannak az egyesült államokbani állásáról. Ő is meg erősített azon véleményemben, hogy t. i. az elméleti vegytant nem igen gondosan ápolják Amerikában. Azon kérdésre, honnan származik tehát, hogy az amerikaiak vegytanbani oly csekély elméleti ismereteik daczára is oly jelentékeny eredményeket képesek felmutatni a gyakorlati vegytan mezején : azt felelte nekem, oka az általános amerikai szellemben rejlik, mely elméleti tudományának 1000-ed részével azon gyakorlati eredményhez képes jutni, melyet az elméleti német elméleti tudománya egész készletével képes elérni. Az amerikai minden egyéb nemzet fölött azon sajátságos ügyességéről feltűnő, hogy a mit tud, azt azonnal a gyakorlati életre alkalmazni és tökélsíteni tudja.

Mivel a Blanchard, Lea et Comp. czimjegyű könyvkereskedésből kellett kivennem a louisville orvos Gross orvosi munkáját, melyből egy példányt az idevaló egyetembeli sebészettanára Dr. Balassának, egy másikat ugyanazon egyetem könyvtárának szánt, tehát alkalmam akadt ezen helyiséget is meglátogathatni. Ez egy nagy és tartalmas könyvkereskedés, mely kitűnőleg csak orvosi könyvek kiadásával fog-

lalkozik. Mint Isaac Lea mondta, kinek fia egyik társ ez üzletben, a könyvkereskedésnek nyeresége van mind a mellett, hogy kizárólag csak orvosi könyvekkel kereskedik, ámbár az írókat sokkal busásabban díjazza, mint közönségesen Európában szokás, hol egy kizárólagosan orvosi könyvekkel foglalkozó könyvkereskedés még Németországban sem állhatna fenn. *) Tudományos munkáknak 5—10,000 példánybani kiadása közönséges dolog az északamerikai egyesült államokban, míg oly művek, melyek nagyobb olvasókörrrel birnak, mint Európa egyes országai, vagy államairól készített utleirások 40,000 példányban is nyomatnak és eladatnak. Már most ha ezen körülményeket összehasonlítjuk például hazánkéival, hol egy terjedelmesebb orvosi munkának kiadásáról, vagy csak kisebb mennyiségben kelendőségéről még csak szó sem lehet; és hol még olyan művek is, melyeknek különben nagyobb olvasó körük van, például utleirások, csak 1000 példánybani kiadásra is ritkán s alig találunk vállalkozót: akkor minden író kénytelen kedvét veszteni és az irodalom felvirágzásáról még csak álmodni sem lehet. Oly országban, hol csak a regény és naptárirodalom képes valami eredményt felmutatni; hol még a hazai történetet tárgyazó művek is részvét hiánya miatt mindjárt első kötetük megjelenése után kora halállal elhalnak: egy oly országban a valódi tu-

*) Nekem ezelőtt pár holnappal egy előkelő pesti könyvtáros panaszkodott, hogy kényszerítve látja magát azon részvétlenség miatt, melylyel még hazánk fővárosában is az orvosi munkák iránt viseltetnek, azoknak raktárával felhagyni.

dományosságérti rokonszenv még mély kábitó álomban szendereg, s ott még a hazafiuság is kétes.

XLIII.

Philadelphiából Uj-Yorkbai utazás.

Sept. 15-én délután elhagytuk Philadelphiát, hogy Északamerika egyesült államaibani hosszú utazási pályánkat bevégezzük, s Uj-Yorkba térjünk, hol ránk az amerikai gőzös „Atlantic“ várakozott, melyel 19-én az ó világbai vissza utazásunkat megkezdendők valánk.

Egy gőzös vitt át a Delaware folyamon, mely itt tengerszerűleg elterül, az átelleni partra, hol a Camden és Amboy vaspályára léptünk. A mint ezen haladtunk, feltűnt, hogy mily könnyeden s szeliden simul tovább az egész vonat a sineken. Ugy tetszett mintha csak a levegőben csüngne. A vagonok rázása, ide s tova lökdösésének nyoma sem volt érezhető mit pedig az amerikai vaspályában oly sokszor volt alkalmunk tapasztalni. Én nem emlékezem Európában oly vaspályára, melyen oly rengőleg utaztam volna, de nem emlékezem olyanra sem, melyen azon kellemetlen taszigálásnak csak tized részét is éreztem volna, mint az egyesült államok sok vaspályáján.

Hajlandó az ember hinni, miként a Camden és Amboy közti vaspálya csak azon czélra építettett, hogy tanuságát adja, mily pompás vaspályákat volnának képesek az amerikaiak építeni. Ezen utazásunk alatt azon vonalon haladtunk el, melyen mintegy ti-

zennégy nap előtt azon nagy szerencsétlenség történt, mely miatt 30 ember halva maradt ott, és sokkal számosabbantöbbé-kevesbbé veszélyesen megsebesítettek. A megsebesültek közt volt egy uj-yorki gazdag tőzsér is nejével, kik csak kéjutazást tettek és a tőzsérnek mind két, nejének pedig egyik lábát le kelle vágni. A pénztőzsér végrendeletet tett, melyben általános örökössé nejét rendelte, azon esetre pedig ha neje is elhalna a műtét következtében, 600,000 dollárt, (1,200,000 ezüst ft.) hagyományozott a Camden és Amboy vaspálya társaság törvényes üldözésére, mely oly látogatott vonalon is, bár annyiszor felvult szólítva, egy másik sinvonalt nem huzatott. A szerencsétlenség következőleg történt. Az Uj-York felé haladó vonat meglátta, hogy egy másik jó neki szemközt. Hogy az összeütközést elkerülhesse, óránkénti 20 angol mérföldnyi sebességgel hátrált. Épen azon helyre ért már, hol a vonal két ágra oszlik, s az összeütközéstől biztosságban volt, midőn szerencsétlenségére egy orvos épen akkor haladt át lovas hintójával a vonalon. A vonat ott érte az orvos lovait, s szétmorzsolta, de egyuttal kiugrott a sinből, a mi okozta a szerencsétlenséget. Az orvos szerencsésen elvitte a bőrét.

Mi az egyesült államokbani ezen utolsó vasuti utazásunkon is szerencsésen eljutottunk a csatornáig, hol egy gőzös vett fel, hogy Uj-Yorkba szállítson át. A csatornán igen hűs szél lengett, mi annál kellemetlenebbül hatott ránk, minél nagyobb ellentétet képezett azon hőséggel, melyet Philadelphiában az első napok

alatt éreztünk. Meglehetősen elsötétedett, mire sept. 15-én 1855 Uj-Yorkba érkeztünk, s ezernyi ragyogó gázlámpa világította tündériesen a tündéries várost.

Feltettük magunkban, hogy ezúttal a Metropolitan szállodába szállunk, s már eleve oda utasítottuk málhánkat. Azonban midőn a világhírű szállodába érkeztünk, annyira tele volt, hogy csak az 5-ik emeletben tudtak szállást mutatni. Ez mégis nagyon magasnak tetszett. Elhagytuk tehát e szállodát, s a St. Nicolasban próbáltunk szerencsét; de itt is csak az 5-ik emeletben voltak üres szobák. Miután tehát uj-yorkbani első tartózkodásunk alatt a St. Nicolásban szállottunk meg, s most semmi előnyt sem nyújtott a Metropolitan fölött, visszatértünk ebbe, hogy a két szálloda közti különbséget láthassuk, melyek az elsőségért küzdenek, s mindegyik a világ első szállodája kívánna lenni.

Mig a St. Nicolas hivatalcsarnoka előtt állottunk és a ház ügyvezetőjével beszéltünk, a szálloda előcsarnokában szokatlan élénkség, s tolongás tünt fel. Azonban ezt csak a szálloda rendkívüli látogatottságának tulajdonítánk, s nem kérdezősködtünk oka után. Midőn másnap reggel a szálloda borotválkozó teremébe mentem, beszélt borbélyom, hogy tegnap este egy utazó több tanujelen létében két késszurást tett egy másiknak a testébe. És hogy ennek oka e következő eset lehetett. Az Uj-York és Boston közt járó pompás hajók egyikén az ezüst evő-készület szőrinszálán elveszett. Erre egy másik hajó kapitánya azt nyilatkoztatta, hogy elég ok van azon gyanúra, melynélfogva a kapitá-

nyaszinthe résztvett az elidegenítésben. Midőn tisztársa nyilatkozatát a kapitánynak hirül vitték, azt mondta, hogy lovagkorbácsával majd kiporolja, ha egy harmadik helyen találkoznak. Ellenben amaz azzal fenyegetőzött, hogy leszurja, ha azt tenni merészkedik. Mindkét uri ember nagy sokára találkozott a St. Nicolas-ban, s mind kettő becsületbeli dolognak tartotta adott szavát beváltani. Az egyik kérdőre vette a másikat nyilatkozataért, s a nélkül, hogy bárki a jelenvoltak közül heves szóvitát vett volna észre, előhuzta korbácsát az egyik, s arczul csapta azzal a másikat. A jelenvoltak közül többen oda ugrottak. Azalatt a másik elővette kését, s mielőtt akadályozni lehetett volna, a támadóba két szurást tett. A legközelebb állók megrohanták, s leakarták fegyverezni, de ő védte magát. Midőn pedig az oda érkezők közül egy magát a rendőr emberének nevezte, s kinyilatkoztatta, hogy az a törvény nevében fogoly, minden ellentállással felhagyott, s ellenszegülés nélkül követte a rendőrt.

Azon kérdésemre, hogy micsoda büntetés fogja sújtani a gonosztevőt, azt felelte borbélyom, hogy hihetőleg néhány évi börtönre fog ítéltetni; s midőn azon észrevételt tettem, hogy az nagyon lágy büntetés egy ember élete ellenirányzott oly szemtelen merényletért, azt válaszolta, miként a támadó fél a másik volt, ki társát arczul csapta korbácsával, mit minden amerikai oly meggyaláztatásnak tart, hogy azt csak vérrel megtorolhatónak hiszi. Ezen körülmény minden eskütszék előtt nagy fontosságu, s mindig enyhítőleg vettetik a bűnös mérlegébe.

Minden kétségen kívül van, hogy ily események, ha egy országban egy nép szeme láttára gyakrabban fordulnak elő, durva és vad kedélyt, s nagy mértékben elvetemült nyilvános erkölcsiséget tanusítanak. De az a kérdés, hogy a mi párbajaink, hanem nevetséges gyermekjáték, midőn felfuvalkodott gyerkőczék egy lábrahágás miatt kihívják szomszédjokat, több mentességet érdemelnek? Még mindnyájunknak friss emlékében lehet, hogy egy európai államban, mely magát a világ legmiveltebb államának tartja, s igazságszolgáltatására sokat tart, egy magas állásu tisztviselő hivatalos kötelessége lelkiismeretes végrehajtása következtében egy merész s pöffeszkedő urficska által annyira sértegettetett, hogy a megsértettnek, a mi becsületről fogalmunk szerint nem maradt egyéb menedék, mint a sértegetőt kihívni. A sértett fél, mondhatni, bizonyos volt benne, hogy egy szívtelen „Junkerschaft“ dühének áldozatául fog esni. Mindazáltal magas állása daczára, melyet mint államhivatalnok foglalt el, nem maradt egyéb eszköz becsülete megmentésére. A mint előre tudta, úgy történt. Ő elesett, és a gyilkos néhány évi könnyű fogságra ítéltetett, s néhány hó múlva már megkegyelmeztetett, miután a hátrahagyott nőnek gyermekeivel együtt elvesztett férjeért másban kárpotlás adatott —!

Vonjunk csak párhuzamot e két eset közt. St. Nicolásban a sértő fél, ki elég vakmerő volt társát a legsértőbb gyalázattal illetni, melylyel csak valakit illetni lehet, (mire nézve azonban fájdalom Amerikában sincs törvény és bíró), azonnal megfenyítettett.

Az igaz, hogy a fenyítés zordon természetű, de mindenki kétszer meggondolja, mielőtt arra határozza magát, hogy embertársát oly módon sérti meg, ha a sértés következményét tudja. Itt egy magas állású tisztviselő hivatalos kötelessége lelkiismeretes végrehajtása miatt, a mi néhány uracsot feszengtetett, oly módon sértegettetett, hogy a sértettnek becsülete megmentésére nem maradt fenn más utmód, mint a sértegető által agyon engedni lövetni. Ő tehát halálra volt szentelve, csak hogy ennek egy ugy nevezett becsületbeli bíróság előtt annak módja szerint kellett történnie. Én a sértegető urát Amerikába utasítanám. Ott majd megszeliidülne és jobban meggondolná, mielőtt valakit olyan sértéssel illethe, mert a sértés közvetlen következményét is bizonyosan megfontolná.

Sept. 16. t. i. az ezután következő nap vasárnap, azért ránk nézve is a szó teljes értelmében ünnep nap volt. Ezt egy földink felkeresésére használtuk, ki már több év óta Amerikában telepedett meg, s jelenleg magyar borokkal kereskedik, melyek egy tekintélyes pesti kereskedő háztól szállíttatnak hozzá. Miután helyisége zárva volt, kénytelenek valánk tulajdon lakásban keresni fel, melyet végre sok bolygás után találunk fel, miután lakását változtatta és mi nem tudtuk új czimét. Neje egy amerikai nő, kitől két, egy 10 és egy 8 éves gyermeke van és testestől lelkestől Yankeé. Ezután elmentünk kereskedése helyére hol Európából négy levél várt rám. A mennyit azonban a fennforgó körülményekből kivehettem, úgy látszik, hogy borke-reskedés tekintetében nem a legjobb utat választotta

volna; legalább úgy tetszett, hogy azzal nem sokra vihette. Keservesen panaszkodott is a körülmények mostohasága ellen. Azonban Amerikában csak a tapasztalás után tanulhat mindent az ember. Ellenben Schwarzer ur borkereskedése, kinek ott legjobb magyar borokból nagy rakodája van, nagyon neki indult, mivel üzlete becsületét csak tökéletes portéka által, minőt csak a magyar szőlőtőke kiteremthet, igyekszik megalapítani. Mi Uj-Yorkban a St. Nicolas szállodában a legkitünőbb magyar borokat olyan minőségben ittuk, hogy helyben Magyarországon is csak kevés kereskedésben lehet oly jó és hamisítatlan állapotban kapni.

17-én reggel az ausztriai consul, ki azalatt egyesült államokbani generalconsullá neveztetett, Loosey Frigyes urnál tisztelkedtem. Ő igen nyájas és megnyerő férfiú, ki engem mindenben megelőzőleg segített, s céljaimban a legnagyobb készséggel gyámoltott; e szerint mintegy köteleztetve érzem magamat, hogy önzéstelen szívélyességeért itt nyíltan köszönetet mondjak, s azon készségét, melylyel mindenkinek szolgálni, s mindenki iránt jóságot tanusítani igyekvő, nyilvánosan bevalljam. Johann Baptist gőzös gépei készítését, valamint azoknak a budai hajógyárban összealkotása tervét Loosey ur sürögölte Uj-Yorkban, és szíves volt egy amerikai minta szerint készitendő s a Tiszára szánt uj gőzös tervét megmutatni, melynek gépezete éppen azon időben készítettett Uj-Yorkban, s melynek építése azután a budai hajógyárban az ő hivatalában másolt terv szerint lenne kiviendő.

A mennyire kivehettem, azon célra volt határozva, hogy Tisza-Fürednél nem lévén hid a Tiszán a vasut vonatok átszállítására szolgáljon. Ezt még több más követendi, melyek amerikai rendszer szerint készítettven a Tisza és Duna hullámait hasitandók volnának, hogy így a Mississippi gőzösök európai folyamainkon is meghonosíttassanak. Ugy látszik mintha az amerikai folyamgőzösök előnyeit tettelesen elismernék bizonyos esetekben, kivált ott, hol sekély vízzel, mint például a Tiszán gyakorta kell küzdeni. A szétpattanás veszélyét, melynek az amerikai feljül nyomó gépezeteknél gyakrabban ki van az ember téve, a fűtésnél használandó nagyobb ovatoság által lehet eltávolítani.

Volt szerencsém generalconsul urnál híres földink, erdélyi gróf Vassal is megismerkedni. Épen távozni készültem, midőn ő a szobába lépett, s úgy látszott, hogy nagyon megörült, miután engem, kinek jelenlétéről hallott, reménytelenül ott talált. Nem is hagyott el egész nap, s bár a félvilágon hányatott vetődött, s sok viszontagságot kiállt: de azért magyaros szívélyességét, s a közpéldabeszéddé vált vendégszeretetet változatlanul megtartotta kebelében; s bár ő maga is vendég és idegen volt Uj-Yorkban, még is mintegy kényszerülve érzénk magunkat, barátságos meghívását minden vonakodás daczára elfogadni, s egész napra vendégei lenni. Esti hét órakor az Astorhouseban olyan ebédet készítettett, minőt csak Párisban a Maison d'orée-ban lehetne rendelni és a legválogatosb haspók inye is élvezetet találhatott volna benne. any-

nyival inkább mi, kik kénytelen valánk egész Amerikában tartózkodásunk alatt az európai eledelekről lemondani.

Gróf Vass épen midőn visszaérkeztünk Uj-Yorkban tartózkodtunk, azon időben érkezett Kaliforniából Uj-Yorkba, hogy itt több gépet csináltasson, mely Kaliforniában lévő pénzverdéje és bányászatához szükségeltetik. A mint tudva van gróf Vass sok kalandja után, melyet az új világba vándorlása alatt kiállt, végre Kaliforniába vetődött, hol nyugtalan és tevékeny szelleme vállalatait annyi szerencsével vezette, hogy minden Kaliforniában termelt arany beváltását átvehette, s azt egyesületi dollárdarabokká verethette. Később midőn az amerikai kormány látta, hogy gróf Vass mily nagy óvatosság és ügyességgel vezeti az oly jövedelmező pénzverető üzletet; ez neki hivatalosan is átadatott, s volt szerencsém több 20—50 dollár darabot látni, melynek egyik oldalán az amerikai sas és a másikon Vass és Molitor felírás áll.

Vass néhány vázlatot beszélt nekünk a kaliforniai vadon élet és életmodról, és hogy mily mesés gyorsaság s izgékonyssággal megy ott előre minden; hogy San-Franciscoban, egy valóságos tündér városban utcák és paloták mintegy varázspálcza hatására támadnak, és hogy minden oly hallatlan óriás aránylatokban fejlődik ott, melyhez hasonló második példát a történet nem képes felmutatni. Mindenik San-Franciscoba érkező hajó új meg új teher vállalkozó, s pénzsomjas kalandorokat hoz, kiket azon szilárd fel-

tét lelkesít, hogy amaz aranyországban minden áron kincset, s gazdagságot gyűjtenek. Innen van ezen kiméletlen és szívtelen üzérkedés, ezen elfásult, s irgalmatlan önzés, mely ezen kalandorok közt uralkodik, s minden tettüknek egyetlen rugója. Nem lenne érdektelen San-Francesco történetét megírni és én tökéletesen megvagyok győződve, hogy második ehhez hasonló példát nem lehetne a történetben felmutatni. San-Francesco egyike a legérdekesebb adatoknak az emberiség mivelődési történetéhez.

Uj-Yorkbani mulatásunk utósó napjaiban én egy részről elutazásunk előkészületeivel, más részről különböző Amerikára vonatkozó tárgyak, mint térképek, rajzok, abroszok, átlások sat. bevásárlásával annyira elvoltam foglalva, hogy kevés időm maradt fenn egyéb dologra, jelesül azon érdekes intézetek és nagyszerű vállalatok megtekintésére, melyeket első ott mulatásunk alkalmával nem lehetett szerencsénk megtekintetni. Az ausztriai generalconsul Loosey ur szíveségéből egy bebocsáttatási jegyet nyertem Goodyear azon híres és óriás gyárába, mely Európa fele részét kitünő gummiczipókkal látja el. Mind a mellett, hogy legforróbban vágytam látni ezen gyárt, hogy ezen cikk érdekes gyártásával megismerkedhessem, lehetlen volt az oly szívesen nyújtott bebocsáttatási jegyet igénybe vennem. Gooddyear gyára Uj-Brunswikban áll, hová Uj-Yorkból néhány óra alatt vaspálya segítségével juthatni. Én ezen jegyet Uj-Yorkbóli megmásíthatlanul elhatározott elutazásunk előtti napon kaptam, s az utósó délutánon még annyi beszerezni, s végezni va-

lóm volt, miként lehetlenné vált ezen utósó délutánt ama híres Cautschuk gyár meglátogatására áldoznom. Azon térképek közt, melyeket Uj-Yorkbani tartózkodásom utósó napján vásároltam be, úgy hiszem „Coltons Atlas of the World“ nem szabad említetlenül hagynom, úgy diszes kiállítása, mint kitünő s czélszerű elrendezése miatt. Ezen világatlas 109 imperial folio földabroszt foglal magában, minden abroszhoz legjobb papirrai legfinomabb nyomásu egy vagy több levélnyi tartalom. A térképek művészileg vannak kivíve, s mindegyiket izletes keretrajz diszesíti.

Ezen világatlasból létezik egy különös kiadás, mely csupán Amerikát 55 levelen foglalja magában. Ebben nemcsak, hogy minden egyes államnak egy külön lap van szentelve, hanem ahhoz még mindegyikhez egy lapnyi kimerítő statistikai magyarázat és az Egyesület kitünőbb városainak térképe is van csatolva.

És ezen atlas, melyhez hasonlót Európában csak Angolország képes felmutatni, angolvászonba kötve, szép aranyczimképpel nyomatva, ahhoz csinos rézmetsetű czimkép, mely a földleírás kellékeit ábrázolja, elküldés végett szinte szép nyomatu papirba máházva, ezen felül vászonba varrva 15 dollárba került. Legkitünőbb kiadónk, s hasonló dolgokban legilletékesebb biránk biztosított engem, hogy Európában ehhez hasonló atlást 100 pengő forinton alól nem lehetne kiállítani. De Amerikában minden e féle irodalmi tárgyat a roppant kelendőség is olcsóvá tesz. Ott, hol mi alig 1—2000 példányt merünk nyomatni, az amerikaiak 20—30,000 példányt nyomatnak.

Egy másik szinte igen szép, s czélszerűsége miatt érdekes földabrosz, melyet Uj-Yorkból ugyanazon kiadótól hoztam, Amerika fali abrosza. Ez épen oly finoman, nagy gondnal, s azon felül a használatra igen gyakorlatilag van kidolgozva. Az amerikaiaknak szokásuk minden államot valamikülön színnel világosan kitüntetni, azáltal veszt ugyan a térkép tetszetős kinézéséből, de gyakorlati használatra nézve rendkívülileg nyer. Mert ha egyes államok ily szabatos alakban, mindegyik a szomszédos államtól ily megkülönböztető színben tüntettetik föl, képük úgy benyomódik az emlékezetbe, mintha mindig szemünk előtt állana.

Ezen földabrosz vászonra van feszítve, kitünő fénymázzal bevonva, feketére simított falécczel el látva s ára még is csak 5 dollár.

Ilyen térképek megszámlálhatlan mennyiségben találtnak Amerikában. Nincs szálloda, hol az olvasószobákban, vagy a szálloda csarnokában a város térképével nem találkoznék az ember. Csak a német szállodákban nem láttam ilyesmit.

Ezenkívül különböző tudományokból nagy számú tankönyvet hoztam magammal, melyek Uj-Yorkban és Massachusettben az iskolákban ifjuság oktatására használtatnak. Az amerikaiak oly gyakorlatiak tankönyveik szerkesztésében, hogy mi e tekintetben is igen sokat tanulhatunk tőlük. Daná nevű Connecticut fuj-haaveni collegiumábani tanárnak az ásványtanról legujabb munkája ujabb időben e téren a legérdekesebb jelenség. Ez ujabb rendszere által korsza-

kot alkotott és az ásványtannak biztos alapot adott. Németország több tudósai s nevelői kezdik az amerikai tankönyveket átfordítani, s azok rendszerét a németföldre is átültetni.

Ekép folytonos tevékenység, s a leghevesebb buzgalom közt, hogy az új világban annyi ismeretet és tapasztalatot gyűjthessek, a mennyi rövid ott tartózkodásunk alatt lehető volt, september 19-e beköpgtatott, mely napon pontban déli tizenkettőkor Uj-York tündérvárosának és az új világnak hihetőleg örökre „Istenhozzádot“ mondandók valánk; hogy a pompás amerikai gőzös Atlanticon az őszi napéj egyenlőségi szelek által felkavart atlanti oczeán ingó hullámain a vén de még is annyira szeretett hon fele vitorlázzunk. Azon photographiai képnek is, melyet Uj-Yorkban szándékoztunk készíttetni, s mely a három uti társat amerikai utiöltönyben ábrázolta volna, idő rövidsége miatt elkellett maradnia. Én ezt annyival inkább sajnáltam, mivel az amerikaiak művészek a photographirozásban, s őket e korig sem a francziák, sem az angolok tul nem szárnyalhatták. Mi tehát már 10 óra tájban minden uti málhánkat, melyet magunkkal hozni szándékoztunk (nagy részét hátra kellett hagynunk, s csak később lehetett utánunk szállítani) a gőzösre hordattuk, s tizenegy órakor magunk is az Atlantic fedezetére léptünk, mely Uj-York kikötőjében horgonyozott. Nehány uj-yorki barátunk egész a gőzösig kísért, hol a kedves honba térőknek szorult szívvél „Isten hozzádot“ rebegtek. Uj-York órája még nem kongotta el a tizenkettőt és az Atlantic már

felszedte horgonyait, hogy hosszú 11 napig tartó pályafutását megkezdje.

De mielőtt Uj-Yorkot és az új világ partjait elhagyom, szabad legyen tapasztalatimat, melyeket az egyesült államokbani utazásom alatt gyűjtöttem, és nézetimet, melyeket az amerikaiak jelleme, s intézményeiről szereztem, itt rövid rajzban előadnom. Most, miután az Egyesület legérdekesebb részeit átvándoroltam, s mindent a legélénkebb érdekeltséggel kísérttem, a mi kifejlődésére, s jelleme alkatára befolyással lehet, kínálkozik a legkedvezőbb alkalom, hogy arról szóljak. Meglehet, hogy ítéletem az amerikaiakról Európában általánosan elterjedt s bevett ítélettől eltér : de én semmi idegen ítélet által sem engedem magamat megvesztegettetni, vagy tévutra vezettetni. A mit e tárgyban mondok, az saját ítéletem, melyet abból merittem, a mit részrehajlatlan szememmel láttam és magam tapasztaltam. Habár ez objectivem, lenne is való miben kételkedem, de azért subjectiv tökéletesen igaz. És csak ennyire terjed minden író kötelezettsége, ki a személyesen átélt események, vagy tett tapasztalatok rajzolását tűzte feladatául.

XLIV.

A Y a n k e e .

Az amerikai, mialatt csak az angolszász faj ivadékat, melyet közönségesen Yankeenek neveznek, értem, gyöngé testalkatú, közép termetű, finom arcvonású, s barnás hajú. Keze, lába kicsiny, gyöngéd, s teste izgékonysága nagy. Legtöbb esetben sovány, bőrszine barnássárga, s egészségtelen kinézésű : de szeme annál tüzeesebb, gyöngé testalkata kibírós, tartósságra képes, mikép jelleme. Általában véve nem ér agg kort, de a helyett testi s lelki kifejedtsége korán eléri a tökély azon fokát, melyet sok oldalú vállalkozása igényel.

Vastag, mondhatni nyers élelemhez van szokva, s gyakran, és sokat eszik. Reggelije thea, vagy kávéból áll, fogalmunk szerint mind kettő rosz, ahhoz vaját, halat, többféle sültet, tojást, és süteményt használ. Átalánosan kedvencz eledele valami fehér kenyérszerű sütemény, mely egészen melegen használtatik reggeliül.

Reggelijét rendesen 6 vagy 7 órakor elkölti, mert az amerikai korán kel, s reggelije után azonnal dolgához lát. 10—11 óra fele következik a villás reggeli, melyet „Lunch“nak neveznek, s mely mint a reggeli nagy részint húseledel, és gyümölcsből áll, kivéven a theát, vagy kávét. 2—3 órakor kezdi ebédjét, mely túlnyomólag kemény, s alig emészthető húsból áll. Főzeléket ritkán, s a mit eszik is ízetlen. A burgo-

nya, melyet minden étel mellett használ, valamint a nyers paradicsomalma is kedvencz eledele. Tésztás eledele is igen kevés, néhány fajú Picesre, t.i. vajastésztatorta, és puddingra szorítkozik. 7—8 fele jó a thea, szinte tetemes mennyiségű hideg pecsenye, sonka sat. kíséretében, s erre igen gyakran 10—11 óra tájban vacsorál.

Mind a mellett, hogy oly gyakran eszik az amerikai, e foglalkozás még is kevés idejét rabolja el. mert igen szaporán eszik, s evés alatt kevés időt veszteget mulatságra : s e szerint hajlandók vagyunk hinni, miként a nehéz ételek és gyakori evés fő oka azon sok gyomor és májbajnak, melyben az amerikai szenved.

Az amerikaiak ifju, erőteljes, a fejlődés szakába lépett nemzet, mely az ifjú kor erényeivel annak bűneit is összeköti. Elismerhetlen, miként az amerikaiak azon nemes tulajdonokat, melyek őket mint nemzetet minden mások fölött kitüntetik, s melyek által az eke, és szigony segítségével világhódításra hívatvák, ősapáiktól öröklötték. Kevély, nagyralátó, s felsőbbsege érzetében büszke levén, ellenállhatlan hajlammal bír új meg új vállalkozásra, s legyőzhetlen inger ösztönzi, hogy mindig előreavágó tettejének új meg új pályát nyithasson. S ekkor semmi akadály sem nagy, semmi erőfeszítés sem nehéz kitűzött célja kivitelében. Ámbár úgy látszik, hogy találékonyság adományával nem ruházta fel a természet az amerikaiat : de a helyett birja azon határozott tehetséget, miszerint a mit tud, a mit megtanult, a legelőnyösebben tudja

felhasználni, minden kezébe adott dolgon javítani képes, és e tekintetben nemcsak hogy egy nemzet sem haladta túl, de még csak utol sem érte.

Rendkívül gyakorlati természete, mely szünetlen arra ösztönzi hogy legelső, s legfőbb gondját az életszükségek kielégítésére, s anyagi léte biztosítására irányozza, okozza azt, hogy tetterejének legnagyobb részét kereskedés és iparra fordítja. Elméleti bonczolgatás, gyümölcstelen speculációk, mely sok más nemzet tevékenysége fő részét alkotja, az amerikainál nem talál viszhangra. Ő egyszerre a gyakorlat mezejére lép, hogy a tapasztalat ösvényén tanuljon, s gyűjtsön ismeretet. Ezért a tapasztalaton nyugvó emberi ismeret minden ágában, és minden az életbe gyakorlatilag vágó tudományban más nemzetet sokkal megelőzött. Tudva levő dolog, miszerint minden gépe, minden műszere, melyet nagyszerű vállalatai, s munkáiban használ, igen gyakorlati, igen czélszerű. A legcsekélyebb különbség, melylyel valami tárgy a mienktől eltért, sem látszott oly parányinak, hogy azt figyelem nélkül tudtam volna mellőzni; sőt ellenben mindenütt a különbség okát fürkésztem, s hasonlításokat tettem a mieinkkel. És ime mindenütt az tűnt ki, hogy az amerikai eszközök, műszerek, és gépek előnnyel bírnak, még pedig a közönséges fejszétől fogva, melylyel az erdő fáit vágja, vagy tűzelőt hasogat, a gőzgépig. Gyakran volt alkalmam európai kézművesek, kőművesek, ácsokkal sat. beszélni, s mind azt állította, hogy az európai, ha még oly tökéletesen kitanulta is mesterségét Európában, de

Amerikában újra kell neki tanulnia, a mi eleinte alkalmatlannak tetszik ugyan, de csakhamar meggyőződik az amerikai módszernek akivitelbeni előnyéről. Egy kőműves eszközei, mint a vakoló kanál, szögletmérték sat. egészen más mint Európában, s az azokali építés sokkal szaporább, és célirányosabb. Bármihez kezdjen is az amerikai, legelső gondja az, hogy minél nagyobb idő és erőkimérettel végezhesse, s minden tétében ez a vezér elv.

Az amerikainak folyvást előrehatoló vállalkozó szelleme okozza, hogy az soha nem nyugszik, hanem tevékenysége számára mindig új, s gyümölcsöző tért keres. Ezen szakadatlan tevékenység, izgalom teszi őt a világ minden egyéb nemzete fölött túlnyomóvá. A német, kit Európában a többi nemzetek közt legszorgalmasabb, s munkásabbnak tartanak, nem képes az amerikai mellett boldogulni; minden ipara, s takarékosága mellett sem tud a jólét azon fokára vergődni, mint az amerikai. Az Egyesület egész területén minden nyomon ezt lehet tapasztalni. Oly városokban, hol a németek nagyobb számmal vannak mint az amerikaiak, a német városrész a lakók bizonyos szegényessége, némi tisztátalanság, a kirakatok csintalansága, s némi szatócskodás által tűnik fel, mely az amerikai vállalkozó szellemtől szembeszökőleg elüt. Legfeltűnőbb ezen különbség a szállodákban. Mert míg az amerikai szállodák mind nagyszerű építési módokban építvék, s pazarfénnyel diszítvék; addig a németek aprók, nyomorúk, és rondák. Amerikában egyetlen német szállodát sem láttam, mely az ameri-

kai nagy szállodákkal csak távolról is kiállotta volna a versenyt.

Az amerikai minden vállalatában kitartó, és szilárd, minél fogva nem tud nyugodni, míg kitűzött célját el nem érte. Hanem azután nem is hagy egyetlen eszközt is megkisértetlen. Igen gyakran hajlandók az európaiak ezen eszközök megválasztását a becsületesség, és igazság rovására tolni, különösen általánosan el van terjedve azon vélemény, miként üzleti ügyekben igen pongyola az amerikai emberlelkiismerete. Az igaz, hogy az amerikainak bizonyos üzérkedési cselfogása van, melylyel semmi egyéb nemzet nem bír, s könnyebb általa megcsaladni, mint őt megcsalni. Ezen rendkívüli üzérkedési cselfogás, ezen éles előrelátás, melylyel minden kedvező, vagy kedvezőtlen körülményt kizsákmányolni képes, vivta ki számára a Smarte melléknevet, melyet magyarul furfangos, németül talán „pfiffigne” lehetne mondani. — Legalább mint többen állíták e melléknév nem megbecstelenítő. Sőt ellenkezőleg egy „Smarte manban” (furfangos ember) rendszerint több bizalmat szoktak helyheztetni, mint valamely úgy nevezett lelkiismeretes, de ügyavatlan emberben, ki igen gyakran fortélyos emberek játékszere, minduntalan rászédetik, és veszteségbe bukik, mi nemcsak neki, hanem üzlettársainak is hátrányt okoz.

Egyébiránt csaknem megfoghatlan, hogy oly roppant kereskedés mint az egyesült államoké, mely nagy részben hitelre van alapítva, kereskedelmi szilárdhitelesség nélkül mikép állhat fenn? Északameri-

ka kereskedése az angol után kétségkívül a világ legelső kereskedése, sőt kereskedelmi hajói tonnatartalmát tekintve tetemesen felülhaladja még az angol tengeri hajozását is. Amerika kereskedelme a föld minden részére kiterjed, s a világ minden népével kereskedelmi összeköttetésben áll. Hogy pedig minden kereskedés alapja kereskedői szilárdhitelesség, azon még kételkedni sem szabad. Az igaz hogy kereskedői szilárdhitelesség egészen más valami, mint az a mit közéletben becsületesség, és emberségnek nevezünk. Minden kereskedés főczélja a nyereség. Minél nagyobb nyereséget húz valamely kereskedő eladott portékájából, annál ügyesebb kereskedő. Egy olyan ember, ki kereskedése, üzérkedése által tetemes vagyona tett szert, nagy tekintélyben áll, s legtöbb esetben nem igen szokták kutatni, milyen nemű volt ez az üzérkedés. A kereskedőibecsület többnyire azon ingatag erkölcsi alapon nyugszik, mint a lovagi becsület. Ezt egy párviadal, oly eszköz által mely minden erkölcsi, és keresztyéni elvvel ellenkezik, tisztára lehet mosni. Börze üzlet, váltóüzérkedés, bankmunkálatok, lutri mind lehető legnagyobb nyereségen alapulnak, s úgy számítvák hogy a résztvevőtől annyit elvegyenek, a mennyit csak lehet, ha mindjárt az utolsó inge lenne is az. Mind az emberek zavardottsága, tudatlansága, könnyenhivósége, s szenvedélyeire számít, s azokból lehető legnagyobb hasznot erőlködnek húzni. Néhány kevés roppant összeget nyer, s bámulatos arányban meggazdagszik az összes közönség rovására.

Ilyen kereskedői lelkiismeretességgel az amerikai is szinte bír. Ez se nem jobb, se nem rosszabb, mint minőt Európában bizonyos körökben találhatni. Demit után Amerikában mindenki kereskedést űz, s ez sokkal nagyobb mértékben űzetik mint Európában, tehát a szédelgés is nagyobb, és ezért felötlőbb.

Annyi bizonyos hogy sehol sem lehet oly könnyen, s oly sokszor hitelre vergődni, mint Amerikában. Még a ki egyszer már bukott, és ismételve másodszor is bukott, azonnal elébbi hitelére jut, mihelyt mint munkás, és szakértő ember ismeretes, s bukása nem világos csalásból származott. Több európai fiatal emberrel beszéltem, kik Amerikában telepedvén meg, jelentékeny vagyont szereztek maguknak. Ők évekig egy üzletnél foglalkoztak, s miután szorgalom, munkásság, s ügyesség által főnökük bizalmát kiérdemelték, azon ajánlatot tette az nekik, hogy vegyék át az ő üzletét. Azon mentegetőzésükre hogy ők vagyontalanok, s így az üzletet nem vehetik meg, de még annak folytatására sem birnak elegendő pénzzel, azt felelte nekik, hogy az egyik sem szükséges. Átadta az üzletet, egyszersmind ajánló leveleket is adott azon gyárosokhoz, kik őt eddig portékával ellátták, hogy azt azon kiterjedtségben folytathassák, mint ő tette ekkorig. Az üzlet ára leszámlálását részletenkint, s akkora összegekben is teljesítheték, mint nekik tetszik. S így történt az, hogy ők néhány év alatt a jelentékeny üzletet letisztázták, s gazdag emberekké lettek.

Ezen urak biztosítottak, s ezt ismételve több

oldalról is erősíteni hallám, miként sehol nem lehet csupa szóra oly nagy üzletet tenni, mint Amerikában.

Gyakran vádolják az amerikai a dollár bálványozó imádásával, s állítják miként egész munkássága, tevése, vevése csakdollar szerzésre van irányozva.

Hogy az amerikai szereti a dollárt, nem lehet tagadni. Úgy hiszem az európai sem irtózik tőle, és a pénzgyűjtés eszközeiben nem mindig válogatós. A nagy különbség csak abban rejlik hogy az amerikai a dollárt nem azért kedveli mert dollar, hanem mivel izgékony munkássága, s előre vágyó vállalkozó szelleme kifejtésére nélkülözhetlen eszközül szolgál. Fősvénység, oly tulajdon, mely minden nemzet közt az amerikaira legkevésbé illik. Hogy az amerikai rendkívül sovárog a nyereség, a gyűjtés után, az tagadhatlan: de én még nem láttam embert, ki fáradság s szorgalom által gyűjtött vagyonát oly könnyen kiadta volna mint az amerikai. Azonban mégis nagyon tévedne, ki fősvénység helyett vesztegetéssel vádolná őt, mert ő sem fősvény, sem vesztegető. Ha gyűjtött, szerzett összegét könnyű szerrel kiadja, csak azért teszi, hogy tevékenysége s vállalkozó szellemének új tért nyithasson.

Angolországot kivéve, a vállalatok számát, nagyságát és terjedtségét tekintve, melyik európai ország jöhet csak hasonlításba is Amerikával? Melyik ország képes annyi magán-adakozás forrásából fakadt tudományos és emberiségi intézetet felmutatni mint Amerika? A bostoni, philadelphiai, új-yorki, balti-

morei irodalmi egyesületek, a magasabb tanintézetek, hittani és orvosi tanodák, a számos nevelőintézet, árva-, szegényház, a kór vagy betegség által elnyomorodottak, siketek-, vakok-ápoldája, melyet majd minden városban találhatni, többnyire magánlelkesedségből származtak, s magán-erő által tartatnak fen. Azon önkénytes adó, melyet az amerikai hasonló célokra magára vállal, oly jelentékeny, s azon hagyományok, ajándékozások, melyek hasonló célból tétetnek, oly roppant terjedelműek, hogy méltán bámulásra ragadnak. Mert ha azt halljuk, hogy egy philadelphiai polgár $1\frac{1}{2}$ millio dollárt hagyományozott egy árvaház alapítására, egy másik 50,000 dollárt adott egy iskola, a harmadik éppen annyit egy természettörténeti museum állítására: nem szabad többé az amerikai bőkezősége s adakozóságán kételkednünk. Az igaz, hogy bőkezősége csak nemes célokra, oly célokra terjed ki, melyek az emberiség érdekét mozdítják elő, s alig van eset Amerikában, hogy méltatlan s közerkölcsiséget botránkoztató célokra ezerek áldoztattak volna. Egy ilyen embert a közvélemény megbélyegezne, polgártársai megvetnének s kigunyolnának. Oly tények, akarom mondani szokások, melyek Európában az illem s udvariság nélkülözhetlen kiegészítő részét alkotják, vagy legalább bizonyos körök elvei s erkölcsiségével nem ellenkeznek, Amerikában megvettetnek, s a közvélemény átkával sujtatnak, úgy hogy ily esetek, melyek nálunk napirendűek, s utójára senki sem csinál belőlük titkot, ott soha, vagy igen ritkán fordulnak elő.

Ha pedig valamely közhasznú vállalatra, valamely nemes célra szükségeltetik bizonyos összeg pénz, pillanat alatt száz meg száz résztvevő találkozik, kik tetemes összeget irnak alá; ott a jótékony-sági szellemet nem szükség hangversenyek, akademiák, tánczvigalmak által felpíszkálni, s lutrik s más csiklándó szerek által serkenteni a részvételre. Az amerikai a mit közcélra, jótékony intézetre áldoz, azt szabad hajlamból, tiszta hazafiságból teszi. Hazájának emberiségi s hasznos intézetei által önmagát érzi megtiszteltetve, s honfi kötelességének tartja az ilynemű intézetek felállítása s fentartásához, melyek hazáját nagygyá teszik, s annak jövő jólétét alapítják meg, filléreivel erejéhez képest járulni.

Fel lehetne ugyan ellenvetésül hozni, hogy az egyesült-államokban sok tudományos és emberiségi intézet részvényekre van alapítva, s legalább ily esetekben a reménylendett nyereség adott ingert ezen intézetek alapítására. De ezen ellenvetés ellen csak annyit is elég felállítani, hogy ez épen az amerikai embernek ilynemű intézetek iránti fogékony szellemét s közös részvétét tanusítja, ha azok jóvedelmet is hajtanak. Európában hason esetekben bajos lenne nyereményre számítani.

Különös sajátága az amerikainak, melyet részint az anyaországból vitt uj hazájába, részint többi köztársasági erényeivel áll benső összefüggésben azon rendkívüli tisztelet, melylyel a szép nemnek adóz, s azon szeretet s gondoskodás, melylyel gyermekein csüng. Ezen tisztelet nem mesterkél, nem szenved-

gett, mely bizonyos bókók s udvarias kifejezésekben nyilvánul, mint termeinkben egész az undor és csömörig láthatja s hallhatja az ember, holott a sziv mit sem érez abból, a mit száj czifra kifejezésekkel fecseg; s miután olyas körökben egy ifju uracs műveltségét s jó neveltetését itélni szokták; nem, az amerikainak a szép nem iránti tisztelete valódi, s benső mély érzelemből fakadt, mely lényével s természetével a legbensőleg összeforrott. Amerikai társaskörökben az asszony nem kitüntetett rész, hanem királyné. Mindenütt, minden viszonyban előnnyel bir a férfi fölött, ő az egyetlen szabadalmas osztály az egyesült-államokban, de szabadalmát nem a törvényhozástól, hanem a férj szabad akaratából nyerte.

Átalános szokás Amerikában a leánygyermeket a leggondosabb nevelésben részesíteni, őket a művészet és tudomány minden ágában taníttatni, a honnan Amerikában roppant nagy a leánynevelő intézetek száma. Ezen intézetekben és neveldéekben épen nem oly üres és felületes az oktatás, mint legtöbb nevelénkben, hol a nevelés inkább csak idomításban (Dressour) áll, melynek két, gyakran már egy év alatt be kell fejeztetni, és olvasás, írás, igen kevés földleírás és történettan, igen sovány természet-történet, néhány mindennapi franczia kifejezés betanulásában áll, végre táncz s egy pár betanult darabnak zongoráni lezötyögetésében végződik.

Amerikában saját anyanyelvükre, történet, földleírás, természettörténet, természettan, vegytan, csillogászat, sőt mértanra is gondosan, gyakran alaposan

oktattatnak a leányok. Gyakran egyetemi tudományokat is hallgatnak, s nem ritka eset, hogy nők egyetemi doktorságot is nyernek. Így igen gyakran hallhatni férjektől azon nyilatkozatot, miként nejük végezte a bölcsészeti tanfolyamot, s abból doktori oklevelet is nyert. Ha bár általában oly alapos ismeretet nem lehet is felőlük feltenni, mint Európában szakférfiaktól várunk: de elég bizonyosságot nyújt arra, hogy az amerikai az alapos és terjedelmes tudás becsét fel tudja fogni, s előtte a lélek valódi képzettsége nem közönyös dolog. Amerikában nem ritkák oly nők és leányok, kik matematikai feladatokat s magasabb egyenleteket megfejteni képesek. Mindezekhez még az is járul, hogy a társas életben sokkal nagyobb szabadsággal bírnak a leányok ott, mint Európában; ők önállók, s magokviselésében minden megszólításra zavarba nem jönnek, s idegen láttára nem pirolnak el azonnal.

Nem lehet ugyan tagadni, hogy ilynemű nevelést csak azon házi kötelességek kárával lehet adni, melyek nálunk a női kötelességek főrészt teszik. Európában a házról gondoskodás és háztartás egyik legfőbb feladata a nőnek, s kötelességei első sorába tartozik. Amerikában, legalább a vagyonosabb házaknál, ezen gondok alól fel van a nő mentve. A ház asszonya beleül hintaszékébe (rocking chair), mely Amerikában minden házbutorzat nélkülözhetlen alkatrészét teszi, s csupán öltözkéről s apró gyermekeiről gondoskodik, kik folyvást körüle zsibongnak, ir, zongoráz s könnyü kézi munkával bibelődik. Ha

kedvező idő van, kikocsiz gyermekeivel, s az egész napot csupa enyelgéssel tölti. A háztartás gondja vagy a férjre bízatik, vagy ha ezt hivatala, üzlete nagyon igénybe veszi, egy meghittre. Semmi kétség benne, hogy ez bajos állapot, s árnyoldala az amerikai családi életnek. A háztartás gondja természetszerűleg a nőt illeti, míg férfi vállain a szerzés kötelessége fekszik. Ezen a testet igénybe vevő minden foglalkozás iránti részvétlenség, ezen mozgástalanság, munkátalanság okozhatja nagy részben az amerikai nők rendkívül gyöngé testalkatát s gyöngeségét. Csaknem minden nőnek lapos, beesett melle van, s gyöngé testalkatuk mellett szokatlanul soványak, s valóságos aszkóros kinézésök van. Egyébiránt vonásaik finomak, kezük, lábuk kicsiny, takaros, de testük egyéb részéről hiányzik azon a szépségtől elváhatlan teltség, s a test bizonyos részeinek hullámlejtése, mely a régiek classicus alakjain annyira megtetszik. Az amerikai nők járása többnyire nem szép mozdulatu, idomtalan (ungraziös).

Habár némely házaknál egészen részvétlen is a nő a házi ügyekben, igen gyakran épen az ellenkező tapasztalható. Ilyenkor semmi szolgálatra szánt cseleléd sincs a háznál, hanem minden házi foglalkozást a házhoz tartozók, a nő, annak nővére vagy felnőtt leányai végeznek. Ez ugyan könnyebb Amerikában, mert ott az egész háztartás igen egyszerű és sokkal szabályozottabb mint nálunk. Gyakran a mellett, hogy a háztartás gondjait viszi, még író is a házi asszony, a mi gyakoribb eset Amerikában mint Európában.

Azon rendkívüli tisztelet s megkülönböztetés, melyet a nők irányában minden tekintetben kitüntettek, az amerikaiak minden intézménye és szokásaiban észrevehető. A nagyobb szállodákban nők számára mindig különös bejárás van, melynek építészeti kiállítására rendszeren nagyobb gond fordítottatik. Ezen bejárason csak hölgyek és hölgyeket vezető férfiak léphetnek be. A hölgyek soha nem jelennek meg a szálloda előcsarnokában nevök beírása végett; számukra mindig külön társalgó- és étterem áll, melyben a szálloda legnagyobb fénye tükrözi magát. Ezekbe is csak akkor léphet férfi, ha karján hölgyet vezet. A szálloda legszebb s legpompásabb lakosztályai mindig nők számára tartatnak fenn, míg nő társasága nélkül utazó férfiak a ház felső emeleteiben levő apróbb s egyszerű szobákban helyeztetnek el. Hajókon is nők számára mindenütt különös intézkedések vannak, s ha a hajó építése nem adta ki, hogy hölgyek számára külön terem rendeztessék, legalább a közös terem egy része némi emelkedettség által van a többitől elválasztva, melyre nem szabad férfinak fellépni, s ez a többitől fényesebb s gazdagabb bútorzata által különbözik.

Ha valamely nő egy gőzkocsiban vagy akármely nyilvános helyen megjelenik, vagy egy omnibusba akar belépni, melyben minden hely el van foglalva, az amerikai pillanatig sem gondolkozik, ha a nő a legszegényebb osztályhoz tartozik is, hogy valjon csináljon-e neki helyet. Azonnal mind feláll, a nő igénybe veszi szokásadta jogát, a nélkül, hogy az urak szivességét megköszönné.

Ezen, európai ember előtt megfoghatlan nőtisztelet, s azon körülmény, miszerint a nő minden férfinban természetes védőjét találja, és senki nem merészelne az ellen illetlenséget vagy tolakodást elkövetni, okozza, hogy nők és leányok magánosan s minden kísérő nélkül is utaznak; a nap és est minden órájában az Egyesület legnépesebb városai utczáin bátran bolyongnak, sétálnak, színház s nyilvános helyekre szabadon mehetnek, a nélkül, hogy félniök kellene, miszerint valamely neveletlen ifju uracs vagy egy szemtelen, tolakodó agglegény valami illetlenséget követ el ellenük. A férfi csak akkor részesül az Egyesületben teljes tiszteletben, ha már házas. Egy házasulatlan férfi, egy rideg legényre kevés tekintet van ott, s mindenütt hátrább áll a házasnál. Ez az oka, hogy a férfiak Amerikában oly korán házasodnak, és aránylag oly kevés ott az agglegény. De nemcsak a szokás, hanem a törvény is védi a nőt a férfi irányában. Azon csupa ígéret, melyet egy férfi egy hajadonnak tesz, hogy nőül veendi, s a leány egyszerü tanuskodása, hogy neki ezen ígéretet tette, elégséges arra, miszerint a férfi köteleztessék azt el is venni. Európában könnyen azon hiedelem támadhatna valakiben, hogy egy ilyen törvény védelme alatt hasonló kényszerített házasság gyakorta adja elő magát, s könnyelmü leányok gyakran hasznukra fordítják a törvényt, azért hogy férjhez mehessenek. A szép nem ilyen kedvezménye daczára is sem egyik sem másik eset nem adja elő magát. Mert, először, minden férfi ovakodik valamely leánynak ilyen ígére-

tet tenni, ha nincs szándoka elvenni; másodszor, egy tisztességes leány sem nyul ilyen eszközhez, mert ezen eszköz nélkül is bizton számíthat egy jóra való férjre. Ledér leányok pedig nem szíveltetnek a társaságban, s azonnal Sing-Singbe szállíttatnak. Hogy az egyesült-államokban a közvélemény mennyire védi a nőket, még tulságos kihágás esetében is, legyen tanusága e következő példa.

Néhány év előtt az egyesült-államokban, ha jól emlékezem, Uj-York vagy Bostonban következő per tárgyalatott. Egy leányt elcsábított egy férfi, ki neki azt ígerte, hogy elveszi, azután pedig elhagyván azt, egy más leánynyal fűzött viszonyt. Ezen tette kétségbe ejté első szerelmesét, ki némi örületi rohamban megleste azt az utca bizonyos szegletén, a merre tudta, hogy uj kedvesével sétálni fog, s tört döfött a testébe. Ezután önkénytesen a törvényszék kezébe adta magát, s az eskütszék szabadnak nyilvánítá, de benső békéjét s lelki nyugalmát nem adhatá többé vissza. Azt kellene hinni, hogy ily körülmények közt, s a közvélemény részéről ily roppant kedvezmény mellett hasonló esetek az egyesült-államokban gyakorta adják elő magukat. Épen nem! Legalább én hasonló esetet nem tudok. Európában pedig bármelyik országban is, kivétel nélkül, nagy merénylet lenne, hasonló törvényszéki ítéletet hirdetni, mert attól lehetne tartani, hogy egy ilyen példa számos utánczóra fogna találni.

A mily nagy az amerikaiak a szép nem iránti tisztelete s kimélete, oly nagy gyermekei iránti sze-

retete is. A gyermekek kitünő gondossággal ápoltnak, s törvény által minden embertelenség ellen védék. Nem is kell emlitenem, hogy Amerika minden iskolájából a botbüntetés, valamint minden testi fenyték általában számüzve van. Ha valaki egy gyermeket arczul csap vagy megver, bűnvádi kereset alá esik. Gyermeket büntetni kizárólagosan csak szülinek van joga.

Az anyáknak gyermekeik iránti gyöngédsége azoknak folytonosan gondos és csinos öltöztetéséből is kiviláglik, mert még a legszegényebb szülék is nagy gondot fordítanak gyermekeik tiszta és takaros öltözetére. A legizletesebb párisi és londoni divat szerint öltöztetik a gyermekeket, és ez így van a legszélső nyugati részekben, mint Uj-York és Philadelphiában stb. Gyakran gyermekeikkel bibelődés egyetlen napi foglalkozása az anyáknak, a honnan mindig gyermekei képezik legközelebbi környezetét, s Amerikában azon visszás európai szokás, a gyermekeket mindig bizonyos távolságban tartani a nagyságos mamától, a magasabb társadalmi élet illemszabályainak nem multhatlan kiegészítő része.

Azon szokás, hogy gyermekeiket mindig maguk körül lássák, annyira ment az amerikaiaknál, hogy azok nélkül nem is utaznak. A vasuti kocsik s gőzhajók gyakran zsufolva vannak gyermekkel. Gyakran megesik, hogy csecsemők is résztvesznek szüleik utazásában, s midőn egykor e fölötti csudálkozásomat nyilvánítám, azt mondta nekem egy Amerikában telepedett európai, hogy Amerikában csaknem

bevett szokás az alig hat hetes gyermeket utazásra küldeni. Természetes, hogy ilyen vagonokban aztán sokszor nagyon is zajos az élet, s többször volt szerencsém éjjelén olyan vagonban utazni, melyben minden lehető nagyságu, életkori gyermek egész raja zsibongott, s részt kellett vennem szegény gyermekek hangversenyében, kik nagyon kényelmetlenül érezhették magukat. Legjobban feltűnt nekem az, hogy egyetlen amerikait sem hallottam a gyermekek lármája miatt, s azért hogy nem nyughatik, panaszkodni. Ezen durva s mogorva amerikai, mint mi örömet képzeljük őt, annyira méltányolja az anyai gondoskodást, s becsüli az ifju nemzedéket, miként eszeágában sem fordul meg, azon kényelmetlenség miatt, mely őt csak úgy mint mást, és nem jobban, az anyát pedig legjobban érdekli, panaszt emelni. De hiába is tenné, mert csupán azon elégtételre számíthatna, hogy felszólíthatnák, miként hagyja el a vagon, s ott keressen nyugalmat, a hol tetszik. Önkénytelenül kényszerülve valék e tekintetben az itt és ott közt párhuzamot vonni. Emlékezem néhány vasut-s postahivatal szabályaira, miszerint a vitelnöknek (condukteur) joga van a szüléket gyermekeikkel együtt a legeslegelső állomáson kitenni, ha a gyermekek a többi utazóknak alkalmatlanok, vagy azok megzavart nyugalmaik végett panaszt emeltek. Alig lehet nagyobb vadorságot képzelni. Mit csináljon ilyenkor a szegény anya, kit sorsa csecsemőjével utazni kényszerít? Nemde az utszélen heverjen?

Ha egy házaspár gyermekével nyilvános helyen

van, s a szükség úgy hozza magával, hogy a gyermeket ölbé kell venni, mindig a férj teszi azt, s meg nem engedi, hogy a gyöngé nő vesződjék ezen teherrel. Ez ugyan lényegesen elüt az európai jó szokástól, hol a finom izléssel sokkal jobban megegyezik ölebecskéket czipelni, mint gyermeket, ki rendesen dajkára szokott bízani.

Kedvező benyomást tett rám, hogy Amerikában a gyermekeket mindenütt jó és vidor kinézésűeknek találtam. És ez annyival felötlőbb volt előttem, mert a felnevelkedettek, csekély kivétellel, már ifju korukban egészségteleneknek látszottak s többféle kórban szenvedtek.

A gyermekekkel bántásmód, valamint azok öltözete is szinte nagyon ok- és czélszerűnek látszik. Ugy tetszett, mintha a gyermekek testi s lelki fejlődésének több tért engednének, mint mennyi egy „jó nevelés“ elveivel megegyeztethető, legalább fegyelmi tekintetben igen keveset vehettem észre, épen oly ritkán lehet hallani az anya folyvást dorgáló szavát: „pfui, az nem illik, megint illetlen vagy stb.“ Ezáltal nem nevelnek ugyan sima és finom magaviseletű gyermekeket: de határozott jellemet nyernek azok, s szellemök önállóbban s tetteirejük hatályosabban fejlődik ki, a mi már a gyermekeken könnyen észrevehető. Minden Amerikában lakó európai megegyezik azon véleményben, hogy az amerikai gyermekek ítéleti érettség, tettebeli önállóság s gyors felfogás tekintetében jóval felülmulják az európai gyermekeket. És épen azért amerikaiak.

Átalában úgy tetszik, mintha Amerikában természetesebb nevelési elvek uralkodnának mint Európában, hol egy előkelő uri ember méltóságával tökéletesen megegyezik, hogy lovai és vadászebei nevelése s bánásmódjáról kimerítő ismeretet szerezzen: de már az teljességgel illetlen, s az udvariassággal össze nem férő, hogy gyermekei nevelésével bibelődjék, vagy legalább arról némi ismeretet szerezzen. Persze hogy azt lehetne kérdezni, mire valók tehát a nevelők, kiknek kötelessége s tartozása ezt tudni?

Az amerikaiaknak gyakran szokták az európaiak szemökre vetni, hogy a művészet és tudomány iránt semmi hajlammal sem bírnak. Hogy Amerikában mennyit áldoznak a tudomány és nevelésre, néhány adattal bővebben mutogattuk, s többször volt alkalmunk szólani e tárgyról. Hogy Amerikában nincs annyi tudós mint Német-, Francia- és talán Angolországban, kik bizonyos elvont tanokkal, például történet, nyelv és régiségbuvárlattal stb. foglalkoznának, szívesen megengedem, mert náluk az alaptér hiányzik erre. Az amerikaiaknak nincs multjuk, történelmük rövid, világos, nem bonyolódott, s nincs egy tőlük távol fekvő mult ködfátyolába burkolva. Ők hasonlítanak Minervához, mely Jupiter agyából készen felfegyverkezve lépett. De a helyett azon előnnyel bírnak, miszerint mult századok előítéletei s kinövéseivel nem kell a jelenkor eszméinek küzdeniök. Államéletük s minden intézményüknek ép, szilárd, megvározhatlan alapja van, melyre kényük szerinti terje-

delmű új épületet emelhetnek. Ezen alap Európában az igaz, hogy messze századok sötét multjába nyulik vissza, de porhanyó, szuhos s rombolt, s ha új izlésű épületet akarunk fölibe emelni, minden oldalról meg kell támogatni s duczolni, hogy össze ne omolják, és mégis oszlop, támasz s boltivek daczára is mindig rettegnünk kell, hogy az egész foltozás véletlenül halomra dől.

Ily körülmények közt épen nincs okuk az amerikaiaknak régi történetük nem léte miatt panaszkodniok, s azon sopánkodniok, hogy nem képesek középkort mutatni fel, annak regényes rablóvárai, hűbére, czéhei, osztályfalai, nyomasztó papuralma, s abból származott véres vallási és polgári háboruival. Arra nézve, a ki ezt olvassa vagy tanulmányozza, meglehet hogy gyönyörködtető és érdekes; de arra nevezve, ki azt mága átélte, vagy annak következményei alatt mai nap is nyög, bizony nem egyéb, mint szomorú esemény.

De azért e tekintetben is megtette Amerika, a mit méltányosan lehet tőle követelni. Habár nincs is Plutarchja, Liviusa, de van Bancroftja és Everettje. Amerika története még nem nagy, de nagygyá fog lenni, 500 vagy 1000 év múlva, majd ha Európa népei többnyire aggasztánokká töpörödve, s kályha mellé kuczorodva, fogatlan inyükkal a mult csontjain rágódnak: akkor kell Amerika történetéről kérdezősködni. Rómának sem volt még Numa Pompilius korában története, de igen is volt Caesar Augustus és Marcus Aurelius korában. Egyébiránt tudva levő

dolog, hogy Északamerikának az újabb időben is sokat lehet a történet mezején köszönni azon indus törzs felkutatásaért, mely az egyesült-államok földét egykor lakta, vagy jelenleg is lakja.

Bár nem is oly nagy az amerikaiak érdeme a régiség, nyelvtan, pénz-, czimerisme- és kutfőtanulmányok körül, mint az európai tudósoké; bár egy Fichtét, Schellinget, Hegelt, s ki tudná elszámlálni, mi nagy bölcselőket még, nem is tudnak felmutatni: de annál nagyobb előszeretettel ápolják a jelenkor gyakorlati tudományait, melyek a mellett, hogy kenyeret adnak, s az élet minden finomabb anyagi élvezetét megteremtik: felvilágosítják a lelket is, s megismertetvén vele a természet erejét az egy örök s változhatlan világrend magasztos törvényeit tárják fel előtte. Az is igaz, hogy a világosság, delejesség, villanyosság, kór- és élettani vegytan stb. tekintetében is keveset mutathatnak fel; de a mi mind ezen tudományoknak a gyakorlati életre való befolyását illeti, azt annyira magukévá tették, mint a világ akármelyik nemzete, alkalmazás tekintetében pedig akármelyiket felülmulják. Tekintsük csak mit tettek az amerikaiak földtani tekintetben idáig is; az általuk felmutatott pompás művek megalapított európai hírnevet vívtak ki, és bár országuk nincs is még minden részében átbuvárkodva, mint Európa néhány országa, de ennek oka egyedül országuk megmérhetlen területében rejlik. De azért egészen tul a Mississippin hatottak már, és ki nem ismeri Owen Jova és Minésotáról kitünő munkáját? Az állam évenként

pazar kiméletlenséggel sok ezeret ad ki hasonló czélokra. Földrajzi tekintetben is jelentékeny műveket képesek az amerikaiak felmutatni. Évenként tetemes összeget ad ki az állam a határoknak egész a Csendestengerig való felmérése és kiigazítására. Az Egyesület minden részében bizottmányok működnek, melyek munkálatuk eredményét a főgyűlés eleibe terjesztik.

A mechanica és hydraulica tanai, a száraz és vízi építészetisme alkalmazásában a föld kerekségén lakó népek közt legelső helyen állanak; és mihelyt valami rájuk nézve szükséggé válik, biztos lehet benne az ember, hogy ők keresztül viszik, ha még oly nagy akadályokkal kell is küzdeni.

Épen ugy egész világ tudja, mily kitünők az ő gőzgépeik, mily különös és jeles az ő hajóiknak építése, s mily czélszerű- és elmésen kigondolva az ő gazdasági eszközeik s gépeik. Mind ezek mintául szolgálnak nekünk, melyeket csak utánoztunk, de rajtuk javítani mindekkorig nem valánk képesek.

A mi pedig a művészet iránti sajátképi vonzalmat illeti, azt hiszem, ezt sem lehet az amerikaiaktól egészen elvitatni, csupán annyi igaz, hogy náluk még ez nincs kifejtve, kiképezve. Az amerikai örömet hallgatja a jó zenét, képek s képzőművészeti tárgyak iránt nagy előszeretettel viseltetik, s nagy összegeket áldoz azokért, ha mindjárt a tárgyak megválasztásában izlése nem mindig a legfinomabb, a legválogatottabb is. Átalában tudvalevő dolog, mily roppant lelkesedéssel fogadtatnak ott az európai mű-

vésztekintélyek, és mennyire magasztaltatnak azok. Az igaz, hogy mi európaiak rögtön készen vagyunk azon állítással, miként az amerikai csak hiuságból teszi mindezt, s annak bebizonyítására, hogy ő a művészetet épen úgy tudja becsülni, mint az európai. Hanem azt hiszem, hogy ilyen ítéletre nincs jogunk, legalább méltánytalanság. A fősvény, magára nézve teljességgel értéktelen tárgyért bizonyosan nem adja ki pénzét: ha pedig kiadja, bizonyosan nagyobb értékkel bír reá nézve a tárgy, mint maga a pénz. Az amerikainak tehát vagy ostoba vesztegetőnek kell lenni, vagy a művészetet többre kell becsülnie mint pénzét. A világon sehol sincs annyi zongora, és oly óriás zongora-rakodák, mint Amerikában. A zongorák szépek, pompás alakuak, s habár jóságuk s alkatasuk jelességét tekintve, nem hasonlíthatók is Erárd készítményeivel, mégis meg kell vallanunk, hogy nem is a legroszabb fajtájuak. Alig találhatni házat, melyben zongora ne volna, s nincs nagyobb szerű szálloda, mely legalább egygyel ne bírna, de van elég, melyben 2—3 igen pompás zongora is található. Igaz ugyan, az amerikaiak közt ritkán találkozik zenevér (virtuoz), s zongorajátékuk legtöbb esetben csak czinczogtatás, s e tekintetben sem tagadhatják el az angoloktól származásukat. Más részről azonban ne feledjük, hogy Európában is csak 50 év ~~or~~ kezdett jobb és tökéletesebb zeneizlés fejlődni.

Euróában seholsem láttam oly szép és diszes florenczi márványdiszedényeket, mint Amerikában a nagyobb szállodák előcsarnokában és lépcsőzetén

szemlélhetni. Azon idomtalan gipszalakok, melyeket ezer számra hordoznak nálunk, s melyek nem arra valók, hogy a műizlést nemesítsék : Amerikában seholsem láthatók, s azok helyett mindenütt márványszobrok diszelegnek, melyekért tetemes pénzösszeget szoktak kiadni. Már említette volt, hogy Mississippi mellett St. Louis szállodája fürdőházában pompás fehér márványfürdőkádakat láttam, s miután ilyent Európában seholsem találtam, kíváncsi valék megtudni, hogy honnan valók. Kérdésemre azt felelték : Olaszországból. Ha már az amerikai képes egy fürdőkádért ezernyi dollárt áldozni, mulhatlanul gyönyörüséget kell benne találnia, s lehetlen, hogy szenvelgés legyen, mert a fürdőkádat csak nem állíthatja látvány-ságul az utcára.

Hogy tökéletes meggyőződést szerezhessünk, miszerint az amerikai csakugyan előszeretettel viseltetik a művészet iránt, csak az ugynevezett műkereskedések roppant száma, és gazdagságára kell egy tekintetet vetni, melyek Amerika minden városában találhatók. Műkereskedéseink legnagyobb része csak szatócsbolt azokhoz képest. Európai művészek legszebbéslegpompásabb rézmetszetei nagy választékoságban találhatók ott, s a mellett maguk is elkövetnek mindent, hogy e téren minél tökéletesebbet teremthessenek. Irodalmi munkáik nyomdászati kiállítása is gyakran nemcsak pompás, hanem oly diszes, hogy Francia és Angolország sajtóinak legkitünőbb terményei mellé bizton oda helyezhető. Ezt lehet mondani tér- és földképeikről is. Colton „Világ ál-

lása“ (Atlas of the World) oly szép s oly pompásan van kiállítva, miként Németország ehhez hasonlót nem képes felmutatni, e mellett még aránylag nagyon olcsó is. Igaz ugyan, hogy azon művészek, kiket az amerikaiak legszebb műveik kiállítására használnak, mind európaiak : de hogy Európa legjelesebb művészeit megnyerni igyekeznek, s azokat jobban díjazzák, mint Európában díjaztattak, épen az amerikaiak műszeretete mellett tanuskodik. Hiszen, nem oly ritka eset az nálunk sem, hogy nagy művek kivitelére idegen művészeket használunk. Hát nem többnyire angolok-e azok, kik a német művekhez a legszebb aczélmetszeteket készítik?

Mindezek után ítélve, úgy hiszem, méltánytalanságot követünk el az amerikai ellen, ha minden jobb és nemesebb művészet iránti vonzalmat megtagadunk tőle. Sőt ellenben a felhozott jelenségek mind azt tanúsítják, hogy műszeretete elég van, de alkalom hiányzott eddig izlése nemesítésére. Ekkorig nagy részint anyagi léte biztosításával küzdvén, nem maradt ideje, hogy lelkét az élet nemesebb s finomabb élveire irányozza. Államélete aránylag még nagyon rövid, de e rövid időhatár alatt is teremtett oly műveket, melyekhez hasonlót a történet nem képes felmutatni. Méltányos dolog-e tehát Amerikától, mely oly sok tekintetben már is tulszárnyalt minket, még azt is követelni, hogy tudományos és művészi tekintetben 100 év leforgása alatt oda jusson, hová mi sok évezred lefolyása alatt alig valánk képesek vergődni? Amerikának nincsenek gazdag museumai,

pompás képcsarnokai, melyekbe az emberi művészet és tudomány gazdagságát évezredek óta halmozta össze. Azonban attól lehet tartani, hogy ezen kincsek egykor mind átvándorlandanak az oczeánon, mint a virágzó művészet classikai művei egykor a sülyedő Görögországból átvándoroltak a felvirágzó Rómába.

Helyén van, hogy az amerikaiaknak társas viszonya és társadalmi szabályaikról is szóljak néhány szót.

Az amerikai, mint buzgó üzérkedő, általában kevés időt szakaszt magának társas összejövetel s kedélyes mulatozásra. E tekintetben tökéletesen hasonlít a mi üzletembereinkhez. Mert bár összejönnek is társasmulatságra egy harmadik helyen, de beszélgetésük s mulatságuk azonnal üzleti ügyekre tér át. Az amerikainak azért sokkal csekélyebb társalgási képessége van, mint Európa többi nemzetének, melyeknél a mulatság s élvezet az élet mulhatlan alkatrészét képezi, és pedig tiszta joggal. Mindamellett víg kedélyű s mulatságos társaságban szinte nagy gyönyörűségét találja az amerikai. Egy Amerikában megtelepült európai azt állította előttem, hogy az amerikai barátságos gyerek, és hogy szeret is víg társaságban részt venni, habár maga kissé ügyetlen a mulatságra. Meglehet hogy a mogorva puritán szellem, mely minden tetteiből kikandikál, akadályozza ebben. Hiszen még nálunk is bizonyos körökben, melyek bizonyos hitvalláshoz tartoznak, némi társalgási unalmasságot és társas mulatozási kellemhiányt lehet észrevenni,

mi azon körök társaséletét derültté s kellemessé épen nem teszi. Folyvást idegenek maradnak egymás iránt, s a válaszfalaktól nem tudnak menekülni, melyek minden szabad szellemi viszonyt lehetlenné tesznek.

Az amerikaiak társas szabályai igen egyszerűk. A sok bókot nem kedveli, ha valakit köszönt vagy valakitől elválik, sohasem hajtja meg magát. Egyszerű kézszerítés vagy good morning (jó reggelt), good day (jó napot), good by (Isten önnel) hálálkodása egész veleje ha találkozik vagy bucsúzik. A színmutatást nem ismeri, a mit mond azt érzi is, tettségét vagy megvetését leplezetlen kimutatja. Amerikában nem teszi a nevelés kiegészítő részét, a gyermekeket már zsenge korukban arra kényszeríteni, hogy mást mondjanak mint gondolnak vagy éreznek. Ilyféle képmutatásnak tartom a sok bókot, szeretetének és barátságának gyakori bizonyítgatását, a nélkül, hogy a ki azt teszi, annak csak egy vonását is érezné. A chinaiak a legnagyobb neveletlenségnek, s a jó nevelés teljes hiányának tartják, midőn valaki egy, habár még oly erőszakolt meghívást is elfogad.

Az amerikai magaviseletében sok van, a mit nálunk „kamasz“ czimmeznek ki. Így például, ha bárkivel is üzleti viszonyba lép, az előtt sohasem veszi le kalapját akár nyilvános-, akár magánhelyen történik is a találkozás. Csak egy nő jelenléte kényszeríti arra, hogy kalapját bármikor is levegye. Ugy szinte feszenség nélkül többször is szomszéda lábára hág, a nélkül, hogy azért engedelmet kérne. De viszont a megsértett fél sem vonja azt felelősségre,

vagy hívja párviadalra, hanem csendesen elvonja lábát, s maga vigyáz, hogy az többé ne történjék. Ha az amerikainak valamely szoros közön kell áthatolni, minden tartózkodás nélkül, a hogy lehet, utat tör magának, de engedelmet a viláért sem kér. Uj-York egyik legpompásabb boltjában történt velünk, hogy míg utitársaim az előkért portékát nézegették, a bolti segéd az asztalra könyökölt, s kedélyes nyugodtsággal egy dalt füttyüresztett. Egy más helyen egy könyvtárba vezettettem be, s míg én körülnézelődtem, a könyvtárnok egy asztalhoz támaszkodva, danolgatott.

Ellenben illetlenségnek tartja az amerikai egy idegen jelenlétében szivarozni, de nem tartja annak bagózni, s széltében-hosszában köpködni. Ha valaki egy omnibusba akar felülni, melyben minden hely el van foglalva, szorosan egymáshoz nyomulnak a benülő, hogy a belépőnek helyet csináljanak, ha pedig a belépő még nőszemély, a legközelebbi azonnal felkél s átengedi helyét. Sohasem hallottam, hogy az amerikai kényelmetlen ülése miatt panaszkodott volna; sőt egykor egy furcsa esetnek valék tanuja. Midőn a Mississippi partjától a vaspályára pompás omnibusban négy fekete röpitett minket, s egyik utitársam egy elhízott amerikai miatt ülőhelyi igényeiben tetemes csorbát szenvedett, társam e miatt panaszt emelt; mire az amerikai egész készséggel felállt, s az átelleni még zsufoltabb ülésen két utazó közé furakodott.

Ha az amerikainak valami szokásává vált, azt a

leglelkiismeretesebben üzi. A szokás nála törvény-nyé válik, már pedig senki nem követi a törvényt nagyobb lelkiismeretességgel és készséggel, mint az amerikai, de csak azon törvényt, melyet maga alkotott. E szerint az amerikai sehol, sem nyilvános helyen, sem magánháznál pipára nem gyújt, mihelyt az az általánosan bevett szokás ellen van. Így például szokás ellen van Amerikában egy omnibus vagy vagonban pipázni, és nincs rá eset, hogy az amerikai ezen szokást áthágná. Azért az amerikai buzgó őre a maga szokásai s egyéb törvényeinek, úgy hogy minden idegent azonnal a törvény korlátai közé utasít, mihelyt az azt áthágni bátorodik.

Közönségesen hideg s barátságtalannak tartják az amerikaiit. Ez onnan van, mert ő az idegen iránt semmi figyelmet sem tanusít, s azt egészen mellőzi. És azon udvariasság neme, mely Európában jó nevelés bizonyítványául vétetik, s mely közönségesen a sok bókban, a barátság üres tanusítgatásában, s a sok „örülök, hogy van szerencsém kedves barátom uramat üdvözölhetni“ ismétlésben áll, teljességgel ismeretlen előtte. De ha valaki ajánlva van neki, vagy bizalommal fordul hozzá, bizonyos lehet benne, hogy védenczére teljes figyelmét árasztja. Általánosan tudva levő dolog, mily előzékenységgel fogadtatnak Amerikában bármely irodalmi hírnévvel bíró férfiak vagy nők, s mennyire iparkodnak, hogy az Amerikában mulatást megkedveltessék velük, sőt vendégeik kedvéért bármely nagyobb szerű költségtől sem rettennek vissza. Tudjuk, miként Európában azt

mondják erre, hogy az amerikai ezt csupa hiuságból teszi. De az ilyen hiuság mindenesetre dicséretre méltó, és sokkal becsesebb, mint azon hideg udvariaság, melylyel Európában az idegeneket többnyire vendéglenni szokták. Én Amerikában mindenütt azt tapasztaltam, hogy akármely amerikaihoz fordultam, az mindig a legnagyobb barátsággal fogadott, s egész előzékenységgel bánt velem. Gyakran fél napot nekem szentelt, s ott mulatásom célját minden tehetségében álló eszközökkel elősegíteni igyekezett. Egy Amerikában lakó európai ezt mondta nekem: „ha valamely amerikai magához hívja önt, biztos lehet benne, hogy szívesen látja, mert udvariasságból nem teszi.“ Minden nyilvános intézetben a legszivesebben fogadtattam, s minden kívánságomra a legnagyobb készséggel adatott kielégítő felvilágosítás. Ha az, kinek barátságát igénybe vevém, az intézet szolgálja volt is, szivessége fokozatát nem a várt vagy reménylett jutalom nagyságától függesztette fel, mert Amerikában senkinek még gondolatában sem fordul még ilyes valamit tenni.

Hogy az amerikai egészen idegenek iránt is tud megelőző lenni, következő esemény legyen tanúm. Egyik utitársam a vaspálya megindulása perczében a vagonra ugorván, órája épen a vagon kerekei közé esett ki zsebéből. Egy amerikai, kinek fél lába szinte a vagonon volt, visszaugrott, s felvevén az órát, visszaadá tulajdonosának. Utitársam azt mondta, hogy nem lett volna annyi bátorsága, s készebb lett volna óráját ott hagyni.

Miután Amerikában semmi törvényes aristokratia nem létezik, azonban mégis szeretnének valaminemű aristokratiát nyakára tolni, tehát pénzaristokrátiával vádolják azt. Ha aristokrátiának vesszük azt, hogy a gazdagabb ember szebb és nagyobb házat épít, azt pompásabban butorozza, hogy kocsit s lovat tart, pénze által itt s ott nagyobb befolyást gyakorol, s bizonyos számu s bizonyos osztálybeli embereket mintegy adózóivá tesz, az ellen semmi kifogásom. Ez természetes aristokratia, melyet mindenkinek a pénz, mint az emberi munkásság leghatalmasabb rugója, kölcsönöz. De ez épen nem terjeszkedik az általam említett határokon túl. A gazdag, azért, mivel több pénzzel bir mint a szegény, egy hajszállal sem számíthat törvény előtt több védelemre mint a szegény, sőt, miután Amerikában a törvényhozás feltételezi, hogy a gazdag több önvédelmi eszközzel rendelkezhetik mint a szegény, tehát a törvény is minden körülmény közt több védelmet nyújt a szegénynek mint gazdagnak. Például: egy házlakó nem képes lakbérét megfizetni, a háztulajdonosnak joga van ugyan felmondani, de tizennégy napig kénytelen megtűrni, s akkor megfejetlen elhurczolkodhatik. A fizetni nem képes lakos butorai s egyéb holmije letartóztatásáról szó sem lehet. Egy ily eljárást, szigoru jog szempontjából ítélve, talán roszalhatónak találhatunk: de vegyük szivünkre a római „*summum jus, summa saepe injuriá*“t. Egy ily törvényhozást, ha szigoruan véve, nem is igazságosnak, de mindenesetre emberinek lehet ne-

vezni. Igaz ugyan, hogy a háziur ezáltal negyedévi lakbért vesz, de ez még nem teszi őt koldussá, holott ha a fizetni képtelen lakó ellen birói foglalást intéznek, meglehet, hogy örökre megfosztják minden eszköztől, miáltal nyomoru helyzetéből valaha kivergődhett volna. Azt lehetne gondolni, hogy ily körülmények közt fizetési tehetlenség igen gyakran fordul elő, mihelyt a fizetni képtelen törvény paizsa alá huzhatja magát. Csalódnánk. Ily eset ritkán fordul elő, és a hol előadja magát, valósággal szükségből származik a fizetési tehetlenség. Oly eset pedig igen gyakori, midőn a lakbérrel elmaradt lakó egy-két év mulva eljön, és utólagosan is megfizet. Erre számít a háziur, és a fizetni képtelent azért engedi nyugodtan s minden botrány nélkül kihurczolkodni. Az igaz, hogy nálunk tanácsos nem volna, ily emberséges törvényt hozni, mert az ebből hasznót lesők száma igen nagy lenne, s gyakran megesnék, hogy a nem fizetők, egyszersmind nem fizetni akarók is volnának.

Egyébiránt a pénzaristokratia mindenesetre sokkal szenvedhetlenebb alakban mutatkozik Európában mint Amerikában, és épen azon okból, mert a gazdag még a törvény előtt is képes magának tekintélyt szerezni, a mi a szegényre nézve teljességgel lehetlen. Vegyük hozzá, hogy Európában a pénzaristokratia nagyon örömet burkózik a születési aristokratia alakja és színébe, és sokkal kevélyebben s gőgösebben tekint le azokra, kik nem tartoznak ezen aristokratiai osztályhoz. A vagy O asszonyság meg-

vetéssel tekint P vagy R asszonyságra, mivel férjüknek háromemeletes háza van, míg P és R asszonyságoké csak kétemeletessel bír. Épen ugy nagyobbnak tartja magát X asszonyság, s Z vagy Y asszonyság irányában bizonyos pöffeszkedő uri arczot ölt, mert öltözékére néhány forinttal többet kap, mint Z vagy Y asszonyság.

De ez a polgáraristokratia még messzebb megy. F asszonyság méltóságteljes szenvelgéssel halad el G asszonyság mellett, s tetőtől talpig végig méri, ha valamely tánczvigalomban véletlenül találkoznak, mert F asszonyság oly nagykereskedő neje, ki szalagját s inggombját csak darabonként s tucatszámra adja, míg G asszonyság férje rófszámra vagy apróbb részletekben is árul. Épen ugy A asszonyság nem tartja magához illő barátnénak E asszonyságot, mivel ő rőfösportéka kereskedőné, és férje selyem és finom gyapjuszövet kelmékkel kereskedik, s ennél fogva finomabb közönséggel érintkezik, míg E asszonyság férje czukrot, asszuszlőt, sajtot mér, miáltal kezét is bepiszkolja, s gyakran nem igen mivelte közönséggel is érintkezik. De E asszonyság azért boszut is áll saját segédjein az által, hogy nem eszik vele egy asztalnál, nem gondolván meg, hogy alig egy-két év előtt még az ő férje is macskaasztalnál evett, vagy a harmadik tál étel után fel kellett kelnie az asztaltól, míg a főnök ur kedves életpárjával csak a felhordott nyalánságok elköltése után hagyta el azt.

Ilyen nevetséges fajta aristokratia az egyesült-államokban nem létezik. Ott az ember értékét, be-

csét nem azon portékához mérik, melylyel kereskedik, vagy azon foglalkozáshoz, melyet üz, mert ott minden foglalkozás megtisztel, ha becsületes az, és az egyesült-államok elnöke a nyugatiak durva tenyerü egyszerű földmivelőnek épen úgy oda nyújtja jobbját, mint oda nyújtja a finom tenyerü európai diplomatának.

Egyesült-Államokban a szolgálattevő osztálynak gazdájához viszonya is egészen más. Jellemző már azon körülmény, hogy egy született amerikai férfi vagy nő sem megy szolgálni. Bár semmi munkát sem tart megbecstelenítőnek, de azért személye és akarata szabadságával korlátlanul kíván rendelkezni. Már pedig, ha mint cseléd, ura parancsa és szeszélyéhez kénytelen alkalmazkodnia, nem tartja magát szabadnak, s képesebb bármely nélkülözéssel küzdeni, minthogy a cselédség sorozatába alázza meg magát.

Egyesült-Államokban a szolgálattevő osztály, ott, hol rabszolgák nem léteznek, csupán szinesek, irföldiek és németekből áll, a honnan ez a név Duchman, a legnagyobb megvetés kifejezése egy amerikai nézve.

De ezen szolgálattevő osztály iránt is egészen más a gazdák bánásmódja, mint Európa más országaiban. Azt a bizonyos, Európában divatozó szidást, gúnyolást ott egyik sem türi el. Egy jó cseléddel, ki kötelességét híven teljesíti, a legnagyobb kimélettel bánnak, s némileg mintegy a család kiegészítő része. Nyugaton, hol a munkás kéz igen ritka, egy cseléd

sem marad meg a háznál, ha urával nem egy asztalnál chetik. Azonban ne higgye ám senki, hogy a cselédség ily körülmények közt roszul viseli magát. A rosz minden körülmény közt, s bármely bánásmód mellett is rosz marad, de a jó, ezen méltányos bánásmód által önérzetre ébresztetvén, mindent elkövet, hogy tartozó kötelességét annál pontosabban teljesítse.

Az igaz, hogy merész kísérlet volna, ilyen bánásmódot hozni be a mi cselédségünk közé is. Az európai cselédség nagy része ilyen bánásmódot nem tudna eltűrni, mert a századok óta tartó nyomás, és az uraik részéről tapasztalt, gyakran igenis embertelen bánásmód, bennök minden erkölcsi önérzetet megölt, s annyira elkorcsosított, hogy egy ujjászületés felől csaknem kétségbe kell esnünk.

Felvilágosodott, s előítélettől ment embernél leginkább felötlő, s csaknem megfoghatlannak kell tetszeni az amerikaiak szokásai, gondolkozásmódja s erkölce szemléletekor, hogy oly politikai felvilágosultság mellett vallásilag annyira korlátolt szelleműek. Erről európai embernek fogalma sem lehet. Mert nem elég, hogy vallásos érzelmére nézve a legnagyobb botránynak tartja az amerikai, vasárnapon valamely foglalkozásba bocsátkozni, mely vallásos szertartásaival semmi összeköttetésben nem áll: hanem vallásos szertartása is annyi csudás s megfoghatlan dologgal elegy, miként a legdurvább régi pogányság közepébe varázsolvá érzi magát az ember, ha vallásos szertartásaikról hall, vagy isteni tisztele-

tükön jelen lenni alkalma volt. Hogy egy szabad, s vallási tekintetben is tökéletesen korlátozatlan országban minden vallásos fejlődésnek szabad tér engedtetik, igen természetes- és dicséretesnek találom. Hogy a vallásos fejlődés ilyen szabadsága mellett, oly országban mindent megkísértenek, miszerint vallásos nézeteiket minél több irányban kifejthessék, meghányhassák, azt is megfoghatom : de hogy ilyen viszonyok közt, oly egészséges politikai és társadalmi nézetű népnél a beteges ábrándosságnak oly csudás korcsszüleményei jöhetnek világra, azt nem tudom magamnak megmagyarázni. Ez némileg csak úgy lesz megfoghatóvá, ha az amerikai vallásos nézetét némi vallásos örületként tekintjük. Mert habár a legtalpraesettebb s világosultabb véleményt képes is az amerikai akármely más tárgyról is mondani : azon perczen minden emberi józan felfogás véghatárához jut, mihelyt vallási tárgyakra tér át a beszélgetés. Hasonlók az olyan emberekhez, kik valamely rögeszmével bajlódnak, kikkel okosan ellehet beszélgetni, míg örületük tárgyára nem jön az ember, de akkor minden józan ítélet megszakad. Miután ezen tünetmenny okát nem valék képes magamnak megmagyarázni, felvilágosult amerikaiakhoz fordultam azon reményben, hogy felvilágosítást nyerendek : de azok vállat vonítva azt vallották, miként ezen tünetmenny épen oly megfoghatlan előttük, mint előttem. Sok Amerikában megtelepült, s évek óta ott lakó európai, kik előtt józan emberi okosság szempontjából szinte megfoghatlan az, azt hiszi, hogy az amerikaiak

vallásos túlzottsága csak képmutatás, melylyel ámitani szeretnek, s miből ők épen úgy, mint sok száz egyéb dologból, üzletet csinálnak.

Ezen vallásos túlzottságban bizonyos felekezetek szembeszökőleg túlszárnyalják a többieket. Legelől állnak a methodisták, egy, Amerikában legjobban elterjedt felekezet. Megfoghatlan s hihetlen a mi ezen felekezet vallási gyülekezeteiben történik, és azon európai, ki egy ilyen gyülekezetben részt vesz, azt hiszi, hogy a hindu papok (Bonze) sötét korába van átbúvólva. A lelkész, ki vallásos szertartásait egész nyugodtsággal kezdi, egyszerre hajmeresztő dolgokat kezd beszélni hallgatói előtt az ördög és pokolról, az elkárhozott lelkek iszonyatos kínai s gyötrelmeiről, kik a pokolban örökkön örökké süttetnek, főzetnek stb., úgy hogy a borzasztó lelkiszorongástól gyötrött hallgatóság elkezd szörnyen sohajtozni, a sohajtozás csakhamar zokogás és jajgatásba megy át, végre általános ordítás riad meg, mi közben néhány felfelé ugrándozik, szemét elfordítja, iszonyu torzképeket vág, s végre mint a forgószéltől elkapott, sebesen kereng. Ezen vallásos lelkesültség vagy is örület mindig jobban-jobban terjeng s harapózik, míg nem az egész gyülekezet bizonyos szabatszerű iszonyu ordításban tör ki, s mint valamely gonosz lélektől gyötrött, vad ugrándozással tánczol és szökdel. Ily borzasztó rázkodás alkalmával szokott aztán meg-esni, hogy a jelenlevők közül néhányan vallásos, vagy mint ők nevezik „szent rángatozásba“ esnek. Ezek földhöz vágják magukat, s iszonyatos hányko-

lódás közben borzasztó dolgokat mondanak, mi által, ha lehetséges, még nagyobb, még örültebb rángásba ejtik a gyülekezetet. Ily alkalommal az a hit, hogy ezen örültek szent rángatozásuk ideje alatt az égben mulatván, ott Istennel és Istennek szenteivel társalognak.

Azt kellene hinni, hogy ily körülmények közt, s ezen megfoghatlan lelki vakság mellett a türelmetlenség s vallási üldözés teljes virágában van Amerikában. És ez megis történnék, ha Amerika vallásos viták és üldözések által megtépett szerencsétlen ország volna, s ezen sötét felekezetek közül valamelyik uralkodó egyházzá emeltetnék. Akkor ezen felekezetbeliek vakbigottsága s üldözési dühe nem ismerne határt, s Krisztus szelid, valóban igen emberi tana helyett: „legyen zsidó, keresztény vagy pogány, ur vagy szolga, minden, ki az én menyeyi atyám akaratát cselekszi, kedves ő előtté is“ a boszú és üldözés véres fegyverét hordoznák szélyel, s mindenütt gyűlölség s elégtelenség konkolyát hintegetnék. De hála a nagy Jeffersonnak, ki, mint Washington politikai, úgy ő vallási szabadsággal ajándékozta meg Amerikát, s ezáltal hazáját határtalan baj és nyomortól mentette meg. Igaz ugyan, hogy a reményünkben csalatott felekezetek kigyót-békát kiáltottak ellene, minden kigondolható eretnekséggel vádolták, istentelenséggel kárhoztatták stb., de a nagy férfiú mind ezzel keveset törődött, tiszta, messzelátó, az Európát századokon keresztül marcangolt véres vallási háborúk gyászos történetén okult lelke azt su-

gallá, miként ez azon egyetlen eszköz, mely által hazáját hason szerencsétlenségtől megmentheti, s nyugalját, békéjét századokra biztosíthatja. Csak ő teremtetten meg a szó teljes értelmébeni vallásszabadságot, s csak ő törölt el minden államvallást. Az állam nem törődik polgárai hitvallásával, egynek sem ad kedvezményeket, de egyet sem üldöz bármely ürügy alatt, mind addig, míg az alkotmány alapelvei ellen nem vét, vagy azt fenyegetni nem kezdi, de ezen fenyegető vész ellen is reményleni lehet, hogy Amerika elegendő eszközzel lesz fegyverkezve.

XLV.

Z á r s z ó.

September 19-én pontban tizenkettőkor történt, midőn a méltóságos amerikai gőzös „Atlantic“ melynek egyik árboczát az angol lobogó, és a másikat az amerikai csillagzászló diszesítette, horgonyt szedett, s háromszoros dörgő Hurrah után Uj-York partjától ellökődött. Nemcsak szerkezete szépsége, s pompássága, hanem építése szilárdságára nézve is feljűlműl ezen óriás gőzös minden eddig általam látott gőzösöket. 1000 lóerőre vala építve, s elbirt 3000 tonna, azaz 60,000 mázsa terhet. Gépezete óriás nagyságu, és ha látta az ember, hogy azon roppant vastömegek mily könnyeden játszadoznak, csaknem hajlandó volt hinni, miként lehetlen, hogy emberi kéz lett volna képes azon óriástömegeket előteremteni, s oly mesterileg

összealkotni. A mi gőzöseink gépei annak gépezetéhez úgy tündek fel mintegy közönséges fali óra szerkezete, egy óriás toronyóra szerkezetéhez. Kapitánya James West meglehetősen koros, komoly férfiú, s mint látszott a tengeri élet által megedzett jellem volt. Philadelphiából Isaac Leától egy ajánló levelem volt hozzá, melyet csak más nap nyújtottam át neki, mivel mindegyik kapitány az utazás első napján többféle rendelkezés, s intézkedéssel szokott elfoglalva lenni, minthogy ideje és alkalmja volna, különösen egyes utazóval bajlódni. Azon észrevételünkre, hogy éppen a napéj egyenlőségi viharok jutottak nekünk, azon biztosítással vigasztalt meg, hogy elmúltak már azok, s az elindulásunk előtti éjen utójára kidühöngte magát. A tapasztalt tengerész azonnal észrevette, hogy parlagi guvatokkal van dolga, melyek a vihartól iszonyodnak, azt híven, hogy ezen rögtönzött tréfával majd megnyugtat bennünket. Talán ezen tréfa bizonyos tekintetben nem tévesztette hatását. Éppen úgy mulattatott engem azon kételhetlen bizonyosság, melylyel állította, hogy vasárnap, azaz szeptember 30-án reggeli $1\frac{1}{2}$ 8 órakor Liverpoolban kell lennünk és ha nem éppen az apály idején érkezünk volna Liverpool kikötőjéhez, mely miatt kénytelenek valánk egész éjen át a város ellenében horgonyozni, valósággal beteljesedett volna az ő jóslata, de így csak vasárnap délután szállhattunk szárazra.

A társaság nagy részben amerikaiakból állott, és a nőnem igen csekély számban vala képviselve. Ugy látszik a zordonabb évszak nagyon visszatartóztatta

őket az oczeánoni kéjutazástól. Az amerikaiak mind ennek daczára is elemükben voltak, s amerikai dalokat karókat képezve egész úton zengedezték.

Midőn Uj-York pompás kikötőjét keresztül hasítottuk, még egyszer megpillantottuk Brooklint, Longislandot, és a szép Uj-Yorkot, a mint 1000 árboczával szemünk előtt elterült, s azzal kiszálltunk a nagy oczeánra, melynek hullámain tizenegy hosszú napig kellett vergődnünk.

Gyönyörű napjaink voltak, s az utazás sebesen folyt. Egész nap ragyogott az ég királya a felhőtlen égen, és a tenger kisded hullámokkal gyűrűzött. Éjjelenként a hold világította meg ezüst sugaraival ezüst pályánkat, úgy, hogy valami szebb időt kívánnunk sem lehetett volna. Sőt még midőn az Uj-Foundland szigetek közelébe jutottunk is, tiszta fellegettelen ég boltozott a különben sűrű ködbeburkolt szigetek fölött, s tisztán kivehattuk a mint sziklás partjaikkal, habár meglehetősen távolban is szemünk előtt elterültek. Csak 21-ikén volt hideg s zordon idő, de csakhamar kiderült, s 25-ike esteig folyvást szép meleg időnk volt. 22-ikén a leáldozó nap gyönyörű jelene tet nyújtott. A láthatár teljesen tiszta és fellegettelen volt, s azon perczen, midőn a nap izzó aranylapja félig az oczeán aranyhullámai közé temetkezett, feltűnt a láthatár távol szélén egy méltóságos háromárbczu hajó, mely az izzó aranylap közelébe állapodott. A hajó körvonalai, melyek az izzó lapban tükrözték magukat, sötét fekete színben tűntek fel, éjszinfekete hegykint emelkedtek fel a nap karikájában,

melynek körrajzát tűzzelizzó tajték vette körül. Nem volt szem, mely ezen egyszerű, de vonzó látmánytól eltudott volna fordulni, míg a három egyenes vonalban fekvő pontok változothelyzete e szép tüneményt előlünk el nem vonta.

25-ikén este egyszerre megváltozott az idő, s az ég elborúlt. A hold szomoruan tört át a sűrű ködfátyolon, mely az eget bevonta, s éjjel erős eső kezdett esni, mely naphosszat tartott. A szél dühösebben kezdett fújni, és az egész utazásunk alatt nyugtalankodó tenger annyira feldagadt, hogy Atlanticunk mint valamely bölcső ide s tova hintálódott és míg egyik keze mélyen az oczean hullámaiba sülyedt, addig a másik magasan emelkedett fel a tenger felszine fölé, hogy ismét mélyen a habokba temetközzék. Az idő és az oczeán ezen kellemetlensége 28-áig tartott; mely napon a szép Európa, az igaz, hogy csak az elhagyatott, s miveletlen Irföld partjait újra megpillanthatánk. Mily benső kéjérzet dagasztja a kebelt, ha csak idegen világrészbeni rövid tartózkodás, s huzamosabb szokatlan tengeri utazás után pillantja is meg az ember a hazai világrészt, csak az ítélheti meg, a ki maga is tapasztalta.

Irföld déli partjai mellett sebesen elvitorláztunk a György csatornán, s 29-én este oly közel jutottunk Liverpoolhoz, hogy másnap reggelre könnyen ezen város kikötőjébe vitorlázhattunk volna. De úgy a beállott apály, valamint az éj sötétje is gátolt abban és az ovatos kapitány a várostól körülbelől 10—12 angol mérföldre horgonyt eresztett és mi másnap reg-

gelig azon helyen vesztegeltünk. Csak következő reggel közeledtünk a városhoz. De a tengeri gőzösök sohasem szoktak a kikötőkbe beszállani, hanem rendszeren attól 1—2 mérföldnyire horgonyt vetnek. Itt kellett az angol vámhivatalnokokat bevárnunk, kik csak délután érkeztek meg, mivel egy nagy nemzeti ünnepély és egy nagy banquet tartóztatá vissza hivatalos kötelességük teljesítésétől.

Jelesül épen sept. 30-ikán érkeztünk Liverpoolba, azon napon, midőn Malakow bevétele egy a kormány által rendelt nagy nemzeti ünnepély által ünnepeltetett meg. Ennélfogva Liverpoolban nagy ujjongatás, öröm zengett, minden fele zászlók lengettek és a nép kurjászva, s ujjongatva hullámozott az utczákon.

Mi is csak a hajón hallottuk meg e nagyszerű hirt. Itt különböző benyomást gyakorolt. A jelen volt európaiak nagy része benső örömelragadtatással fogadta ezen hirt, míg az amerikaiak nagy részint gyűlölet és féltékenységből mindig barátai azon hatalomnak, melylyel Angolország tettelegesen küzdelemben él. Csupán ezen okból találtunk mi Amerikában mindenütt oly nagy részvétet Oroszország iránt és soha nem titkolt örömet, úgyhogy az uj-yorki lapok is mindig az angoloknak, különösen a szövetségeseknek kedvezőtlen híreket hoztak.

E szerint csak délután 5 órakor kelhattunk szárazra és az európai partokra csak 85 napi távollét után léphettünk. Bár rövid volt is a távollét ideje, de gazdag vala új tapasztalatok, s meglepő eredmények-

ben. Én egy új világrészt láttam, és a jelenkor elvitázhatatlanul legnagyobb legérdekesebb nemzetét színörszínre szemlélhetém, azon nemzetet, melynek kezébe van helyeztetve az emberiség jövődjje és mely a föld kereksege minden egyéb nemzete fölött leginkább bir azon képességgel, hogy magasabb fejlődési fokra emelkedjék, mint idáig bármelyik is emelkedett.

Meglehet, hogy munkám megítélésénél talán elfogult véleményt s más egyéb dolgot vetnek szemre, mely ítéletemet tévútra vezette. Azonban mindenkit, ki talán ilyen véleményben találna lenni jelen munkáról, biztosíthatók, hogy én minden előre képzelt véleménytől menten léptem az amerikai földre, s igyekeztem, hogy ezen nemzet, s ezen ország állapotáról ítéletemet szabadon s függetlenül nyilváníthassam. Sokszor lehetlen volt itt s ott párhuzamot nem vonnom és egyik vagy másik világrész különbségeit vagy előnyeit ki nem tüntetnem. Persze, hogy a hasonlat legtöbb esetben az amerikaiak javára esett ki. Hanem különös is volna, ha az ítélet kimondásában csak némi igazságszeretet és elfogulatlanság mellett nem ez az eset adta volna elő magát. Ámbár nem lehet tagadni, hogy az amerikaiakban is sok fogyatkozás van, de hol van nemzet, mely azzal ne bírna : hanem mi szeretjük mindig más nemzetek hibáit kiemelni, és oly fénybe állítani, hogy a mieink annál kevésbbé legyenek felötlők. Az amerikaiak legtöbb hibájuk oka ezen nemzetsajátságos fejlődési állapotában rejlik, s mihelyt a fejlődés bizonyos fokára jut-

nak, mind az azonnal elenyészik. Azonban bár még oly kedvezőleg essék is ki az amerikai állapotokat illető ítélet, még is azt hiszem, hogy a mivelt s bizonyos állapotok, s társas viszonyokhoz szokott európainak az amerikai élet, s amerikai társas viszonyok csak ritka esetben lesznek ínyére, éppen mivel oly különbözők a mienktől, és pedig új és szokatlan viszonyokba mindig oly nehezen tudjuk magunkat beleképzelni, s azokban mindig kellemetlenül érezzük. Az amerikainak a maga állapota kedves, természetéhez mért, s ő azt az európaival a világért sem cserélné fel, melyre ő elbizakodott elégyülségében bizonyos lenézéssel, s némi sajnálkozással szokott tekinteni. Mindenestre magát valamivel jobbnak, kitünőbbnek tartja, s az európaít úgy tekinti, mint a rómaiak virágzásuk fénykorában a süllyedés, s tökéletes bukásnak indult görögöket tekinthették, kiket bár sok dologban mesterökül ismertek el, de azért tőlük minden magasabb fejlődésükre mélyebb befolyást megtagadtak.

(Vége.)

ÉSZAK AMERIKAI
EGYESÜLT ÁLLADALMOK
kelet északi része.

E Nendtvich, Károly
166 Amerikai utazásom
N4

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY
